वि॰
पु॰
टी॰
२२

एवंस्मात्महापापं दृष्ट्वा मम एवं कल्मषिता हरो क्वचित् तानो हे प्राणिनः कले
वसले वक्तनन योगयुक्ते प्रस्तुत वः मनुष्ये तापिनग्रामो न दैवव वः स्मरन्
मस्मृत्य प्रति पद्येन स वो मर्त्ये इति हरिः प्रागूलानां मकालिक लोके शक्ति पुरमस्य
प्रयाणे लकुपितम स्मालिंग्यानिमग्नो हापर्याते हरेर्नमयद्वैषा मन्दिवति
मते प्रामोनमहेद्वाषत्वानां नृपकांस्कृत तथाहि ममहृते नो नाले को कृमलेतव
तथाहि समलाभाद्रनाद्धीरतवेलव वाक्येन मतिर्वेवोवी पृथग्यादस्पृष्टीहिता
पुराद्वाभ्यरे पुडे हे तामे त्यु महाभनाः नमेहू मैमते न स्ते मत्तो न महामृहम
मेमारणमिन मैकां नेनो त्वप्रारणं पदं निशान्तः स्मरत्कालेनिद्रां वद्भे पावरम
संप्रमीदप्रपन्नातिहरमम्मा पुरुभाविव तं पश्यामि यथः पोलाः सवित्तस्त्वेवनाविव
मेदिनीनवनेका पुण्यपो शिलंतपामनः बुद्धिरत्नाकृते प्राणाः प्राणेषु तत्त्वतथापुत्रं
पुत्रः पवनरेपस्तु प्राप्तनत्वविकल्पकृतत्‌ पाह्णादिदीनमनरेमभेयंदपवर्जितम्
गुरुद्विनाशानद्दुलनलापेलविवर्जितम् तनोमयः मुनिवोपदंगं पदं किमतः
सिद्धाः समस्तमस्तलेमनध्यः पयावः लगाः मरीस्या स्या सर्वे पर्वताः समहीरुहा
घरूपभृते भविष्य त्वं किंविरचयावय मनुष्वेमते मसवमसनि समस्तसंस्थितम्
तत्सर्वेत्वेरात्तालाकिंकिंविनयाविना मधा कैमात वक्षः किल्समतामगवन्स्त रा राम॰

भिक्षवः यानाम्बरथसंपन्ने शुक्रकामपरमो यमम् प्रययौ वाद्यघोषात्रिवेषैन्यायानोद्दिने
दिने यावत्कान्तनिमामनर्गोमे त्रैयमथुरां पुरीम् कृष्णोपि चिन्तयामास क्षपितं यादवं ब
ले यवनेन रणे गम्यं मागधस्य भविष्यति मागधस्य बलं क्षीणं स कालयवनो बली
हन्ता तदिदमायातं यदूनां व्यसनं द्विधा तस्माद्दुर्गं करिष्यामि यदूनामरिदुर्जयम्
स्त्रियोपि यत्र युध्येयुः किंपुनर्वृष्णिपुंगवाः मयि मत्ते प्रमत्ते वा सुप्ते प्रवसितेऽथवा
यादवाभिभवं दुष्टा माकुर्वन्त्वरयोधिकाः इति संचिन्त्य गोविन्दो योजनानि महोदधिम्
ययाचे द्वादश पुरीं द्वारिकां तत्र निर्ममे महोद्यानमहावप्रतडागशतशोभिताम्
प्राकारगृहसंबाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् मथुरावासिनां लोकां तत्रानीय जनार्दनः
आसन्ने कालयवने मथुरां तु स्वयं ययौ बहिरावासिते सैन्ये मथुराया निरायुधः
निर्जगाम स गोविन्दो ददर्श यवनेश्वरम् स ज्ञात्वा वासुदेवं तं बाहुप्रहरणो नृपः
अनुयातो महायोगिचेतोभिः प्राप्यते न यः तेनानुयातः कृष्णोपि प्रविवेश महागुहां
यत्र शेते महावीर्यो मुचुकुन्दो नराधिपः सोपि प्रविष्टो यवनो दृष्ट्वा शय्यागतं नृपम्
पादेन ताडयामास मत्वा कृष्णं सुदुर्मतिः दृष्टमात्रश्च तेनासौ जज्वाल यवनोग्नि
ना तत्क्रोधजेन मैत्रेय भस्मीभूतश्च तत्क्षणात् स हि देवासुरे युद्धे गतो हत्वा महासुरान्
प्रोक्तश्च देवैः संसुप्तं यस्त्वामुत्थापयिष्यति देहजेनाग्निना सद्यः स तु भस्मीभविष्यति

जितस्स रामकृष्णाभ्यामपक्रांतो द्विजोत्तम दशाष्टौ च वै संग्रामानेवमत्यंतदुर्मदः
यदुभिर्मागधो चक्रे राजा कृष्णपुरोगमैः सर्वेष्वेतेषु युद्धेषु यादवैः स पराजितः
अपक्रांतो जरासंधः स्वल्पसैन्यैर्बलाधिकः तत्तद्बलं यादवानां स जितो यदनेकशः
तत्तु सन्निधिमाहात्म्यं विष्णोरंशस्य चक्रिणः मनुष्यधर्मशीलस्य लीला सा जगतः प
तेः अस्त्राण्यनेकरूपाणि यदरातिषु मुंचति मनसैव जगत्सृष्टिं संहारं च करोति यः
तस्यारिपक्षक्षपणे कियानुद्यमविस्तरः तथापि यो मनुष्याणां धर्मास्तदनुवर्तनम्
कुर्वन्बलवता संधिं हीनैर्युद्धं करोत्यसौ सामचोपप्रदानं च तथा भेदं प्रदर्शयन्
करोति दंडपातं च क्वचिद्देव पलायनम् मनुष्यदेहिनां धर्ममित्येवमनुवर्तते ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ पराशरः ॥ गार्ग्यं च गोष्ठे द्विजं श्यालः
षण्ढमित्युक्तवान्द्विज यदूनां सन्निधौ सर्वे जहसुर्यादवास्ततः ततः कोपसमाविष्टो
दक्षिणापथमेत्य सः सुतमिच्छंस्तपस्तेपे यदुचक्रभयावहम् आराधयन्महादेवं सो
ऽयश्चूर्णमभक्षयत् ददौ वरं च तुष्टोऽस्मै वर्षे द्वादशके हरः संभाजयामास च तं यवनेश
ह्यनात्मजः तद्योषित्संगमाच्चास्य पुत्रोऽभूदलिसप्रभः तं कालयवनं नाम राज्ये स्वे यवनेश्व
रः अभिषिच्य वनं यातो वज्राग्रकठिनोरसम् स तु वीर्यमदोन्मत्तः पृथिव्यां बलिनो
नृपान् अपृच्छन्नारदस्तस्मै कथयामास यादवान् म्लेच्छकोटिसहस्राणां सहस्रैः सो

रस्तुकेनजलेगत्वा हत्वा पंचजनं च तम् कृष्णोजग्राहतस्यास्थिप्रभावं शंखमुत्तमम्
यस्यनादेनदैत्यानां बलहानिरजायत देवानांवर्द्धते तेजो यात्यधर्मश्च संक्षयम्
तं पाञ्चजन्यमापूर्य गत्वा यमपुरीं हरिः बलदेवश्च बलवान् जित्वा वैवस्वतं यमम्
तं बालं यातनासंस्थं यथापूर्वशरीरिणम् पित्रे प्रदत्तवान् कृष्णो बलश्च बलिनां वरः
मथुरां च पुनः प्राप्तावुग्रसेनेन पालितम् प्रहृष्टपुरुषस्त्रीकामुभौ रामजनार्दनौ
इति श्रीविष्णुपुराणे पञ्चमेंऽशे एकविंशोऽध्यायः पराशरः ॥ जरासंधसुते कंसउपयेमे
महाबलः अस्तिप्राप्तिं च मैत्रेय तयोर्भर्तृहणं हरिम् महाबलपरीवारो मगधाधिप
तिर्बली हन्तुमभ्याययौ कोपाज्जरासंधः सयादवान् उपेत्य मथुरां सोऽथ रुरोध मगधेश्व
रः अक्षौहिणीभिः सैन्यस्य त्रयोविंशतिभिर्वृतः निष्क्रम्याल्पपरीवारावुभौ रामजनार्द
नौ युयुधाते समं तेन बलिनौ बलसैनिकैः ततो रामश्च कृष्णश्च मतिं चक्रे महाबलौ
आयुधानां पुराणानामादाने मुनिसत्तम अनन्तरं हरेः शार्ङ्गं तूणौ चाक्षयसायकम्
आकाशादागतौ विप्र तथा कौमोदकी गदा हलं च बलभद्रस्य गगनादागतं स्वलन्
मनसाभिमतं विप्र सौनन्दं मुसलं तथा ततो युद्धे पराजित्य ससैन्यं मगधाधिपम्
पुरीं विविशतुर्वीरावुभौ रामजनार्दनौ जिते तस्मिन् सुदुर्वृत्ते जरासंधे महामुने
जीवमाने गते कृष्णस्तेनामन्यत नाजितम् पुनरप्याजगामाथ जरासंधो बलान्वितः

वि॰
पु॰
टी॰
१८६४ ११

यथालिप्ताफायेष्वोयथा स्नाहोपिसंवृतम् मयिस्नेहोप्यिनेदेवानातापयन्नकिंन्वे
दस्यकामोस्मरहायुमानतमाथनन्नाणन उवाचेनेभगवानेष्वव:कार्यमान्नथ:
नश्रुद्देह्हिनायोनमलेगवैत्नावानव दीपतामृग्रसैनायसधर्मोभवतासमा
कुसोग्नवीनिरानाहंमेनद्रन्नमनुनमम सधर्मोत्योमभावृक्समस्यायृदभिगमि
नै पराशर: इत्युक्त:पवनोनभोसर्वमाहणदीपनिम दृष्टोसेपिम्नपसोत्योमभा
कायो:शरदिस्: वायुनावाहतोदिव्योसभोनेपदृष्णगता: नृभुक्त:सर्वरत्नाद्योमोविद्
भुजसंश्रयात विद्विताविलविलानोसर्वेतानमपानवपि क्षिणकार्यकृसैवेत्याय
तोयदनमो ततस्तांदीपनिकाशभवेतिपुरवानिनम प्रतार्थेनाभुनवीमेवनमर्ू
जनार्दनो तस्यक्षिणनमभेस्य पुरुदन्निपनेदिवो दर्शयांचक्रनवीनावावारसोल्लि
नने सवहस्यपन्नुवेदंससंग्रहमपीयतो: ब्रह्मोभावजनः पद्मानदन्नुनमिवाभवन
संदीपनिरसंभावोतयो:कर्मोनिमान्नुषम विविस्मतोनदामनेद्गासोवंदद्दिवाकरो
ब्रह्मग्राममत्तेवेप्राकमानमवायतो ऊवनश्रिपतांपानेदानव्यापुरुदहिता
सायोतीद्रियमानोकनतोकर्मोमदामति: प्रयावनसनैपुवेप्रभासेलवणार्णवे
गृहीताम्बुनस्तोनुसार्वहस्तोमहादधि: उवाचवनमपापुत्रो हनसांदीपिनिविति
देव:पंचननोनामपाल्लरूप:सवालकम वचाहसोन:सलिलमस्मात्समस्दन

राम॰
९३

ण्यावतारकरणेन ममासि पुत्रः आब्रह्मपादपमयं जगदेतदीश त्वत्तो विमोहयसि किं
परमेश्वरात्मन् मायाविमोहितदृशा तनयो ममेति कंसाद्भयं कृतमपास्तभयातिती
व्रम नीतोसि गोकुलमरातिभयाकुलस्य वृद्धिं गतोसि मम नास्ति ममत्वमीश कर्मा
णि रुद्रमरुदश्विशतक्रतूनां साध्यानि यानि न भवंति निरीक्षितानि कर्त्तं त्वमीश जग
तामुपकारहेतोः प्राप्तोसि नः परगतोपि गतो विमोहः ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमें
शे विंशतितमोध्यायः ॥ पराशरः तौ समुत्पन्नविज्ञानौ भगवत्कर्मदर्शनात् देवकीव
सुदेवौ तु दृष्ट्वा मायां पुनर्हरिः उवाच चांब भो तात चिरादुत्कंठितेन मे भवंतौ कंस
भीतेन दृष्टौ संकर्षणेन च कुर्वतां याति यः कालो देहिनां तातमायते नत्वंनत्यमिदं
सर्वमतिक्रामत्कृतं यतः कंसप्रतापवीर्याभ्यां मामवशयोः परवशयोः पराशरः इ
त्युक्त्वाथ प्रणम्योभौ यदुवृद्धाननुक्रमात् यथावदभिपूज्याथ चक्रतुः पौरमाननम्
कंसपत्न्यस्ततः कंसं परिवार्य हतं भुवि विलेपुर्मातरश्चापि दुःखशोकपरायणाः
बहुप्रकारमत्यर्थः पश्चात्तापातुरो हरिः ताः समाश्वासयामास स्वयमस्राविलेक्षणः
उग्रसेनं ततो बंधान्मुमोच मधुसूदनः अभ्यषिंचत्तथैवैनं निजराज्ये हतात्मजम्
राज्येभिषिक्तः कृष्णेन यदुसिंहाः सुतस्य च चकार प्रेतकार्याणि ये चान्ये तत्र घातितः
कृतोर्ध्वदैहिकं चैनं सिंहासनगतं हरिः उवाचाज्ञापय विभो यत्कार्यमविशंकितः

वि.
पु.
टी.
१५८ ३१

कृष्णेनत्याजितःप्राणानुग्रसेनात्मजोनृपः स्वजनाकेशेष्वथाग्रहीत्वामधुसूदनः
वकर्षदेहंकंसस्यरंगमध्येमहाबलः गौरवेणातिमहतापरिपातेनकृष्यता
कृतकंसस्यदेहेनवेगेनेवमहात्मनः कंसेगृहीतेवेगेनतद्भ्रातापाभ्यागतोरुषा
सुनामाबलभद्रेणलीलयेवनिपातितः ततोहाहाकृतंसर्वमासीत्तद्रंगमंडलं
अवज्ञायहतंदृष्ट्वाकृष्णेनमथुरेश्वरं कृष्णोपिवसुदेवस्यपादौजग्राहसत्वरः
देवक्याश्चमहाबाहोबलदेवसहायवान् उत्थाप्यवसुदेवस्तंदेवकीचजनार्दनम्
स्मृतजन्मोक्तवचनौतावेतौप्रणतस्थितौ वसुदेवः प्रसीदसीदतांदत्तदेवानांवर
वीर्यतः तथावयोःप्रसादेनकृतोभ्युद्धारकेशव आराधितोयद्भगवानवतीर्णोगृहे
मम दुर्वृत्तनिधनार्थायतेनतःपावितंकुलम् त्वमंतःसर्वभूतानांसर्वभूतमयःस्थि
तः प्रवर्तंतेसमस्तात्मंस्त्वत्तोभूतभविष्यती यज्ञैस्त्वमिज्यसेऽचिंत्यःसर्वदेवमयाच्युत
त्वमेवयज्ञोयष्टाचयज्वनांपरमेश्वर सापह्नवंममममनोयदेतत्त्वयिजायते
देवक्याश्चात्मजप्रीत्यातदत्यंतविडंबना क्वकर्तासर्वभूतानामनादिनिधनोभवान् अंश. ३१
क्वचमानुषकस्यैषाजिह्वापुत्रेतिवक्ष्यति जगदेतज्जगन्नाथसंभूतमखिलंयतः
कयायुक्त्याविनामायांसोस्मत्तःसंभविष्यति यस्मिन्प्रतिष्ठितंसर्वंजगत्स्थावरजंग
मम् सकोष्ठोत्संगशयनोमनुष्याज्जायतेकथं सत्वंप्रसीदपरमेश्वरपाहिविश्वम्

लिसेनानास्त्रवाणेनदेवकृष्णाणिनेकशः जघानो विंशद्वाणैरेनहिकेशवदानवम्
श्रुत्वाथैनगनादेवास्त्रदैत्यरनिहर्षिताः बाणैरेणविंकालंकीर्तिनामधुसूदनः
उमापशुमयामासनदैत्यायकृतोयमः भूयपिनागनगणैदैसंयतममित्रजित्
भूमावाक्फोटयामासगगनेगतनमीविते भूमावाक्फोटितेस्तेनबाणैःशत्रुपाक्षे
रक्तताबमहापकंबकाररुसनदाभुवः बलदेवोपिनकालेमुष्टिकेणमहाबलः
युयुधेसमसेनबाणैरेणयथाहरिः सोपिनैमूर्भिविमसबदन्सहस्रनानुना
पातयिनापयाद्देदेनिक्षिपेघगनानुघम् कृतस्तोमनलकंभूयोमहाराजेमहाबलः
बाणमुष्टिप्रहारेणपातयामासभूतले बाणैरेनिहतेपत्नेमुष्टिकेविनिपातिते
नीतेदयंतामलकेसर्वमलाःप्रदुद्रुवः बबंद्रमल्लनारंगेकृसमंकर्णेणबभो
समानवघोगोपालनाराघहर्षिते कंसोपिकोपरक्ताक्षः प्राहोक्षेर्षयतानरान्
गोपावृतेसमानेगावानिष्कास्यतावलाविनः बंदोपिनयतांपापोनिगडेरायमैहि
श्रद्धजार्हेणदरेनवसदेवोपिहन्यताम् वन्नेनिगोपाःकृसेनयेवामीसहिताःभर्वं
गावोहिरण्यतामेयांयस्त्रास्तिवसुकिंचन् एवमाज्ञापयानन्तप्रहस्यमधुसूदनः
उल्लुप्यजगदेकंसंमंचाहेगेनडर्मनिम् केशेष्वाकृष्यविगलितकिरीटमवनीतले
सकंसंपातयामासतस्योपरिपपातच निःशेषजगदाधारगुरुणापततोपरि

कि॰ पु॰ टी॰ ७
२६०

विपदं दधतांबद्धो भुजगुप्तं च भामिनि किं न पश्यसि दुर्योधनसुतां लक्ष्मणां नमम्
बलभद्रः सिंहनादं नीलपरिधानस्य पाणिनम् वज्रनामपृष्ठिकेनैन शास्त्रेण तथा सवि
क्रियते बलभद्रस्य हाससेन हि लोकानां सत्यः पश्य बाणैरनिरुद्धार्थमयं हरेः
समुपैति न संसरत् किं हरायुधिकारिणः कर्णोऽवनोन्मुखीभूतमुकुन्दमानन्दहरिः
कपराक्रमदिनाभोगस्थायी तेयं महास्त्रः इमौ मललितैरगैर्वर्णितैन वयो वने
देवेयमन्त्रास्त्राणि प्रसुप्तो बालतनिकार्णा निपुद्धप्रासकालान्त महादेव व्यतिक्रमः
यद्वाल बलिनोऽद्य मधुसूदनः समुपैत्यनेन पराशरः इत्यपरस्त्रीलोकस्य वदनो विव
लहुवम वषनु वडकदेव न जनस्य भगवान् हरिः बलभद्रोऽपि कास्फोटयन् वक्ष्यलतितय
दा पदे पदे नदा भूमिर्यन्त्रपीडितानद्रुनम् बाणैरेणानतः कस्तोयुधुयेमिनविक्रमः
सतिपातावध्यैनेसबाणैरणमसंहरिः हेपतेर्मुष्टिकैश्च वकील वज्रनिपातनैः
पादोद्दृष्टैः प्रसह्याभिन्नत्नो युद्धसभूम्सहसा प्रसामसमनिवैरं तत्तयोर्युद्धमुदारुणम्
बलप्राणविनिष्पाद्यं समाजोन्नवमनिधौ यावयावस्च बाणारोयुधुपेहरिर्णामरू
प्राणहानिमवाप्याशु नाव नावक्रवाद्ववम् कुसोऽपि युद्धपेनेनलीन्यैवजगन्मयः
त्रिदस्थानपनः कोवानिमशोवेरकेसरम बलदयवहिर्दीर्वदत्त्वा बाणैरक्तसयो:
वाद्यामासमधानिर्वेसासेषपरायणः सदंगादिष्वक्रर्यैपुत्रनिधिदेष्वनत्वणन

राम॰
७

हाहाकारपरे लोके यास्फोटयन्निमेषिके हस्ताकुवलयापीडं हत्वा गोऽह प्रवोऽस्मि नमू
नहाहयानुलिमांगा हस्मिन्दैनवगपुधो स्मगमयोपथा सिंहोगजलीलावलोकितो
प्रविष्टो हमहारंगं मल्लमञ्चननादितो हाहाकारो महांजज्ञे सर्वरंगेषु नेनरम
कुसोयंवलमद्रोपमितिलोकस्य विस्मयः कोयंयेनहताबालापूतनानामनिशाचरी
दिमेनशाकटं येवभग्नोत्रेयमलार्जुनो कोयंयः कालियं नागं ममर्द क्रूरवालकः
धृतोगोवर्धनो येनसमसाहंमहागिरि श्रीरिष्टोधेनुकः केशी लीलयैवमहत्मना
निहतायेनदुर्दैमाः प्रलम्बनामघस्तोसुरः अयंवासमहाबाहुर्बलभद्रो ग्रजोगतः
प्रयातिलीलयायोषिन्मनोनयनंदनः अयंसकथ्यतेशास्त्रेः पुराणार्थावलोकि
भिः गोपालो यादवंवंशो गूढरमसमुद्धरिष्यति अयंसमस्तभूतस्यविस्तोत्तिलननम्मनः
ग्रवतीर्णोमहीमंशेनानूनं भविष्यति हन्यादेवः इत्यंवर्णितेतो पौरैरामकृष्णौचनस्त्वणा
दुत्कलताप्रेक्षकाः हेहत्कलनपुयोपुरम महोत्सवमिवालक्षप्रकाशेनविकेशनम्
ग्रवेवकृहदेवो धृढिरायाभ्यागतंवरामः विलक्षरिता द्विपुगलेनानोनेः पुरयोषितं
नागरलोकसरङ्गोक्षुम्रभक्तविस्मयसनम् सोल्लिपपण नकृस्वस्पानुत्वलम समर्थोहरणम्
गनगुरुकृताघामहेशलुकरिका विनम विकासिपारस्भोजमसवस्पायनलोचिते
ष विभूषस्थिनं बमममफलीकृत्यतारचो श्रीमत्कांवंसरत्समवालयेनहिल्लोकता

वि॰
पु॰
टी॰
१९६ ३५

र्भिः प्राक्तनैः सहस्रैः क्लेशोपरुद्धानापरश्च यद्वनः ततः प्रथमानेन मन्यमानैर्वृन्दवनः
वक्रा सह सहस्रैः शत्रुरायेन युद्धिना प्रथमुक्तौ नवस्तौ न मग्नेष त्रिभिरद्विभिः
रद्विसमं निक्रान्तो मौनि क्षामो कार्य कालयान अक्रूराम वृन्दानपल्लपनथापत्रः
भग्नेश्च कृताय कंसेऽपि क्रूरवाणः मोहितौ गोपालदानकौ गौ भूतं ज्ञातौ सम सात्वतः
मत्स्य निहतेन तौ सम प्राणहरौ हितौ निष्ठुरेन हितो नभ ज्ञातौ बिलोलहस
दासा सम्भिम ताल्का सा मा न्यथ तस्मह रावलो मायतो मायतो वापि भवज्ञातौ समाहि
तौ हतवो न हयप्राज सामान्य तो म विष्णुनि इत्यादि पयसतो मत्रीतत स्वाह पदस्लिप
प्रावाद्यौ स्वल्प यामज्ञ समानहरिकं जरः स्यात्युः कुवलयापीडस्तेनैव गोपदारकौ
वालनीयो निष्ठुराय यंगाहारस्तु पुनौ तमप्यात्तायट् हृष्टवमं वानसवौ त्रयाणतान्
प्रासन्न कार्याः कंसः स्फोरस्य मृदेवत ततः समस्तपौरपुत्रागारः सनदाजनः
राजमञ्चेषु चारूढाः सह भृत्यैर्महीभृतः मल्लप्राश्निकवर्गश्च रङ्गमध्यसमीपगः
कृतः कंसेन कंसोऽपि तुङ्गमञ्चे व्यवस्थितः अन्तःपुराणां मञ्चाश्च तथान्ये परिकल्पिताः
अन्येषां वारमुख्यानामन्ये नागरयोषितां नन्दगोपादयो गोपा मञ्चेष्वन्येष्ववस्थिताः राम॰ ३५
अक्रूरवसुदेवौ च मञ्चप्रान्ते व्यवस्थितौ नागरीयोषितां मध्ये देवकी पुत्रगर्द्धिनी
अन्तकालेऽपि पुत्रस्य द्रक्ष्यामीति मुखं स्थिता वाद्यमाने ततस्तूर्ये चाणूरे चातिवल्गति

नरूह्लात्कसोवलरेवमहायवान निवेसानुनिश्रेष्टमालक्कारेणपरिमिताः ॥ इति
श्रीविस्नुधर्मोपकोनविंशोध्यायः ॥ पद्मपारः ॥ तत्रमार्गननः कुलः सानुलेपश्च भाग
नाम दर्शकज्ञमायानीनवधोवनगोवराम् नामाह्लादिनोकुलः कर्मणदमनुलेपने
भवस्मानीयुतेमभ्यंवरंदीवरलोचने सकामैनेवमाश्रोक्ता सा तुरागाह्रविंशति
श्राह्माललिनेकज्ञानदर्शनुवलात्कना कौनकम्मानुजानामिकंसेनाभिनियोजि
ता मैकदइनिविग्नामानुलेपमकर्माणि नान्यपिहेह्रिकेमस्त्रीनयेत्ता नुलेपनम
भवत्यकमतीवाम्रभ्रमारयनभाजना ॥ कुलः सागंधमेनहाजार्द्रकविंरुविराणने
श्रवयोर्वात्रमरचांदीयतामनुलेपनम् फलैनदाहमाकज्ञातस्यतामिनिमादरम्
श्रुन्लेपनैवरदेयात्रयोरपमश्चोभयोः भक्तिश्रुदानुलिंगंगोननलोभ्रूरुचर्यमो
हेहवापौविराजेनांसिनकुस्माविंवोत्ते ननलौविभुकेशेविरुढ्ढापनविधानविन
उत्साघ्रनोलयापामहेगुलेनाग्रपालिना वकर्वज्ञांवनदाकरनुनेकेयावोमयत
ननःसाकरनुनोप्रासायापितामभवहृत विलामलनिनेप्राहच्चेमगर्भभरालसम
वत्तेप्रागरत्पमेविर्दंब्रवागेहमममेविवे आधापमवतोगेहमिनिनाप्राहमर्हेविः
विमसर्जनहासोस्त्रेरामस्यालोकवाननम् भक्तिश्रुदानुलिंगंगौनीलपीनंभ्रवरैम
मो धनुःशालांतनोयानोविनमात्पामश्रोभितो श्रावेदयपञ्चरत्नंनाम्यांयुद्देत्त्वाहि

वासांसि रंजयंतं तौ कंसस्य रजकः सोथ प्रसादारूढविस्मयः बहून्याक्षेपवाक्या
नि प्राहोच्चै रामकेशवौ ततस्तलप्रहारेण कृष्णस्तस्य दुरात्मनः पातयामास रोषे
ण रजकस्य शिरो भुवि हत्वादाय च वस्त्राणि पीतनीलांबरौ ततः कृष्णरामौ मुद
युक्तौ मालाकारगृहं गतौ विकासिनेत्रयुगलो मालाकारोपि विस्मितः एतौ क
स्य कुतो वेति मैत्रेयाचिंतयत् ततः पीतनीलांबरधरौ तौ दृष्ट्वातिमनोहरौ स तर्कया
मास तदा भुवं देवावुपागतौ विकासिमुखपद्माभ्यां ताभ्यां पुष्पाणि याचितः भुवं विष्ट
भ्य हस्ताभ्यां पस्पर्श शिरसा महीम् प्रसादपरमौ नाथौ मम गेहमुपागतौ धन्यो
हमर्चयिष्यामीत्याह तौ माल्यजीवनः ततः प्रहृष्टवदनस्तयोः पुष्पाणि कामतः
चारूण्येतान्यथैतानि प्रददौ स विलोभयन् पुनः पुनः प्रणम्योभौ मालाकारो नरो
त्तमौ ददौ पुष्पाणि चारूणि गंधवंत्यमलानि च मालाकाराय कृष्णोपि प्रसन्नः प्रद
दौ वरम् श्रीस्त्वां मत्संश्रया भद्र सर्वकालं भविष्यति बलहानिर्न ते सौम्य धनहानिर
थापि वा यावद्दिनानि तावच्च न नशिष्यति संततिः भुक्त्वा च भोगान्विपुलांस्त्वमंते
मत्प्रसादजम् ममानुस्मरणं प्राप्य दिव्यं लोकमवाप्स्यसि धर्मे मनश्च ते भद्र सर्वकालं
भविष्यति युष्मत्संततिजातानां दीर्घमायुर्भविष्यति नोपसर्गादिकं किंचिद्यु
ष्मत्संततिसंभवः अवाप्स्यति महाभाग यावत्सूर्यो भविष्यति पराशरः इत्युक्त्वा

निरुद्धायतेनमः ॥ इतिश्रीविस्नुपुराणेपंचमेंशेअष्टादशोध्यायः ॥ पराशरः ॥ एव
मंतर्जलेविस्नुमभिष्टूयसयादवः अर्चयामाससर्वेसंधूपपुष्पैर्मनोमयैः परित्य
क्तान्यविषयंमनस्तत्रनिवेश्यसः ब्रह्मभूतेचिरंस्थित्वाविररामसमाधितः कृतकृ
त्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामतिः आजगामरथंभूयोनिर्गम्ययमुनांभसः राम
कृष्णौचददृशेयथापूर्वमवस्थितौ विस्मिताक्षस्तदाक्रूरस्तंचकृष्णोभ्यभाषत नू
नंतेदृष्टमाश्चर्यमक्रूरयमुनाजले विस्मयोत्फुल्लनयनोभवान्संलक्ष्यतेयतः अक्रू
रः अंतर्जलेयदाश्चर्यंदृष्टंतत्रमयाच्युत तदत्रापिहिपश्यामिमूर्तिमत्पुरतःस्थितम्
जगदेतन्महाश्चर्यरूपंयस्यमहात्मनः तेनाश्चर्यपरेणाहंभवताकृष्णसंगतः
तत्किमेतेनमथुरांप्रयामोमधुसूदन बिभेमिकंसाद्धिग्जन्मपरपिंडोपजीवनम्
पराशरः इत्युक्त्वाचोदयामासतान्हयान्वातरंहसः संप्राप्तश्चातिसायाह्नेसोक्रूरो
मथुरांपुरीम् विलोक्यमथुरांरामंकृष्णंचाहसयादवः पद्भ्यांयातंमहावीर्यौरथेनैको
विशाम्यहम् गंतव्यंवसुदेवस्यनभवद्भ्यांतथागृहम् युवयोर्हिकृतेवृद्धःसकंसेन
निरस्यते ॥ पराशरः इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसोक्रूरोमथुरांपुरीम् प्रविष्टौरामकृष्णौ
चराजमार्गमुपागतौ स्त्रीभिःपुंभिश्चसानंदलोचनैरभिवीक्षितौ जग्मतुर्लीलयावी
रौमत्तौबालगजाविव भ्रममाणौतुतौदृष्ट्वारजकंरंगकारकम् अयाचेतांसुरूपाणि

वि॰ रामकृष्णौ यथापूर्वं मनुष्यवपुषान्वितौ निमग्नश्च जले तोये ददर्श स तथैव तौ
संस्तूयमानौ गंधर्वैर्मुनिसिद्धमहोरगैः ततो विज्ञातसद्भावः स तु दानपतिस्तदा
पु॰ तुष्टाव सर्वविज्ञानमयमच्युतमीश्वरम् सन्मात्ररूपिणेऽचिंत्यमहिम्ने परमात्मने
टी॰ व्यापिने नैकरूपैकस्वरूपाय नमो नमः शब्दरूपाय तेऽचिंत्य हविर्भूताय ते नमः
१५४ ३१ नमो विज्ञानपाराय पराय प्रकृतेर्विभो भूतात्मा इंद्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवा
नात्मा च परमात्मा च त्वमेकः पंचधा स्थितः प्रसीद सर्व सर्वात्मन्क्षराक्षरमहेश्वर
ब्रह्मविष्णुशिवाख्याभिः कल्पनाभिरुदीरित अनाख्येयस्वरूपात्मन्ननाख्येयप्रयोज
न अनाख्येयाभिधानं त्वां नतोस्मि परमेश्वर न तत्र नाथ विद्यंते नामजात्यादिकल्पना
तद्ब्रह्म परमं नित्यमविकारि भवानज न कल्पनामृतेर्थस्य सर्वस्याधिगमो यतः
ततः कृष्णाच्युतानंतविष्णुसंज्ञाभिरीड्यसे सर्वात्मन्नज विकल्पनाभिरेतैर्देवाद्यै
र्भवति हि यैरनंतविश्वम् विश्वात्मानमिति विकारहीनं सर्वस्मिन्न हि भवतोस्ति किंचि
दन्यत् त्वं ब्रह्मा पशुपतिरर्यमा विधाता धाता त्वं त्रिदशपतिः समीरणोग्निः तोयेशो धन राम॰
पतिरंतकस्त्वमेको भिन्नार्थैर्जगदभिपासि शक्तिभेदैः विश्वं भवान्सृजति सूर्यगभस्ति ३१
रूपो विश्वेश ते गुणमयोयमतः प्रपंचः रूपं परं सदिति वाचकमक्षरं यज्ज्ञानात्मने सद
सते प्रणतोस्मि तस्मै ॥ ॐ नमो वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च प्रद्युम्नाय नमस्तुभ्यम

पित्र्यमपर्यंतमस्मकं रेवत्वलक्ष्मपि अक्रूरः क्रूरहृदयः शीघ्रं प्रेरयते हयान् एकमार्ते
ह्यपेक्षितस्त्वागतं कस्मान्नायाते एषक्रूरस्तथाप्युग्रं ग्रहेणगृहीतवान् दूरीभूतोऽह
विर्यतः सोपि वेणुनेलतान्ते इत्येवमतिहार्देन गोपीजननिरीक्षितः तत्याज व्रजभूभागं
सहरामेणकेशवः गच्छंतो जविनाश्वेन रथेन यमुनातटम् प्राप्ता मध्याह्नसमये रामा
क्रूरजनार्दनाः अथाह कृष्णमक्रूरो भवद्भ्यां तावदास्यताम् यावत्करोमि कालिंद्यामा
ह्निककृत्यमंभसि तथेत्युक्ते ततः स्नातः स्वाचांतः समहामतिः दध्यौ ब्रह्मपरं विप्र प्रविश्य
यमुनाजले फणासहस्रमालाढ्यं बलभद्रं ददर्शसः कुंदमालांगमुन्निद्रपद्मपत्रायते
क्षणम् वृतं वासुकिरंभाद्यैर्महद्भिः पवनाशिभिः संस्तूयमानमुद्गंधिवनमालाविभूषि
तम् दधानमसितेवस्त्रे चारुपद्मावतंसकम् चारुकुंडलिनं मत्तमंतर्जलतले स्थितम्
तस्योत्संगे घनश्याममाताम्रायतलोचनम् चतुर्बाहुमुदारांगं चक्राद्यायुधभूषणम्
पीतेवसानंवसने चित्रमाल्यविभूषणम् शक्रचापतडिन्मालाविचित्रमिवतोयदम्
ददर्श कृष्णमक्लिष्टं पुंडरीकावतंसकं सनंदनाद्यैर्मुनिभिः सिद्धयोगैरकल्मषैः
संचिंत्यमानं तत्रस्थैर्नासाग्रन्यस्तलोचनैः बलकृष्णौ तथाक्रूरः प्रत्यभिज्ञाय विस्मि
तः अचिंतयद्रथाच्छीघ्रं कथमत्रागताविति विवक्षोः स्तंभयामास वाचं तस्य जनार्दनः
ततो निष्क्रम्य सलिलाद्रथमभ्यागतः पुनः ददर्श तत्रैव चोभौ रथस्योपरि निष्ठितौ

वि॰
प्र॰
टी॰
१५४३ १२

पीयूषयास्यति सर्वंसमक्षमेवाहमपि विधिनाहृदयमहरिम ग्राह्यते गोपयोषितस्तनिर्हेतो
नद्रयात्मना भावयार्थमिलितैर्वाकां विलासमलिलितागति: नागरीणां मती वेनकेरा
देहिनमेव च ग्राम्योरविरचनासां विलासमतिनदेवद: भवतीनां पुन: पार्श्वकयाप
आप्यामेष्यति एषचरणस्सान्दयमयुरां धातिकेशव: श्रीकृष्णेन कृष्णकेण निराक्षेन
प्रतावित: किं त्वैनं दृष्टं सोयमनुरागपरं जनमम् येनमेमददाति राज्ञा देनपत्न्याव
लोहृविम एवरागेणमन्हित: प्रयाम्यन्तं नविर्हेत्य: रथमारुह्य गोविंद: मथुराम्
प्रकारतो गुरुणा मग्रतो वक्रं किंधुर्वन्तिननं: हमम गुरव: किं करिष्यति दयानो
विरहाग्निना नंदगोपमुखोगोपागंतुमेतमपुयन्त: नैवमेकृतकेकश्चिद्रोविरवि
लिवनैते तपसमन्वायस्वनीमयुराकाशियोविनाम् याप्यमयुनवक्राक्षेकसेनेरा
लिभोग्यनाम पत्याक्ते पथि पेकृसंधाने सोम्यवपुर्हृविम उद्दिष्यति पश्यंत: स
देहपुलकं विनम मयुरानगरीं धावनयुनानां मनोन्मव: गोविंदोवपवे: द्देरती
वायभविष्यति केन रूप: प्रभाग्याभिर्दृष्टलाभिरथोदनम विलासिकाननयना
यदृयांत्यतिकाविनम प्रक्षोगोपीजनस्याप्यदर्शोपिनामहानिपिम उत्कान्तवने
ज्ञातिविधाज्ञाकृकृतात्मना पत्याक्ते पथि पेकृसंधानसोम्यवपुर्हृविम केनकेना
निमेषाना॰ पश्यंतिरूपनिवाविनम प्रजुरागोपयोषितस्मस्मरणमिष्यति यो

श्रम॰
१२

यः ॥ पराक्रमः चिंतयन्निति गोविंदस्तु पराक्रमयादवः अक्रूरो सीलितिवरोत्तोननामशि
रमाहूते मोच्चेनेधनवग्राङ्क्रूतविनेनणाणिना संस्पृष्ट कृष्णवश्रीत्वात्सगाहेर्पि
घसने क्रूतसंबादनोनेनग्रुशाहतलकेशवो ततःप्रविष्टो केहुष्टोनमाटपात्समंदिरम्
महताध्यानदाक्रूरः कृतसंवेदनादिकम् श्रोनराकृथः भदभोत्पयथात्पायमाचेव
हेतव्यानयोः यथानिर्भत्स्यतेनेनकंसेनानकदुंदुभिः यथावदेवकीदेवीदानवेनदुष्ट
त्मना उग्रसेनो यथा कंसेनाऽरुद्धः ततो मेवेवार्थस्मृहिस्यकंसेनास्मिविसर्जि
तः तत्सर्वं विस्तरः श्रुत्वा भगवान्मधुसूदनः उवाचाखिलमध्येनं लानेदेस्पूपतेत्मम
करिष्ये च महाभागपदद्रोपधिकं मतम् विर्विस्मनान्यथैतत्ते विडिकेसंहननमया
ग्रहेरामस्वमस्तुरंस्त्रोपाक्षः समंतथा गोपवृद्धाप्रथायात्नि वादयो पापनेवह
निशेषं नीयतां वीरनविलोकनं महेस्मि विरावाभ्यनंदकेसंहननिषामि महात्मगम्
पराशारः समादिश्य ततो गोपानक्रूरोपिसकेशवः कथापर्वतभव अवनंदगोपगृहे
ततः प्रभाते विमले कृष्णः रामश्चैव महामतिः अक्रूरेण समं गतौ ... मथुरां प्रति
दृष्ट्वा गोपीजनः सुस्रः स्पष्टहलयवाहुकः निष्पच्छामातिदुःखानः प्राहवेदंपरस्प
रं गोप्यः ॥ मथुरांप्राप्य गोविंदः कंसपाजलमेघवति नगरस्त्रीकलालापमधुश्रुते
णप्राप्स्यति विलासवाक्यपानेषु नारीणां कृतास्पदम् विनमस्यकणभूयो ग्रामको

वि॰
पु॰
टी॰
१५२ १०

विभ्राणं वामहस्तेन धीतवस्त्रप्रबद्धविभूषितम् अंसन्नीललताहस्तं सितांभोजवर्णमकम्
हेमकेदेरूपवर्लेनीलांबरपरिहित तस्मात्बलभद्रं च दर्शयन्दनः
प्रोग्रमतेनगवाहं संविकाशिनचेपंकजं मेघमालापरिवृतेकैलासाद्रिमिवापरम्
तोदृष्ट्वाविकसद्वक्त्रसरोजःसमहामतिः पुलकांचितसर्वांगस्तदाक्रूरोभवन्मने
एतत्तत्परमंधामएतत्तत्परमंपदम् भगवद्वासुदेवांशोद्विधायोयमवस्थितः
साफल्यमक्ष्णोर्युगमेतदत्रदृष्टेजगद्धातरियातमुच्चैः अप्यंगमेतद्भगवत्प्रसादेप
त्तेंगसंगेफलवन्ममस्यात् अप्येषपृष्ठेममहस्तपद्मंकरिष्यतिश्रीमदनंतमूर्तिः
यस्यांगुलिस्पर्शहताखिलाघैरवाप्यतेसिद्धिरनाशदोषा येनाग्निविद्युद्रविरश्मि
मालाकरालमुग्रंप्रपास्यचक्रम् चक्रंघ्नतादैत्यपतेर्हतानिदैत्यांगनानांनयना
ञ्जनानि यत्रांबुविन्यस्यबलिर्मनोज्ञानवापभोगान्वसुधातलस्थः तथामरत्वंत्रिद
शाधिपत्यंमन्वंतरंपूर्णमपेतशत्रुः अप्येषमांकंसपरिग्रहेणदोषास्पदीभूतमदो
षदुष्टं कर्तावमानोपहतंधिगस्तुतज्जन्मनःसाधुबहिष्कृतोयः ज्ञानात्मनोयस्यमन
सस्तराशेरपेतदोषस्यसदास्फुटस्य किंवानजगत्यत्रसमस्तपुंसामज्ञातमस्यास्तिहृ
दिस्थितस्य तस्मादहंभक्तिविनम्रचेतात्रजामिसर्वेश्वरमीश्वराणाम् अंशावतारं
पुरुषोत्तमस्य ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे सप्तदशोऽध्यायः

सम॰
३०

ऽभ्यागमिद्धो देवानां शनैर्नामरूपाननम् प्रतापनमनेकादिमहेन्द्रदासाभिकेशवम्
नवृलानैर्हरुद्राश्चिवसादित्यामरुद्गणाः यस्यास्य रूपं ज्ञात्वा नित्यं ज्ञायन्ते धृताः सन्तमो हृदि
सर्वात्मा सर्वविन्सर्वः सर्वभूतेषु संस्थितम् योऽभिमन्त्र्य योग्या पीसर्वदानिमयामह
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहरूपादिभिः स्थितः चकारजगतो योऽसः सो यमाद्याप्तविष्णु
नि क्षोत्रनैवनगात्वामी कार्यमानमहृद्दि स्थितं कर्नैमनुष्यानां प्रामः सेष्टादेहादिस्थ
यः योनतः पृथिवी पर्नैषो वेरस्थितिसंस्थितो सोवनीर्लीनरामर्षीमामकृषेनिवदाने
पितृपुत्रसहस्रारस्मास्थवेधमयीमिमाम् यन्माया नालपुत्रनैनगजसैनेमोनमः
नवनाविर्याविननाहृदिन्त्रस्थिनिवेशिने योऽसीमायामर्थयानसस्मैविद्यात्मनेनमः
यज्ञभिर्यतत्रुरुबोवासदेवश्रुणावनैः वेदान्तवेदिभिर्विसः श्रोतृश्रुतेयोऽनन्तोऽस्मितम्
यथानत्रनगधात्रिधार्यनेनत्र्यनिहिते सदस्नैनससैनमध्यसौ यानवोऽध्यनाम्
स्मतेमकलंकल्याणभाजनेर्यत्रनायने प्ररूपस्तमनविदिष्टनामिप्राणीहरिम्
धपाधारः इत्युसविनयध्दिस्येभक्तिनस्रात्ममानसः श्रद्धीयोगोक्लेशमः किंचित्सर्वविवि
राजते सदर्शनदान्त्रकसमादोहनेगवाम् वनमध्यगतंफुल्लनीलोमलस्तस्त्रि
म प्रसदृपयपत्राहं श्रीवत्सांकितवक्षसाम् प्रलंबबाहुमृणालिनेगोरस्त्वलक्रलस
सवितास्मितापार्वविभाणेपृष्टपनम् नेयारकेनवेपत्रापपर्णामप्रतिष्ठितम्

वि.
पु.
टी.
२५८

मानिनेविस्मितेवलस्तोषमेतेनमेकृतम् नरागस्याप्यक्रोपि देवनात्कस्मविशति
यतके समनालस्पदेपतोभावलोकिनः यस्मात्त्वयैषदुष्टात्मा हतः केशीजनार्दन
तस्मात्केशवनाम्नात्वंलोकेख्यातोभविष्यसि स्वस्त्यस्तुतेगमिष्यामिकंसयुद्धेधुनाधुनं
देवमोहंसमेष्यामितवाकेशिनिसूदन उग्रसेनसुतेकंसेसानुगेविनिपातिते
भारावतारकर्तात्वंपृथिव्यापृथिवीधर तत्रानेकप्रकाराणियुद्धानिपृथिवीक्षिताम्
द्रष्टव्यानिमयायुष्मत्प्रणीतानिजनार्दन सोहंयास्यामिगोविन्ददेवकार्यंमहत्कृतं
त्वयासभाजितश्चास्मिस्वस्तितेस्तुव्रजाम्यहम् पराशरः नारदेतुगतेकृष्णःसहगोपैरवि
विस्मितैः विवेशगोकुलंगोपीनेत्रपानैकभाजनम् ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंशे
षोडशोध्यायः ॥ पराशरः ॥ अक्रूरोपिविनिष्क्रम्यस्यन्दनेनाशुगामिना कृष्णसंद
र्शनायातःप्रययौनन्दगोकुलम् चिन्तयामासचाक्रूरोनास्तिधन्यतरोमया योहमं
शावतीर्णस्यमुखंद्रक्ष्यामिचक्रिणः अद्यमेसफलंजन्मसुप्रभाताचमेनिशा य
दुन्निद्राब्जपत्राक्षंविष्णोर्द्रक्ष्याम्यहंमुखम् पापंहरतियत्पुंसांस्मृतंसंकल्पनामयम्
तत्पुण्डरीकनयनंविष्णोर्द्रक्ष्याम्यहंमुखम् निर्जग्मुर्यतोवेदावेदांगान्यखिलानिच
द्रक्ष्यामितत्परंधामधाम्नांभगवतोमुखम् यज्ञेषुयज्ञपुरुषःपुरुषैःपुरुषोत्तमः
इज्यतेयोखिलाधारस्तंद्रक्ष्यामिजगत्पतिम् इष्ट्वायमिन्द्रोदेवानांशतेनामरराजताम्

राम.
३

अलं त्रासेन गोपालाः केशिनः किं भयातुरैः भवद्भिर्गोपजातीयैर्वीरवीर्यं विलोप्यते
किमनेनाल्पसारेण हेषिताटोपकारिणा दैतेयबलवाह्येन वल्गता दुष्टवाजिना
एह्येहि दुष्ट कृष्णोहं पूष्णस्त्विव पिनाकधृक् पातयिष्यामि दशनान्वदनादखिलांस्तव
इत्यास्फोट्य च गोविंदः केशिनो दुष्टवाजिनः केशिनो वदनेनेन विशता कृष्णबाहुना
शातिता दशना पेतुः सिताभ्रावयवा यथा कृष्णस्य ववृधे बाहुः केशिदेहगतो द्विज
विनाशाय यथा व्याधिरासंभूतेरुपेक्षितः विपाटितोष्ठो बहुलं सफेनं रुधिरं वमन्
सोक्षिणी विवृते चक्रे विश्लिष्टे मुक्तबंधने जघान धरणीं पादैः शकृन्मूत्रं समुत्सृजन्
स्वेदार्द्रगात्रः श्रांतश्च निर्यत्नः सोभवत्ततः व्यादितास्यमहारंध्रः सोसुरः कृष्णबाहुना
निपपात द्विधा भूतो वैद्युतेन यथा द्रुमः द्विपादे पृष्ठपुच्छार्द्धश्रवणैकाक्षिनासिके
केशिनस्ते द्विधाभूते शकले द्वे विरेजतुः हत्वा तु केशिनं कृष्णो गोपालैर्मुदितैर्वृतः
अनायस्ततनुः स्वस्थो हसंस्तत्रैव तस्थिवान् ततो गोपाश्च गोप्यश्च हते केशिनि विस्मिताः
तुष्टुवुः पुंडरीकाक्षमनुरागमनोरमम् अथाहांतर्हितो विप्रो नारदो जलदस्थितः
केशिनं निहतं दृष्ट्वा हर्षनिर्भरमानसः साधु साधु जगन्नाथ लीलयैव यदच्युत
निहतोयं त्वया केशी क्लेशदस्त्रिदिवौकसाम् युद्धोत्सुकोहमत्यर्थं नरवाजिगजाकलं
अदृष्टपूर्वमस्मत्रऽहं स्वर्गादुपागतः कर्माण्यत्रावतारेण कृतानि मधुसूदन

वि.
पु.
टी.
२५० ०१

धनुर्महो ममात्रैव चतुर्दश्यां भविष्यति आनेयौ भवता गत्वा मल्लयुद्धाय तत्र तौ
चाणूरमुष्टिकौ मल्लौ नियुद्धकुशलौ मम ताभ्यां सहानयोर्युद्धं सर्वलोकोऽत्र पश्यतु
नागः कुवलयापीडः महामात्रप्रचोदितः स वा निहंस्यते पापौ वसुदेवात्मजौ शिशू
तौ हत्वा वसुदेवं च नंदगोपं च दुर्मतिम् हनिष्ये पितरं चोग्रसेनं च सुदुर्मतिम्
ततः समस्तगोपानां गोधनान्यखिलान्यहं वित्तं चापहरिष्यामि दुष्टानां मद्वधैषिणां
त्वामृते यादवाश्चैते दुष्टा दानपते मम एतेषां च वधायाहं यतिष्येऽनुक्रमात्ततः
ततो निष्कंटकं सर्वं राज्यमेतदयादवम् प्रशासिष्ये त्वया तस्मान्मत्प्रीत्या वीर गम्यतां
यथा च माहिषं सर्पिर्दधि चाप्युपहार्य वै गोपाः समानयंत्याशु त्वया वाच्यास्तथा त
था यथाद्य वः इत्याज्ञप्तस्तदाक्रूरो महाभागवतो द्विज प्रीतिमानभवत्कृष्णं श्वोद्रक्ष्ये
इति सत्वरः तथेत्युक्त्वा च राजानं रथमारुह्य शोभनम् निश्चक्राम ततः पुर्या मथु
रायाः पराक्रमी इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे पंचदशोऽध्यायः ॥ पंचदशः ॥
केशी चापि बलोदग्रः कंसदूतप्रचोदितः कृष्णस्य निधनाकांक्षी वृंदावनमुपागमत् राम.
स खुरक्षतभूपृष्ठः सटाक्षेपधुतांबुदः द्रुतविक्रांतचंद्रार्कमार्गो गोपानुपाद्रवत् ०२
तस्य हेषितशब्देन गोपाला दैत्यवाजिनः गोप्यश्च भयसंविग्ना गोविंदं शरणं ययुः
त्राहि त्राहीति गोविंदः श्रुत्वा तेषां ततो वचः सतोयजलदध्वानगंभीरमिदमुक्तवान्

नेभेहतेसहस्राक्षंयथादेवागणामुदः ॥ इतिश्रीविस्नुपुराणेपंचमेंशेचतुर्द्दशोध्यायः
पराशरः ककुद्मिनिहतेरिष्टेधेनुकेचनिपातिते प्रलम्बेनिधनंनीतेधृतेगोवर्द्धनेचले
दमितेकालियेनागेभग्नेतुंगद्रुमद्वये हतायांपूतनायांचशकटेपरिवर्तिते
कंसायनारदःप्राहयथावृत्तमनुक्रमात् यशोदादेवकीगर्भपरिवर्ताद्यशेषतः
श्रुत्वातत्सकलंकंसोनारदाद्देवदर्शनात् वसुदेवंप्रतितदाकोपंचक्रेसुदुर्मतिः
सोतिकोपादुपालभ्यसर्वयादवसंसदि जगर्हेयादवांश्चैवकार्यंचैतदचिंतयत्
यावन्नबलमारूढौरामकृष्णौसुबालकौ तावदेवमयावध्यावसाध्यौरूढयौवनौ
चाणूरोत्रमहावीर्योमुष्टिकश्चमहाबलः एताभ्यांमल्लयुद्धेनघातयिष्यामिदुर्मदौ
धनुर्महमहायागव्याजेनानीयतौव्रजात् तथातथायतिष्यामियास्येतेसंक्षयंयथा
श्वफल्कतनयंसोहमक्रूरंयदुपुंगवम् तयोरानयनार्थायप्रेषयिष्यामिगोकुलं
वृंदावनचरंघोरमादेक्ष्यामिचकेशिनम् तत्रासावतिबलस्तावुभौघातयिष्यति
गजःकुवलयापीडोमत्समीपमिहागतौ घातयिष्यतिवागोपौवसुदेवसुतावुभौ
पराशरः इत्यालोच्यसदुष्टात्माकंसोरामजनार्दनौ हंतुंकृतमतिर्वीरमक्रूरंवाक्यम
ब्रवीत् भोभोदानपतेवाक्यंक्रियतांप्रीतयेमम इतःस्यंदनमारुह्यगम्यतांनंदगोकुलं
वसुदेवसुतौतत्रविष्णोरंशसमुद्भवौ नाशायकिलसंभूतौममदुष्टौप्रवर्त्ततः ॥

वि. पु. टी.
१८९ ७३

ज्ञानमनन्तरूपो सौ व्यापी वा वृद्धिविवर्जितः यथा समस्तभूतेषु नभोऽग्निः पृथिवी जलम्
वायुश्चात्मा तथैवाहमात्मा व्याप्य सर्वमवस्थितः इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे त्रयोदशोऽध्यायः
पराशरः प्रदोषार्धे कदाचित्तु रासासक्ते जनार्दने त्रासयन्समदो गोष्ठमरिष्टः समुपा
गतः सतोयतोयदच्छायस्तीक्ष्णशृंगोर्कलोचनः खुराग्रपातैरत्यर्थं दारयन्धरणीतलं
लेलिहानः सनिष्पेषं जिह्वयोष्ठौ पुनः पुनः संरम्भाविद्धलांगूलः कठिनस्कंधबंधनः
उदग्रककुदाभोगः प्रमाणो दुरतिक्रमः विण्मूत्रलिप्तपृष्ठांगो गवामुद्वेगकारकः
प्रलंबकंठोतिमुखस्तरुघातांकिताननः पातयन्स गवां गर्भान्दैत्यो वृषभरूपधृत्
सूदयंस्तापसानुग्रो वनान्यटति यः सदा ततस्तमतिघोराक्षमवेक्ष्यातिभयातुराः
गोपा गोपस्त्रियश्चैव कृष्ण कृष्णेति चुक्रुशुः सिंहनादं ततश्चक्रे तलशब्दं च केशवः
तच्छब्दश्रवणाच्चासौ दामोदरमुखं ययौ अग्रन्यस्तविषाणाग्रः कृष्णकुक्षिकृतेक्षणः
अभ्यधावत दुष्टात्मा कृष्णं वृषभदानवः आयान्तं दैत्यवृषभं दृष्ट्वा कृष्णो महाबलः
न चचाल ततः स्थानादवज्ञास्मितलीलया आसन्नं चैव जग्राह ग्राहवन्मधुसूदनः
जघान जानुना कुक्षौ विषाणग्रहणाचले तस्य दर्पबलं भंक्त्वा गृहीतस्य विषाणयोः राम. ७३
अपीडयदरिष्टस्य कंठं क्लिन्नमिवांबरं उत्पाट्य शृंगमेकं च तेनैवाताडयत्ततः
ममार स महादैत्यो मुखाच्छोणितमुद्वमन् तुष्टुवुर्निहते तस्मिन्दैत्ये गोपा जनार्दनम्

वना तस्यैवरूपंध्यायंतीयोगारूढेवसाबभौ ततःकाश्चित्प्रियालापैःकाश्चिद्भ्रूभंगवीक्षितैः ॥
निन्येनुनयमन्यांश्चकरस्पर्शेनमाधवः ताभिःप्रसन्नचित्ताभिर्गोपीभिःसहसादरम्
रराम रासगोष्ठीभिरुदारचरितोहरिः रासमंडलबंधोपिकृष्णपार्श्वमनुज्झता ॥
गोपीजनेननैवाभूदेकस्थानस्थिरात्मना हस्तेप्रगृह्यचैकैकांगोपिकांरासमंडलं
चकारतत्करस्पर्शनिमीलितदृशंहरिः ततःप्रववृतेरासःचलद्वलयनिःस्वनैः
अनुयातशरत्काव्यगेयगीतिरनुक्रमात् कृष्णःशरच्चंद्रमसंकौमुदींकुमुदाकरम्
जगौगोपीजनस्त्वेकंकृष्णनामपुनःपुनः परिवर्तश्रमेणैकचलवलयलापिनी
ददौबाहुलतांस्कंधेगोपीमधुनिघातिनः काचित्प्रविलसद्बाहुःपरिरभ्यचुचुंबतम्
गोपीगीतस्तुतिव्याजनिपुणामधुसूदनं गोपीकपोलसंश्लेषमभिपत्यहरेर्भुजौ
पुलकोद्गमसस्यायस्वेदांबुघनतांगतौ रासगेयंजगौकृष्णोयावत्तारतरध्वनिः
साधुकृष्णेतिकृष्णेतितावत्ताद्विगुणंजगुः गतेनुगमनंचक्रुःवलनेसंमुखंययुः
प्रतिलोमानुलोमेनभेजुर्गोपांगनाहरिं सतथासहगोपीभिःरराममधुसूदनः
यथाब्दकोटिप्रतिमःक्षणस्तेनविनाभवत् तावार्यमाणाःपतिभिःपितृभिःभ्रात
ृभिः कृष्णंगोपांगनारात्रौरमयंतिरतिप्रियाः सोपिकैशोरकवयोमानयन्मधुसू
दनः रेमेताभिरमेयात्माक्षपासुक्षपिताहितः तद्भर्तृषुतथातासुसर्वभूतेषुचेश्वरः

वि॰
पु॰
टी॰
१८८०१

पुलकावितसर्वांगाविकासितघनेत्रला भूतवक्रांक्रमानुगाधालेवांदिव्याहिपश्य
न पयान्वेता निहृतसमलीलाल्हकृतगामिना कावितनमंथानाहृतपुण्यामसृ
लमा पदानितस्माश्वेतानि वनान्यल्पानवृनि व पुष्पाववपमत्रांश्रुश्रुकुटामोदशेऽवं
षनवक्रांनमत्रालिपदन्यत्रमहात्मनः नन्द्रोपनिषदमानेनकापिपुष्पैरलंकृता
मुलयतन्मनिमर्वांनाविमुखस्यविनेयथा पुष्पावपनं वं धकृतमानामपुष्पलां
नं दगोपमनेयानोमार्गालानेनूपुष्पन श्रंतयानिममान्याकृानितवभरमंचता
यापंनमेहुनेयानि निप्रणादायमश्चिनिः हस्तन्यस्तगृहस्तेपयेनयानानश्यामवि
श्रमायतपदन्यामान्नद्यनेपदपृइति हस्तमस्पर्शमत्रेणाषनेमेघापमानिता
वेणायमेदगामिन्या निवनेनदानेपरे भूतमुकावणमीतिपुनरेषामितेनिकम
नेनकृसेनयेनेघामविनापदपृइतिः प्रविष्टागहनेकृष्णःपदमत्रनलक्ष्यते
निवर्तध्वंशशांकस्यनैतदीधितिगोचरे विनिहत्ताम्लदागोपाने निराशाःकृष्णदर्शने
यमुनातीरमासाद्य जगुस्तच्चरितंतदा ततोददृशुरायान्तंविकाशिमुखपंकजाः
गोप्यस्त्रैलोक्यगोप्तारंकृष्णमक्लिष्टचेष्टितम् काचिदालोक्यगोविंदमायांतमतिहर्षि
ता कृष्णकृष्णेतिकृष्णेतिप्राहनान्यदुदीरयत काचिद्भ्रूभंगुरं ... ललाटफलकं हरिम्
विलोक्यनेत्रभृंगाभ्यां पपौ तन्मुखपंकजम् काचिदालोक्य गोविंदं निमीलितविलो

श्रम॰
०१

विलोक्य महगोपीभिस्समं स्वक्रीडं निश्चिति   सह रामेण मधुरमनीववनिताश्रियम्
जगौ कलपदं शौरिः स्वरं तं वीक्ष्य तत्क्षणम्   रम्यं गीतध्वनिं श्रुत्वा हं त्यक्त्वा दमयत्यस्त
स्वात्मस्थः नविता गोप्यो गतास्तत्र धृतस्तनः   प्रोक्ताः पूर्वे जगौ गोपीका विनस्मान्यागत
दत्तावधाना कान्वितु तन्मे तन्मनसा स्मरन्   काचित्कृष्णेति कृष्णेति प्रोच्या लज्जा गुणा ययौ
ययौ च काचित्त्रिमार्गान्तरा सर्वमविलज्जिता   काचिद्दर्पणस्थानः श्रियस्तान्हृष्ट्वा हरिं रतन
तन्मयत्वेन गोविंदं ध्यात्वा मीलितलोचना   नष्टिं तां विमलाह्लादलीलया पञ्चयातना
तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाशेषपातकः   विनयन्तीजगत्सृष्टिं परं ब्रह्मस्वरूपिणम्
निरुच्छ्वासतया मुक्तिं गतान्या गोपकन्यका   गोपीपरिवृतो रात्रिं शरच्चन्द्रमनोरमाम्
मानयामास गोविंदो रासारम्भरसोत्सुकः   गोप्यश्च वृन्दशः कृष्णचेष्टास्वायत्तमूर्तयः
अन्यदेशं गते कृष्णे चेरुर्वृन्दावनान्तरम्   कृष्णेऽहमेष ललितं व्रजाम्यालोक्यतां गतिम्
अन्या ब्रवीति कृष्णस्य मम गीतिर्निशाम्यताम्   दुष्टकालिय तिष्ठात्र कृष्णोऽहमिति चापरा
बाहुमास्फोट्य कृष्णस्य लीलासर्वस्वमाददे   अन्या ब्रवीति भो गोपा निःशङ्कैः स्थीयतामि
तिष्ठ अलं वृष्टिनिपातेन धृतो गोवर्धनो मया   धेनुकोऽयं मया क्षिप्तः विचरन्तु यथेच्छया
गावो ब्रवीति चैवान्या कृष्णलीलानुसारिणी   एवं नानाप्रकारासु कृष्णचेष्टासु तास्तदा
गोप्यो व्यग्राः समं चेरुः रम्यं वृन्दावनान्तरम्   विलोक्यैकां भुवं प्राह गोपी गोपवराङ्गना

वि.
पु.
टी.
१८७ ७

आजगाम स्वगोपीनां दृष्टिपूतेन वर्त्मना ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे द्वादशोध्यायः ॥
पराशरः गते शक्रे तु गोपालाः कृष्णमक्लिष्टकारिणम् वयमस्मान्महाभाग भवता मह
तो भयात् गावश्च भवता त्राता गिरिधारणकर्मणा बालक्रीडेयमतुला गोपालत्वं जुगुप्सि
तम् दिव्यं च भवतः कर्म किमेतत्तात कथ्यताम् कालियो दमितस्तोये धेनुकश्च निपाति
तः धृतो गोवर्धनश्चायं शंकितानि मनांसि नः सत्यं सत्यं हरेः पादौ श्रपामोऽमितविक्रम
यथा त्वद्वीर्यमालोक्य न त्वां मन्यामहे नरम् प्रीतिः सस्त्रीकुमारस्य व्रजस्य तव केशव
कर्म चेदमशक्यं यत्समस्तैस्त्रिदशैरपि बालत्वं चातिवीर्यं च जन्म चास्मास्वशोभनम्
चिन्त्यमानममेयात्मन् शंकां कृष्ण प्रयच्छति देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गंधर्व एव वा
किं वास्माकं विचारेण बांधवोसि नमोस्तु ते क्षणं भूत्वा त्वसौ तूष्णीं किंचित्प्रणयकोप
वान् इत्येवमुक्तस्तैर्गोपैः कृष्णोप्याह महामुने मत्संबंधेन वो गोपा यदि लज्जा न जायते
श्लाघ्यो वाहं ततः किं वो विचारेण प्रयोजनम् यदि वोस्ति मयि प्रीतिः श्लाघ्योहं भवतां य
दि तदात्मबंधुसदृशी बुद्धिर्वः क्रियतां मयि नाहं देवो न गंधर्वो न यक्षो न च दानवः
अहं वो बांधवो जातो नैतच्चिंत्यमितोन्यथा इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं बद्धमौनास्ततो व्रजं
ययुर्गोपा महाभाग तस्मिन्प्रणयकोपिनि कृष्णस्तु विमलं व्योम शरच्चंद्रस्य चंद्रिकां
तदा कुमुदिनीं फुल्लामामोदितदिगंतराम् वनराजीं तथा कूजद्भृंगमालां मनोरमाम्

राम.
०१

तथानानाभिरत्नर्थेउत्पन्नन्नकारकारणेन ममाकलशाभिषेकाभिगवांवाक्यप्रबोदितः
उपेन्द्रनाः वासिष्ठोगोविंदस्त्वंभविष्यसि अथोपवाक्याद्यपर्वे उमेसवाणक्षजात
अभिषेकेनयावक्रेपविश्वजलपूर्णेया क्रियमाणोभिषेकेनगावःक्षलस्वनन्दरणेन
प्रस्तवोऽभनङध्यांतांमयपक्रकर्वतंपरणम् अभिषिच्यगवांवाकाउपेंद्रं वैजनार्दनम्
श्रीमानमघअर्थंक्रलेभवराहपवीपतिः गवामेनन्कतेवाकेनथान्यदपिमेशृणु
यहुवीमिमहाभागभावावतरणेकृया प्रुरूषमाप्रदिथिवांपृथिवीचपरापराः
प्रवतीर्णोर्जुनोनामशक्रस्यभवतासदा भारावतारेसाहाय्यंक्रतीवीरःकरिष्यति
संरक्षणीयोभवतापश्चान्मामधुसूदन ॥ भगवान् नानाभिभारतेवर्णनातेपार्थरक्षो
पानः तमहंपार्थिवंयथामियावस्थास्याभिभूतले यावन्महीतलेशकस्याशाम्यहपरि
नमम ननावदर्जुनेकश्चिद्देवेंद्रप्रपिजेष्यति कर्मानामबहावाहुर्देसोविष्टलथालरः
केशीकवलयापीडनरकाद्यास्तथापरे हतेष्वतेष्वदेवेंद्रभविष्यतिमहाहवः
तत्रविद्धिसहस्राक्षभारावतरणंकृतं सर्वंगच्छनर्मनापुत्रकार्यकर्नेमर्हसि
नार्जुनस्यरिपुःकश्चिन्ममाग्रेप्रभविष्यति अर्जुनार्थेत्वहंसर्वान्युधिष्ठिरपुरोगमान्
निहवेभारतेयुद्धेकुंत्यादास्याम्यविक्षताम् यपापारः स्मृकाहपविष्यदेवराजोज
नार्दनम् श्राहृत्वेरावणंनागंपुनरेवदिवंययौ कल्पोपिमहिनोयोभिर्गोपालेश्वपुनर्भम

वि.
पु.
टी.
२८९ ७४

सप्तरात्रंमहामेघावववृषुर्नंदगोकुले इंद्रेणचोदिताविप्रगोपानांनाशकारिण
ःततोधृतेमहाशैलेपरित्रातेचगोकुले मिथ्याप्रतिज्ञोबलभिद्वारयामासतान्घनान्
व्यभ्रेनभसिदेवेंद्रेवितथात्मवचस्यथ निष्क्रम्यगोकुलंहृष्टंस्वस्थानंपुनरागमत्
मुमोचकृष्णोपितदागोवर्धनमहाचलं स्वस्थानेविस्मितमुखैःदृष्टस्तैस्तुव्रजौकसैः
इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंशेएकादशोध्यायः पराशरः धृतेगोवर्धनेशैलेपरित्राते
चगोकुले रोचयामासकृष्णस्यदर्शनंपाकशासनः सोधिरुह्यमहानागमैरावतममि
त्रजित गोवर्धनगिरौकृष्णंददर्शत्रिदशेश्वरः चारयंतंमहावीर्यंगावोगोपवपुर्धरम्
कृत्स्नस्यजगतोगोपंवृतंगोपकुमारकैः गरुडंचददर्शोच्चैरंतर्धानगतंद्विज
कृतछायंहरेर्मूर्ध्निपक्षाभ्यांपक्षिपुंगवम् अवरुह्यसनागेंद्रादेकांतेमधुसूदनम्
शक्रःसस्मितमाहेदंप्रीतिविस्फारितेक्षणः कृष्णकृष्णशृणुष्वेदंयदर्थमहमागतः
त्वत्समीपंमहाबाहोनैतच्चिंत्यंत्वयान्यथा भारावतारणार्थायपृथिव्याःपृथिवीतले
अवतीर्णोखिलाधारस्त्वमेवपरमेश्वर मखभंगविरोधेनमयागोकुलनाशकाः
समादिष्टामहामेघास्तैश्चेदंकदनंकृतम् त्रातास्ताश्चत्वयागावःसमुत्पाट्यमहागि
रिं तेनाहंतोषितोवीरकर्मणात्यद्भुतेनते साधितंकृष्णदेवानामहंमन्येप्रयोजनम्
त्वयायमद्रिप्रवरःकरेणैकेनयद्धृतः गोभिश्चचोदितःकृष्णत्वत्सकाशमिहागतः

राम. ७५

भावाय गवां द्विज ततः क्षणेन धरणी ककुभोऽम्बरमेव च एकं धारामहासारपूरणेनाभ
वन्मुने विद्युल्लताकशाघातत्रस्तैरिव घनैर्घनम् नादापूरितदिक्चक्रैर्धारासारमपात्यत
अंधकारीकृते लोके वर्षद्भिरनिशं घनैः अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च जगदाप्यमिवाभवत्
गावस्तेन पतता वर्षपातेन वेगिना धूताः प्राणान् जहुः सन्नत्रिकसक्थिशिरोधराः
क्रोडेन वत्सानाक्रम्य तस्थुरन्या महामुने गावो विवत्साश्च कृता वारिपूरेण चापराः
वत्साश्च दीनवदना वातकम्पितकन्धराः त्राहि त्राहीत्यल्पशब्दाः कृष्णमूचुरिवार्तकाः
ततस्तद्गोकुलं सर्वं गोगोपीगोपसंकुलम् अतीवार्तं हरिर्दृष्ट्वा मैत्रेयाचिन्तयत्तदा
एतत्कृतं महेन्द्रेण मखभङ्गविरोधिना तदेतदखिलं गोष्ठं त्रातव्यमधुना मया
इममद्रिमहं धैर्यादुत्पाट्योरुशिलाघनम् धारयिष्यामि गोष्ठस्य पृथुच्छत्रमिवोपरि
पराशरः इति कृत्वा मतिं कृष्णो गोवर्धनमहीधरं उत्पाट्यैककरेणैव धारयामास लील
या गोपांश्चाह जगन्नाथः समुत्पाटितभूधरः विशध्वमत्र सहिताः कृतं वर्षनिवारणम्
सुनिर्वातेषु देशेषु यथायोग्यमिहास्यताम् प्रविश्यतां न भेतव्यं गिरिपाताच्च निर्भयैः
इत्युक्तास्तेन ते गोपा विविशुर्गोधनैः सह शकटारोपितैर्भाण्डैर्गोप्यश्चासारपीडिताः
कृष्णोऽपि तं दधारैवं शैलमत्यन्तनिश्चलः व्रजैकवासिभिर्हर्षविस्मिताक्षैर्निरीक्षितः
गोपगोपीजनैर्हृष्टैः प्रीतिविस्तारितेक्षणैः संस्तूयमानचरितः कृष्णः शैलमधारयत्

वि.
पु.
टी.
२८५॥

एतत्कर्ममनेनोपायः कृष्णेनाक्रियमाणे यदि नेसाक्षात्तामवेक्षीतिर्गावामहे तथा मम
इति मन्यत एवः कृतानेन यासेवनोक्तम्ः श्रीमत्कुलं मुखोविमुखमामधिनिवासं
कृत गोमनेनेमतेवत्सयदिनद्रवनोदिते नकृष्णामनेमवैगिरियुत्तः प्रवर्णनाम्
तथावकृतवंनस्तेगिरियत्तेव्रजोकमः दधिपायसमांसाद्येर्लघुः शैलबलिंततः
द्विजांश्च भोजयामास गोपाः गोवर्द्धनं गिरिं गावः शैलं ततश्चक्रुः प्रदक्षिणं
कृ. श्रवभाजाधिनेहंतः कृतेयानलनाद्य गिरिमूर्ध्नि कृष्णोपि शैलोऽहमिति मूर्ति
मान् भुंजेनेवहुतदानोपवर्णो द्विजेद्विज ते नैवकृष्णो रूपेणारोप्य मस्तकिं शिरः
प्रथिकसार्वयामासहिनीकमनमन्तनुम ग्रंतर्धानंगतेतस्मिन्गोपालाः प्राप्तनावराल्
कृतागिरिमहेज्याहेतिनमस्युनः पुनः॥इति श्री विष्णुपुराणे पंचमेंऽशे दशमोध्या
यः पराशरः॥ महेद्रनिहतेयाशके भेत्रेयातिरुषान्वितः संवर्तकंनामयणेतोयदाना
मथाद्रवीत भोभोमेघानिशम्यैतद्वदतोवचनं मम आज्ञानंतरमेवाशु क्रियतामवि
चारितम् नंदगोपःसुदुर्बुद्धिर्गोपान्यैःसहायवान् कृष्णाश्रयबलाध्मातोमखभंगमः
चीकरत् आजीवोयःपरस्तेषांगोपत्वस्यचकारणं तागावोवृष्टिपातेनपीड्यंतांवच
नान्मम अहमप्यद्रिशृंगाभंतुंगमारुह्यवारणम साहाय्यंवःकरिष्यामिवायूदुत्सं
गयोजितं पराशरः इत्याज्ञप्ताःसुरेंद्रेणमुमुचुस्तेवलाहकाः वातवर्षंमहाभीमम

राम.
७२

न वयं कृषिकर्त्तारो नैव वाणिज्यजीविनः गावोऽस्मद्दैवतं तात वयं वनचरा यतः
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्त्ता दंडनीतिस्तथापरा विद्याचतुष्टयं चैतद्वार्त्तामात्रं शृणुष्व मे
कृषिर्वाणिज्यमेवं च तृतीयं पशुपालनं विद्या ह्येका महाभाग वार्त्ता वृत्तित्रयाश्रया
कर्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं विपणिजीविनां अस्माकं गौः परा वृत्तिर्वार्त्ताभेदैरियं त्रिभि
र्विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं महत् सैव पूज्यार्चनीया च सैव तस्योपकारिका
यो यस्य फलमश्नन्वै पूजयत्यपरं नरः इह च प्रेत्य चैवासौ न तदाप्नोति शोभनं
कृष्यन्ताः प्रथिताः सीमाः सीमान्तं च पुनर्वनम् वनान्ता गिरयः सर्वे ते चास्माकं परा गतिः
न द्वारबद्धावरणा न गृहान्तर्निवेशिनः सुखिनस्त्वखिले लोके यथा वै चक्रचारिणः
श्रूयन्ते गिरयश्चामी वनेऽस्मिन्कामरूपिणः तत्तद्रूपं समास्थाय रमन्ते स्वेषु सानुषु
यदा चैभिः प्रबाध्यन्ते तेषां ये काननौकसः तदा सिंहादिरूपैस्तान्घातयन्ति महीधराः
गिरियज्ञस्त्वयं तस्माद्गोयज्ञश्च प्रवर्त्यतां किमस्माकं महेन्द्रेण गावः शैलाश्च देवताः
मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सीरयज्ञाश्च कर्षकाः गिरिगोयज्ञशीलाश्च वयमद्रिवनाश्रयाः
तस्माद्गोवर्धनः शैलो भवद्भिर्विविधार्हणैः अर्च्यतां पूज्यतां मेध्यान्पशून्हत्वा विधानतः
सर्वघोषस्य संदोहो गृह्यतां मा विचार्यतां भोज्यन्तां तेन वै विप्रास्तथा ये चाभिकांक्षि
नमर्चिते कृते होमे भोजितेषु द्विजातिषु शरत्पुष्पकृतापीडाः परिगच्छन्तु गोगणाः

वि॰
प्र॰
टी॰
९८४ ०

यथा पतिः सर्वेज्ञानि प्रमत्तानि मलिनानि यथाभवन् तानेसर्वे गते विक्षोभमनासीवत्
मेयजाम् स्वभूवनिर्मलं व्योमसूर्य्यादाधस्तनोपरम कोशाग्निदत्पकोशगे योगिनामिव
मानसम् सर्वाश्च जनितेन तापनिर्व्युतानपतिः स्वमम सदृशमानोऽर्कोदः स विवेकः सम
ज्ञानिव नभसोऽह्नि भुवः पंकं कालस्य वामसः श्रवत् इन्द्रियाणि दिक्षु गोभ्यः प्रसदाद इ
वाह्नत प्राणा यामः सर्वाभिः सर्वसंस्कृत सर्वके श्रुध्यमानानु दिवसे वकारम्भकारि
भिः विमलांवरनदत्रैकालेवाभ्यागतो वनम रदृश्यसमहाशंखाचायनानान्तनो कसः
क्रमस्तान सकारहृष्टा तापानुसमवलानसार कोरहलादि देशाकं प्राहहद्रान्महापति
कोपष्कम हेनानमवषये दृष्टमागताः प्राहनेनदनाप्यु व्रहकृतकिति कादरम
मेघालापयमांवप्रादेवनानः प्राकृतः नेनसर्वाहिताम वायवप्र्यस्य नमयो रमम
नदृष्टिजनितेनसस्य वयस्येत्रैदेहिनः नेनयामोपभुञ्जानाः नर्पयामस्व देवताः
दीवयस्तत्थाग तानो वृन्ववस्य प्रमदेदा नेनमवषितैः समैः पुष्पाल्लगा भवतिवे
नामसानात्रत्तापभूमिर्ने वृप्युतान्निनाननाः दृष्टपं नेघवदृष्टपं नेदृष्टिसंतो वलाहकाः
लोमसेतसयोऽद्य लाभिः स्वयंसूप्रोषितः पर्जन्यः सर्वलोकस्य भवायभुवि वर्षति
तस्मात्साह्वषि विजानानः सर्वेषु कर्म पुरापुनाः मदहस्तेशाम वें तिवयमस्ये व मानवाः पप
प्रारः नेरमापमयवनेष्कताशक्रस्यस्तजने कोपायत्रिदशेन्द्रस्य प्राहदामोदरस्तदा राम॰
७

रितो विप्रकृतस्तेन स महात्मना विहस्यापीडयामास प्रलंबं पुरमुस्मरम् मुष्टिना चाहनत्तं
मूर्ध्नि कोपसंरक्तलोचनम् तेन चास्य प्रहारेण बहिर्याते विलोचने स निष्क्रामितम
स्तिष्को मुखाच्छोणितमुद्वमन् निपपात महीपृष्ठे दैत्यवर्यो ममार च प्रलंबं निहतं दृ
ष्ट्वा बलेनाद्भुतकर्मणा प्रहृष्टास्तुष्टुवुर्गोपाः साधु साध्विति चाब्रुवन् संस्तूयमानो
गोपैस्तु रामो दैत्ये निपातिते प्रलंबे सह कृष्णेन पुनर्गोकुलमाययौ ॥ इति श्रीविष्णु
पुराणे पंचमेंऽशे नवमोऽध्यायः पराशरः तयोर्विहरतोरेवं रामकेशवयोर्व्रजे प्रावृड्व्य
तीता विकसत्सरोजा चाभवच्छरत् अवापुस्तापमत्यर्थं शफर्यः पल्वलोदके पुत्रक्षे
त्रादिसक्तेन ममत्वेन यथा गृही मयूरा मौनमातस्थुः परित्यक्तमदा वने असारतां परिज्ञा
य संसारस्येव योगिनः उत्सृज्य जलसर्वस्वं विमलाः सितमूर्तयः तत्यजुश्चाम्बरं मेघा गृ
हं विज्ञानिनो यथा शरत्सूर्यांशुतप्तानि ययुः शोषं सरांसि च बह्वालंबममत्वेन हृ
दयानीव देहिनाम् कुमुदैः शरदंभांसि योग्यतालक्षणं ययुः अवबोधैर्मनांसीव समत्व
ममलात्मनाम् तारकाविमले व्योम्नि रराजाखंडमंडलः चंद्रश्चरमदेहात्मा योगी
साधुकुले यथा शनकैः शनकैस्तीरं तत्यजुश्च जलाशयाः ममत्वं क्षेत्रपुत्रादिरूढमु
च्चैर्यथा बुधाः पूर्वं त्यक्तैः सरोंभोभिर्हंसा योगं पुनर्ययुः क्लेशैः कुयोगिनोऽशेषैरं
तरायहता इव निभृतोऽभवदत्यर्थं समुद्रः स्तिमितोदकः क्रमावाप्तमहायोगो निश्चलात्मा

वि॰
पु॰
टी॰
८८३ ०१

घमाणस्ततः कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् कृष्णकृष्णमहाभ्रेष्ठ उत्तमाञ्जनयान्वितः पुरा
णः तमाहवांसमाविदः स्मितभिन्नोष्ठसंपुटः महात्मा यो हि विगुणबलवीर्यप्रमा
णवित् किमहं मानुषो भावो मत्कमेवावलेकने सर्वात्मन् सर्वभूतानां गुणानां गुणात्मना
तथा स्मरणोघजगद्देहकारणकारणात्मन आत्मानमेकं तद्वचश्च जगत्येकार्णवे च
ले किं नैवमिदमयाहं वनेवैकः कारणं भवः भारावतारणार्थाय मर्त्यलोकमुपागतो
नभः शिरस्ते अमयाव मूर्तिः पादौ क्षितिर्वक्त्रमनन्त वह्निः सोमो मनस्ते श्वसितं समीरो
दिशश्चतस्रो ऽव्यय बाहवस्ते सहस्रवक्त्रो हि भवान्महात्मा सहस्रहस्ताङ्घ्रिशरीरभेदः
सहस्रपद्मोद्भवयोनिराद्यः सहस्रशस्त्वां मुनयो गृणन्ति दिव्यं हि रूपं तव वेत्ति नान्यो दे
वैरशेषैरवताररूपम् तथार्चयामि वेत्ति नकि विदं तेन यथावदित्थं लयमभ्युपैति स
यावल्येवं धरणी बिभर्ति चराचरं विश्वमनन्तमूर्ते कृतादिभेदैरजकालरूपो निमेषरूपो
जगदेतदत्सि अंशेयथावानिलवह्निरूपा हिमस्वरूपं परिगच्छवासे हिमाचले मानु
मतोंशमंगाञ्जलममभ्येति पुनस्तदेव एवं तथांसंहरणंनमेतज्जगत्समस्तं पुनरेमव
यं तथैवसर्वाय समग्रवतस्तनगतममभ्येत्यनुकल्पमीशः भवानहंच विश्वात्मनेक
मेवहि कारणम् जगतोस्य जगत्यर्थं भेदेनावांव्यवस्थितौ तन्मयं तांममयान्तं स्व
मात्मानहि दिव्यनवम मानुष्यमेवावलेयाव पनांक्रियमं हितम पराशरः इतिसंस्मा

राम॰
०३

स्यमानोनुगैर्गोपैः स्वगृहं तो वनमाविशत् ॥ पंचमोस्य प्रथमोध्यायः एकदा च निशा
वकाले संप्राप्ते भांडीरकसंज्ञके पशून् चारयन्तो गोपैः सह नेमकृष्णयोः गोपरूपी
प्रलंबो नाम दानवस्तत्र हि तैर्वया नविज्ञानपि ताम्भ्रां भगवान्सर्वदर्शिनः प्रलंबो दानव
स्ताविवधं नस्य विविंनयन तत्रोपहृयगोपालान्कृष्णः प्राहविहारविन् हेगोपावि
हरिष्यामोहं हीयुग्मयुग्मयुतम् तत्र चक्रः परिहासो गोपानामजनाई मो कृष्णसंहरि
नः केचिदामस्ता मस्वावारे भ्राचेरुर्विविधाः क्रीडावाश्यामास्ककल्पदमाः तत्राहंहेनि
नेताकेवहं तिवपराजिताः वहन्तो वाहयंत स्वावारं यंन स्कंधेन भांडीरकं नाम वटेन
गः कृष्णस्ततोगमाः रामसंव विद्योवहि श्रीदामसहप्रभादयः क्रीडायां वयिनस्तं स्मानु
दुः कृष्णादयस्तदा उवाहकृष्णं भगवान्श्रीदामानं पराजितः ऋषभं भद्रसेनस्तु प्रलंबो
रोहिणीसुतम् गोपालेरपरे श्रान्ये गोपालाः स्वहपल्लवः श्रीदामलेननः कृष्णः प्रलंबो
रोहिणीसुतः जितावान्कृष्णपक्षीयैर्गोपैः पराजिताः नेवाहयंतस्तस्यां भांडीर
कं परमेषवे प्रत्निवधानेसर्वयेनेत्रपराजिताः संकर्षणं तस्कंधेनहि प्रमत्तिपद
नवः नमस्थः प्रकृताभेषमवदद्रव्यादिः प्रमदारोहिणेयस्य भारं दानवोनमः व
हपेस्महाकायः प्रत्येषोवमहावलाः संकर्षणं तलतेरक्षाद्यथपीत्योपमानेतिम स्व
त्याम तं वामरणं कुञ्जराटोपमल्लकम् गोई प्राकरवेक्रोधोपादनाममदलदितिम ज्ञि

वि॰ पु॰ टी॰

इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे सप्तमोऽध्यायः ॥ पराशरः ॥ गाः पालयंतौ च पुनः सहितौ ब
लकेशवौ भ्रममाणौ वने तस्मिन्रम्यं तालवनं गतौ तत्तु तालवनं नित्यं धेनुको नाम दानवः
नृगोमांसैः कृताहारस्सदाध्यास्ते खराकृतिः बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान्संपरिकंप
यन् फलानि पातयामास मतंगज इवौजसा फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः
अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकंपयन् समेत्य तरसा प्रत्यग्द्वाभ्यां पद्भ्यां बलं बली
निहत्योरसि काशब्दं मुंचन्पर्यसरत्खरः पुनरासाद्य संरब्ध उपक्रोष्टा पराक्स्थितः
चरणावपरौ राजन्बलाय प्राक्षिपद्रुषा स तं गृहीत्वा प्रपदोर्भ्रामयित्वैकपाणिना
चिक्षेप तृणराजाग्रे ॥ भ्रामणत्यक्तजीवितं तेनाहतो
महातालो वेपमानो बृहच्छिराः पार्श्वस्थं कंपयन्भग्नः स चान्यं सोऽपि चापरं बलस्य लील
योत्सृष्टखरदेहहताहताः तालाश्चकंपिरे सर्वे महावातेरिता इव नैतच्चित्रं भगवति
ह्यनंते जगदीश्वरे ओतप्रोतमिदं यस्मिंस्तंतुष्वंग यथा पटः ततः कृष्णं च रामं च ज्ञातयो
धेनुकस्य ये क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतबांधवाः तांस्तानापततः कृष्णो रामश्च नृप ली रामः
लया गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहिणोत्तृणराजसु तयोस्तत्सुमहत्कर्म निशम्य विबुधा
दयः मुमुचुः पुष्पवर्षाणि चक्रुर्वाद्यानि तुष्टुवुः अथ तालफलान्यादन्मनुष्या गतसा
ध्वसाः तृणं च पशवश्चेरुर्हतधेनुककानने कृष्णः कमलपत्राक्षः पुण्यश्रवणकीर्तनं

रूपाणिदेवराजःसदार्चति नवेत्तिपरमंरूपंसोर्च्यतेवाकथंमया हृदिसंकल्प्ययद्रूपंध्या
नेनार्चंतियोगिनः भावपुष्पादिभिर्नाथःसोर्च्यतेवाकथंमया सोहंतेदेवदेवेशनार्चनादौ
स्तुतौनच सामर्थ्यवान्कृपामात्रमनोवृत्तिःप्रसीदमे सर्पजातिरियंक्रूरायस्यांजातोस्मिके
शव तत्स्वभावोयमत्रास्तिनापराधोममाच्युत सृज्यतेभवतासर्वंतथासंह्रियतेजगत् जा
तिरूपस्वभावाश्चसृज्यंतेसृजतात्वया यथाहंभवतासृष्टोजात्यारूपेणचेश्वर स्वभावेनचसंयु
क्तस्तथेदंचेष्टितंमया यद्यन्यथाप्रवर्तेयंदेवदेवततोमयि न्याय्योदंडनिपातोवैतवैववचनं
यथा तथापियज्जगत्स्वामीदंडंपातितवान्मयि सश्लाघ्योयंवरोदंडस्त्वत्तोनान्यस्तुमेप्रभो
हतवीर्योहतविषोदमितोहंत्वयाच्युत जीवितंदीयतामेकमाज्ञापयकरोमिकिम् श्रीभ
गवान् नात्रस्थेयंत्वयासर्पकदाचिद्यमुनाजले सभृत्यपरिवारस्त्वंसमुद्रसलिलंव्रज
मत्पदानिचतेसर्पदृष्ट्वामूर्धनिसागरे गरुडःपन्नगरिपुस्त्वयिनप्रहरिष्यति
इत्युक्त्वासर्पराजानंमुमोचभगवान्हरिः प्रणम्यसोपिकृष्णायजगामपयसांनिधिम्
पश्यतांसर्वभूतानांसभृत्यापत्यबांधवः समस्तभार्यासहितःपरित्यज्यस्वकंह्रदम्
गतेसर्पेपरिष्वज्यमृतंपुनरिवागतम् गोपामूर्धनिहार्देनसिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः
कृष्णमक्लिष्टकर्माणमन्येविस्मितचेतसः तुष्टुवुर्मुदितागोपादृष्ट्वाशिवजलांनदीम्
गीयमानःसगोपीभिश्चरितैश्चारुविक्रमः संस्तूयमानोगोपैश्चकृष्णोव्रजमुपागमत् ॥

यथोक्तः स्थितिकर्त्ता न चान्योऽस्ति यस्य तस्मै नमो नमः । कोपः स्वल्पोऽपि ते नापि स्थि-
तिपालनमेव ते कामं त्वं कालियस्यास्य दमनेऽप्ययमामतः । स्त्रियोऽनुकंप्याः साधूनाम्
मूढा दीनाश्च जंतवः यतस्ततोऽस्य दीनस्य दयस्व त्वं दयस्व तां विभो । समस्तजगदाधारो भवान्
स्वल्पबलः फणी त्वत्पादपीडितो नायं मुहूर्तार्धं न जीवति । क्व पन्नगोऽल्पवीर्योऽयं क्व भवा-
न् भुवनाश्रयः प्रीतिद्वेषौ न चोत्कृष्टगोचरौ च यतोऽव्ययः । ततः कुरु जगन्नाथ प्रसादमा-
वसीदतः प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तृभिक्षा प्रदीयताम् । इत्युक्ते ताभिराश्वा-
स्य क्लान्तदेहोऽपि पन्नगः । प्रसीद देवदेवेति प्राह वाक्यं शनैः शनैः । तवाष्टगुणमैश्वर्यं ना-
थ स्वाभाविकं परम् निरस्तातिशयं यस्य तस्य स्तोष्यामि किं न्वहम् । त्वं परस्त्वं परस्या-
द्यः त्वं परः परमात्मकः परस्मात्परमो यस्त्वं तस्य स्तोष्यामि किं न्वहम् । यस्माद्ब्रह्मा च रु-
द्रश्च चंद्रेंद्रमरुदश्विनौ वसवश्च सहादित्यैस्तस्य स्तोष्यामि किं न्वहम् । एकावयवसू-
क्ष्मांशो यस्यैतदखिलं जगत् कल्पनावयवस्यांशांशं तस्य स्तोष्यामि कथं न्वहम् । नागप-
त्नीभिर्देवैश्च स्तूयमानस्य कालियः स्तोत्रेण शरणापन्नो वेकृतात्कारनतोऽनतिम् नम-
स्कृत्य गावा नाथ पीनवक्षाश्च तोष्यार प्रसीद मे जगन्नाथ न जाने किं मया प्रभो । सदसद्रू-
पिणो यस्य ब्रह्माद्यास्त्रिदशेश्वराः परमार्थं न जानन्ति तस्य स्तोष्यामि किं न्वह । ब्रह्माद्यै-
रर्च्यते दिव्यैर्यश्च पुष्पानुलेपनैः नंदनादिसमुद्भूतैः सोऽर्च्यते वा कथं मया । यस्यावतार

भिः जगत्यर्थं जगन्नाथ भावावनन्ततो ऽस्य या प्रवर्तितो ऽत्र मर्त्येषु नवांशस्वाद्यमग्रजं
मनुष्यलीलाभगवल्लभतनामवतामृताः विश्वेश्वयं तल्ल त्रीला [illegible] सदाप्तने
प्रवतार्थम वास्तवं [illegible] लेप्रस्यपद्मेशः क्रीडार्थमात्मनाप्रसादवतीर्णसिद्धाः [illegible]
नत्रावतीर्णयोः कस्मात् पावव हि वांपक्षः [illegible] सीदतः कस्मान्न [illegible]
दर्शितो मानसो भावो दर्शितं वा नवाप्परं नदर्यदस्य नाकस्मात् [illegible] नाशु थः
प्रकाशः ॥ इति संख्याविनः कृमः [illegible] मिश्रोऽहं सप्तदः [illegible] वोदयामास देहे
भोगावंधनात् [illegible] माफलात् [illegible]
मः प्रतनं मोक्षविक्रियः [illegible] निर्द्वन्द्वः [illegible] यतो न निवृ
त्तेन नामास्यनतः [illegible] वर्के [illegible] दनि
पातेन वव्राम कपिर्वहुः [illegible] नाम विलोम्य [illegible]
[illegible] जगन्मस्तः [illegible] नागपत्मऊर्ध्वः ॥ [illegible] देवदेवे [illegible] मनः
परे सोतीरवीर्यनदे [illegible] परमेश्वरः [illegible] प्रभुम्
[illegible] कथं [illegible] विध्यति यस्या [illegible] त्रिपवनात्मकं
[illegible] कथं प्रभुम् यदेनं न विद्रनिमं [illegible]
गिनः परमार्थमतो [illegible] नामतम् नयस्य जन्मनेधःतायस्य नांता

दर्पणस्थापितानां समर्पितान्यवगतानाम्‌ निष्प्रयत्नीकृतं कं सायमेनेनैव हितं
नैवयोगस्य निश्चितेनास्याकृष्णमृत्विदृशाम्‌ यत्र त्वांतमहाभागानंभूतवस्तुनिसत्त्व
तोध्यस्तनस्याकृदेव स्तः दर्पणः प्राक्कालाना श्रीशुक्रं एवं श्रीमान्मयकालानंदकं
दं सर्वोपयोगदणमार्थविद्या सोऽत्र महाकुदं नानाविधस्थलंकंदसमस्ताकेशवस्यानेत्रं ने
दिवसः को विना सूर्यं विना चंद्रेण का निशा विना हृदयेन काणा को विना कृष्णेन वकोऽत्र
जः विनाकृतनाथास्मात्मनः कृष्णेनानेनवायोकुल श्रवस्मिनातिमेचैवनाविहीनेयथामरः
यत्रमैत्रीवरदलक्ष्माणमकालनिरयंहरिः नेनापिमानवं कृतानार्वतिरस्तीतिविस्मयः
उत्कृष्टरूपकनदलस्यहृदकानविलोचने अपस्यलोहदिवीनाः कथं गाष्टं भविष्यथ
अत्यर्थमधुरालापहृतसेघमनोरथात्‌ न विना पुंडरीकाक्ष यास्यामो नंदगोकुले
मोगतावेष्टितस्यापि समर्पणानेनपश्यथ स्मितशोभिमुखं विनोपः कृष्णस्याक्षविलोक
ने इति गोपीवचः श्रुत्वा निहितो यो महाबलः गोपस्त्रीणांसविस्मृतानि लोककांतिमिते
दापः तेरेववदीनसमर्थमलतदृष्टिकमानने मुक्ताकृत्स्यांप्रयोदावकृष्णसमाहात्म्यहेत
या किंमयेदेवदेवसभाकोपमानुषस्वस्या भगवतेऽसौ नमाहात्म्यं किमन्येननवेत्सितः
लमस्यजगतोनाभिः श्वसतामपि संश्रयः कंतापहृत्‌ नापानावेत्रेलोकांवेत्रयीमयः
वेदकल्पा स्ववलमभिरादितिसेन्मकरदर्शिभिः विंतमेपितविंस्यान्तस्वमसेस्वैवयोगि

तदस्मिन्नागराजस्य कर्कोटो निग्रहो मया विचिन्त्यत्रस्मात्येन चरेद्गुर्वेनवासिनः
एतद्दृष्टे हि लोकेस्मिन्नवनावेमयाकृतः । यदेषामुग्रस्थानो कार्यार्थं तन्निमःग
मनो मदेन नामिरुद्रस्थेकदेवशुकस्याखिनम् अधिकयोन्यनिष्पामिद्रुदेस्थित्रवि
लाशिनः एवमस्तु इत्युक्तं विविंमवस्त्रावगाहे पटिकरे ततः निष्पादनद्रुदेनत्रमर्ग
नसावेगतः तेनापि पन्नगानत्वचोभिनः समकाद्रुरः श्रवणं हृदनानांस्तनानशिवम
हीकृहानतेहिद्वशविषज्वालानमांशुकवकोटिनाः जनानं स्मारदपाः मयोवालामास
दिगंतरः श्राम्भोरयामासनदाकृसोनागकृदेभुजम् नस्कृद्मवतस्या ञ्जनागराजो
भुषणामत श्रानाश्रनयम कोपाद्विषज्वालाविनि देवैः इतोमहाविषस्यामेहगेरनि
लायुवैः नागपत्यस्य श्रातस्कः परिवासोपस्मोभिनाः प्रकंपितनत्पृत्वेपवलत्केदलको
नयः ततः प्रवेधिताः सर्वैः सकृसोभगवधनम् दृदयस्मापिनेकृसंविषवालाविं
तैर्गैहैः तंतत्रपनिनेदह्यासर्पभोगनिपीडितम् गोपाश्चजलपूपागम्य वृक्षः श्लोकं
लसाः एवमोकाद्गतः कृसोकग्रीवैकालिपेद्दे भवादेसर्पराजेन नमागसून पश्यत
तन्न्नानत्रतेनोपावमुपानोपस्थेववः गोपश्चन्नरिनाजनर्पक्ष्ये रायशमलकेदय
हद्दां आघोजननमोगोपीनामतिविह्वलः यशोदाचवसंश्रानाङ्कनयमवलितायः
प नेदगोपश्रगोपश्चराममस्थाद्ववविक्रमः नविनायशर्माजन्मः कृसदर्शनलालसः

वि॰
पु॰
टी॰
१०४

उत्सन्नपिपासितवर्गाके तस्मिन्काले महावने कुसुमामोदमुदायुक्ते गोपाले रवरतः सह
कविष्णु नाम संरंभेणेयतानरताउभौ वेवनः स्कंधविदन्तपर्यं धीतहृद्दनलाम्रयम्
कविलक्दंवस्वकिहोमाद्यरमविधिमाकवित विविहोकविहामीतं विविधौ विधा
नभिः पूर्णेशाम्यामसमेमवो कृविविज्ञातवेष्टितौ कविदुन्नेतिजीमूते हाहाकारखा
र्त्तैः गायताम् अन्यगोपानां पुत्रासापवमो कविल मयूरकेकानुगानगोपवेणु प्रवादके
इतिनानाविधैर्भावैरुत्तमप्रीतिसंयुतौ क्रीडंतौ तौ वने तस्मिंश्चेरतुस्तुष्टमानसौ
विकाले च समं गोभिर्गोपवृंदसमन्वितौ विहृत्य च यथा जोषं व्रजमेत्य महाबलौ
गोपैः समानैः सहितौ चिक्रीडातेऽमराविव ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे षष्ठोऽध्या
यः ॥ एकदा तु विना रामं कृष्णो वृंदावनं ययौ विचचार वृतो गोपैर्वन्यपुष्पस्रगुज्ज्व
लः ॥ स जगामाथ कालिंदीं लोलकल्लोलशालिनीम् तीरसंलग्नफेनौघैर्हसंतीमि
व सर्वतः ॥ तस्यां चातिमहाभीमं विषाग्निसृतवारिणम् ह्रदं कालियनागस्य ददर्शाति
विभीषणम् ॥ विषाग्निना प्रसरता दग्धतीरमहातरुम् वाताहताम्बुविक्षेपस्पर्शदग्ध
विहंगमम् ॥ तमतीव महारौद्रं मृत्युवक्त्रमिवापरम् विलोक्य चिंतयामास भगवान्मधुसू
दनः ॥ अस्मिन्वसति दुष्टात्मा कालियोऽसौ विषायुधः यो मया निर्जितस्त्यक्त्वा दुष्टो नष्टः
पयोनिधिम् तेनेदं दूषितं सर्वं यमुनाम्बु सागरंगमम् न नरैर्गोधनैर्वापि तृषार्तैरुपभुज्यते

राम॰

ततस्तत्रापित्रेतायांमेकालेद्विजोत्तम प्राप्तेकालेइवोद्भेनेनवणाद्येसमेनतः
समस्तभावास्थितःसर्वोव्रजोवृन्दावनेतथा शाकटीवाटपर्यन्तःचन्द्रार्धाकारसंस्थितः
वत्सपालौचसंवृत्तौरामदामोदरौतदा तत्रस्थानस्थितौगोष्ठेचेरतुर्बाललीलया
बर्हिपत्रकृतापीडौवन्यपुष्पावतंसकौ गोपवेणुकृतातोद्यपत्रवाद्यकृतस्वनौ
काकपक्षधरौबालौकुमाराविवपावकी हसंतौचरमंतौचचेरतुःस्ममहावनम्
क्वचिद्वहंतावन्योन्यंक्रीडमानौतथापरैः गोपपुत्रैःसमंवत्सांश्चारयंतौविचेरतुः
कालेनगच्छतातौतुसप्तवर्षौमहाव्रजे सर्वस्यजगतःपालौवत्सपालौबभूवतुः
प्रावृट्कालस्ततोतीवमेघौघस्थगिताम्बरः बभूववारिधाराभिरैक्यंकुर्वन्दिशामिव
प्ररूढनवशष्पाढ्याशक्रगोपाचितामही तथामारकतीवासीत्पद्मरागविभूषिता
ऊहुरुन्मार्गवाहीनिनिम्नगाम्भांसिसर्वतः मनांसिदुर्विनीतानांप्राप्यलक्ष्मींनवामिव
नरेजेन्तरितश्चंद्रोनिर्मलोमलिनैर्घनैः सद्वादिवादोमूर्खाणांप्रगल्भाभिरिवोक्तिभिः
निर्गुणेनापिचापेनशक्रस्यगगनेपदं अवाप्यताविवेकस्यनृपस्येवपरिग्रहे
मेघपृष्ठेबलाकानांरराजविमलाततिः दुर्वृत्तेवृत्तचेष्टेवकुलीनस्यातिशोभना
नबबंधांबरेस्थैर्यंविद्युदत्यंतचंचला मैत्रीवप्रवरेपुंसिदुर्जनेनप्रयोजिता
मार्गाबभूवुरस्पष्टास्तृणशष्पचयावृताः अर्थान्तरमनुप्राप्ताःप्रजडानामिवोक्तयः

दाम्नाबद्ध्वातदामध्येबबंधाथउलूखले कृष्णमक्लिष्टकर्माणमाहचेदममर्षिता
वि. यदिशक्तोसिगच्छत्वमतिचंचलचेष्टित इत्युक्त्वाथनिजंकर्मसाचकारकुटुंबिनी
प्र. व्यग्रायामथतस्यांसकर्षमाणउलूखलम् यमलार्जुनमध्येनजगामकमलेक्षणः
टी. कर्षतावृक्षयोर्मध्येतिर्यग्गतमुलूखलम् भग्नावुत्तुंगशाखाग्रौतेनतौयमलार्जुनौ
२५८ ततःकटकटाशब्दसमाकर्णनतत्परः आजगामव्रजजनोददर्शचमहाद्रुमौ
भग्नस्कंधौनिपतितौभग्नशाखौमहीतले ददर्शचाल्पदंतास्यंसितहासंचबालकं
तयोर्मध्यगतंबद्धंदाम्नागाढंतथोदरे ततश्चदामोदरतांसययौदामबंधनात्
गोपवृद्धास्ततःसर्वेनंदगोपपुरोगमाः मंत्रयामासुरुद्विग्नामहोत्पातातिभीरवः
स्थानेनेहननःकार्यंव्रजामोन्यन्महावनम् उत्पाताबहवोह्यत्रदृश्यंतेनाशहेतवः
पूतनायाविनाशश्चशकटस्यविपर्ययः विनावातादिदोषेणद्रुमयोःपतनंतथा
वृंदावनमितःस्थानात्तस्माद्गच्छाममाचिरम् यावद्भौममहोत्पातदोषोनाभिभवेद्व्रजं
इतिकृत्वामतिंसर्वेगमनेतेव्रजौकसः ऊचुःस्वंस्वंकुलंशीघ्रंगम्यतांमाविलंबथ
ततःक्षणेनप्रययुःशकटैर्गोधनैस्तथा यूथशोवत्सपालाश्चकालयंतोव्रजौकसः रा.म. १
द्रव्यावयवनिर्धूतंक्षणमात्रेणतत्तथा काकभाससमाकीर्णंव्रजस्थानमभूद्द्विज
वृंदावनंभगवताकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा शुभेनमनसाध्यातंगवांसिद्धिमभीप्सता

सपितः शाकटस्याधो बालपर्यंकिकातले ॥ तेच गोपा महद्दृष्ट्वा पूतनायाः कलेवरम्
मृतायाः परमं त्रासं विस्मयं च तदा ययुः ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे पंचमोऽध्यायः
॥ श्रीः ॥ कदाचिच्छाकटस्याधः शयानो मधुसूदनः चिक्षेप चरणावूर्ध्वं स्तन्यार्थी प्ररुरो
दवै तस्य पादप्रहारेण शाकटं परिवर्तितम् विध्वस्तकुंभभांडं तद्विपरीतं पपात वै
ततो हाहाकृतः सर्वो गोपीगोपजनो द्विज आजगामाथ ददृशे बालमुत्तानशायिनम्
गोपाः केनेति केनेदं शाकटं परिवर्तितं तत्रैव बालकाः प्रोचुः पादेनानेन पातितम्
रुदता दृष्टमस्माभिः पादविक्षेपपातितम् शाकटं परिवृत्तं वै नैतदन्यस्य चेष्टितम्
ततः पुनरतीवासन्गोपा विस्मितचेतसः नंदगोपोपि जग्राह बालमत्यंतविस्मितः
यशोदा गर्भमारूढं भग्नभांडकपालिकम् शकटं चार्चयामास दधिपुष्पफलाक्षतैः
गर्गश्च गोकुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः प्रच्छन्न एव गोपानां संस्कारानकरोत्तयोः
ज्येष्ठं च राममित्याह कृष्णं चैव तथापरम् गर्गो मतिमतां श्रेष्ठो नाम कुर्वन्महामतिः
स्वल्पेनैव हि कालेन रिंगिणौ तौ तदा व्रजे घृष्टजानुकरौ विप्र बभूवतुरुभावपि
करीषभस्मदिग्धांगौ भ्रममाणावितस्ततः न निवारयितुं सेहे यशोदा तौ न रोहिणी
गोवाटमध्ये क्रीडंतौ वत्सवाटगतौ पुनः तदहर्जातगोवत्सपुच्छाकर्षणतत्परौ
यदा यशोदा तौ बालावेकस्थानचरावुभौ शशाक नो वारयितुं क्रीडंतावपि चंचलौ

वि॰ पु॰ टी॰ २०१

न्तं कृष्णमुपादाय रात्रौ तस्मै ददौ स्तनम् यस्मै यस्मै स्तनं रात्रौ पूतना संप्रयच्छति
तस्य तस्य क्षणेनांगं बालकस्योपहन्यते कृष्णस्तु तत्स्तनं गाढं कराभ्यामतिपीडितं
गृहीत्वा प्राणसहितं पपौ क्रोधसमन्वितः सातिमुक्तमहारावा विच्छिन्नस्नायुबंधना
पपात पूतना भूमौ म्रियमाणातिभीषणा तन्नादश्रुतिसंत्रासप्रबुद्धास्ते व्रजौकसः
ददृशुः पूतनोत्संगे कृष्णं तां च निपातितां आदाय कृष्णं संत्रस्ता यशोदापि द्विजोत्तम
गोपुच्छभ्रामणेनाथ बालदोषमपाकरोत् गोकरीषमुपादाय नंदगोपोपि मस्तके
कृष्णस्य प्रददौ रक्षां कुर्वन्निदमुदीरयन् नंदः रक्षतु त्वामशेषाणां भूतानां प्रभवो हरिः
यस्य नाभिसमुद्भूतपंकजादभवज्जगत् येन दंष्ट्राग्रविधृता धारयत्यवनी जगत्
वराहरूपधृग्देवः स त्वां रक्षतु केशवः नखांकुरविनिर्भिन्नवैरिवक्षस्थलो विभुः
नृसिंहरूपी सर्वत्र रक्षतु त्वां जनार्दनः वामनो रक्षतु सदा भवंतं यः क्षणादभूत्
त्रिविक्रमक्रमाक्रांतत्रैलोक्यः स्फुरदायुधः शिरस्ते पातु गोविंदः कंठं रक्षतु केशवः
गुह्यं च जठरं विष्णुर्जंघे पादौ जनार्दनः मुखं बाहू प्रबाहू च मनः सर्वेंद्रियाणि च
रक्षत्वव्याहतैश्वर्यस्तव नारायणोव्ययः शंखचक्रगदापाणेः शंखनादहताः क्षयं
गच्छंतु प्रेतकूष्मांडराक्षसा ये तवाहिताः त्वां पातु दिक्षु वैकुंठो विदिक्षु मधुसूदनः
हृषीकेशोंबरे भूमौ रक्षतु त्वां महीधरः एवं कृतस्वस्त्ययनो नंदगोपेन बालकः

राम॰ ७

हास्यं मे जायते वीरास्तेषु यत्नपरेष्वपि ॥ तथापि खलु दुष्टानां तेषामभ्यधिकं मया
अपकाराय दैत्येंद्रा यतनीयं दुरात्मनाम् ॥ ये यशस्विनः केचित्पृथिव्यां ये च यज्वि
नः कार्यो देवापकाराय तेषां सर्वात्मना वधः ॥ उत्पन्नश्चापि मृत्युर्मे भूतपूर्वः स वै किल
इत्येतद्बालिका प्राह देवकीगर्भसंभवा ॥ तस्माद्बालेषु परमो यत्नः कार्यो महीतले
यत्रोद्रिक्तं बलं बाले स हंतव्यः प्रयत्नतः ॥ इत्याज्ञाप्यासुरान्कंसः प्रविश्यात्मगृहं ततः
मुमोच वसुदेवं च देवकीं च विरोधतः ॥ कंसः ॥ युवयोर्घातिता गर्भा वृथैवैते मयाधुना
कोप्यन्य एव नाशाय बालो मम समुद्गतः ॥ तदलं परितापेन नूनं तद्भाविनो हि ते
अर्भका युवयोर्दोषाद्यायुषो यद्वियोजिताः ॥ इत्याश्वास्य विमुक्त्वा च कंसस्तौ परिशं
कितः ॥ अंतर्गृहं द्विजश्रेष्ठ प्रविवेश पुनः स्वकम् ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे चतुर्थो
ध्यायः ॥ पराशरः ॥ विमुक्तो वसुदेवोपि नंदस्य शकटं गतः ॥ प्रहृष्टं दृष्टवान्नंदं पुत्रो जा
तो ममेति वै ॥ वसुदेवोपि तं प्राह दिष्ट्या दिष्ट्येति सादरम् ॥ वार्धकेपि समुत्पन्नस्तनयोयं त
वाधुना ॥ दत्तो हि वार्षिकः सर्वो भवद्भिर्नृपतेः करः ॥ यदर्थमागताः कार्यं तन्निष्पन्नं किमा
स्यते ॥ भवद्भिर्गम्यतां नंद तच्छीघ्रं निजगोकुलम् ॥ ममापि बालकस्तत्र रोहिणीप्रभवो
हि यः ॥ स रक्षणीयो भवता यथायं तनयो निजः ॥ इत्युक्ताः प्रययुर्गोपा नंदगोपपुरोगमाः
शकटारोपितैर्भांडैः करं दत्त्वा महाबलाः ॥ वसतां गोकुले तेषां पूतना बालघातिनी

वि. कंसायावेदयामासुर्देवकीप्रसवं द्विज कंसस्तूर्णमुपेत्यैनां ततो जग्राह बालिकां
पु. मुंच मुंचेति देवक्या सन्नकंठे निवारितः चिक्षेप च शिलापृष्ठे सा क्षिप्ता वियति स्थि-
टी. ता अवाप रूपं च महत्सायुधाष्टमहाभुजम् प्रजहास तथैवोच्चैः कंसं च रुषिताब्रवीत्
१२६ किं मया क्षिप्तया कंस जातो यस्त्वां वधिष्यति सर्वस्वभूतो देवानामासीन्मृत्युः पुरा स ते
तदेतत्संप्रधार्याशु क्रियतां हितमात्मनः इत्युक्त्वा प्रययौ देवी दिव्यस्रग्गंधभूषणा
पश्यतो भोजराजस्य स्तुता सिद्धैर्विहायसि ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पराशरीयायां संहि-
तायां पंचमेंशे तृतीयोऽध्यायः पराशरः कंसस्तूद्विग्नमनाः प्राह सर्वान्महासुरान्
प्रलंबकेशिप्रमुखानाहूयासुरपुंगवः कंसः हे प्रलंब महाबाहो केशिन्धेनुक पूतने
अरिष्टाद्यास्तथा चान्ये श्रूयतां वचनं मम मां हंतुममरैर्यत्नः कृतः किल दुरात्मभिः
मद्वीर्यतापितैर्वीरा न त्वेतान्गणयाम्यहं किमिंद्रेणाल्पवीर्येण किं हरेणैकचारिणा
हरिणा वापि किं साध्यं छिद्रेष्वसुरघातिना किमादित्यैः किं वसुभिरल्पवीर्यैः किमग्नि-
भिः किं वान्यैरमरैः सर्वैर्मद्बाहुबलनिर्जितैः किं न दृष्टोऽमरपतिर्मया संयुगमेत्य सः राम.
पृष्ठेनैव वहन्बाणानपगच्छन्न वक्षसा मद्राष्ट्रे वारिता वृष्टिर्यदा शक्रेण किं तदा २
मद्बाणभिन्नैर्जलदैरापो मुक्ता यथेप्सिताः किमुर्व्यामवनीपाला मद्बाहुबलभीरवः
न सर्वे सन्नतिं याता जरासंधमृते गुरुं अमरेषु ममावज्ञा जायते दैत्यपुंगवाः

म वसुदेवः ॥ ज्ञातोसि देवदेवेश शंखचक्रगदाधर दिव्यं रूपमिदं देव प्रसादेनोपसंहर ।
अद्यैव देव कंसोयं कुरुते मम यातनाम् अवतीर्णमिति ज्ञात्वा त्वमस्मिन् मम मंदिरे
देवक्युवाच ॥ योनन्तरूपोखिलविश्वरूपो गर्भेपि लोकान् वपुषा बिभर्ति प्रसीदतामेष
स देवदेवो यो मायया विष्कृतबालरूपः उपसंहर सर्वात्मन् रूपमेतच्चतुर्भुजम् जानातु
मावतारं ते कंसोयं दितिजात्मनः श्रीभगवानुवाच स्तुतोहं यत्त्वया पूर्वं पुत्रार्थिन्या तदद्य
ते सफलं देवि संजातं जातोहं यत्तवोदरात् पराशरः इत्युक्त्वा भगवांस्तूष्णीं बभूव मु
निसत्तम वसुदेवोपि तं रात्र्यामादाय प्रययौ बहिः मोहिताश्चाभवंस्तत्र रक्षिणः सू
तिकागृहे मथुराद्वारपालाश्च व्रजत्यानकदुन्दुभौ वर्षतां जलदानां च तोयमत्युल्बणं
निशि संछाद्यानुययौ शेषः फणैरानकदुन्दुभिम् यमुनां चातिगंभीरां नानावर्तशताकु
लाम् वसुदेवो नयद्विष्णुं जानुमात्रवहां ययौ कंसस्य करदानाय तत्रैवाभ्यागतांस्तटे
नंदादीन् गोपवृद्धांश्च यमुनायां ददर्श सः तस्मिन् काले यशोदापि मोहिता योगनिद्रया
तामेव कन्यां मैत्रेय प्रसूता मोहिते जने वसुदेवोपि विन्यस्य बालमादाय दारिकाम्
यशोदाशयनात् तूर्णमाजगामामितद्युतिः ददृशे च प्रबुद्धा सा यशोदा जातमात्मजम्
नीलोत्पलदलश्यामं ततोत्यर्थं मुदं ययौ आदाय वसुदेवोपि दारिकां निजमंदिरम्
देवकीशयने न्यस्य यथापूर्वमतिष्ठत ततो बालध्वनिं श्रुत्वा रक्षिणः सहसोत्थिताः

तपस्त्वं त्वं क्षमा लोकस्य त्वं ब्रह्मा त्वमखिलेश्वरे तदेतस्मिन्स्थिता देवदेवे त्वे गंधर्वचारणाः
महोरगाश्च यक्षाश्च सुरदैत्याश्च गुह्यकाः मनुष्याः पशवश्चान्ये ये च जीवा यशस्विनि
तैरेवस्थैरनंतोसौ सर्वगः सर्वभावनः रूपकर्मस्वरूपाणि न परिच्छेदगोचरे
यस्याखिलप्रमाणानि स विष्णुर्गर्भगस्तव त्वं स्वाहा त्वं स्वधा विद्या सुधा त्वं ज्योतिरंबरे
त्वं सर्वलोकरक्षार्थमवतीर्णा महीतले प्रसीद देवि सर्वस्य जगतस्त्वं शुभं कुरु
प्रीत्या तं धारयेशानं धृतं येनाखिलं जगत् ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे द्वितीयो
ध्यायः २ पराशरः एवं संस्तूयमाना सा देवैर्देवमधारयत् गर्भेण पुंडरीकाक्षं जग
तस्त्राणकारणं ततोखिलजगत्पद्मबोधायाच्युतभानुना देवकीपूर्वसंध्यायामा
विर्भूतं महात्मना तज्जन्मदिनमत्यर्थमाह्लाद्यमलदिङ्मुखम् बभूव सर्वलोकस्य कौ
मुदी शशिनो यथा संतः संतोषमधिकं प्रशमं चंडमारुताः प्रसादं निम्नगा याता जाय
माने जनार्दने सिंधवो निजशब्देन वाद्यं चक्रुर्मनोहरम् जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्स
रोगणाः ससृजुः पुष्पवर्षाणि देवा भुव्यंतरिक्षगाः जज्वलुश्चाग्नयः शांता जायमाने जना
र्दने ध्रुवपातेऽखिलाधारे जायमाने जनार्दने मंदं जगर्जुर्जलदाः पुष्पवृष्टिमुचो द्विज राम:
फुल्लेंदीवरपत्राभं चतुर्बाहुमुदीक्ष्य तं श्रीवत्सवक्षसं जातं तुष्टावानकदुंदुभिः
अभिष्टूय च तं वाग्भिः प्रसन्नाभिर्महामतिः विज्ञापयामास तदा कंसाद्भीतो द्विजोत्त

न वै तदा षड्गर्भविन्यासं चक्रे चान्यस्य कर्षणम् । सप्तमे रोहिणीं प्राप्ते गर्भे गर्भेन ततो हरिः
लोकत्रयोपकाराय देवक्याः प्रविवेश वै । योगनिद्रा यशोदायास्तस्मिन्नेव ततो दिने
संभूता जठरे तद्वद्यथोक्तं परमेष्ठिना । ततो ग्रहगणाः सम्यक्प्रचचार दिवि द्विज
विष्णोरंशे भुवं याते ऋतवश्चाभवञ्छुभाः । न सेहे देवकीं द्रष्टुं कश्चिदप्यतितेजसा
ज्वाज्वल्यमानां तां दृष्ट्वा मनांसि क्षोभमाययुः । अदृष्टाः पुरुषस्त्रीभिर्देवकीं देवमानवाः
बिभ्राणां वपुषा विष्णुं तुष्टुवुस्तामहर्निशम् । प्रकृतिस्त्वं परा सूक्ष्मा ब्रह्मगर्भाभवत्पुरा
ततो वाणी जगद्धातुर्वेदगर्भासि शोभने । सृज्यस्वरूपगर्भा च सृष्टिभूता सनातने
बीजभूता तु सर्वस्य यज्ञगर्भाभवस्त्रयी । फलगर्भा त्वमेवाज्यं वह्निगर्भा तथारणिः
अदितिर्देवगर्भा त्वं दैत्यगर्भा तथा दितिः । ज्योत्स्ना प्रभा च गर्भा त्वं त्वनगर्भासि सन्ततिः
नयगर्भा धरानीतिर्लज्जा त्वं प्रश्रयोन्नता । कामगर्भा तथेच्छा त्वं तुष्टिः सन्तोषगर्भिणी
मेधा च बोधगर्भासि धैर्यगर्भोद्वहा धृतिः । ग्रहर्क्षतारकागर्भा द्यौरस्याखिलहेतुकी
एता विभूतयो देवि तथान्याश्च सहस्रशः । तथासंख्या जगद्धात्रि साम्प्रतं जठरे तव
समुद्राद्रिनदीद्वीपवनपत्तनभूषणा । ग्रामखर्वटखेटाढ्या समस्ता पृथिवी शुभे
समस्तवह्नयोंऽभांसि समस्ताश्च समीरणाः । ग्रहर्क्षतारकाचित्रं विमानशतसंकुलम्
अवकाशमशेषस्य यद्ददाति नभस्थलम् । भूर्लोकोऽथ भुवर्लोको स्वर्लोकोऽथ महर्जनः

वि.
पु.
टी.
१२८

संभविष्यति गोकुले तु वसुदेवस्य भार्यान्या रोहिणी स्थिता तस्याः स संभूतिसमये देवि नेय
स्त्वयोदरे सप्तमो भोजराजस्य भयात्क्रोधोपरोधतः देवक्याः पतितो गर्भ इति लोको वदि
ष्यति गर्भसंकर्षणात्सोऽथ लोके संकर्षणेति वै संज्ञामवाप्स्यते वीरः श्वेताद्रिशिखरोप
मः ततोऽहं संभविष्यामि देवकीजठरे शुभे गर्भं त्वया यशोदाया गंतव्यमविलंबितम्
प्रावृट्काले च नभसि कृष्णाष्टम्यामहं निशि उत्पत्स्यामि नवम्यां तु प्रसूतिं त्वमवाप्स्यसि
यशोदाशयने मां तु देवक्यास्त्वामनिंदिते मच्छक्तिप्रेरितमतिर्वसुदेवो नयिष्यति
कंसश्च त्वामुपादाय देवि शैलशिलातले प्रक्षेप्स्यत्यंतरिक्षे च संस्थानं त्वमवाप्स्यसि
ततस्त्वां शतधा शक्रः प्रणम्य मम गौरवात् प्रणिपातानतशिराः भगिनीत्वे ग्रहीष्यति
ततः शुंभनिशुंभादीन्हत्वा दैत्यान्सहस्रशः स्थानैरनेकैः पृथिवीमशेषां मंडयिष्यसि
त्वं भूतिः सन्नतिः कांतिः क्षांतिर्द्यौः पृथिवी धृतिः लज्जा पुष्टिरुषा या च काचिदन्या त्वमेव सा
ये त्वामार्येति दुर्गेति वेदगर्भांबिकेति च भद्रेति भद्रकालीति क्षेमदा भाग्यदेति च
प्रातश्चैवापराह्णे च स्तोष्यंत्यानम्रमूर्तयः तेषां हि प्रार्थितं सर्वं मत्प्रसादाद्भविष्यति
सुरामांसोपहारैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पूजिता नृणामशेषकामांस्त्वं प्रसन्ना संप्रदास्यति
ते सर्वे सर्वदा भद्रे मत्प्रसादादसंशयम् असंदिग्धा भविष्यंति गच्छ देवि यथोदितम् ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशे प्रथमोऽध्यायः पराशरः यथोक्तं सा जगद्धात्री देवदेवे

राम. १

सर्व: समर्था: समीरणाग्निप्रमुखालोकपालास्तथात्मे त्वत्त: समस्ता: सुरनाथकार्यमेभिर्यदेवयत्स्वरी
यमर्थम् आज्ञापयाशेषतिपालयंतस्तथैवतिष्ठामसदात्वदोषा: परापर: एवंसंस्तूय
मानस्तुभगवान्परमेश्वर: उज्जहारात्मन: केशौसितकृष्णौमहामुने उवाचचसुरानेतौम
त्केशौवसुधातले अवतीर्यभुवोभारक्लेशहानिंकरिष्यत: सुराश्चसकला: स्वांशैरवती
र्यमहीतलम् कुर्वंतुयुद्धमुन्मत्तै: पूर्वोत्पन्नैर्महासुरै: तत: क्षयमशेषास्तेदैतेयाधर
णीतले प्रयास्यंतिनसंदेहोमद्दृक्पातविचूर्णिता: वसुदेवस्ययापत्नीदेवकीदेवतोप
मा तस्यायमष्टमोगर्भोमत्केशोभवितासुरा: अवतीर्यचतत्रायंकंसंघातयिताभुवि
कालनेमिंसमुद्भूतमित्युक्त्वांतर्दधेहरि: अदृश्यायततस्तस्मैप्रणिपत्यमहात्मने मेरु
पृष्ठंसुराजग्मुरवतेरुश्चभूतले कंसायचाष्टमोगर्भोदेवक्याधरणीधर: भविष्यतीत्या
चचक्षेभगवान्नारदोमुनि: कंसोपितदुपश्रुत्यनारदात्कुपितस्तत: देवकींवसुदेवं
चगृहेगुप्तावधारयत् जातंजातंचकंसायतेनैवोक्तंयथापुरा तथैववसुदेवोपिपुत्रमर्पि
तवान्द्विज हिरण्यकशिपो: पुत्रा: षड्गर्भा इतिविश्रुता: विष्णुप्रयुक्तातान्निद्राक्रमाद्गर्भे
न्ययोजयत् योगनिद्रामहामायावैष्णवीमोहितंयया अविद्ययाजगत्सर्वंतामाहभग
वान्हरि: श्रीभगवान् निद्रेगच्छममादेशात्पातालतलसंश्रयान् एकैकमनुषड्गर्भा
न्देवकीजठरेनय हतेषुतेषुकंसेनशेषाख्योंशस्ततोमम अंशांशेनोदरेतस्या: सप्तम:

वि॰
पु॰
टी॰
१२३॰

ध्याभवान्सर्वगतोनन्तरूपीरूपाननेकाननुपश्यसीश । एकस्त्वमग्र्यःपरमःपदंयत्पश्यंति
त्वामुरयोगाज्ञानदृष्ट्यम् नतोन्यात्किंचिदस्तिस्वरूपंयद्वाभूतंयच्चभव्यंपरात्मन् । व्य
क्ताव्यक्तस्वरूपस्त्वंसमस्तव्यक्तरूपकम् सर्वज्ञःसर्वदृक्सर्वसर्वशक्तिबलर्द्धिमान् श्र
द्धान्नस्थापयवृद्धिस्त्वमाविनोवाविमान्वयी क्रमतेश्रीभयक्रोधकामादिभिरसंयुतः
निरवद्यःपरःप्राप्तेर्निरधिष्ठोक्षरःक्रमः सर्वेश्वरपराधारधाम्नांधामात्मकोक्षयः
सकलावरणातीतोनिरालंबनभावनः महाविभूतिसंस्थानदृष्टास्तेपुरुषोत्तम
नाकारणाःकारणाद्वाकारणाकारणान्नच शरीरग्रहणंव्यापिन्धर्मत्राणायतेपरं
इत्थंसंस्तवमानस्तुभगवानजः ब्रह्माणमाहविश्वात्माविश्वरूपधरोहरिः
श्रीभगवान् ब्रह्मेऽत्रहींत्वयामत्तःसद्वदेवैर्यदिष्यते तदुच्यतामशेषंचसिद्धमेवाव
धार्यतां पराशरः ततोब्रह्माहरेर्दिव्यंविश्वरूपमवेक्ष्यतत् तुष्टावभूयोदेवेषुसाध्वस
वनतात्मसु ब्रह्मा नमोनमस्तेऽस्तुसहस्रमूर्त्तयेसहस्रबाहोबहुवक्त्रपाद् नमोन
मस्तेजगतःप्रवृत्तिविनाशसंस्थानकराप्रमेय सूक्ष्मातिसूक्ष्मातिबृहत्प्रमाण गरी
यसामप्यतिगौरवात्मन् प्रधानबुद्धीन्द्रियवत्प्रधानमूलापरात्मन्भगवन्प्रसीद
एषामहीदेवमहीप्रसूतैर्महासुरैःपीडितशैलबंधा परायणंत्वांजगतामुपैति भाराव
तारार्थमपारपारम् एतेवयंवृत्ररिपुस्तथायं नासत्यदस्रौवरुणस्तथैव इमेचरुद्रा १

रामः
१

तत्तातस्तत्तास्सामः दीनात्रेस्तरमुत्तमम् नत्वापायहरिंतस्मै सर्वविस्तापयामवै
सर्वदेवजगत्पूर्थससर्वात्माजगन्मयः श्रुत्यांपुत्रोमावनीर्योर्व्यो पसेस्मरुत्तरूतेस्थिनिं
पयाशयाः इत्त्वकाग्रयथीमत्रमहदेवैःपितामहः समाहितमतिश्चैवेतद्दावगरुडध
जे श्रीब्रह्मः हैविधेनपिनां ... वाप्यपरानथा तपवमवृतोरूपेसूर्तोसूर्तोत्मकेप्र
मे देवस्तोत्रणीयस्तानस्थलनाम्नवसर्ववित् शाहूदलापरंदैवब्रह्मस्वब्रह्मसर्वंजगत्
स्येदस्लंयत्स्वेदमाममेवेदस्तर्वंच शिवाकल्पोनिरुक्तैवश्छंदोज्योतिषमेवच
इतिहासपुराणानिस्तुतयान्याकरणंत्रमो मीमांसान्यायकेतद्धर्मशास्त्राणिनादय
श्चान्यान्मदेहगुणवद्विवाचाचारियद्भवः तदणा ------ नात्यध्यात्मतत्त्वरूपवत्
तमध्यात्मनिर्देश्यमविज्ञानामवर्णकम् अपाणिपादरूपंचविदनिर्त्यपरंपदम्
सूक्ष्मोध्यकर्णःपरिपश्यमिनमवदत्रैकोवहुरूपरूप अपादहस्तोजवनोग्रहीता
तंवेत्तिसर्वंनचसर्ववेद्यः अणोरणीयांसमहतोमहीयां पश्यनेताननिष्प्रनिरस्था यै
येस्मवीर्यसविभनितान्यहरेणपरूपापरतः परात्मनः तंविष्णुमादिर्भवतस्थगोसा
सर्वेणिभूतानिनवांतवाणि यदूतमध्योनदणोवणीयान्स्मात्स्वमेकः प्रकृतेः प्रवक्ता
त पकश्चवर्णभगवान्भूतान्यवृद्धोविभूतिंजगतोदधाति तंविष्णनश्चलरूपेनमूर्जेवि
धायदेवैनिरव्ययेविधानः यथाग्निरेकोवहुधासमुद्धानैर्विकारभेदैरविकाररूपः त

तदंशभूतःसर्वेषांसमूहोवःसुरोत्तमाः आदित्यामरुतःसाध्यारुद्रावस्वश्विवह्नयः
पितरोयेचलोकानांस्रष्टारोत्रिपुरोगमाः एतत्तवाप्रमेयस्यरूपंविष्णोर्महात्मनः
यक्षराक्षसदैतेयपिशाचोरगदानवाः गंधर्वाप्सरसश्चैवरूपंविष्णोर्महात्मनः
ग्रहर्क्षतारकाचित्रगगनाग्निजलानिलाः अहंचविषयाश्चैतत्सर्वंविष्णुमयंजगत्
तथाप्यनेकरूपस्यतस्यरूपाण्यहर्निशम् बाध्यबाधकतांयांतिकल्लोलाइवसागरे
तत्सांप्रतमिमेदैत्याःकालनेमिपुरोगमाः मर्त्यलोकंसमाक्रम्यबाधंतेहर्निशंप्रजाः
कालनेमिर्हतोयोसौविष्णुनाप्रभविष्णुना उग्रसेनसुतःकंसःसंभूतःसमहासुरः
अरिष्टोधेनुकःकेशीप्रलंबोनरकस्तथा सुंदोसुरस्तथात्युग्रोबाणश्चापिबलेःसुतः
तथान्येचमहावीर्यानृपाणांभवनेषुये समुत्पन्नादुरात्मानस्तान्नसंख्यातुमुत्सहे
अक्षौहिण्योत्रबहुलादिव्यमूर्तिधृताःसुराः महाबलानांदृप्तानांदैत्येंद्राणांममोपरि
तद्भूरिभारपीडार्तानशक्नोम्यमरेश्वराः बिभर्तुमात्मानमहमितिविज्ञापयामिवः
क्रियतांतन्महाभागाममभारावतारणम् यथारसातलंनाहंगच्छेयमतिविह्वला प
राशरः इत्याकर्ण्यधरावाक्यमशेषैस्त्रिदशैस्ततः भुवोभारावतारार्थंब्रह्माप्राहप्रचोदि
तः ब्रह्मोवाच यथाहवसुधासर्वंसत्यमेतद्दिवौकसः अहंभवोभवंतश्चसर्वेनारायणा
त्मके सर्वविभूतयःतस्यतासामेवपरस्परम् न्यूनताधिकताबाध्यबाधकत्वेनवर्तते

मैत्रेयः॥ ॐनृपाणांकथितःसर्वोभवतावंशविस्तरः वंशानुचरितंचैवयथावदनुवर्णि
तं अंशावतारोब्रह्मर्षेयोयंयदुकुलोद्भवः विष्णोस्तंविस्तरेणाहंश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः
चकार यानिकर्माणिभगवान्पुरुषोत्तमः अंशांशेनावतीर्योर्व्यांतत्रतानिमुनेवद
पराशरः मैत्रेयश्रूयतामेतद्यत्पृष्टोहमिहत्वया विष्णोरंशांशसंभूतिचरितंजगतोहि
तम् देवकस्यसुतांपूर्वंवसुदेवोमहामुने उपयेमेमहाभागांदेवकींदेवतोपमाम् कं
सस्तयोर्वररथंचोदयामाससारथिः वसुदेवस्यदेवक्याःसंयोगेभोजनंदनः अथांतरि
क्षेवाग्गुच्चैःकंसमाभाष्यसादरम् मेघगंभीरनिर्घोषंसमाभाष्येदमब्रवीत् यामेतांवह
सेमूढसहभर्त्रारथस्थिताम् अस्यास्तवाष्टमोगर्भःप्राणानपहरिष्यति पराशरः॥
इत्याकर्ण्यसमुत्पाट्यखड्गंकंसोमहाबलः देवकींहन्तुमारब्धोवसुदेवोब्रवीदिदम्
नहंतव्यामहाभागदेवकीभगिनीतव समर्पयिष्येसकलान्गर्भानस्योदरोद्भवान् प
राशरः तथेत्याहततःकंसोवसुदेवंद्विजोत्तम नघातयामासचतांदेवकींसत्यगौरवात्
एतस्मिन्नेवकालेतुभूमिर्भारावपीडिता जगामधरणीमेरौसमाजेत्रिदिवौकसाम्
सब्रह्मकान्सुरान्सर्वान्प्रणिपत्याथमेदिनी कथयामासतत्सर्वंखेदात्करुणभाषिणी
अग्निःसुवर्णस्यगुरुर्गवांसूर्यःपरोगुरुः ममाप्यखिललोकानांगुरुर्नारायणोगुरुः
प्रजापतिपतिर्ब्रह्मासर्वेषामपिपूर्वजः कलाकाष्ठानिमेषात्माकालश्चाव्यक्तमूर्तिमान्

श्री
वि·पु·
२०१

नृपागतान् महाबलान्महावीर्याननन्तधनसंचयान् कृतान्कालेनबलिनाकथाशेषा
न्नराधिपान् श्रुत्वानपुत्रदारगृहक्षेत्रादिकेतथा द्रव्यादौवाकृतप्रज्ञोममत्वंकुरु
तेनरः तप्तंतपोयैःपुरुषप्रवीरैरुद्बाहुभिर्वर्षगणाननेकान् इष्ट्वाश्चयज्ञान्ब
लिनोतिवीर्याःकृतास्तुकालेनकथावशेषाः पृथुस्समस्तान्विचचारलोकानव्या
हतोयोरिविदारचक्रः सकालवाताभिहतःप्रनष्टःक्षिप्तंयथाशाल्मलितूलमग्नौ
यःकार्तवीर्योबुभुजेसमस्तान्द्वीपान्समाक्रम्यहतारिचक्रः कथाप्रसंगेष्वभिधी
यमानःसएवसंकल्पविकल्पहेतुः दशाननाविक्षितराघवाणामैश्वर्यमुद्भासि
ताननानाम् भस्मापिजातंनकथंक्षणेनभ्रूभंगपातेधिगन्तकस्य कथाश
रीरत्वमवापयद्वैमान्धातृनामाभुविचक्रवर्ती श्रुत्वापितत्कोहिकरोतिसाधुः
ममत्वमात्मन्यपिमन्दचेताः भगीरथाद्याःसगरःककुत्स्थोदशाननोराघवल
क्ष्मणौच युधिष्ठिराद्याश्चबभूवुरेतेसत्यंनमिथ्याक्वनतेनविद्मः येसाम्प्रतंयेच
नृपाभविष्याप्रोक्तामयाविप्रवरोग्रवीर्याः तेतेकथात्मेवकथाभिधेयास्सर्वेभवि
ष्यन्तियथैवपूर्वे एतद्विदित्वाननरेणकार्यंममत्वमात्मन्यपिपण्डितेन तिष्ठन्तुता
वत्तनयात्मजायाक्षेत्रादयोयेचशरीरतोन्ये॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेश्रीपाराशा
रीयायांसंहितायांचतुर्थांशेचतुर्विंशतितमोध्यायः २४ इतिचतुर्थांशःसमाप्तः॥

गीताः श्लोकाश्चत्वारो निबोधनात् यानाहृत्य मेधाविने तनकाभ्यामितो मुनिः हृष्टिश्चुवाच क
श्चमेधनैव्हाणां संपंथोनुद्धिमतामपि येनकेणारायमीणामानिविश्रुत्यैवनमः पूर्वेमात्म
नयंकृतानेनमिक्रुनिमेत्रिमः ननोभृत्योश्चपैतोश्च जिमीबंनिनयाविभून कमेणानेतो
ह्यामोवयंपेहृष्टीममाधारान् उमासक्तोविपोमन्ने नपयपत्यविहूरयो मम्बुद्धावरणीयानिमः
मेउत्तममनोपिवं किमयदात्मनयाटेनत्मुक्तियानमत्रेयफले उन्नत्पपूर्वेजायांनायांनाटाय
गानत्पिता नोममनिविमूढनाजेनमिक्रुनिपार्थिवाः मत्कृतेमिवपुत्राणांश्चानृणांवा
पिविग्रहः मायंतेत्यंनमोहेनममन्वाहनवेनमा हृष्टीममेयंमकलामभेयंममेयमेवा
ममयाश्चवनेयं येयोमलोलत्रवभवरोजाक्रतुद्धिरामी दिनिनस्पनस्य हृष्टामममन्नाहृनवि
नमेकविहाप्यमात्मन्युपपंयत्रुतेने नस्यान्वयस्त्रत्रकयंममनेहृ[illegible]घाम्प्टमनुभवकरोति ह
ष्टीममैवाष्युपरिन्यजेनावरंनियेहूनमुक्तेः स्वयानून नमोपिपाकेषुममानिहामः पुनश्च
मूढेषुनयाभ्युपैति प्रायः हृत्वेनैयरहीगीताः श्लोकामेत्रेययेः कृतेः ममवंक्लियंया
निनापत्सेयपद्याहृर्मि उमेपकायितःसम्यङ्ग्नोवेषोमययानव यत्रास्थितिश्रद्दत्रस्मविस्म
रेषांशाकान्पूणाः श्रूयोतियदुर्यमभक्तामनोविशामनक्रमान् नस्पपापमशेषंवेप्रणान्मसः
मलामनः धनधान्यद्धिमत्काला प्राप्तोत्पयाहतेद्विपः कृतेनमालिवेवंशप्रशान्तेशार्णा
सूर्ययोः उत्वाकृतज्ञमान्मानस्मायाविलनात्रकून यथाविनहूमायांश्चुत्वानानिष्टाः

श्री
वि.पु.
२०।

नियदाचैतेपूर्वाषाढां महर्षयः तदानंदात्प्रभृत्येष कलिर्वृद्धिंगमिष्यति यस्मिन्कृष्णो
दिवंयातस्तस्मिन्नेवतदाहनि प्रतिपन्नंकलियुगंतस्यसंख्यांनिबोधमे त्रीणिलक्षाणि
वर्षाणांद्विजमानुषसंख्यया षष्टिश्चैवसहस्राणिभविष्यत्येषवैकलिः शतानितानि
दिव्यानिसप्तपंचचसंख्यया निःशेषेणततस्तस्मिन्भविष्यतिपुनःकृतं ब्राह्मणाःक्षत्रि
यावैश्याःशूद्राश्चद्विजसत्तम युगेयुगेमहात्मानःसमतीताःसहस्रशः बहुत्वान्नामधेया
नांपरिसंख्याकुलेकुले पुनरुक्तबहुत्वात्तुनमयापरिकीर्तिताः देवापिःपौरवोराजामरु
श्चेक्ष्वाकुवंशजौ महायोगबलोपेतौकलापग्रामसंश्रयौ कृतेयुगेत्विहागम्यक्षत्रप्रावर्तकौ
कौहितौ भविष्यतेमनोर्वंशबीजभूतौव्यवस्थितौ एतेनक्रमयोगेनमनुपुत्रैर्वसुंधरा कृ
तत्रेतादिसंज्ञानियुगानित्रीणिभुज्यते कलौतबीजभूतास्तुकेचित्तिष्ठंतिवैमुने यथैवदेवा
पिमरूसांप्रतंसमवस्थितौ एषतूद्देशतोवंशस्तवोक्तोभूभुजांमया निखिलोगदितुंशक्यो
नैषजन्मशतैरपि एतेचान्येचभूपालायैरत्रक्षितिमंडले कृतंममत्वंमोहांधैर्नित्यंहेयक
लेवरे कथंममेयमचलामत्पुत्रस्यकथंमही मद्वंशस्येतिचिंतार्ताजग्मुरंतमिमेनृपाःतेभ्यः
पूर्वतराश्चान्येतेभ्यस्तेभ्यस्तथापरे भविष्याश्चैवयास्यंतितेषामन्येचयेप्यनु विलोक्यात्म
जयोद्योगयात्राव्यग्रान्नराधिपान् पुष्पप्रहासैःशरदिहसतीववसुंधरा मैत्रेयपृथिवी

तीर्थे सकलम्लेच्छदस्युदुष्टचरणचेतसामशेषाणामपरिछिन्नशक्तिमहात्म्यः क्षयं
करिष्यति स्वधर्मेषु चाखिलमेव संस्थापयिष्यतीत्यनंतरं चाशेषकलेरवसाने निशा
वसानप्रबुद्धानां तेषामेवजनपदानाममलस्फटिकदलशुद्धमतयोभविष्यंतिते॰
षांचबीजभूतानामशेषमनुष्याणांपरिणतानांचपितत्कालकृतापत्यप्रसूतिर्भविष्यति
तानिचतदपत्यानिकृतयुगधर्मानुसारीण्येवभविष्यंतीत्यत्रोच्यते यदाचंद्रश्चसूर्यश्च
यदातिष्यबृहस्पती एकराशौसमेष्यंतिभविष्यतितदाकृतं ॥ अतीतानागतानाथव
र्तमानाश्चैवच एतेवंशेषुभूपालाः कथितामुनिसत्तम यावत्परीक्षितोजन्मयावन्नं
दाभिषेचनं एतद्वर्षसहस्रंतुज्ञेयंपंचदशोत्तरं सप्तर्षीणांतुयौपूर्वौदृश्येतेउदितौ॰
दिवि तयोस्तुमध्येनक्षत्रंदृश्यतेयत्समंनिशि तेनसप्तर्षयोयुक्तास्तिष्ठंत्यब्दशतंनृणां
तेतुपारीक्षितेकालेमघास्वासन्द्विजोत्तम तदाप्रवृत्तश्चकलिः द्वादशाब्दशतात्मकः
यदैवभगवद्विष्णोरंशोयातोदिवंद्विज वसुदेवकुलोद्भूतः तदैवात्रागतःकलिः या
वत्सपादपद्माभ्यांपस्पर्शेमांवसुंधरां तावत्पृथ्वीपरिष्वंगेसमर्थोनाभवत्कलिः गते
सनातनस्यांशेविष्णोस्तत्रभुवोदिवं तत्याजसानुजोराज्यंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः विपरी
तानिदृष्ट्वाचनिमित्तानिसपांडवः यातेकृष्णेचकाराथसोभिषेकंपरीक्षितः प्रयास्य

णोत्कृष्टानां चार्थस्य विपर्ययेन वर्तमानाः प्रजाः क्षयं यास्यन्ति ततश्चानुदिनमल्पाल्पह्रास-
व्यवच्छेदाद्धर्मार्थयोर्जगतः संक्षयो भविष्यति ततश्चार्थ एवाभिजनहेतुर्बलमेवाशेषधर्म-
हेतुरभिरुचिरेव दाम्पत्यसंबंधहेतुरनृतमेव व्यवहारजयहेतुः स्त्रीत्वमेवोपभोगहे-
तुरत्नवतीत्वमेव पृथ्वीहेतुः ब्रह्मसूत्रमेव विप्रत्वहेतुर्लिंगधारणमेवाश्रमहेतुरन्या-
य एव वृत्तिहेतुः दौर्बल्यमेवावृत्तिहेतुरभयप्रगल्भोच्चारणमेव पांडित्यहेतुः दानमेव धर्महेतुः
अनाढ्यतैवासाधुत्वहेतुः स्नानमेव प्रसाधनहेतुः स्वीकरणमेव विवाहहेतुः सद्वेशधा-
र्येव पात्रं दूरायतनोदकमेव तीर्थमित्येवमनेकदोषोत्तरे तु भूमंडले सर्ववर्णेष्वेव यो ब-
लवान्स भूपतिर्भविष्यत्येवं चातिलुब्धकरभारासहाः शैलानामंतरद्रोणीः प्रजाः संश्र-
यिष्यंति मधुशाकमूलफलपत्रपुष्पाद्याहाराश्च भविष्यंति तरुवल्कलपर्णचीरप्रा-
वरणाश्चातिबहुप्रजाः शीतवातातपवर्षसहाश्च भविष्यंति न च कश्चित्त्रयोविंशतिव-
र्षाणि जीविष्यति अनवरतं चात्र कलियुगे क्षयमायात्यखिल एवैष जनः क्षयमुपैष्य-
ति श्रौतस्मार्ते धर्मे विप्लवमत्यंतमुपगते क्षीणप्राये च कलावशेषजगत्स्रष्टुश्चराचर-
गुरोरादिमध्यांतरहितस्य ब्रह्ममयस्यात्मरूपिणो भगवतो वासुदेवस्यांशः शंभल-
ग्रामप्रधानब्राह्मणविष्णुयशसः गृहेऽष्टगुणर्द्धिसमन्वितः कल्किरूपी जगत्यत्राव

पुत्रे स्ततश्च वंशात्तरभूतनंदनः सुनंदि स्तद्भ्रातानंदियशाः शुक्रप्रवीरो चैतेस्मा
हृर्षशतं षट् च वर्षाणि भविष्यंति ततस्तत्पुत्रास्त्रयोदशैते बाह्लिकाश्च त्रयस्ततः पुष्प
मित्रपटुमित्रः त्रयोदश मेकलाश्च सप्त कोसलायां तु नवैव भू
पतयो भविष्यंति नैषधास्तु त एव मागधायां विश्वस्फटिसंज्ञोन्यान्वर्णान्करिष्य
ति कैवर्तपटुपुलिंदब्राह्मणान्राज्ये स्थापयिष्यंति उत्साद्याखिलक्षत्रजातिं नव ना
गाः पद्मावत्यां नाम पुर्यामनुगंगाप्रयागं गयायाश्च मागधा गुप्ताश्च भोक्ष्यंति कोसलांध्रपुंड्रता
म्रलिप्तसमुद्रतटपुरीं च देवरक्षितो रक्षिष्यति कलिंगमाहिषकमाहेंद्रभौमान्गुहा भो
क्ष्यंति नैषधनैमिषकालकोसकान् जनपदान्मणिधान्यकवंशा भोक्ष्यंति त्रैरा
ज्यमूषिकजनपदान्कनकाह्वयो भोक्ष्यति सौराष्ट्रावंतिशूद्राभीरान्नर्व मरुविषयांश्
च व्रात्यद्विजातीनां शूद्राद्या भोक्ष्यंति सिंधुतटदाविकोर्वीभागान् काश्मीरविष
यांश्च व्रात्यम्लेच्छशूद्रादयो भोक्ष्यंती मे नेच तुल्यकालाः नोपिनश्चकाश्मीयन्नाउपिभं
ति सर्वे पृथिव्यां भूभृतो भविष्यंत्यल्पप्रसादाः बृहत्कोपाः सर्वकालमनृताधर्मरुचयः
स्त्रीबालगोवधकर्तारः परस्वादानरुचयोऽल्पसारा उदितास्तमितप्राया अल्पायुषो
महेच्छाह्यल्पधर्माश्च भविष्यंति ते च विमिश्रा जनपदास्तच्छीलवर्तिनो राजाश्रयशुष्मि

स्यापत्यः स्वयमवनीं भोक्ष्यति तस्य पुत्रो भूमित्रः तस्यापि नारायणः नारायणस्यात्मजः सु
शर्मा एते काण्वायनाश्चत्वारः पंचचत्वारिंशद्वर्षाणि भूपतयो भविष्यंति सुशर्माणं तु काण्व
स्य भृत्यो बली शिप्रकनामा ते हत्वांध्रजातीयो वसुधां भोक्ष्यति ततश्च कृष्णनामा तद्भ्रा
ता पृथिवीपतिर्भविता तस्यापि पुत्रः श्रीशातकर्णिः तस्यापि पूर्णोत्संगः तत्पुत्रश्शातक
र्णिः तस्माच्च लंबोदरः तस्माच्च जीविलः ततो मेघस्वातिः ततः पटुमान् ततश्चारिष्टक
र्मा ततो हालो हालात् पत्तलकः ततः पुरिंद्रसेनः ततस्सुंदरः शातकर्णी तस्माच्च चकोरः शा
तकर्णी ततः शिवस्वातिः ततश्च गोमतीपुत्रः तत्पुत्रः पुलिमान् तस्यापि शातकर्णी शि
वश्रीः ततश्शिवस्कंदः तस्मादपि यज्ञश्रीः ततो यज्ञस्ततश्चंद्रश्रीः तस्मात्पुलोमापि
एवमेते त्रिंशच्चत्वार्यब्दशतानि षट्पंचाशदधिकानि भोक्ष्यंति पृथिवीम् आंध्रभृत्याः
सप्ताभीराः दश गर्दभिल्लाश्च भूभुजो भविष्यंति ततष्षोडश भूपतयो भवितारः तत
श्चाष्टौ यवनाश्चतुर्दश तुरुष्का मुरुंडाश्च त्रयोदश एकादश मौनाः एते वै त्रयोद
श पृथिवीं वर्षशतानि नवनवत्यधिकानि भोक्ष्यंति ततश्च मौना एकादश भूपतयो
ऽब्दशतानि त्रीणि पृथिवीं भोक्ष्यंति तेषूत्सन्नेषु पुनः किलिकिला यवना भूपतयो भवि
ष्यंति मूर्द्धाभिषिक्तास्तेषामवंध्यशक्तिस्ततः पुरंजयः ततो रामचंद्रः तस्माद्धर्म

स्मादर्भकोस्यार्भकादुदयः तस्मान्नंदिवर्धनस्ततमहानंदी इत्येते शैशुनागा दशभू
मिपालाः त्रीणिवर्षशतानिद्विषष्ट्यधिकानिभविष्यंति महानंदिनस्ततश्शूद्रागा
र्भोद्भवोतिलुब्धोमहापद्मोनंदः परशुरामइवापरोखिलक्षत्रांतकारीभविष्यति त
तःप्रभृतिशूद्राभूमिपालाभविष्यंतिसचैकच्छत्रामनुल्लंघितशासनोमहापद्मः पृथ्वीं
भोक्ष्यति तस्याप्यष्टौसुतानामहापद्मस्यानुभोक्ष्यंति महापद्मस्तत्पुत्राश्चैकंवर्षशतमवनीप
तयोभविष्यंति नवैतान्नंदान्कौटिल्योब्राह्मणःसमुद्धरिष्यति तेषामभावेमौर्याःपृथ्वीं
भोक्ष्यंतिकौटिल्यएवचंद्रगुप्तंराज्येभिषेक्ष्यति तस्यापिपुत्रोबिंदुसारोभविष्यति तस्या
प्यशोकवर्धनः ततस्सुयशाः ततश्चदशरथः ततश्चसंगतः ततश्शालिशूकः त
स्मात्सोमशर्मातस्मात्शतधन्वातस्मात्बृहद्रथनामाभविता एवमेतेमौर्यादशभूपतयो
भविष्यंति अब्दशतंसप्तत्रिंशदुत्तरं तेषामंतेपृथिवींदशशुंगाभोक्ष्यंतिपुष्यमित्रःसे
नापतिःस्वामिनंहत्वाराज्यंकरिष्यति अस्यात्मजोग्निमित्रस्तस्मात्सुज्ये
ष्ठस्ततोवसुमित्रस्तस्मादुदंकस्ततःपुलिंदकस्ततोघोषवसुः तस्मादपिवज्रमित्रः
ततोभागवतस्तस्माद्देवभूतिरित्येतेशुंगाद्वादशोत्तरंवर्षशतंपृथ्वींभोक्ष्यंति ततः
कण्वान्भूर्यास्यति देवभूतिंतुशुंगराजानंव्यसनिनंतस्यैवामात्यःकण्वोवसुदेवनामक

यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलाविति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्राह्मोडे पाराशरी-
यायां संहितायां चतुर्थेंऽशे द्वाविंशोऽध्यायः २२ श्रीपराशर उवाच मागधानां बृहद्रथानां
भाविनमनुक्रमं कथयाम्यत्र हि वंशे महाबला जरासंधप्रधाना बभूवुः जरासंधस्य तनयः स-
हदेवात्सोमापिस्तस्माच्छ्रुतश्रवास्तस्याप्ययुतायुस्ततश्च निरमित्रस्तत्तनयः सुक्षत्रः
तस्मादपि बृहत्कर्मा ततश्च सेनजित् तस्माच्छ्रुतंजयः श्रुतंजयाद्विप्रः तस्य च पुत्रः शु-
चिर्नामा भविष्यति तस्यापि क्षेम्यस्तस्य सुव्रतः सुव्रताद्धर्मस्ततः सुश्रवाः ततो दृढसेन-
ततः सुमतिः तस्मात्सुबलः सुबलात्सुनीतो भविता ततः सत्यजित् सत्यजितो विश्व-
जित् तस्यापि रिपुंजयः इत्येते बार्हद्रथा भूपतयो वर्षसहस्रमेकं भविष्यन्तीति ॥ इति श्री
विष्णुपुराणे ब्राह्मोडे पाराशरीयायां संहितायां चतुर्थेंऽशे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३
पराशर उवाच योऽयं रिपुंजयो नाम बार्हद्रथोऽन्त्यस्तस्य मुनिको नामामात्यो भवि-
ष्यति स चैनं स्वामिनं हत्वा स्वपुत्रं प्रद्योतनामानमभिषेक्ष्यति तस्यापि बालको नाम पु-
त्रो भविता ततश्च विशाखयूपस्तत्पुत्रो जनकस्तस्य च नंदिवर्धनः इत्येते अष्टात्रिंशदु-
त्तरमब्दशतं पंच प्रद्योताः पृथ्वीं भोक्ष्यन्ति ततश्च शिशुनागस्तत्पुत्रः काकवर्णो भवि-
ता तस्य च पुत्रः क्षेमधर्मा तस्यापि क्षत्रौजाः तत्पुत्रो विधिसारः ततश्चाजातशत्रु-

स्यति तस्याप्युष्णः पुत्रो भविता उष्णाच्चित्ररथः ततश्च शुचिद्रथः तस्माद्वृष्णिमांस्ततः
सुषेणः तस्मात्सुनीथः सुनीथान्नृचक्षुस्तस्मात्सुखबलः सुखबलात्पारिप्लवस्तस्मात्ततश्च
सुनयः तस्यापि मेधावी मेधाविनो नृपंजयस्ततो मृदुस्तस्माच्च तिग्मः तिग्माद्बृहद्रथो
बृहद्रथाद्वसुदानस्ततोऽपरः शतानीकः तस्माच्चोदयनः उदयनादहीनरः ततश्च दण्डपा
णिः ततो निमिः तस्माच्च क्षेमकः अत्रायं श्लोकः ब्रह्मक्षत्रस्य यो योनिर्वंशो देवर्षि-
सत्कृतः क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थेंऽशे
एकविंशतितमोऽध्यायः २१ श्रीपराशरः अतश्चेक्ष्वाकवो भविष्याः पार्थिवाः कथ्यन्ते बृ
हद्बलस्य पुत्रो बृहत्क्षणः तस्मादुरुक्षयः तस्माच्च वत्सव्यूहो ततश्च प्रतिव्योमः तस्यापि
दिवाकरः तस्मात्सहदेवः सहदेवाद्बृहदश्वः तत्सूनुर्भानुरथः तस्य च प्रतीताश्वः तस्या
पि सुप्रतीकः ततो मरुदेवः तस्मात्सुनक्षत्रः तस्मात्किन्नरः किन्नरादन्तरिक्षः तस्मात्सु
पर्णः ततश्चामित्रजित् ततश्च बृहद्भ्राजः तस्यापि धर्मी धर्मिणः कृतंजयः कृतंजयाद्र-
णंजयः रणंजयात्संजयः तस्माच्छाक्यः शाक्याच्छुद्धोदनः तस्माद्राहुलः ततः प्रसेन-
जित् ततश्च क्षुद्रकः क्षुद्रकात्कुण्डकः तस्मादपि सुरथः ततः पुत्रश्च सुमित्रो इत्येते चेक्ष्वा-
कवो बृहद्बलान्वयाः अत्रानुवंशश्लोकः इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति

मात्मजाः तथ्यायौधेयी युधिष्ठिराद्देवकं पुत्रमवाप हिडिम्बा घटोत्कचं भीमसेनात्पुत्रं ले
भे काशी च भीमसेनाद्देवं सर्वगं सुतमवाप सहदेवात्सुविजया सुहोत्रं आसवनीकरेणुम
त्यां च नकुलोपि निरमित्रमजीजनत् अर्जुनेनाप्युलूप्यां नागकन्यायामिरावान्नाम पुत्रो
भवत् मनपूरपतिपुत्र्यां च पुत्रिकाधर्मेण बभ्रुवाहनं नाम पुत्रमर्जुनोजनयत् सुभद्रा
यां चार्भकत्वेपि योसावतिबलपराक्रमः समस्तारातिरथविजेता सोभिमन्युरजायत अभि
मन्योरुत्तरायां परिक्षीणेषु कुरुषु अश्वत्थाममुक्तब्रह्मास्त्रेण गर्भ एव भस्मीकृतो भग
वतः सकलसुरासुरवंदितचरणयुगलस्यात्मेच्छया कारणमानुषरूपधारिणोनुभावा
त्पुनर्जीवितमवाप्य परीक्षिज्जज्ञे योयं सांप्रतमेतद्भूमंडलमखंडितायतिधर्मेण पालयति ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थेंशे विंशोध्यायः २० पराशर उवाच अतः परं भविष्यानहं भूपा
लान्कीर्तयिष्यामि योयं सांप्रतमवनीपतिः परीक्षित् परिक्षितो जनमेजयश्रुतसेनोग्र
सेनभीमसेनाश्चत्वारः पुत्रा भविष्यंति तस्यापि शतानीको भविष्यति योसौ याज्ञवल्क्या
द्वेदमधीत्य कृपादस्त्राण्यवाप्य विषमविषयविरक्तचित्तवृत्तिः शौनकोपदेशाद्वेदान्वि
ज्ञानप्रवीणः परं निर्वाणमवाप्स्यति शतानीकादश्वमेधदत्तो भविता तस्मादप्य
धिसीमकृष्णोधिसीमकृष्णान्निचक्नुः यो गंगयापहृते हास्तिनपुरे कौशाम्ब्यां निव

नेकप्रकारं नानाह ततस्ते ब्राह्मणाः शंतनुमूचुः अग्रजज्येष्ठो भ्राता अस्मत्तानिर्वेदेन
प्रशांतनपवासावपि वनात्युषितो देवापतितो यमनादिकालसाहितवेदवचनदूषणाभ्या
सागात्पतितस्याग्रजोनेवपरिवेत्ताभवतीत्युक्तः शंतनुः स्वपुरमागम्य राज्यमकरोत् वद
वादविरोधवचनोऽश्मारणाहृषितेन तस्मिन्देवापौ तिहन्त्यादिप्राप्तिर्विलम्बस्तनिष्टात्पर्यव
वर्षं भगवान्पर्जन्यः बाह्लीकस्य सोमदत्तः पुत्रोऽभवत् सोमदत्तस्य भूरिभूरिश्रवशल्यसं
ज्ञास्त्रयः पुत्रा बभूवुः शंतनोरप्यमरनद्यां जाह्नव्यामुदारकीर्तिरशेषशास्त्रार्थविद्भीष्मः
पुत्रोऽभूत् सत्यवत्यां चित्रांगदविचित्रवीर्यौ द्वौ पुत्रावुत्पादयामास शंतनुः चित्रांगदस्तु बा
लएव चित्रांगदेनैव गंधर्वेणाहवे निहतः विचित्रवीर्योऽपि काशिराजतनये अम्बिकाम्बा
लिके उपयेमे तदुपभोगातिखेदात् यक्ष्मणा गृहीतः पंचत्वमगमत् सत्यवतीनियोगाच्च म
त्पुत्रः कृष्णद्वैपायनो मातुर्वचनमनतिक्रमणीयमिति विचित्रवीर्यक्षेत्रे धृतराष्ट्रपांडू तन्न
हितभुजिष्यायां च विदुरमुत्पादयामास पांडोरप्यरण्ये मृगशापोपहतप्रजननसामर्थ्य
स्य धर्मवायुशक्रैर्युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाः कुंत्यां नकुलसहदेवौ चाश्विभ्यां माद्र्यां पंच
पुत्राः समुत्पादिताः तेषां च द्रौपद्यां पंच पुत्रा बभूवुः युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यो भीमसेनाच्छ्रु
तसोमः श्रुतकीर्तिरर्जुनाच्छतानीको नकुलाच्छ्रुतकर्मा च सहदेवात् अपरे च पांडवाना

र्वभौमाज्जयत्सेनः तस्मादाराधितस्ततश्चायुतायुः अयुतायोरक्रोधनः तस्माद्देवातिथिः ततश्च
ऋक्षः ऋक्षाद्भीमसेनः ततश्च दिलीपः दिलीपात्प्रतीपः तस्यापि देवापिशंतनुबाह्लीकसंज्ञास्त्र
यः पुत्रा बभूवुः देवापिर्बाल एवारण्यं विवेश शंतनुस्तु महीपालोऽभूत् अयं च श्लो
कः पृथिव्यां गीयते यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति सः शांतिं चाप्नोति येनाग्र्यां क
र्मणा तेन शंतनुः तस्य च शंतनो राष्ट्रे द्वादश वर्षाणि देवो न ववर्ष ततश्चाशेषराष्ट्रविनाश
मवेक्ष्यासौ राजा ब्राह्मणानपृच्छत् कस्मादस्माकं राष्ट्रे देवो न वर्षति को ममापराध इति
ते तमूचुः अग्रजस्य ते देवापेरियमवनिस्त्वया भुज्यते परिवेत्तानेन देवो न वर्षति इत्यु
क्तस्स राजा पुनस्तानपृच्छत् किं मयात्र विधेयमिति ततस्ते पुनरप्यूचुः यावद्देवापिर्न पत
नादिभिर्दोषैरभिभूयते तावदेतत्तस्यार्हं राज्यं तदलमेतेन तस्मै दीयतामित्युक्ते तस्य मंत्रि
प्रवरेणाश्मसारिणा तत्रारण्ये तपस्विनो वेदवादविरोधवक्तारः प्रयुक्ताः तैरस्याप्यृजु
मतेर्महीपतिपुत्रस्य बुद्धिः वेदवादविरोधमार्गानुसारिण्यक्रियत राजा च शंतनुः द्विजव
चनोत्पन्नपरिदेवनशोकस्तान्ब्राह्मणानग्रतः कृत्वाग्रजराज्यप्रदानायारण्यं जगाम तदा
श्रममुपगताश्चावनीपतिपुत्रं देवापिमुपतस्थुः ते ब्राह्मणा वेदवादानुबन्धीनि वचां
सि राज्यमग्रजेन कर्तव्यमित्यर्थवंति तमूचुः असावपि देवापिर्वेदवादविरोधयुक्तिदूषितम

धृतेस्तवराप्सरसमुर्वशींदृष्ट्वानेनशुक्रंशरस्तंभेपपाततच्चद्विधागतमपत्यद्वयंकुमा
रःकन्यकाचाभवत् मृगयामुपगतःशंतनुर्दृष्ट्वाकृपयाजग्राह ततःसकुमारःकृपःक
न्याचकृपाश्वत्थाम्नोजननीकृपीद्रोणपत्न्यभवत् दिवोदासस्यमित्रयुःमित्रयोःच्यवनो
नामराजाच्यवनात् सुदासःसुदासात्सहदेवःतस्यापिसोमकःसोमकाज्जंतुःपुत्रशत
ज्येष्ठोभवत् तेषांयवीयान्पृषतःपृषताद्द्रुपदःतस्माद्धृष्टद्युम्नःततोधृष्टकेतुः अ
जमीढस्यान्योऋक्षनामापुत्रोभवत् ऋक्षात्संवरणःपुत्रोभवत्संवरणाच्चकुरुःयइदंध
र्मक्षेत्रंकुरुक्षेत्रंचकार सुधनुर्जन्हुःपरीक्षित्प्रमुखाःकुरोःपुत्राबभूवुः सुधनुषःपुत्रःसु
होत्रस्तस्माच्च्यवनःच्यवनात्कृतकःततश्चोपरिचरोवसुः बृहद्रथप्रत्यग्रकुशांब मा
वेल्लमत्स्यप्रमुखावसोःपुत्राःसप्तजायंत बृहद्रथात्कुशाग्रः कुशाग्राद्वृषभःवृषभात्
पुष्पवान् तस्मात्सत्यहितःतस्यापिसुधन्वातस्यचजंतुः बृहद्रथस्यान्यश्शकलद्वयज
न्माजरयासंधितोजरासंधनामातस्मात्सहदेवःसहदेवात्सोमापिःततश्श्रुतश्रवाइ
त्येतेमागधाभूभृतः ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेपाराशरीयायांसंहितायामे
कोनविंशतितमोध्यायः १९ श्रीपराशरः परीक्षितोजनमेजयश्रुतसेनोग्रसेनभीमसेना
दयश्चत्वारःपुत्राजन्होःतुसुरथोनामात्मजोबभूवुः तस्यचविदूरथःततस्सार्वभौमःसा

श्री
वि॰पु॰
१६४

तिनः पुत्राः रुचिराश्वपुत्रः पृथुसेनः पृथुसेनात्पारः पारान्नीपः तस्मान्नयनाततस्मात्कंभौमः
ततः पौरवः तस्मात्रुकाश्यः तस्यैकंशतंपुत्राणांतेषांप्रधानः काम्पिल्याधिपतिः समरः सम
रस्यापिपारसुपारसदश्वास्त्रयः पुत्राः पारात्पृथुः पृथोस्सुकृतिः सुकृतेर्विभ्राजः ततश्चाणु
होयः शुकदुहितरं कृत्वींनामोपयेमे अणुहाद्ब्रह्मदत्तः ततश्चविष्वक्सेनः विष्वक्सेनादु
दक्सेनः भल्लाटस्तस्यात्मजः द्विमीढस्य तु यवीनरसंज्ञः तस्यापिधृतिमान् तस्मात्सत्य
धृतिः ततश्चदृढनेमिः ततोजनमेजयः तस्मात्सुपार्श्वः ततश्चसुमतिः ततश्चसन्नति
मान् सन्नतिमतः कृतः पुत्रोभूत् यंहिरण्यनाभोयोगमध्यापयामास यश्चतुर्विंशतिः
प्राच्यसामगानांसंहिताश्चकार कृताच्चोग्रायुधोयेनप्राधान्येननीपक्षयः कृतः उग्रा
युधात्क्षेम्यः क्षेम्यात्सुधीरः तस्माद्रिपुंजयः तस्माच्चबहुरथः इत्येतेपौरवाः अजमीढ
स्यनलिनीनामपत्नीतस्यांनीलसंज्ञः पुत्रोभवत् तस्माच्छान्तिः ततः सुशान्तिः सुशां
तेः पुरुजानुः तस्माच्चऋक्षः ततश्चहर्यश्वोहर्यश्वान्मुद्गलः संजय बृहदिषुयवीनरकां
पिल्याः पंचानामेतेविषयाणांरक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इतिपित्राभिहिताः पंचालाः मुद्ग
लाश्चमौद्गल्याः क्षत्रोपेताद्विजातयोबभूवुः मुद्गलाद्ब्रध्यश्वेतोदिवोदास अहल्याचमिथु
नमभूत् ॥ शरद्वस्याहल्यायांशतानन्दोभवत् शतानन्दात्सत्यधृतिर्धनुर्वेदान्तगोजज्ञेसस्य

तेऽत्यन्तं मावमंस्थाः शकुंतलाम् रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् त्वं चास्य धाता गर्भ
स्य सत्यमाह शकुंतला इति भरतस्य पत्नीत्रयान्नवपुत्रा बभूवुः नैते ममानुरूपा इत्यभि
हिताः तान्मातरो जघ्नुः परित्यागभयात् ततोऽस्य वितथे पुत्रजन्मनि पुत्रार्थिनो मरुत्सोम
याजिनो दीर्घतमसा पार्ष्ण्यपास्ताद्बृहस्पतिवीर्यादुतथ्यपत्न्यां ममतायां समुत्पन्नो भरद्वाजाख्यो
नाम पुत्रो मरुद्भिर्दत्तः अस्यापि निर्वचनश्लोकः पठ्यते मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं बृ
हस्पते यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयं भरद्वाजस्तस्यैवं वितथे पुत्रजन्मनि
मरुद्भिर्दत्तस्ततो वितथसंज्ञामवाप वितथस्यापि मन्युः पुत्रोऽभूत् बृहत्क्षत्रमहावीर्यनर
गार्ग्यास्तु मन्युपुत्राः नरस्य संकृतिः संकृतेर्गुरुप्रीतिरन्तिदेवौ गर्गाच्छिनिस्ततश्च गार्ग्याः शै
न्याः क्षत्रोपेता द्विजातयो बभूवुः महावीर्याच्च दुरुक्षयो नाम पुत्रोऽभवत् तस्य त्रय्या
रुणिः पुष्करिणी कपिश्च पुत्रत्रयमभूत् तच्च पुत्रत्रितयमपि पश्चाद्विप्रतामुपजगाम बृ
हत्क्षत्रस्य सुहोत्रः सुहोत्राद्धस्ती य इदं हस्तिनपुरं निवेशयामास अजमीढद्विमीढपुरु
मीढास्त्रयो हस्तिनस्तनयाः अजमीढात् कंठः कंठान्मेधातिथिः यतः कंठायना
द्विजाः अजमीढस्यान्यः पुत्रो बृहदिषुस्तस्य बृहद्धनुः बृहद्धनुषो बृहत्कर्मा ततश्च ज
यद्रथस्तस्मादपि विश्वजित् ततः सेनजित् रुचिराश्वकाश्यदृढहनुवत्ससंज्ञास्तस्य सुत

रोमपादसंज्ञो यस्मात्पुत्रो दशरथः शान्तां नाम कन्यकामनपत्याय दुहितृत्वे युयोज रोमपा
दाच्चतुरंगस्तस्माच्च पृथुलाक्षस्ततश्चंपो यश्चंपां निवेशयामास चंपस्य हर्यंगो नामा
त्मजोभूत् हर्यंगाद्भद्ररथः ततो बृहद्रथः ततो बृहत्कर्मा बृहत्कर्मणश्च बृहद्भानुः तस्मा
च्च बृहन्मना बृहन्मनसो जयद्रथो जयद्रथाद्ब्रह्मक्षत्रान्तरालसंभूतायां पत्न्यां विजयं नाम
पुत्रमजीजनत् विजयश्च धृतिं पुत्रमवाप तस्यापि धृतव्रतः पुत्रोभूत् धृतव्रतात्सत्यकर्मा स
त्यकर्मणस्त्वधिरथो योसौ गंगातटे मंजूषागतं पृथापविद्धं कर्णं पुत्रमवाप कर्णाद्वृषसेनः
इत्येतेंगाः अतः परं पूरुवंशं श्रोतुमर्हसीति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थेंशे अष्टादशोध्याय
१८ श्रीपराशर उवाच पूरोर्जनमेजयः पुत्रस्तस्यापि प्रचिन्वान् प्रचिन्वतः प्रवीरस्ततो मनस्युः
मनस्योश्चाभयदः तस्यापि सुद्युः सुद्योर्बहुगवः तस्यापि संयातिस्ततोहंयाती रौद्राश्वः ऋतेयु
स्थंडिलेयु कक्षेयु सन्नेयु स्थण्डिलेयु कृतेयु जलेयु स्थलेयु धर्मेयु संनतेयु वनेयु नामानो
दश पुत्रा बभूवुः ऋतेयोरन्तिनारः पुत्रोभूद् अप्रतिरथमप्रतिरथः पुत्रमवाप अप्रतिर
थस्यापि कण्वः पुत्रोभूत्तस्यापि मेधातिथिः यतः कण्वायना द्विजा बभूवुः ऐलिनस्यापि
रैभ्यः ऐलिनाद्दुष्यन्तादयश्चत्वारः पुत्रा बभूवुः ऐलिनस्य दुष्यन्तात्चक्रवर्ती भरतो बभूवुः
यन्नामहेतुर्देवैः श्लोको गीयते मातानिभस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः भार्यास्व पु·

कश्चितस्तवंशोवंशमवधारय तुर्वशोर्वह्निरात्मजोवह्नेर्भार्गोभार्गाद्भानुः ततस्त्रै-
शानुस्तस्माच्चकरंधमस्तस्यापिमरुत्तः सोनपत्योभवत् ततश्चपौरवंमववेशदुष्यंतं
सपुत्रमकल्पयदेवंययातिशापात्तद्वंशः पौरवमेववंशमाश्रितवानिति ॥ इतिश्री-
विष्णुपुराणेचतुर्थेंशेषोडशोध्यायः १६ पराशरउवाच द्रुह्योस्तुतनयोबभ्रुःबभ्रोःसे-
तुःसेतुपुत्रोआरद्वोनामआरद्वस्यात्मजोगांधारः गांधारस्यधर्मः धर्माद्धृतोधृताद्दुर्दमः
ततःप्रचेताः प्रचेतसःपुत्रशतधर्माबहुलेम्लेच्छानामुदीच्यानामाधिपत्यमकरोत्
इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेसप्तदशोध्यायः १७ पराशरउवाच ययातेश्चतुर्थस्यपुत्र-
स्यानोस्सभान - रचक्षुसंज्ञास्त्रयाःपुत्राबभूवुः सभानपुत्रःकलकःकालात्सृंजयः सृ-
जयात्पुरंजयः तस्माज्जनमेजयः तस्मान्महासालः तस्माच्चमहासालःतस्माच्चमहाम-
नास्तस्यापुत्रौउशीनरतितिक्षुद्वौपुत्रावुत्पन्नौउशीनरस्यापिशिबिनृगनवकृमिदर्वाख्याः
पंचपुत्राबभूवुः पृषदर्भसुवीरकैकेयमद्रकाश्चत्वारःशिबिपुत्राः तितिक्षोरपिरु-
शद्रथःपुत्रोभूत्तस्यापिहेमोहेमस्यसुतपाःसुतपसश्चबलिःयस्यक्षेत्रेदीर्घतमसा
अंगवंगकलिंगसुह्मपौंड्राख्यंबालेयंक्षत्रमजन्यत तन्नामसंततिसंज्ञाश्चपंचविषया
बभूवुः अंगात्स्यनपानस्तस्यात्मजोदिविरथनामातस्यापिधर्मरथस्ततश्चित्ररथस्तस्य

श्री
वि॰पु॰

न्लेोकेवनीवां षोडशसहस्राण्येकोत्तरशताधिकानिभार्याणामभवंस्तासांचरुक्मि
णीसत्यभामाजाम्बवतीप्रमुखाह्यष्टौपत्न्यःप्रधानाः तासुचावयवभूतानिलक्षंचपु॰
त्राणांभगवानखिलमूर्तिरनादिरजनयत् तेषांप्रद्युम्नचारुदेष्णसाम्बादयस्त्रयोद
शप्रधानाः प्रद्युम्नोपिरुक्मिणस्तनयांककुद्मिनींनामोपयेमेतस्यामप्यनिरुद्धोजज्ञे
अनिरुद्धोपिरुक्मिणएवपौत्रींसुभद्रांनामोपयेमेतस्यामस्यचवज्रोभवत् वज्रस्यच
प्रतिबाहुः तस्यापिसुचारुरेवमनेकशतसहस्रपुरुषसंख्यस्य यदुकुलस्यपुरुष
संख्यावर्षशतैरपिवक्तुंनशक्यते यतोहिश्लोकाविमावत्रचरितार्थौ तिस्रःकोटिसह
स्राणामष्टाशीतिशतानिच कुमाराणांगृहाचार्याश्चापयोगेषुयेरताः संख्यानं
यादवानांकःकरिष्यतिमहात्मनां यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्तेसदाहुकः देवासुराहे
तायेतुदैतेयास्तेमहाबलाः तेउत्पन्नामनुष्येषुजनोपद्रवकारिणः तेषामुत्सादनार्थाय
भुविदेवायदोःकुले अवतीर्णाःकुलशतंयत्रैकाभ्यधिकंद्विज विष्णुस्तेषांप्रमाणेचप्रभुत्वे
चव्यवस्थितः निदेशस्थायिनस्तस्यववृधुःसर्वयादवाः इतिप्रसूतिंवृष्णीनांयःशृणोति
नरःसदा ससर्वैःपातकैर्मुक्तोविष्णुलोकंप्रपद्यते ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेब्राह्मेउपाराश
रीयायांसंहितायांचतुर्थेंशेपंचदशोध्यायः १५ श्रीपराशरउवाच इत्येषसमासतस्ते॰

वसुदेवस्यानकदुंदुभेः पौरवी रोहिणी मदिरा भद्रा देवकीप्रमुखा बह्व्यः पत्न्योभवन्
बलभद्रसारणशठदुर्मदादीन्पुत्रान्रोहिण्यामानकदुंदुभिरुत्पादयामास बलदेवो
पि रेवत्यां विशठोल्मुकौ पुत्रावजनयत् सार्ष्टिमार्ष्टिमद्रिशिशुसत्यधृतिप्रमुखाः भद्रात्म
जा भद्राश्वभद्रबाहुदुर्मदभूताद्या रोहिण्याः कुलजा नंदोपनंदकृतकाद्या मदिराया
स्तनयाः भद्रायाश्चोपनिधिगदाद्या वैशाल्यां च कौशिकमेकमजनयत् आनकदुंदु
भेर्देवक्यामपि कीर्तिमत्सुषेणोदायिभद्रसेन ऋजुदासभद्रदेवाख्याः षट्पुत्रा ज
ज्ञिरे तांश्च सर्वानेव कंसो घातितवान् अनंतरं च सप्तमं गर्भमर्धरात्रे भगवत्प्रहिता योगनि
द्रा रोहिण्या जठरमवकृष्य नीतवती कर्षणाच्चासावपि संकर्षणाख्यामगमत् त
तश्च सकलजगन्महातरुमूलभूतो भूतभविष्यदादिसकलसुरासुरमुनिजन
मनसामप्यगोचरोऽब्जभवप्रमुखैः प्रणम्यावनिभारहरणाय प्रसादितो भगवान
नादिमध्यो देवकीगर्भमवततार वासुदेवः तत्प्रसादविवर्धितमहिमा च योगनि
द्रा नंदगोपपत्न्या यशोदाया गर्भमधिष्ठितवती प्रसन्नादित्यचंद्रादिग्रहमव्याला
दिभयं स्वस्थमानसमखिलमेवैतज्जगदपास्ताधर्ममभवत्तस्मिंश्च पुंडरीकनयने
जायमाने जातेनाखिलमेवैतत्सन्मार्गवर्ति जगदक्रियत भगवतोप्यत्र म

हिनिधने परमब्रह्मभूते भगवत्यनालंब[illegible] मनसो ननत्वयंर्त्थानन्नेषणं गणयाथी
ननयाजानकं समसक्तवेनमोदावारं [illegible] रिणः नष्टपदर्शनमेवासीत्तायमच्युतइ
त्यासक्तिः श्रुविमर्दनः कर्णाभ्यामानुषक्त्या [illegible] नैव केवलमनयाय पुनरच्युत विनिपा
तमात्रफलमखिलभूमंडलश्लाघ्यनाम[illegible] जन्मान्तरे[illegible] शिशुपालेनैवा
प्त तत्र नाखिलानामेव भगवन्नाम्नां कार्यकारणा[illegible] कृतनानामशेषा
णामेवाच्युतनाम्नामनवरतमनेकजन्मसंवर्धितं विद्वेषानुबंधिचित्तेनाभिहितं नमनज
नादिषूच्चारणमकुर्वन् तत्त्वरूपमुत्फुल्लपद्मदलामलाक्षमुज्ज्वलपीतवस्त्रधारिणम
लकिरीटकेयूरकटकोपशोभितमुदारपीवरचतुर्बाहुशंखचक्रगदापद्मधरमतिप्र
रूढवैरानुभवादटनभोजनस्नानासनशयनादिष्वशेषावस्थान्तरेष्वनन्यचेतसा
[illegible] मेवाक्रोशेषूच्चारयन् [illegible] भगवन्तं [illegible] मालोक्य
[illegible] स्वरूपपरमुज्ज्वलं पापमपगतद्वेषादिदोषो भगवन्तमद्राक्षीत् नावद्भ
गवतश्चक्रेणांशुमालोज्ज्वलेन [illegible] तत्क्षणाद्दग्धाखिलाघसंचयो भगवतान्तं नीतस्तेन
नः तस्मिन्नेव लयं गतः एतत्तवाखिलं मयाभिहितं अयं हि भगवान् कीर्तितः संस्मृत
श्च द्वेषानुबंधेनाप्यखिलसुरासुरादिदुर्लभं फलं प्रयच्छति किमुत सम्यग्भक्तिमतां

लोकेश्वरप्रभावोदशाननोभवत् बहुकालोपभुक्तभगवत्प्रसादाशेषशरीरपातोद्भव
पुण्यफलोभगवतैवराघवरूपिणासोपिनिधनमुपपादितः चेदिराजस्यदमघोषस्यात्मजः
शिशुपालनामाभवत् शिशुपालत्वेपिभगवतोभूभारावतारणायावतीर्णांशस्यपुंडरी
कनयनाख्यस्योपरिद्वेषानुबन्धमतितरांचकारभगवताचनिधनमुपनीतः तत्रैवपर
मात्मभूतेमनसएकाग्रतयासायुज्यमवाप भगवान्हिप्रसन्नोयथाभिलषितंददा
त्यप्रसन्नोपिनिघ्नन्दिव्यमनुपमंस्थानंप्रयच्छतीति ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे[illegible]पा
राशरीयायांसंहितायांचतुर्थेंशेचतुर्दशोध्यायः १४ श्रीमैत्रेयउवाच हिरण्यकशिपु
त्वेचरावणत्वेचविष्णुना अवापनिहतोभोगानप्राप्यानमरैरपि नलयंतत्रतेनैवनिहतः
सकथंपुनः संप्राप्तःशिशुपालत्वेसायुज्यंशाश्वतेहरौ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वधर्मभृ
तांवर कौतूहलपरस्यैतन्मेवक्तुमिहार्हसि श्रीपराशरउवाच दैत्येश्वरस्यवधा
याखिललोकोत्पत्तिस्थितिविनाशकारिणापूर्वंतनुग्रहणंकुर्वतानृसिंहरूपमावि
ष्कृतंतत्रचहिरण्यकशिपोस्सर्वंविष्णुरयमित्येतन्नमनस्यभूत् निरतिशयपुण्यसमुद्भू
तमेतत्सत्वजातमितिरजोद्रेकप्रेरितैकाग्रमतिस्तद्भावनायोगात्ततोवाप्तवधहेतुकांनिर
तिशयामेवाखिलत्रैलोक्याधिकधारिणींदशाननत्वेभोगसंपदमवाप सतुतस्मिन्नना

श्री
वि॰पु॰
२६

शूरस्य मारिषानामपत्न्यभवत्तस्यांचासौदशपुत्रानजनयत् वसुदेवपूर्वान्वसुदेवस्यजात
मात्रस्यैवतद्गृहे भगवदंशावतारंदिव्यदृष्ट्यापश्यद्भिर्देवैर्दिव्यानकदुंदुभयश्चवादि
तास्ततोसावानकदुंदुभिसंज्ञामवाप तस्यचदेवभागदेवश्रववृहत्ककक्रंथकवत्सकवा
रुकसृंजकश्यामशमीकगंडूषसंज्ञानवभ्रातरोभवन् पृथाश्रुतदेवाश्रुतकीर्तिःश्रु
तश्रवाराजाधिदेवीचवसुदेवादीनांपंचभगिन्योभवन् शूरस्यकुंतिर्नामसखाभवत्तस्मै
चापुत्रायपृथामात्मजांविधिनाशूरोदत्तवान् तांचपांडुरुवाह तस्यांचधर्मानिलशक्रे
भ्यः युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाख्यास्त्रयःपुत्राःसमुत्पादिताः पूर्वमनूढायाःभगवताभा
स्वताकानीनःकर्णोनामपुत्रोजन्यत तस्याश्चसपत्नीमाद्रीनामाभूत्तांनासत्यदस्राभ्यां
नकुलसहदेवौपांडोःपुत्रौजनितौ श्रुतदेवांतुवृद्धधर्मानामकारूषउपये
मेतस्यांदंतवक्रोनाममहासुरोजज्ञे श्रुतकीर्तिमपिकेकयराजउपयेमे तस्यांसंत
र्दनादयःकैकयाःपंचबभूवुः राजाधिदेव्यामावन्त्यौविंदानुविंदौजज्ञाते श्रुतश्रवा
मपिचेदिराजोदमघोषनामाउपयेमेतस्यांसशिशुपालमुत्पादयामाससहिपूर्वम
प्युदारविक्रमोदैत्यानामादिपुरुषोहिरण्यकशिपुरभूत् यश्चभगवतासकल
लोकगुरुणाघातितः पुनरपिअक्षिणवीर्यशौर्यसंपत्पराक्रमगुणसमाक्रांतसकलत्रै

युधाननामा तस्मात्संजयस्तत्पुत्रः कुणिः कुणेर्युगंधरः इत्येते शैनेयाः अनमित्र-
स्यान्वये वृष्णिः तस्माच्छ्वफल्कः तत्प्रभावः कथित एव श्वफल्कस्यान्यः कनीयांश्चित्र-
को नाम भ्राता श्वफल्कादक्रूरो गान्दिन्यामभवत् ततोमद्गुः मद्गोर्मृदरमृदुर्विश्वा-
मेजयगिरिक्षत्रोपक्षत्रशतघ्नारिमर्दनधर्मभृग्दृष्टधर्मगंधमोजवाहप्रतिवा-
हाख्याः पुत्राः सुताराख्या च कन्या देववानुपदेवश्चाक्रूरपुत्रौ पृथुविपृथुप्रमुखाः चित्रक-
स्य पुत्रा बहवो बभूवुः कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषाख्यास्तथांधकस्य चत्वा-
रः पुत्राः कुकुराद्धृष्णिः तस्माच्च कपोतरोमा ततो विलोमा तस्मादपि तुम्बुरुसखो-
भवत्संज्ञश्चंदनोदकदुंदुभिः ततश्चाभिजित् ततः पुनर्वसुस्तस्य ततस्त्रिरथस्तस्याप्या-
हुकः पुत्रश्चाहुकी च कन्या आहुकस्य देवकोग्रसेनौ द्वौ पुत्रौ देवकस्योपदेवव-
सुदेवदेवरक्षिता देवा शांतिदेवा सहदेवा देवकी च सप्त भगिन्यः ताश्च सर्वा ए-
व वसुदेव उपयेमे ॥ उग्रसेनस्यापि कंसन्यग्रोधसुनामानकाह्वशंकुसुभूमिराष्ट्रपालयु-
द्धतुष्टिमत्संज्ञाः पुत्राः कंसाकंसवतीसुतनूराष्ट्रपालीकंकाह्वाश्चोग्रसेनतनुजाः भज-
मानाच्च विदूरथः पुत्रोभवत् विदूरथाच्छूरः शूराच्छमी शमिनः प्रतिक्षत्रः तस्मात्स्वयंभो-
जस्ततश्च हृदिकः तस्यापि कृतवर्मशतधनुर्देवार्हाख्याः पुत्रा बभूवुः देवमीढस्यापि-

श्री
वि·पु·
१५५

र्याः पितृधनमित्यतीवच सत्यभामापिस्पृहयांचकार बलसत्यावलोकनात्कृष्णोप्या-
त्मानंगोचक्रांतरावस्थितमिवमेने सकलयादवसमक्षंचाक्रूरमाह एतद्धिमहारत्न
मात्मशोधनायैतेषांयदूनांमयादर्शितमेतच्चममबलभद्रस्यचसामान्यं पितृधनंचैत-
त्सत्यभामायानान्यस्यैतच्चसर्वकालंशुचिनाब्रह्मचर्यगुणवताध्रियमाणमशेषरा
ष्ट्रस्योपकारकमशुचिनाध्रियमाणमाधारमेवहंत्यतोहमस्यषो शस्त्रीसहस्रप
रिग्रहादसमर्थोधारणे कथंचैतत्सत्यभामास्वीकरोतु आर्यबलभद्रेणापिमदिरापाना-
द्यशेषोपभोगपरित्यागःकार्यः तदयंयदुलोकोहंबलभद्रश्चत्वांदानपतेप्रार्थयामः
एतद्भवानेवधारयितुंसमर्थः उद्धृतंचास्यराष्ट्रस्योपकारकंतद्भवानशेषराष्ट्रनिमि
त्तमेतत्पूर्ववद्धारयत्वन्यन्नवक्तव्यमित्युक्तोदानपतिस्तथेत्याह जग्राहचतन्महारत्नं
ततःप्रभृत्यक्रूरःप्रकटेनैवतेनातिजाज्वल्यमानेनात्मकंठासक्तेनादित्यइवांशुमा
लीचचार इत्येतद्भगवतोमिथ्याभिशस्तिक्षालनंयःस्मरतिनतस्यकदाचिदल्पापि
मिथ्याभिशस्तिर्भवत्यव्याहतेंद्रियश्चाखिलपापमोक्षमवाप्नोति ॥ इतिश्रीविष्णुपु-
राणेब्राह्मांडेपाराशरीयायांसंहितायांचतुर्थेंशेत्रयोदशोध्यायः ॥१३॥ श्रीपराशरउवा
च अनमित्रस्यसुतःशिनिर्नामाभवत्तस्यापिसत्यकःसत्यकात्सात्यकिःतस्ययु-

भूतस्य मेस्कारंरत्नं भवनस्य समर्पितं नन्दीश्वराष्ट्रोपकारकं भवनस्य काशे तिष्ठति
तिष्ठतु सर्वेषु ववर्यं तन्नुभावफलभुजः किं तेष वल्लभद्रोस्मानाशां किं नवान् तदस्य
प्रीतये दर्शये त्वामिहेति समचिंतयत् किमत्रानुष्ठेयमस्य याचेद्दवी स्मर्ह नकेवला
स्वरत्नं निरीयाननमविष्ठितो रत्नमेनेदस्यैतीति .... अथ नमोविलजगत्का-
रणभूतेनाथाय णामहाकुरः एतन्स्य मंनकं रत्नं शालयन्नुधामसमर्पितं मयगतेचत
स्मिन्नुघस्वः परस्त्रीवाभवान्याशिष्यनी स्मेनावेतकालमतिक्रम्यणाधारयन्नस्य चयार
णाक्के शेनाहमशोषभोगेषु संगिमानसोनवे स्मि स्वस्य स्वकलामनावन्मानमपणे ·
षराष्ट्रोपकारिधारयितुं न शक्नोतीति सा भगवन्नस्य तदस्यादिना नवोदितवाल
दिदं समंतकरत्नं गृहाणा मिक्षयायस्याभिमतं तत्स्य समर्पितां ततः सोवरवृत्तानिमो
पितानिलघुकनकसमुद्गकं प्रकटीकृतवान् ततस्तनिष्कं मस्यमंतकमणिं निस्मि
न्नुइसमाजेमुमोच मकमात्रेणा च नेनानि कांत्यानरं विलमास्थानमुर्घोतितमा
हचाकुरस्य पद्मगतिर्यश्शालयन्नपास्माकं समर्पितो यस्यायं स्वयं नेगृहाणातिति
नमालोका सर्वेयादवानां साधुसाधिस्मातिविस्मितमनसां वाश्रुयंत नमालोक्या
तीववल्लभद्रोममायं यदद्युनैनैवसामान्यः समन्विष्टितः इति कृतनस्पृहोभूत् सर्वे

श्री॰
वि॰पु॰
१५६

नाकालेनजातानानन्तरमस्याः पिता गांदिनीतिनामचकार तांचगांदिनींकन्यांश्वफल्का
योपकारिणेगृहमागतायार्घभूतांप्रादात् तस्यामयमक्रूरः श्वफल्काज्जज्ञे तदेव
वंगुणान्मिथुनादुत्पत्तिः कथमस्मिन्नपक्रांतेचास्माभिर्भवतांमरणाद्युपद्रवानभविष्यंति न
दयमानीयतामलमतिगुणवत्यपराधान्वेषणेनेति यदुवृद्धस्यांधकस्यैतद्वचनमा
कर्ण्यकेशवोग्रसेनबलभद्रपुरोगमैर्यदुभिः कृतापराधतितिक्षुभिरभयंदत्वा श्वा
फल्किःस्वपुरमानीतः तत्रचागतमात्रएवतस्यस्यमंतकस्यप्रभावादनावृष्टिमरकदु
र्भिक्षव्यालाद्युपद्रवोपशमाबभूवुः कृष्णश्चिंतयामास स्वल्पमेतत्कारणंयदयंगांदि
न्यांश्वफल्केनाक्रूरोजनितः सुमहांश्चायमनावृष्टिदुर्भिक्षमारकाद्युपद्रवप्रतिषेध
कारीप्रभावः तन्नूनमस्यसकाशेसमहामणिःस्यमंतकाख्यस्तिष्ठतितस्यह्येवंविधाः
प्रकाराः श्रूयंतेअयमपिचयज्ञादनंतरमन्यत्क्रत्वंतरंचतस्मादन्यद्यज्ञांतरं यजतीत्य
ल्पोपादानंचास्यसंशयमसौमणिस्तिष्ठतीति कृताध्यवसायोन्यप्रयोजनमुद्दि
श्यसकलयादवसमाजमात्मगृहएवाचीकरत् तत्रचोपविष्टेष्वखिलेषुपूर्वंप्रयोज
नमनुपन्यस्यपर्यवसितेचतस्मिन्प्रसंगांतरपरिहासकथामक्रूरेणसहकृत्वाज
नार्दनस्तमक्रूरमाह दानपतेजानीमएववयंयथाशतधन्वानमखिलजगत्सार

रकामानीतः अक्रूरोप्युत्तमसमागमं संभूतस्तवर्णोनवकर्नेषु तेययाज सवनगतो हित
त्रयवैरेषो नत्रजावल्लहाभवः ॥ विप्रकारे दोत्कृष्ठः प्रविष्टप्रेवेनसो हिषाष्टि
वधाशेषं नन्माश्रिप्रभावान्नोपसर्गामरुङ्गमितादिकंनाभूदक्रूरपत्नीयेभोजेःशत्रु
घ्नस्मान्ननस्यप्रपौत्रेयापादिनेभोजेस्महाक्रूरोहारकामपद्ययापक्रांतः नदपक्रांतादि
नादारभ्यतत्रोपसर्गाव्यालाघनाद्दृष्टिमरणाद्युपद्रवावभूवुः अथयादवबलभद्रोग्र
सेनसमवेतोमंत्रयत् भगवानुग्रसारिकतनः किंयदिदमेकदैवप्रचुरोपद्रवागमन
मनदालोच्यतामितुक्ते न्यकनामार्यवृद्धः प्राह अस्याक्रूरस्यपिताश्वफल्कोयत्रयत्रा
भूत्तत्रदुर्भिक्षमनादृष्ट्यादिकंवानाभूत् काशिराजस्यविषयेत्वनावृष्ट्यांश्वफल्कोनी
यतततस्तत्क्षणाद्देवदेवोववर्ष काशिराजपत्न्याश्चगर्भेकन्यापूर्वमासीत्साचपूर्णे
पिप्रसूतिकालेनवैनिश्चक्राम एवंचतस्यगर्भस्यद्वादशवर्षाण्यपिनिष्क्रामतोययुः
काशिराजाश्चतामात्मजांगर्भस्थामाह पुत्रिकस्मान्नजायसे निष्क्रम्यतामास्यंतेद्रष्टु
मिच्छाम्येतांचमातरंकिमर्थंचिरंक्लेशयसीत्युक्तागर्भस्थैवव्याजहार यद्येकैकांगां
दिनेदिनेब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छसितदहमन्यैस्त्रिभिर्वर्षैरस्मात्गर्भान्नावश्यंनिष्क्र
मिष्यामीति एतद्वचनमाकर्ण्यराजादिनेदिनेब्राह्मणायगांप्रदात् सापितावत

श्री
वि.पु.
१५१

त्यमाना मिथिलावनोद्देशे प्राणानुत्ससर्ज शतधनुरपि तं परित्यज्य पदातिरेवाभवत् कृ
ष्णोपि बलभद्रमाह तावदत्र स्यंदने भवता वस्थेयं यावदहमेनमधमाचारं पदातिरेव
पदातिनमनुगम्य घातयामि अत्र हि भूभागे दृष्टदोषा हयाः मयानो नेश्वा भवता
मे भूमिभागमुल्लंघनीयाः तथेत्युक्त्वा बलभद्रो रथ एव तस्थौ कृष्णोपि द्विक्रोशमात्रं
भूमिभागमनुसृत्य दूरस्थितस्यैव चक्रं क्षिप्त्वा शतधनुषः शिरश्चिच्छेद तच्छरीरेवा
दिषु च बहुप्रकारमन्विष्यन्नपि स्यमंतकं नावाप यदाननो पुनश्च बलभद्रमाह वृथै
वायमस्माभिर्घातितः शतधनुः न प्राप्तमखिलजगत्सारभूतं तन्महारत्नं स्यमंतकाख्य
मित्याकर्ण्योद्भूतकोपो बलदेवो वासुदेवमाह धिक्त्वां यस्त्वमेवमर्थलिप्सुरेतच्च ते
भ्रातृत्वान्मर्षयेन तदयं पंथाः स्वेच्छया गम्यतां न मे द्वारकया न त्वया न चाशेषबंधुभिः
कार्यम् अलममेभिर्ममाग्रतो लीकशपथैरित्याक्षिप्य तत्कथंचित्प्रसाद्यमानोपि न तस्थौ
विदेहपुरीं प्रविवेश जनकराजश्चार्घपूर्वकमेनं गृहं प्रवेशयामास तत्रैव च तस्थौ
वासुदेवोपि द्वारकामाजगाम यावच्च जनकगृहे बलभद्रोवतस्थे तावद्धार्तराष्ट्रो दु
र्योधनस्तत्सकाशाद्गदाशिक्षामशिक्षत वर्षत्रयांते च बभ्रु उग्रसेनप्रभृतिभिर्यादवैः
न तद्रत्नं कृष्णेनापहृतमिति कृतमतिभिर्विदेहपुरीं गत्वा बलदेवः संप्रत्याय्य द्वा

प्राह स्म यथा गतं स्वसैन्यमटव्यां स॥ पानिजैर्वान सत्त्वानि नो॥ पुनश्चानयन्वनानि यत्नं प्राणि
नस्तु भयविनाशार्थं समाणि रत्न म॥ वाभ्यां सामान्यं भविष्यति निरुद्विग्ना रूपलनांरण्यः शान
यन्वनि यनापोषयं कुर्विण्भिर्हिन स्त्येनि सो ण्यन्निष्किनवान्॥ कृनोद्योगोचनाद्युपल
भ्य शानयन्ना कृनव मेला स्वशारणं जनानाम सोभ्याह॥ बलभद्र वासुदेवाभ्यां सह विरोधाद्याल
मिन्युक्त स्याकु समचोदयन्॥ श्रमावणाह॥ न हि किंचिद्गावन्नापाद प्रहान परिकल्पिन॥
जेगात्रयेण स्वरपर वनिनावेधव्यकाशिला प्रवर्षि पुरुषाद्युपनिहनचकेन च किरणमद
मुदितनयनावलोकितानि वनविशालनेनानि गुरुवैरिवारिणा॥ कर्मेणानिकूनमहि
मारुसीरिणसीरिणा च सह सकलजगाद्वेगानां मम रवराणामपि योद्धुं समर्थः किम्
नाहं॥ न दस्युनःशरणमभिलष्यतो॥ इत्युक्तश्चानयन्ना स्वाह यद्यस्मिन्नरिवाणा समर्थे
भवानात्मानमवगच्छति न दयमस्य॥ स्तलावच्याणि॥ संगृह्य लक्ष्यतामेव स्वजनसोण्य
ह॥ यच्यस्थेनयाम ण्यवस्यायानक स्यविद्भवानक्श्यपिष्यतीति॥ नटकृमेनेगृहीषामि
नयेन केचाकुरस्तनाणि रत्नेनगाह स्वशानयनृरण्यन्तलवेगाशानयोजनवाहिनी वड
वामारूह्यापक्रान्तः॥ सेन्यकृग्रीवमेघपुष्पवलाहकाश्वचतुष्टययुक्तरथावस्थितोऽथ
बलदेववासुदेवौ नमन्प्रयातौ सावदुवायोजनशान प्रमाणमार्गमतीतावपुनरपिवा

नमेत्रासः सोस्तनो सत्यभामां भगवानेभार्यां दत्तौ नौ चाक्रूरकृतवर्मशतधनुःप्रमुखायादव
प्रावरयांबभूवुः ततस्तत्प्रदानादवज्ञातमिवात्मानं मन्यमानाः सत्राजिते वैरानुबंधं चक्रुः
अक्रूरकृतवर्मप्रमुखाः शतधन्वानमूचुः अयमतीव दुरात्मा सत्राजितो योस्माभिर्भवता च प्रा
र्थितोप्यात्मजामस्मान्भवन्तं चाविगणय्य कृष्णाय दत्तवान् तदलमनेनास्य जीवता घातयित्वै
नं तन्महारत्नं त्वया किं न गृह्यते वयमभ्युपपत्स्यामो यद्यच्युतस्तवोपरि वैरानुबंध
करिष्यतीत्येवमुक्तस्तथेत्यसावप्याह जतुगृहदग्धानां च पाण्डुतनयानां विदितपरमा
र्थोपि भगवान्दुर्योधनप्रयत्नशैथिल्यार्थं तुल्यकरणाय वारणावतंगतः गते च त
स्मिन्सुप्तमेव सत्राजितं शतधनुर्जघान मणिरत्नं चाददात् पितृवधामर्षपूर्णा च
सत्यभामा शीघ्रं स्यंदनमारूढा वारणावतं गत्वा भगवन्तमाह प्रतिपादितेत्यक्षांतिमता शतध
न्वनास्मत्पिता व्यापादितः तच्च स्यमंतकमणिरत्नमपहृतं तदिदं यस्यावभास
नादालोच्य यद्युक्तं तत्क्रियतामिति कृष्णमाह तया चैवमुक्तः परितुष्टान्तःकरणो
पि कृष्णः सत्यभामाममर्षताम्रलोचनः प्राह सत्ये ममैषावहासना नाहमेतां तस्य दु
रात्मनः सहिष्ये न ह्युल्लंघ्य वनपादपं तन्नीडाश्रयिणो विहंगा वध्यन्ते तदलमत्यर्थं म
स्मत्पुरतः शोकप्रेरितवाक्यपरिकरेणेत्युक्त्वा द्वारकामभ्येत्यैकान्ते बलदेवं वासुदेवः

नाकुम्भानस्मानिनि ष्ठुरपादप्रहारपारिपीडिनाविलावयवमनिराहारतयाचवलः
हानिरभूद्भगवतावजिनचर्यांभवाद्गृणिपन्यबाजहारश्रमरसरगाथवायवलाद्
मादिभिरपराविले भगवान्नयाजेनैशाकः किम्मनावनिगोविरचवैरल्पवीयैर्न
वैनेयावयवभूतेश्चनिर्यंगपोन्यन्नसमानिभिः किंपुनरस्माद्दिपैरवशंपभवतास्मात्त्वामि
नानायायणेनसमेलचपुसकलजगतत्रायणासंशेनभगवताभाविनश्चामिन्नकस्त
स्येमभगवानवनिभावनारमाविमाचवन्तेग्रीमाभ्यंजिनकरनलस्पर्शेनैनचैन
मपगतयुद्धविदचकारपाचप्रतिपद्येनपुनरपिश्रमायजावलीनामकन्यागृहा
गताम्रदेभूतोग्राह्यामसस्मेनकमाणिमपिप्राणिपन्यनसमपूर्दहावच्छुनोपिग्र
तिप्रणतानस्मादग्राह्यमपिनन्माणिवत्नैसंशोधनायजग्राहजावबन्याचह्वारि
कामाजगामभगवद्दीयमनोक्ष्नह्रषीन्कध्रस्पद्धारकवासिजनस्यक्रमावलोक
नान्नत्वणमेवातिपरिणनवयसोपिनवयोवनमिवाभवत्तदिष्याद्दिष्टानिसक
लयादवाःस्त्रियश्चसमाजयामासभगवानपियथाभूतमशोषयादवसमाजस्य
यावदाचवहनसमनकेचसत्वाजिनायदानाभिश्याभिशाक्तिश्छदिमवापन्नाव
वतीशानःपुरानिवेशयामससत्वाजिनोपिमयासाभूतमतमारोपितरनि जा

श्री
वि॰पु॰
१५५

वसिंहपददर्शनेनकृतपरिशुद्धिःसिंहपदमनुसारऋक्षपतिनिहतंचसिंहमपश्यत्॥
भूमिभागेहस्तानन्तरंचरत्नगौरवादृक्षस्यापिपदान्यनुययौगिरितटेचसकलमे॥
वतद्यदुसैन्यमवस्थाप्यतत्पदानुसारीऋक्षबिलंप्रविवेशअर्धप्रविष्टश्चधात्र्याःसुकु
मारमुल्लापयन्त्यावाणींशुश्राव। सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजाम्बवताहतःसुकुमा
ररोदीस्तवह्येषस्यमन्तकःइत्याकर्ण्यचलब्धस्यमन्तकोन्तःप्रविष्टःकुमारक्रीडन॥
केचधात्र्याहस्तेतेजोभिर्जाज्वल्यमानंस्यामन्तकंददर्श तंचस्यमन्तकाभिलाष
चक्षुषमपूर्वपुरुषमागतमवेक्ष्यधात्रीत्राहित्राहीतिव्याजहार तदार्तिश्रवणान॥
तरंचामर्षपूर्णहृदयःसजाम्बवानाजगामतयोश्चपरस्परंयुद्धामर्षयोर्युद्धमेक॥
विंशतिदिनान्यभवत्तेचयदुसैनिकास्तत्रसप्ताष्टदिनानितन्निष्क्रान्तिमुदीक्षमा
णास्तस्थुःअनिष्क्रमणेचमधुरिपोरसाववश्यमत्रबिलेत्यन्तंनाशमवाप्तोभ
विष्यत्यन्यथातस्यजीवतःकथमेतावन्तिदिनानिशत्रुजयेव्याक्षेपोभवतीतिव्यव
सायाद्वारकामागम्यहतःकृष्णइतिकथयामासुःतद्बान्धवाश्चतत्कालोचितम
खिलमुपरतक्रियाकलापंचक्रुःततश्चास्ययुध्यमानस्यातिश्रद्धादत्तविशिष्टपात्रो
पयुक्तान्नतोयादिनाकृष्णस्यबलप्राणपुष्टिरभूत्इतरस्यानुदिनमतिगुरुपुरुष॥

न्यादित्य इत्याकर्ण्य प्रद्युम्नवचनानि ह भगवान्नेमिनाथमादित्यः सत्राजितो यमादित्यः इंद्रस्य
मेनकाख्येन महामणिं विश्वदत्तोपयानि नदेवं विस्तरोपशमनइन्द्रकालेयपृथुः सर्वनेम
मेनकं महामणिमानमानि विधानेन चके प्रतिदिन सुवर्णं मणिरत्नप्रवरसहस्रैकनक-
भारान् दद्याति तन्मभावात्सकलसैन्येव चाद्भुतोपसर्गाश्चाहृष्टिव्यालाग्निलयोद्भवा भीतादि-
भयं न भवत्यत्पुनोऽपि न इत्यलं मुग्रसेन सभूपतेर्योग्यमेनदिति लिप्सां चक्रे गोत्रभेदभ-
याद्धकोऽपि न जहार सत्राजितोऽप्यत्युनोमामेन याचित्पुनीत्यवगाननत्वलोभः स्वभ्रा
त्रे प्रसेनाय न इत्यलं मदत्तननं प्युस्तुविनाश्रयमानं मणोषमेव सव्वतिस्य वाधिकंगुणं
तज सत्राटयन्त्यथा आपारमेवहत्तीत्यसावपि प्रसेनः कंठसकेन नेनाप्रियसुमं
नकेनाश्वमारुह्य मृगयायां मृगाक्रान्तसिंहाद्धयमवाप सापश्वं वनेनिहत्य सिंहोप्यमले
मणिरत्नमास्यागृणदा याग्गकान्त सिंहः स्वक्ताधिपेन जाम्बवता हतानिनः सोऽपि नम-
णिमादाय स्वविलं प्रविवेश सकुमाराय सजाताय बालाय ददौ तेन वान् भगनाभाकांनि प्रसेनेह-
लो मणिरत्नमभिलषितेन वासुदेवेन चप्रासवान्नूनमेन दस्यकर्मइत्याविलपवयद्लोकंप
रस्परं कर्णाकर्णि कथयन् विदितं लोकापवादं ज्ञात्वा भगवान्सह सैन्यपरीवारः प्रसेन-
स्य पदवीमनुसमार ददर्श चाश्वसमेतं प्रसेनं सिंहेन विनिहितं मणिरहितजनपदमध्ये

यथासन्नयोन्तिकात् ॥ बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ पुरुषाः षट्च षष्टिश्च
षट्सहस्राणि चाष्टच ॥ तेऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादपि ॥ महाभोजस्त्वतिधर्म्मात्मा तस्या
न्वये भोजमार्त्तिकावता बभूवुः वृष्णेः सुमित्रो युधाजिच्च पुत्रावभवतां ततस्तु सुमित्रादनमित्र
स्तथानमित्रान्निघ्नो निघ्नस्य प्रसेनसत्राजितौ तस्य च सत्राजितो भगवानादित्यः सखा
भवदेकदा त्वम्भोधितीरसंश्रयः सूर्यं सत्राजित्तुष्टाव तन्मनस्कतया भास्वानभिष्टूय
मानोग्रतस्तस्थौ ततस्त्वस्पष्टमूर्त्तिधरं चैनमालोक्य सत्राजितः सूर्यमाह यथैव व्योम्नि
वह्निपिण्डोपमं त्वामहमपश्यं तथैवाद्याग्रतो गतमप्यत्र न किंचिद्भगवत्प्रसादीकृतं विशे
षमुपलक्षयामीत्येवमुक्ते भगवता सूर्येण निजकण्ठादुन्मुच्य स्यमन्तकं नाम महामणिर
वमवतार्य एकान्ते न्यस्तः ततस्तमाताम्रमुज्ज्वलं ह्रस्ववपुषमीषदापिङ्गलनयनमादित्यमद्रा
क्षीत् कृतप्रणिपातस्तवादिकं च सत्राजितमाह भगवान्वरमस्मत्तोभिमतं वृणीष्वे
ति स च तदेव मणिरत्नमयाचत स चापि तस्मै तद्दत्वा वियति स्वधिष्ण्यमारुरोह सत्रा
जितोप्यमलमणिरत्नसनाथकण्ठतया सूर्य इव तेजोभिरशेषदिगन्तराण्युद्भासयन्द्वा
रकां विवेश द्वारकावासिजनस्तु तमायान्तमवेक्ष्य भगवन्तमादिपुरुषोत्तममवनि
भारावतारणायांशेन मानुषरूपधारिणं प्रणिपत्याह भगवन्भगवन्तं नूनं द्रष्टुमाया

कस्याश्चिन्नमुद्वहामानयेत्याह । शैब्या च तां तामहाधिष्ठानमनेनरं चाविमुत्रलगृहो
रोगकाश्चयवाङ्कितनपुत्रजन्मालापगुणवत्सुप्रशः परिणाममुपगता असौ अपि तस्यां
विदर्भाभिधानं समवाप कालेन च कुमारमजीजनत् तस्य च विदर्भ इति पिता नाम चक्रे स
च तां स्नुषामुपयेमे तस्यां चासौ क्रथकैशिकौ पुत्रावजनयत् पुनश्च तृतीयं रोमपादसं
ज्ञं कुमारमजीजनत् रोमपादाद्बभ्रुः बभ्रोः धृतिः कौशिकस्यापि चेदिः पुत्रोऽभूत्
यस्य संततौ चैद्या भूपालाः क्रथस्य स्नुषापुत्रः कुन्तिरभवत् कुन्तेर्धृष्टिः धृष्टेर्निधृतिः नि
धृतेर्दशार्हः ततश्च व्योमः तस्मादपि जीमूतः ततो विकृतिः ततो भीमरथस्तस्मान्नव
रथस्तस्यापि दशरथः ततः शकुनिः तत्तनयः करम्भिः करम्भेर्देवरातोऽभवत् तस्माद्देव
क्षत्रो देवक्षत्रस्यापि मधुर्मधोः कुरुवंशस्ततोऽनुः ततः पुरुहोत्रः ततश्चांशुः ततश्च
सत्वतः इत्येतां ज्यामघस्य संततिं श्रद्धासमन्वितः शृण्वन्सर्वपापैः प्रमुच्यते इति ॥ इति श्री
विष्णुपुराणे श्रीमत्पराशरीयायां संहितायां चतुर्थांशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ पराशर उ
वाच । भजनभजमानदिव्यान्धकदेवावृधमहाभोजवृष्णिसंज्ञाः सात्वतस्य पुत्रा बभूवुः
भजमानस्य निमिकृकणवृष्णयः तथान्ये त्रैमात्राः शतजित्सहस्रजिदयुतजित्संज्ञा
स्त्रयः देवावृधस्यापि बभ्रुः पुत्रोऽभवत् तयोश्चायं श्लोको गीयते । यथैव शृणुमो दूरात्संप

श्री
वि॰पु॰
१५३

सचैकदा सनेकरथातिभूतगजतुरगाघसंमर्दातिदारुणमहाहवेयुध्यमानस्सकल
मेवारिचक्रमजयत्तच्चारिचक्रमपास्तपुत्रकलत्रबंधुबलकोशंस्वमधिष्ठानंपरित्य
ज्यदिशः प्रतिद्रुतंतस्मिंश्चविद्रुतेतित्रासलोलायतलोचनयुगलंत्राहि२ताततात
तांबभ्रातरित्याकुलविलापविधुरंराजकन्यारत्नमसौददर्शतद्दर्शनाच्चतस्यामनुरागा
नुगतोन्तरात्मासनृपोचिंतयत्साध्विदंममापत्यविरहितस्यवंध्याभर्त्तुः संप्रतेनविधि
नापत्यकारणंकन्यारत्नमुपपादितंतदेतत्समुद्वहाम्यथवैनांस्यंदनमारोप्यस्वमधि
ष्ठानंनयामितत्रैवदेव्याशैव्यायाहमनुज्ञातः समुद्वहामीत्यथैनांरथमारोप्यस्वनगर
मागच्छद्विजयिनंचराजानमशेषपौरभृत्यपरिजनामात्यसमेतवनाशैव्याद्रष्टुमधि
ष्ठानद्वारमागतासाचालोक्यराज्ञःसव्यपार्श्ववर्तिनींकन्यामीषदुद्भूतामर्षस्फुरद
धरपल्लवाराजानमवोचत् अतिचपलचित्तात्रस्यंदनेकेयमारोपितेत्यसावप्यना
लोचितोत्तरवचनोतिभयात्तामाह स्नुषाममेयमित्येवमभिहिते शैव्योवाच नाहंप्रसूता
पुत्रेणनान्यापत्न्यभवत्तव स्नुषासंबंधताह्येषाकतमेनसुतेनते पराशरउवाच
इत्यात्मेर्ष्याकोपकलुषितवचनमुषितविवेकभयाद्दुरुक्तपरिहारार्थमि
दमवनीपतिराह यस्तेजनिष्यत्यात्मजस्तस्यायमनागतस्यभार्यानिरूपितेत्या

शतप्रधानाः पंचपुत्रा बभूवुः शूरसेनवृषभमधुध्वजजयध्वजसंज्ञाः मधुध्वजात्ताल-
जंघः पुत्रोऽभवत् तालजंघस्य तालजंघाख्यं पुत्रशतमासीत् येषां ज्येष्ठो वीतिहो-
त्रस्तथान्यो भरतो भरताद्वृषः वृषपुत्रो मधुरभवत् तस्यापि वृष्णिप्रमुखं पुत्रशत-
मासीद्यतो वृष्णिसंज्ञामेतद्गोत्रमवाप मधुसंज्ञाहेतुश्च मधुरभूत् यादवाश्च यदुना-
मोपलक्षणादिति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पाराशरीयायां संहितायां चतुर्थें-
शे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पराशर उवाच क्रोष्टोश्च यदुपुत्रस्यात्मजो ध्वजिनीवाननन-
स्वातिः ततो रुशंकुः रुशंकोश्चित्ररथस्तत्तनयः शशबिंदुः चतुर्दशमहारत्नच-
क्रवर्त्यभवत् तस्य च शतसहस्रं पत्नीनामभवन् दशलक्षसंख्याश्च पुत्रास्तेषां च
पृथुयशाः पृथुकर्मा पृथुजयः पृथुकीर्तिः पृथुदानः पृथुश्रवाश्च षट् पुत्राः प्रधाना
पृथुश्रवसश्च पुत्रस्तमस्तस्मादुशना यो वाजिमेधानां शतमाजहार । तस्य च शिने-
युर्नाम पुत्रोऽभूत् तस्यापि रुक्मकवचस्ततः परावृत् रुक्मेषुपृथुरुक्मज्यामघपलि-
तहरिसंज्ञाः पंचात्मजा बभूवुः पुत्रास्तथापि ज्यामघस्य श्लोको गीयते
भार्यावश्यास्तु ये केचिद्भविष्यन्त्यथवा मृताः तेषां तु ज्यामघः श्रेष्ठः शैब्यापतिरभू-
न्नृपः अपुत्रा तस्य सा पत्नी शैब्या नाम तथाप्यसौ अपत्यकामोऽपि भयान्नान्यां भार्या-

श्री
वि·पु·
१५२

शतजितो विख्यातो परत्र्हनयाकृतिः सहस्रजित्को हैहनलनत्र्युसंज्ञा श्वलाशोपतु पुत्रा बभू-
वुः सहस्रजितः पुत्रः शतजिन्महैहयहैहयवेणहयास्त्रयः पुत्रा हैहयपुत्रो धर्मनेत्रः ततः
कुन्तिः कुन्तेः साहञ्जिः ततस्तस्माद्यो माहिष्मान्यो सौ माहिष्मतीं पुरीं निर्वापयामास तस्माद्भद्रश्रे-
ण्यस्ततो दुर्दमः तस्माद्धनकः धनकस्य कृतवीर्यकृताग्निकृतवर्मकृतौजसश्चत्वारः पुत्राः
कृतवीर्यादर्जुनः सप्तद्वीपाधिपतिः बाहुसहस्रो जज्ञे योऽसौ भगवदंशमत्रिकुलप्रसूतं दत्तात्रेया-
ख्यमाराध्य बाहुसहस्रमधर्मसेवानिवारणं धर्मेणाः पृथिवीजयं धर्मतश्चानुपालनमरा-
तिभ्योऽपराजयमखिलजगत्प्रख्यातपुरुषाच्च मृत्युमित्येतान्वरानभिलषितवांल्लेभे च
तेनेयमशेषद्वीपवती पृथ्वी सम्यक्परिपालिता दशयज्ञसहस्राण्यसावयजत तस्य च
श्लोकोऽद्यापि गीयते न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति मानवाः यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा प्रश्र-
येण श्रुतेन वा अनष्टद्रव्यता च तस्य राज्येऽभवत् एवं पंचाशीतिसहस्राण्यव्याहतारो-
ग्यश्रीबलपराक्रमो राज्यमकरोत् माहिष्मत्यां दिग्विजयाभ्यागतो नर्मदाजलावगा-
हक्रीडातिपानमदाकुलेनायत्नेनैव तेनाशेषदेवदैत्यगन्धर्वेशजयो-
द्भूतमदावलेपो रावणः पशुरिव बद्ध्वा स्वनगरैकान्ते स्थापितः यश्च पंचाशीतिवर्षस-
हस्रोपलक्षणकालावसाने भगवन्नारायणांशेन परशुरामेणोपसंहृतः तस्य पुत्र-

स्त्रियः । एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृष्णां परित्यजेत् । यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पाप
कं । समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वाः सुखमया दिशः । या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जी
र्यतः । तां तृष्णां संत्यजन् प्राज्ञः सुखेनैवाभिपूर्यते । जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दंता जीर्यन्ति जीर्य
तः । धनाशा जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति । पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः
तथाप्यनुदिनं तृष्णा ममैतेष्वभिजायते । तस्मादेनामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसं । नि
र्द्वंद्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह । पराशर उवाच । पूरोस्सकाशादादाय जरां द
त्वा च यौवनं । राज्येऽभिषिच्य पूरुं च प्रययौ तपसे वनं । दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं पतिमादि
शत् । प्रतीच्यां च तथा द्रुह्युं दक्षिणायां ततो यदुं । उदीच्यां च तथैवानुं कृत्वा मंडलिनो
नृपान् । सर्वपृथ्वीपतिं पूरुं सोऽभिषिच्य ययौ वनं ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेऽष्टादशसाह
स्र्यां संहितायां चतुर्थेऽंशे दशमोऽध्यायः ॥ पराशर उवाच । अतः परं ययातेः प्रथमपु
त्रस्य यदोर्वंशमहं कथयामि यत्राशेषलोकनिवासिमनुष्यसिद्धगंधर्वयक्षराक्षसगुह्य
ककिंपुरुषाप्सरोरगविहगदैत्यदानवादित्यवस्वश्विमारुतदेवद्विजर्षिभिर्मुमुक्षु
भिर्धर्मार्थकाममोक्षार्थिभिस्तत्फललाभाय सदाभिष्टुतोऽपरिच्छेद्यमाहात्म्यांशेन
भगवाननादिनिधनो विष्णुरवततार । अत्राह । यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । य

मे अत्रानुवंशश्लोको भवति यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत द्रुह्युं चानुं च पूरुं च श
र्मिष्ठा वार्षपर्वणी काव्यशापाच्चाकालेनैव ययातिर्जरामवाप प्रसन्नशुक्रवचनाच्च स्व
जरां संक्रमयितुं ज्येष्ठं पुत्रं यदुमुवाच वत्स त्वन्मातामहशापादियमकालेनैव जरा ममोप
स्थिता तामहं तस्यैवानुग्रहाद्भवतः संचारयाम्येकं वर्षसहस्रमतृप्तोस्मि विषयेषु त्वद्व
यसा विषयानहं भोक्तुमिच्छामि नात्र भवता प्रत्याख्यानं कर्तव्यमित्युक्तः स यदुर्नैच्छत्
जरामादातुं तं च पिता शशाप त्वत्प्रसूतिर्न राज्यार्हा भविष्यतीत्यनंतरं च तुर्वसुं द्रुह्युमनुं
च पृथिवीपतिर्जराग्रहणार्थं स्वयौवनप्रदानाय चाभ्यर्थयामास तैरप्येकैकेन प्रत्या
ख्यातस्तांश्शशाप अथ शर्मिष्ठातनयमशेषकनीयांसं पूरुं तथैवाह स चातिप्रवणमतिः स
बहुमानं पितरं प्रणम्य महाप्रसादोयमस्माकमित्युदारमभिधाय जरां जग्राह स्वकीयं च
यौवनं स्वपित्रे ददौ सोपि च पौरवं यौवनमासाद्य धर्माविरोधेन यथाकामं यथाका
लोपपन्नं यथोत्साहं विषयांश्चचार सम्यक्प्रजापालनमकरोत् विश्वाच्या देवयान्या सहो
पभोगं भुक्त्वा कामानामन्तं प्राप्स्यामीत्यनुदिनं तन्मनस्कोबभूवानुदिनं चोपभोगतः
कामानतीवातिरम्यान्मेने ततश्चैवमगायत न जातु कामः कामानामुपभोगेन श
शाम्यति हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशव

वकुः ननस्थवरूनिर्मकालेयतीनेहूहृष्यानिमेकांनेटस्थापहनवैलोकायज्ञभागः
शानक्रनकवाच वदरीफलमात्रमहेमिसमाप्यायनायपुरोकुगशावंदेटानुमिनु
क्राहूहृष्यानिरवे यथैवंलयाहेश्वंमवचोटिनःस्पानममनदस्थेकिमकनेयमि
मस्येवाहमहोभिस्तानिनपदंप्रापयिषामोन्यभिधायनेषामनुदिनाभिघाविकं
बुद्धिमोहाययाक्रमणेनमोभिवृद्धयेनहावनेचापिनेनवुद्धिमोहेनाभिभूयमाना
ब्रह्मद्विषःपमेस्यागिनोवेदवादपराङ्मुखावभूवुः ननस्तनपेनपमोचायानिद्रोच
त्वान पुरोहिनाप्याप्यितनेनाश्चर्विदिवमाकमनन् पनविंशपमवपरागोहंणाक्रनाप
कपस्थपरभ्रंशादौमान्यचनामोनिवंभस्तनपमोभवनत्वचदेहमनःप्रतिबवा
स्तनसेजयस्तस्मापिजयः ननस्थविजयस्तस्मायुजनेकृनःनमयहयंडनुःहयंइ
नोस्तनःमहदेवःनस्माद्दीनःनसवयनेनस्तनस्थसंकृनिस्तस्मात्रयवचयधर्मसंस
नेवात्रहद्स्यानोनहूपवंशंप्रवस्यामीति ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेब्राह्मांशेपापाश्री
पायांमहिनायांचनर्थोशोनवमोध्यायः ९ पराशरउवाच ॥ यतिपयानिसंपात्या
यातिविकृनिमेतानहूपवस्थवद्दपुत्रामहाबलपराक्रमावभूवुः यनिस्तराज्यनेच्छेन
ययातिस्तभूभृदभवत उशनसश्चदुहिनरंदेवयानीवार्षपर्वणीचशर्मिष्ठामुपये

ल्लसेनेतिः श्रूयतामिति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मांडे पाराशरीयायां संहितायां चतुर्थेंशे-
ष्टमोध्यायः ८ श्रीपराशर उवाच ॥ रजेः पंचपुत्रशतान्यतुलवीर्यसाराण्यासन् देवासुर-
संग्रामारंभे च परस्परवधेप्सवो देवाद्यासुराश्च ब्रह्माणमपृच्छुः भगवन्नस्माकमत्र विरो-
धे कतमः पक्षो जेता भविष्यतीत्याह भगवान्येषामर्थे रजिरात्तायुधो योत्स्यतीत्यथ दैत्यै-
रुपेत्य रजिरात्मसाहाय्यदानायाभ्यर्थितः प्राह योत्स्येहं भवतामर्थे यद्यहममरजया-
न्भवतामिंद्रो भविष्यामीत्याकर्ण्यैतैरभिहितं न वयमन्यथा करिष्यामोऽस्माकमिंद्रः
प्रह्लादस्तदर्थमेवायमुद्यमः इत्युक्त्वा गतेष्वसुरेषु देवैरप्यवनीपतिरेवमेवोक्तः तेना-
पि च तथैवोक्तेः देवैरिंद्रस्त्वं भविष्यसीति समन्विष्टे रजिनापि देवसैन्यसहायेना-
नेकैर्महास्त्रैस्तदशेषमसुरबलं निषूदितमथ जितारातिपक्षश्चेंद्रो रजिचरणयुगल-
मात्मशिरसा निपीड्याह भयत्राणादन्नदानाद्भवानस्मत्पिता अशेषलोकानामुत्तमो-
भवान्यस्याहं पुत्रस्त्रिलोकेंद्रः स चापि राजा प्रहस्याह एवमस्त्वेवमस्त्वनतिक्रम-
णीया हि वैरिपक्षादप्यनेकविधचाटुवाक्यगर्भा प्रणतिरित्युक्त्वा स्वपुरं जगाम॰
शतक्रतुरपींद्रत्वं चकार स्वर्याते च रजौ नारदर्षिचोदिता रजिसुताः शतक्रतुमात्म-
पितृपुत्रसमाचाराद्राज्यं याचितवंतः अप्रदानाच्चावजित्येंद्रमतिबलिनः स्वयमिंद्रत्वं

सेनाख्यैवानेनापंचमः क्षत्रवृद्धात्सुहोत्रः पुत्रोभवत्काशलेशगृत्समदास्त्रयस्तस्यपु-
त्राबभूवुः गृत्समदस्यशौनकश्चातुर्वर्ण्यप्रवर्तयिताभूत्काशस्यकाशेयःकाशिराजः
तस्माद्दीर्घतमाःपुत्रोभूत्धन्वन्तरिस्तुदीर्घतमसःपुत्रोभवत्सहिसंसिद्धकार्यकर-
णः सकलसंभूतिष्वशेषज्ञानविद्भगवतानारायणेनातीतसंभूतौतस्मैवरोदत्तः
काशिराजगोत्रेवतीर्यत्वमष्टधासम्यगायुर्वेदंकरिष्यसियज्ञभागभुग्भविष्यसीतितस्य
धन्वन्तरेःपुत्रःकेतुमान्केतुमतोभीमरथः तस्यापिदिवोदासोदिवोदासात्प्रतर्दनः
सचभद्रश्रेण्यवंशविनाशनादशेषाःशत्रवोनेनजिताइतिशत्रुजिदभवत्तेनच
प्रीतिमतात्मपुत्रोवत्सवत्सेत्यभिहितः ततोवत्सोनामाभवत्सत्यपरतयाऋतध्वज-
संज्ञामवापपुनश्चकुवलयनामानमश्वंलेभे ततश्चकुवलयाश्वइत्यस्यांपृथिव्यांप्र-
थितस्तस्यचवत्सस्यपुत्रोलर्कोनामाभवत्तस्यायमद्यापिश्लोकोगीयते षष्टिंवर्षस-
हस्राणिषष्टिंवर्षशतानिच अलर्कादपरोनान्योबुभुजेमेदिनींयुवा तस्यापिसन्नति-
र्नामात्मजोभवत्सुनीथस्तस्यापिसुकेतुः तस्माच्चधर्मकेतुर्जज्ञे ततश्चसत्यकेतुस्त-
स्माद्विभुस्तत्तनयःसुविभुः ततश्चसुकुमारस्तस्यापिधृष्टकेतुस्ततश्चवीतिहोत्रस्तस्मा-
द्भार्गः भार्गस्यभार्गभूमिः ततश्चातुर्वर्ण्यप्रवृत्तिरित्येतेकाशयोभूभृतःकथिताःरजेः

वृत्ताकृतम्मतिरौद्रं नैवपुरस्पने नूनं नया स्मांवव रूरूपयुक्तो नपुत्र मेनन्मयाहितश्च
रोसकलैश्वर्यवीर्यबलसंपदाधारोपिनान्तयो यच्चास्यापि शान्तिज्ञानतितिक्षादि
कोब्राह्मणगुणसंपदेतञ्च विपरीतं कृतं नाम्लवादितौद्रास्त्रशस्त्रधारणनिष्ठः क्षत्रियाचारः
पुत्रोभविष्यत्यस्याश्चोपशमरुचिर्ब्राह्मणाचारऽत्याकर्ण्यैवसातस्यपादौजग्राह प्रणि
पत्यैवनमाहभगवन्मयैतदज्ञानादनुष्ठितं प्रसादं कुरु मैवंविधः पुत्रोभवत्वकाममेवं
विधःपौत्रोभवत्वित्युक्ते मुनिरप्याहैवमस्त्वित्यनंतरं च सा जमदग्निमजीजनत्तन्मा·
ता च विश्वामित्रं जनयामास सत्यवती च कौशिकीनाम नद्यभवत् जमदग्निरिक्ष्वाकु
वंशोद्भवस्य रेणोस्तनयां रेणुकामुपयेमे तस्यां चाशेषक्षत्रवंशहंतारं परशुरामसंज्ञं·
भगवतस्सकललोकगुरोर्नारायणस्यांशं जमदग्निरजीजनत् विश्वामित्रपुत्रस्तु भा
र्गव एव शुनःशेपो देवैर्दत्तः ततश्च देवरातनामाभवत् ततश्चान्ये मधुच्छन्दधनंजयकृत
देवअष्टककच्छपहारीताख्या विश्वामित्रपुत्रा बभूवुः तेषां च बहूनि कौशिकगोत्रा
णि ऋष्यंतरेषु विवाह्यान्यभवन्निति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मांडे पाराशरीयायां सं
हितायां चतुर्थेंशे सप्तमोध्यायः ७ श्रीपराशर उवाच पुरूरवसो ज्येष्ठः पुत्रो यस्त्वायुः
र्नाम स राहोर्दुहितरमुपयेमे तस्यां च पंच पुत्रानुत्पादयामास नहुषक्षत्रवृद्धरंभरजि

मंगासमनंतरपण्यन जह्नोः सुमंतुर्नाम पुत्रोभवत् तस्याजनैकः ततो बलाकाश्वः त
स्मात्कुशः तस्यापि कुशाम्बकुशनाभामूर्तयवसुसंज्ञाश्चत्वारः पुत्रा बभूवुः तेषां कुशाम्बश्श
क्रतुल्यो मे पुत्रो भवेदिति तपश्चचार तं चोग्रतपसमवलोक्य मा भवत्वन्योस्मत्तुल्यवीर्यः इ
त्यात्मनैवास्येंद्रः पुत्रत्वमगच्छत् गाधिर्नामासौ कौशिकोभवत् गाधिश्च सत्यवतीं नाम कन्या
मजनयत् तां च भार्गव ऋचीको वव्रे गाधिरप्यतिरोषणायातिवृद्धाय ब्राह्मणाय दातुम
निच्छन्नेकतः श्यामकर्णानामिंदुवर्चसामनिलरंहसामश्वानां सहस्रं कन्याशुल्कमया
चत तेनाप्यृषिणा वरुणसकाशादुपलभ्याश्वतीर्थोत्पन्नं तादृशमश्वसहस्रं दत्तं ततः
तामृषिः सत्यवतीं कन्यामवाप ऋचीकश्च तस्याश्चरुमपत्यार्थं चकार तेन प्रसादितश्च
तन्मात्रा क्षत्रवरपुत्रोत्पत्तये चरुमपरं तेनैव साधयामास एष चरुर्भवत्या अयमपरश्च
रुस्त्वन्मात्रा सम्यगुपयोज्य इत्युक्त्वा वनं जगाम उपयोगकाले तं माता सत्यवतीमाह पु
त्रि सर्व एवात्मपुत्रमतिगुणमभिलषते नात्मजायाभ्रातृगुणेष्वतीवादृतो भवति
तो भवति अतोर्हसि ममात्मीयं चरुं दातुं मदीयं चरुमात्मनोपयोक्तुं मत्पुत्रेण हि सक
लभूमंडलपरिपालनं कार्यं कियद्वा ब्राह्मणस्य बलवीर्यसंपदेत्युक्ता सा स्वचरुं मात्रे दत्तव
ती अथ वनादागम्य सत्यवतीमृषिरपश्यत् आह चैनामतिपापे किमिदमकार्यं भ

स्वपुरं जगाम अतीतेऽर्धरात्रे विनिद्रश्चाचिंतयत् ममोर्वशीसालोक्यप्राप्त्यर्थं मग्निस्थालीगंध
र्वैर्दत्ता सा च मयाटव्यां परित्यक्ता तदहं तत्र तदाहरणाय यास्यामीत्युत्थाय तत्राप्युपगतो
नाग्निस्थालीमपश्यत् शमीगर्भं चाश्वत्थमग्निस्थाने दृष्ट्वाचिंतयत् मयात्र स्थाली निक्षि
प्ता सा चाश्वत्थः शमीगर्भोऽभूत् तदेनमेवाहमग्निरूपमादाय स्वपुरमभिगम्यारणीं कृत्वा
तदुत्पन्नाग्नेरुपास्तिं करिष्यामीत्येव स्वपुरमभिगम्यारणीं चकार तत्प्रमाणं चांगुलैः कु
र्वन् गायत्रीमपठत् पठतश्चाक्षरसंख्यान्येवांगुलान्यरण्यभवत् तत्राग्निं निर्मथ्या
ग्नित्रयमाम्नायानुसारी भूत्वा जुहावोर्वशीसालोक्यं च फलमभिसंधितवान् तेनैव चा
ग्निविधिना बहुविधान्क्रतूनिष्ट्वा गांधर्वलोकानवाप्योर्वश्या सहावियोगमवाप [illegible] एको
ग्निरादावभवत् ऐलेनत्वत्र मन्वंतरे त्रेताप्रवर्तितेति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मांडे पा
राशरीयायां संहितायां चतुर्थेंऽशे षष्ठोऽध्यायः ६ श्रीपराशर उवाच तस्याप्यायुर्धीमा
नमावसुर्विश्वावसुः शतायुः श्रुतायुसंज्ञा [illegible] भवन् अमावसोर्भीमनामा पुत्रोऽभवत्
भीमस्य कांचनः कांचनात्सुहोत्रः तस्यापि जह्नुः योऽसौ यज्ञवाटमखिलं गंगांभसा
प्लावितमालोक्य क्रोधसंरक्तलोचनो भगवंतं यज्ञपुरुषमात्मनि परमेण समाधिना
समारोप्याखिलामेव गंगामपिबत् अथैनं देवर्षयः प्रसादयामासुः दुहितृत्वेऽस्या

रणवोन्मन्नृपोवभ्राम कुरुते त्रैवांभोजनस्य स्यन्दाम्याभिक्षुनाभिरपायेभिसमवेनाश्रुवे॰
शीटद्दर्शननश्चान्मन्नृपो राजायेहेति ह्यमनसिच्चोरेहेति ह्यवचसीन्ननेकप्रकारमप्युक्त
होवैशीमहाभाजग्रत्नमनेना विवेकचे हिनेनोनवैर्तिन्महमह्यन्नैभवनागोनव्यंक्रमार॰
नैभविष्यन्मेकोच निर्यायमहेनयावन्ममासीन्मुक्तः प्रभु ह्यः सपुरंजगाम्मनासौवायसम्पु
वैशीकथयामास श्रुयंसपुरुषोन्कस्मौयेनाहमनावैनकालमनुरागात् हेमानसासहो॰
पितेनैवमुक्ताश्चयसरस्क्रुचः साधुसाधुसत्पुरुषमनेन महात्माकमपि सर्वकालमस्याभा
वैदित्नहेव भूयोऽसगमानराजगामकुमारचाप्युक्तेनदोवैशीददावेकौ चनिशानेनार॰
ज्ञासहोपिनापवपुत्रोत्पन्नयेगर्भमवाप उवाच चैनं राजानमसमर्थोऽस्मि महाराजसर्व
पवगपर्वावरदासंमहनाः त्रियनोवर उक्तः प्राह राजा चाविलिनसकलानि रवैह॰
नैद्रियसामर्थ्यो वैपुमान मितवलकोशोनामस्माकमपुर्वैशीमालोकाटप्राप्यमस्ति
नटहमनयामहोवैषपाकालेनैतमखिलपामासीन्मुक्तेगंधर्वराज्ञे ग्निस्थालीदत्तः कृतज्ञे
नमग्निमास्नायान्समीभुवाविधाकृनोवैशीसलोकनामनोरथमुद्दिश्यसम्पयजेय्याः
ननोवैषपमभितषिनमवाप्यासीन्मुक्तः नामग्निस्थालीमाटायजगामानरदयामचिन
यरहोमेनिमृछनावक्रिस्थालीमयेषानीनानोवैषीन्मये वाटयामेवाग्निस्थालीनिधा

वाक्येनानेनमतेमुर्वशीप्राह भवत्वेवंयदिमेसमयपरिपालनंभवान्करोतीत्याख्यातेनियमस
मयमितितेनएवमुक्तेपुनरप्यब्रवीत्शयनसमीपेममोरणकद्वयंपुत्रभूतंनापनेयंभवांश्चमया
ननग्नोद्रष्टव्यःघृतमात्रंचममाहारःइत्येवमेवेतिभूपतिराह तयाचसहावनिपतिरलका
यांचैत्ररथादिवनेष्वमलपद्मषंडेषुमानसादिसरस्वतिरमणीयेषुरममाणएकषष्टिवर्षाण्यनुदि
नप्रवर्धमानानुरागाअमरलोकवासेपिनस्पृहांचकार विनाचोर्वश्यासुरलोकोप्सरसां
सिद्धगंधर्वाणांचनातिरमणीयोभवत्ततश्चोर्वशीपुरूरवसोःसमयविद्विश्वावसुःगंधर्व
समवेतोनिशिशयनाभ्याशादेकमुरणकंजहार तस्याकाशेनीयमानस्योर्वशीशब्द
मशृणोत्एवंचममानाथायाःपुत्रःकेनापह्रियतेकंशरणमुपयामीत्याकर्ण्यराजामांना
नेदेवीद्रक्ष्यतीतिनययावथान्यमुरणमादायगंधर्वाययुःतस्याप्यपह्रियमाणस्याकर्ण्य
शब्दमाकाशेपुनरप्यनाथास्म्यहमभर्तृकाकापुरुषाश्रयेत्यार्तराविणीबभूवराजाप्य
मर्षादंधकारमेतदितिखड्गमादायदुष्टदुष्टहतोसीतिव्याहरन्नभ्यधावत् तावच्चगंध
र्वैरप्यतीवोज्ज्वलाविद्युज्जनितातत्प्रभयाचोर्वशीराजानमपगताम्बरंदृष्ट्वापवृत्तसमया
तत्क्षणादेवापक्रान्तापरित्यज्यचतावप्युरणकौगंधर्वाःसुरलोकमुपगताःराजापिचतौ
उरणकावादायातिहृष्टमनाःस्वशयनमायातोनोर्वशींददर्शतांचापश्यन्व्यपगताम्ब

मिंडमेनस्कंदकुमारस्यानिवारुनयामासाभिलाषोहृद्योदेवाःस नसंदेहास्नातोपप्रच्छुःस
ल्पकयथास्माकमनिलभगोसोमस्यायहृहस्पतेःपुत्रउन्मकापिमानाद्रियांकिंचित्रो॰
वाच बहुशोप्यभिहितापदासोदेवेभ्योनाचवोननस्कंदकुमारःनोपमस्यन्नःप्राहवइथ
स्वकस्मान्ममतातेनाख्यास्यसनोघर्वनलीकेलज्ञावत्याःनथाथास्तिमयंकोमियथा
नैवमन्याप्यनिमकुरवचनाभविछनीनथभगावान्मिनामहस्लंकुमारंसन्निवार्यस्वयम
इक्रूनाभोकमथयवत्सेकस्यायमात्मजःसोमस्यायहृहस्पतेःउन्मकाल्लज्ञामानाह सोम
स्यतिननःस्फुरदच्छसिनामलकपोलकांतिर्भगवानुद्युपनिरालिगधकुमारंसाधुसाधुव॰
त्सप्रत्तोसीतिबुधउनिनामचकेसमाख्यानमेवनयथाइलायामात्मजपुरूरवसमुत्पाद
यामास पुत्रम्बा स्वनिदानशीलोनियन्नानेजसीयंसम्पवादिनमतिद्रुपिणंमित्रावरु॰
णशापान्मानुषेलोकेमयावस्तव्यमितिकृतमतिरुर्वशीददर्शाहस्माचवनस्मित्रपदा
यमानमथोषमपाप्यसर्गोरस्तुताभिलाषेननमनस्काभूत्तानमेवोपनम्योसोपिचनाममतिशा
यिनसकललोकस्त्रीकांतिमाक्रमायेतावप्यगानिविलासहासादिगुणामवलोकानद
यत्रविनष्टनिर्वभूव उभयमपिननमनस्कमनन्यहृहीष्णुपानिरूपक्रममस्लानपप्रयोजनमभू॰
नराजानप्रागल्भ्याज्ञामाहसभक्त्याचहमनिकामोस्मिप्रसीदावरागमहहेमन्मकालमा॰

लमहं कथयामि श्रूयतामखिलजगत्स्रष्टुर्भगवतो नारायणस्य नाभिसरोजसमुद्भवाब्जयोने
र्ब्रह्मणः पुत्रोऽत्रिः अत्रेः सोमः तं च भगवानब्जयोनिरशेषौषधिद्विजनक्षत्राणामाधिपत्येऽभ्य
षेचयत् स च राजसूयमकरोत् तत्प्रभावादत्युत्कृष्टाधिपत्याधिष्ठातारं चैनं मद आवि॰
वेश मदावलेपाच्च सकलदेवगुरोर्बृहस्पतेस्तारां नाम पत्नीं जहार बहुशश्च बृहस्पति॰
चोदितेन भगवता ब्रह्मणा चोद्यमानः सकलैश्च देवर्षिभिर्याच्यमानोऽपि न मुमोच तस्य
च बृहस्पतेर्द्वेषादुशना अपि पार्ष्णिग्राहोऽभवत् अंगिरसश्च सकाशादुपलब्धविद्यो भगवान्रु
द्रो बृहस्पतेः साहाय्यमकरोत् यतश्चोशना ततो जम्भकुम्भाद्याः समस्ता एव दैत्यदानवनि॰
काया महान्तमुद्यमं चक्रुः बृहस्पतेरपि सकलदेवसैन्ययुतः सहायः शक्रोऽभवत् एवं च तयो
रतीवोग्रसंग्रामस्तारानिमित्तस्तारकामयो नामाभवत् ततश्च समस्तशस्त्राण्यसुरेषु रुद्र
पुरोगमा देवाः देवेषु चाशेषदानवा मुमुचुः एवं च देवासुराहवसंक्षोभक्षुब्धहृदयमशे
षमेव जगद्ब्रह्माणं शरणं जगाम ततश्च भगवानप्युशनसं शंकरमसुरान्देवांश्च निवार्य बृह॰
स्पतये तारामदात् तां चान्तःप्रसवामवलोक्य बृहस्पतिरप्याह नैष मम क्षेत्रे भवतान्यस्य सुतो॰
धार्यः समुत्सृजैनमलमलमतिधार्ष्ट्येनेति सा च तेनैवमुक्तातिपतिव्रता भर्तृवचनानन्तरमि॰
षीकास्तम्बे गर्भमुत्ससर्ज स चोत्सृष्टमात्र एवातितेजसा देवानां तेजांस्याचिक्षेप बृहस्पति

छन सीरेण सीता दुहिता समुत्पन्ना सीरध्वजानुजस्य काश्याधिपतिः कुशध्वजनामा
सीरध्वजस्यापत्यं भानुमान् भानुमतः शतद्युम्नः तस्य तु शुचिः तस्माच्चोर्जनामा पुत्रो
जज्ञे तस्यापि शतध्वजः कृतिः कृतेरंजनस्तत्पुत्रः कुरुजित्ततोऽरिष्टनेमिः तस्माच्छ्रु-
तायुः श्रुतायुषः सुपार्श्वः तस्मात्संजयः ततः क्षेमारिस्ततोऽनेनास्तस्मान्मीनर-
थः तस्य सत्यरथः तस्मादुपगुः उपगोः श्रुतस्तस्याभूत्पुत्रः स्वागतस्तस्य च सुवर्चास्तस्मा-
त्सुश्रुतः तस्यापि सुभाषस्तस्य श्रुतः तस्माच्छ्रुताज्जयः जयपुत्रो विजयः विजय-
स्यर्तस्तस्मात्सुनयः सुनयाद्वीतहव्यः तस्माद्धृतिः धृतेर्बहुलाश्वः तस्य पुत्रो कृतिः
कृतौ सन्तिष्ठतेऽयं जनकः वंशः इत्येते मैथिलाः प्रायेणैतेषामात्मविद्याश्रयि-
णो भवंतीति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्राह्मोड पाराशर्यां संहितायां चतुर्थे-
ऽंशे पंचमोऽध्यायः ५ मैत्रेय उवाच सूर्यस्य भवता वंश्याः कथिता भगवन्मम सो-
मस्य वंशानखिलान् श्रोतुमिच्छामि पार्थिवान् कीर्त्यते स्थिरकीर्तीनां येषामद्यापि सं-
ततिः प्रसादसुमुखस्तान्मे ब्रह्मन्नाख्यातुमर्हसि पराशर उवाच श्रूयतां मुनिशार्दूल वंशः
प्रथिततेजसः सोमस्यानुक्रमात्ख्याता यत्रोर्वीपतयोऽभवन् अयं हि वंशोऽतिबलपराक्रम-
द्युतिशीलचेष्टावद्भिरतिगुणान्वितैर्नहुषययातिकार्तवीर्यार्जुनादिभिर्भूपालैरलंकृत-

श्री
वि·पु·
१८५

गुरुरकारणमस्मात्तस्यापि देहः पतिष्यतीति शापं दत्वा देहमत्यजत् तच्छापाच्च मैत्रावरु
णयोस्तेजसि वसिष्ठदेहतेजः प्रविष्टं उर्वशीदर्शनादुद्भूतवीजप्रपातयोस्तयोस्सकाशाद्व
सिष्ठो देहमपरं लेभे निमेरपि तच्छरीरमतिमनोहरगन्धतैलादिभिरुपसंस्क्रियमाणं नैवक्ले
दादिकं दोषमवाप सद्योमृतमिव तस्थौ यज्ञसमाप्तौ च भागग्रहणाय देवानागतानृत्विज
ऊचुः यजमानाय वरो दीयतामिति देवैश्छन्दितोसौ निमिराह भगवन्तोऽखिलसंसारदुःख
संहानवेत्तारो नह्येतादृगन्यदुःखमस्ति यच्छरीरात्मनोर्वियोगे भवति तदहमिच्छामि सक
ललोकलोचनेषु वस्तुं न पुनः शरीरग्रहणं कर्तुमित्येवमुक्ते देवैरसावशेषभूतानां ने
त्रेष्ववतारितस्ततो भूतान्युन्मेषनिमेषं चक्रुः अपुत्रस्य च तस्य भूभुजः शरीरमराजकभीरवस्ते मु
नयोरण्यामममंथुः तस्य च कुमारो जज्ञे जननाज्जनकसंज्ञामवाप अभूद्विदेहोस्य पितेति वैदे
हः मथनान्मिथिरिति तस्योदावसुः पुत्रोभवत् ततोदावसोर्नन्दिवर्धनः ततस्सुकेतुस्तस्मा
द्देवरातः ततश्च बृहदुक्थस्तस्य च महावीर्यस्तस्यापि सुधृतिस्ततश्च धृतिकेतुस्ततोपि धृ
ष्टकेतुरजायत धृष्टकेतोर्हर्यश्वः तस्य च मरुः मरोः प्रतिबन्धकः तस्मात्कृतिरथः तस्य दे
वमीढस्तस्य विभवस्तस्माद्विबुधो विबुधस्यापि महाधृतिः ततश्च कृतिरातः ततो महारोमा
तस्य स्वर्णरोमा तस्यापि ह्रस्वरोमा ह्रस्वरोम्णः सीरध्वजोभवत् तस्य पुत्रार्थं यजनभुवं कृ

जैमिनेः शिष्यो योगाचार्यस्तस्माद्यो योगमवाप हिरण्यनाभस्य पुत्रः पुष्यस्तस्माद्ध्रुवसंधिः तत
स्सुदर्शनस्तस्मादग्निवर्णः ततश्शीघ्रस्तस्यापि मरुः पुत्रोऽभूत् योऽसौ योगमास्थायाद्यापि क
लापग्राममाश्रितस्तिष्ठति आगामियुगे सूर्यवंशक्षत्रप्रवर्तयिता भविष्यति प्रसुश्रुतस्तस्या
त्मजः तस्यापि सुसंधिः ततश्चामर्षस्तस्य च सहस्वांस्ततश्च विश्वभवः ततश्च बृहद्बलो यो
र्जुनतनयेनाभिमन्युना भारतयुद्धे क्षयमनीयत एते ह्यिक्ष्वाकुभूपालाः प्राधान्येन मयोदि
ताः एतेषां चरितं शृण्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे ब्राह्मोदे पाराशरीये चतु
र्थांऽशे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ इक्ष्वाकुतनयो योऽसौ निमिर्नामा स
स सहस्रसंवत्सरं सत्रमारेभे वशिष्ठं च होतारं वरयामास तमाह वशिष्ठोऽहमिन्द्रेण पं
चवर्षशतयागार्थं प्रथमं वृतः तावदेनं प्रतिपाल्यतामागतः तवापि ऋत्वि
ग्भविष्यामीत्युक्ते स पृथिवीपतिः न किंचिदुक्तवान् वशिष्ठोऽप्यनेन समन्वीप्सितमि
त्यमरपतेर्यागमकरोत् समाप्ते चामरपतेर्यागे त्वरावान्वशिष्ठो निमियज्ञं करिष्यामीत्या
जगाम तत्कर्मकर्तृत्वं च गौतमस्य दृष्ट्वाथाश्रयाय तस्मै राज्ञे मामप्रत्याख्यायैतदनेन
गौतमाय कर्म समर्पितं यस्मात्तस्मादयं विदेहो भविष्यतीति शापं ददौ प्रबुद्धश्चासा
ववनिपतिरपि प्राह यस्मान्मामसंभाष्याज्ञानत एव शयानस्य शापोत्सर्गमसौ दुष्टगु

क्षेप सुबाहुप्रमुखांश्च क्षयमनयत् दर्शनमात्रेणाहल्यामपापां चकार जनकगृहे च माहेश्व
रं चापमनायासेन बभंज सीतामयोनिजां जनकराजतनयां वीर्यशुल्कां लेभे सकलक्षत्रक्षयकारि
णमशेषहैहयकुलकेतुभूतं च परशुराममपास्तवीर्यबलावलेपं चकार पितृवचनाच्चाविगणित
राज्याभिलाषो भ्रातृभार्यासमेतो वनं प्रविवेश विराधखरदूषणादीन् कबंधवालिनौ च निज॰
घान बद्ध्वा चांभोनिधिमशेषराक्षसकुलक्षयं कृत्वा दशाननापहृतां तद्वधापहृतकलंकाम
प्यनलप्रवेशशुद्धामशेषदेवसंघैः स्तूयमानशीलां जनकराजतनयामयोध्यामानिन्ये भरतोऽपि गं॰
धर्वविषयसाधनाय गंधर्वकोटीस्तिस्रो जघान शत्रुघ्नेनाप्यमितबलपराक्रमो मधुपुत्रो लव
णो नाम राक्षसेश्वरो निहतो मथुरा च निवेशिता इत्येवमाद्यतिबलपराक्रमैरतिदुष्टनिबर्हणा॰
दशेषस्य जगतो निष्पादितस्थितयो रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः पुनरपि दिवमारूढाः येऽपि ते
षु भगवदंशेष्वनुरागिणः कोसलनगरजनपदाः तेऽपि तन्मनसः तत्सालोक्यतामवापुः रामस्य॰
हि कुशलवौ पुत्रौ लक्ष्मणस्यांगदचंद्रकेतू तक्षपुष्कलौ भरतस्य सुबाहुशूरसेनौ शत्रुघ्नस्य कु॰
शस्यातिथिरतिथेरपि निषधः पुत्रोऽभवत् निषधस्यापि नलस्तस्मादपि नभाः नभसः पुंडरीकस्तत्तन
यः क्षेमधन्वा तस्य तस्यापि पारियात्रः पारियात्राद्दलो दलाद्बलस्तस्मादुक्थः उक्थाद्वज्रनाभः त
स्मा`` च्छंखनाभस्तस्माद्युषिता`` ततश्च विश्वसहो जज्ञे हिरण्यनाभः ततो महायोगीश्वरो

कोनामपुत्रोभवत् योसौनिःक्षत्रेक्ष्मातलेस्मिन्क्रियमाणेस्त्रीभिर्विवस्त्राभिःपरिवार्यरक्षितः
ततस्तंनारीकवचमुदाहरंति मूलकाह्वश्चरथः तस्मादिलविलः ततश्चविश्वसहस्तस्माच्च
खट्वांगोयोसौदेवासुरसंग्रामेदेवैरभ्यर्थितोसुरांजघानस्वर्गेचकृतप्रियैर्देवैर्वरग्रहणाय
चोदितःप्राहयद्यवश्यंवरोग्राह्यस्तन्ममायुःकथ्यतामित्यनंतरंचतैःकथितेमुहूर्तमात्रमा
युरित्युक्त्वाथास्खलितगतिनाविमानेनलघिमगुणोमर्त्यलोकमागम्येदमाह य
थानब्राह्मणेभ्यस्सकाशादात्मापिमेनप्रियतरोनचस्वधर्मोल्लंघनंमयाकदाचिदप्यनुष्ठितं
नचसकलदेवमानुषपशुवृक्षादिकेष्वच्युतव्यतिरेकवतीदृष्टिर्ममाभूत् तथातमेवदे
वंमुनिजनानुस्मृतंभगवंतमस्खलितगतिःप्राप्येयमित्यशेषदेवगुरौभगवत्यनिर्देश्य
वपुषिसत्तामात्रात्मन्यात्मानंपरमात्मनिवासुदेवाख्येयुयोजतत्रैवचलयमवाप अत्रापि
श्रूयतेश्लोकोगीतस्सप्तर्षिभिःपुरा खट्वांगेनसमोनान्यःकश्चिदुर्व्यांभविष्यति येनस्वर्गादि
हागम्यमुहूर्तंप्राप्यजीवितं त्रयोभिसंधितालोकाबुद्ध्यासत्येनचैवहि खट्वांगाद्दीर्घबाहुः
पुत्रोभवत् ततोरघुरभवत्तस्मादप्यजः अजाद्दशरथः तस्यापिभगवानब्जनाभोजग
तःस्थित्यर्थमात्मांशेनरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेणचतुर्धापुत्रत्वमायासीत् रामोपिबा
लएवविश्वामित्रयज्ञरक्षणायगच्छंस्ताटकांजघानयज्ञेचमारीचमिषुवाताहतंवि

श्री
वि·पु·
१४३

कश्चनाम्नं लिक मनुजा [illegible] ब्रूतनस्ते तेनेभ [illegible] महमाव [illegible] दोदकांजलिमजेथा।
यद्दानायोद्यतोभवः [illegible] कुरुतां हि तेनैतं कुलदेवता [illegible] चार्यमाणा [illegible] मदयं
त्मस्वपत्न्याप्रसादितः [illegible] दत्ताय तज्जलमात्मानो वर्धान चकार चिरेपि तेनैव स्वपादौ
मिषेच तेन चास्य कोपाग्निप्रदग्ध [illegible] दयं कल्माषतामवापौ कल्माषतामुपगतौ ततः कल्मा
षपादसंज्ञामवाप। ना [illegible] अपास्य महोस्कालेनैव नात्मस्वभावं प्रत्यस्य पर्यटन्न
नेकशो मानुषानभक्षयत् [illegible] एकदा तु मुनिमृतुकाले भार्यासंगतं ददर्श तयोश्च तम
तिभीषणं राक्षसरूप [illegible] कमानृपाद्रुषम् [illegible] प्रत्युवाच तयोर्ब्राह्मणं जग्राह ततः सा ब्राह्मणी
बहुशस्तमभियाचितवतीं प्रसीद रघुकुलतिलक भूतस्त्वं महाराजमित्रसहो न राक्षसः
नार्हसि स्त्रीधर्मसुखाभिज्ञो ज्ञात्वा कृतार्थाया मामिमं मम भर्तारं हन्तुमित्येवं बहु [illegible] नेकशो
विलपन्त्यास्तं व्याघ्रः पशुमिवाभिमतमरण्येऽभक्षयत् ततश्चातिकोपसमन्विता [illegible]
तौ नेराजानं यस्मादेकमद्यतृप्ताया त्वयायं मत्पतिर्भक्षितः तस्मात्त्वमप्यन्त [illegible] कामो [illegible]
ततः प्राप्स्यसीति शशाप अग्निं प्रविवेश च ततस्तस्य द्वादशाब्दपर्याये विमुक्तशापस्य
विषयाभिलाषिणो मदयन्ती स्मारयामास ततः परमसौ स्त्रीभोगं तत्याज वसिष्ठश्चापुत्रेण
राज्ञा पुत्रार्थमभ्यर्थितो मदयन्त्यां गर्भाधानं चकार यदा च सप्तवर्षाण्यसौ गर्भो न जज्ञे ततस्तं
गर्भमश्मना सा जघान पुत्रश्चाजायत तस्य चाश्मक एव नामाभवत् अश्मकस्य च मूल

दिलीपः पुत्रोऽभवत् दिलीपस्यापि भगीरथो योऽसौ गंगां स्वर्गादिहानीय भागीरथीसंज्ञां च
कार भगीरथात् श्रुतः तस्यापि नाभागः ततोऽम्बरीषः तत्पुत्रश्च सिंधुद्वीपः सिंधुद्वीपादयु-
तायुः तत्पुत्रश्च ऋतुपर्णो नलसहायोऽक्षहृदयज्ञोऽभूत् ऋतुपर्णपुत्रः सर्वकामस्तस्य पुत्र-
सुदासः सुदासात्सौदासः मित्रसहनामा स चाटव्यां मृगयामटन् व्याघ्रद्वयमपश्यत् ता-
भ्यां च तद्वनमपमृगं कृतं मत्वैकं तयोर्बाणेन जघान म्रियमाणश्चासावतिभीषणाकृति-
करालवदनो राक्षसोऽभवत् द्वितीयोऽपि प्रतिक्रियां ते करिष्यामीत्युक्त्वान्तर्धानं जगाम काले-
न गच्छता सौदासो यज्ञमयजत् परिनिष्ठितयज्ञे च वसिष्ठे निष्क्रान्ते तद्रक्षो वसिष्ठरूपमास्थाय
यज्ञावसाने मम मांसभोजनं देयमिति तत्संस्क्रियतां क्षणादागमिष्यामीत्युक्त्वा निष्क्रा-
न्तः भूयः सूदवेषं कृत्वा राजाज्ञया मानुषमांसं संस्कृत्य राज्ञे न्यवेदयत् असावपि हिरण्य-
पात्रे मांसमादाय वसिष्ठागमनप्रतीक्षोऽभवत् आगताय वसिष्ठाय निवेदितवान् स
चाप्यचिन्तयदहो अस्य राज्ञो दौःशील्यं येनैतन्मांसमस्माकं प्रयच्छति किमेतद्द्रव्यजातमि-
ति ध्यानपरोऽभूत् अपश्यच्च तन्मानुषमांसं अतः क्रोधकलुषीकृतचेता राजनि शापमुत्सस-
र्ज यस्मादभोज्यमेतदस्मद्विधानां तपस्विनामवगच्छन्नपि भवान्मह्यं ददाति तस्मात्तवै-
वात्र लोलुपता भविष्यतीति अनन्तरं च तेनापि भगवन् भवतैवाभिहितोऽस्मीत्युक्ते किं
किं मयैवाभिहितमिति पुनरपि समाधौ तस्थौ समाधिविज्ञानावगतार्थश्चानुग्रहं तस्मै च

श्री·
वि·पु·
२४२

निर्बंधेनावनीमेकैकोयोजनंचख्नुःपातालेचाश्वंपरिवर्तमपघनेशरत्का
लेर्कमिवतेजोभिरनवरतमूर्ध्वमधश्चाशेषदिशश्चोद्भासयमानंकपिलर्षिमपश्यन्ततश्चोद्यता
युधादुरात्मानोयमस्मदपकारीयज्ञविघ्नकारीहन्यतांहन्यतामित्यभ्यधावन् ततस्तेना
पिभगवताकिंचिदीषत्परिवर्तितलोचनेनावलोकिताःस्वशरीरसमुत्थेनाग्निनादह्यमा
नाविनेशुःसगरोप्यवगम्याश्वानुसारितत्पुत्रबलमशेषंपरमर्षिकपिलेनतेजसादग्धंततोंशुमं
तमसमंजसःपुत्रमश्वानयनाययुयोजसतुसगरतनयखातमार्गेणकपिलमुपगम्यभक्ति
नम्रस्तथानुष्टाव अथैनंभगवानाह गच्छैनंपितामहायाश्वंप्रापयवरंवृणीष्वचपुत्रपौत्रश्च
तेस्वर्गाद्गंगामानयिष्यतीतिअंशुमानपिब्रह्मदंडहतानामस्माकंपितॄणामस्वर्गिणांस्व·
र्गयोग्यानांस्वर्गप्राप्तिकरंवरमस्माकंभगवान्प्रयच्छत्वित्याह तंचाहभगवानुक्तमेवैतन्म
यापौत्रस्तेत्रिदिवाद्गंगामानयिष्यतीतितदंभसाचसंस्पृष्टेष्वस्थिभस्मस्वेतेस्वर्गमारोक्ष्यंतिभग
वद्विष्णुपादांगुष्ठविनिर्गतस्यजलस्यैतन्माहात्म्यंयन्नकेवलमभिसंधिपूर्वकंस्नानाद्युपभो·
गेषूपकारकमनभिसंधितमप्यपेतप्राणस्यास्थिचर्मस्नायुकेशाद्युपस्पृष्टंशरीरजंयदत्रनिते
मघस्थाशरीरिणांस्वर्गंनयतीत्युक्तःप्रणम्यभगवतेऽश्वमादायपितामहयज्ञमाजगामसगरो
प्यश्वमासाद्यतंयज्ञंसमापयामाससागरंचात्मजप्रीत्यापुत्रत्वेकल्पितवान्तस्यांशुमतो·

मुर्वीप्रकाशमेति ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेब्राह्मेपाराशरीयायांसंहितायांचतुर्थेंशेतृती-
योऽध्यायः ३ पराशरउवाच काश्यपदुहितासुमतिर्विदर्भराजतनयाकेशिनीद्वेभार्येस-
गरस्यास्तां ताभ्यांचापत्यार्थमौर्वःपरमेणसमाधिनाराधितोवरमदात्एकावंशधरमे-
कंपुत्रमपराषष्टिंपुत्रसहस्राणिजनयिष्यतियस्यायदभिमतंतदिच्छयागृह्यतामित्यु-
क्तेऽल्पैरेवाहोभिरेकाकेशिनीपुत्रमेकंसमंजसनामानंवंशधरमसूत सुमतिःविनतायाः तनया-
स्तुसुमत्याःषष्टिःपुत्रसहस्राण्यभवन् तस्मादसमंजसादंशुमान्नामकुमारोजज्ञे-
सत्वसमंजसःबाल्यादेवदुर्वृत्तःपितास्याचिंतयदयमतीतबाल्यःसुबुद्धिर्भविष्यतीत्यथतत्रापिवय-
स्यतीतेसच्चरितमेवैनंपितातत्याजतान्यपिषष्टिःपुत्रसहस्राण्यसमंजसचरित-
मनुचक्रुः ततश्चासमंजसचरितानुकारिभिःसागरैरपध्वस्तयज्ञादिसन्मार्गेजगतिदे-
वाःसकलविद्यामयमसंस्पृष्टमशेषदोषैर्भगवतःपुरुषोत्तमस्यांशभूतंकपिलंप्रण-
म्यतदर्थमूचुः भगवन्नेभिःसगरतनयैरसमंजसचरितमनुगम्यते कथमेवमेभि-
रनुसरद्भिःजगद्भविष्यतीत्यात्तजगत्परित्राणायभगवतोत्रशरीरग्रहणमित्याक-
र्ण्यभगवान् अल्पैरेवदिनैर्विनंक्ष्यंतीत्युक्तवान् अत्रांतरेचसगरोहयमेधमारभे-
तस्यचपुत्रैरधिष्ठितमस्याश्वंकोप्यपहृत्यभुवोबिलंप्रविवेशततस्तत्तनयाश्चाश्वखुर-

श्री
वि·पु·
१४२

नानुगमनं मातरि वेदी भगवानौर्वः स्वाश्रमाभिगम्याब्रवीत् अलमनेनासद्ग्रहेणाखिलभूमं·
डलपतिरतिवीर्यपराक्रमोनेकयज्ञकृदरातिपक्षक्षयकर्त्ता तवोदरे चक्रवर्त्ती तिष्ठति नैवम
तिसाहसाध्यवसायिनी भव इत्युक्ता च सा तस्मादनुमरणनिर्बन्धाद्विरराम तेनैव च भगवता स्वाश्र
ममानीयतात्र कतिपयदिनाभ्यन्तरे च सहैव तेन गरेणातितेजस्वी बालको जज्ञे तस्यौर्वो जातक
र्मादिक्रिया निष्पाद्य सगर इति नाम चकार कृतोपनयनं चैनमौर्वो वेदशास्त्राण्यस्त्रं चाग्नेयं भार्
गवाख्यमध्यापयामास उत्पन्नबुद्धिश्च मातरमप्रक्षत् अम्ब कथय कथमत्र वयं क्व तातः क्व तातो
स्माकमित्येवमादि पृच्छन्तं मातासर्वमेवावोचत् ततश्च पितृराज्यहरणामर्षितो हैहयता
लजंघादिवधाय प्रतिज्ञामकरोत् प्रायशश्च हैहयांजघान शकयवनकांबोज
पारदपह्लवाः हन्यमानास्तत्कुलगुरुं वसिष्ठं शरणं ययुः अथैनान् वसिष्ठो जीवन्मृतकान्कृ
त्वा सगरमाह वत्सालमेभिर्जीवन्मृतकैरनुसृतैरेते च मयैव त्वत्प्रतिज्ञापालनाय·
निजधर्मद्विजसंगपरित्यागं कारिता तथेति तद्गुरुवचनमभिनंद्य तेषां वेषान्यत्वमकारय
त् यवनान्मुंडितशिरसोर्द्धमुंडान् शकान्प्रलम्बकेशान् पारदान् पह्लवांश्च श्मश्रुधरान् निः
स्वाध्यायवषट्कारानेतानन्यांश्च क्षत्रियांश्चकार ते चात्मधर्मपरित्यागाद्ब्राह्मणैः परि
त्यक्ता म्लेच्छतां ययुः सगरोपि स्वमधिष्ठानमागम्य अस्खलितचक्रः सप्तद्वीपामिमां·

लगोधवां जघान पुनश्च स्वपुरमाजगाम सकलपन्नगपतयश्च नर्मदायै वरं ददुः पन्नगेन सम
रणसमये तेनामग्रहणेन विषाणि न समर्थविषभयं भविष्यति तत्रायं श्लोकाः नर्मदायै
नमः प्रातः नर्मदायै नमो निशि नमोस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां सर्पजातिभ्यः इत्युच्चार्यमहर्नि
शं अंधकारप्रवेशो वा सर्पैर्नदश्यते न चापि कृतानुस्मरणभुजो विषमपि भुक्तमुपघाताय भव
ति पुरुकुत्साय च संततिविच्छेदो न भवतो भविष्यतीत्युरगपतयो वरं ददुः पुरुकुत्सो नर्मदा
यां त्रसद्दस्युमजीजनत् त्रसद्दस्युतः संभूतो नरण्यः तस्माद्वृहदश्वः तस्माद्विजयः निजत्रानश्च नरण्य
स्य हर्यश्वः पुत्रोभवत् ततश्च वसुमनास्तस्मात्त्रिधन्वा त्रिधन्वनः त्रय्यारुणिः
त्रय्यारुणात्सत्यव्रतः द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां विश्वामित्रकलत्रापत्यपोषणार्थं चण्डाल
प्रतिग्रहपरिहरणाय च जाह्नवीतीरन्यग्रोधे मृगमांसमनुदिनं बबंध परितुष्टेन च वि
श्वामित्रेण सशरीरः स्वर्गमारोपितः त्रिशंकोर्हरिश्चन्द्रस्तस्माद्रोहिताश्वः ततश्च हरितो
हरितस्य चञ्चुः चञ्चोर्विजयः तस्माद्रुरुकः रुरुकाद्वृकः वृकाद्बाहुः सोपि
हैहयतालजंघादिभिः पराजितोन्तर्वत्न्या महिष्या सह वनं प्रविवेश तस्याश्च सपत्न्या गर्भस्तं
भनाय गरो दत्तः तेनास्या गर्भः सप्तवर्षाणि जठर एव तस्थौ स च बाहुः वृद्धभावादौर्वाश्रम
समीपे ममार सा तस्य भार्या चितिं कृत्वा तामारोप्यानुमरणकृतनिश्चयाभूदथैनामतमती

श्री
वि·पु·
९४

त्सकलपापः परिपक्वमनोवृत्तिरात्मन्यग्नीन्समारोप्य भिक्षुरभवत् भगवत्यासज्याखिलं
कर्मकलापं हित्वानन्तमजमनादिनिधनमविकारमरणादिधर्ममवाप परमनन्तं परमं पदमित्येतन्मा
धातुर्दुहितृसंबन्धात्सौभरिचरितं व्याख्यातं य इदं सौभरिचरितमनुस्मरति पठति शृणोति धारयति
लिखति लेखयति तस्याष्टौ जन्मान्यसत्संततिरसद्धर्मो वाङ्मनसोर्वा सन्मार्गानुसरणमशेषहे
तोषु वा ममत्वं न भवति ॥ अतः परं मान्धातुः पुत्रसंततिरभिधीयते ॥ अम्बरीषस्य मान्धातुस्त
नयस्य युवनाश्वः पुत्रोऽभूत् तस्माद्धारीतो यतोऽङ्गिरसो हारीतान्वयाः ॥ रसातले च मौनेया नाम गन्धर्वा
बभूवुः षट्कोटिसंख्यास्तैरशेषाणि नागकुलान्यपहृतप्रधानरत्नाधिपत्यान्यक्रि
यन्त तैश्च गंधर्ववीर्यावधूतैरुरगेश्वरैः स्तूयमानो भगवानशेषदेवेशस्तत्स्तवश्रवणोन्मीलितोन्निद्र
पुण्डरीकनयनो जलशयनो निद्रावसानात्प्रबुद्धः प्रणिपत्याभिहितः भगवन्नस्माकमेते
भ्यो गंधर्वेभ्यो भयमुत्पन्नं कथमुपशममेष्यतीत्याह भगवाननादिपुरुषः पुरुषोत्तमः योऽसौ यौव
नाश्वस्य मान्धातुः पुरुकुत्सनामा पुत्रस्तमहमनुप्रविश्य तानशेषान्दुष्टगंधर्वानुपशमं
नयिष्यामीत्याकर्ण्य भगवते कृतप्रणामाः पुनर्नागलोकमागताः पन्नगाधिपतयः न
र्मदां पुरुकुत्सानयनाय चोदयामासुः सा चैनं यौवनाश्वस्य मान्धातुः पुरुकुत्सनामानं पुत्रम
पहृत्य रसातलं नीतवती रसातलगतश्चासौ भगवत्तेजसाप्यायितात्मवीर्यः सकल

ंपरिग्रहोन्याश्चमहान्भवितान्मा ॥ दुःखंयदैवैकशरीरजन्मशतार्द्धसंख्यंतदिदंप्रसूतं परि
ग्रहेणक्षितिपात्मजानांसुतैरनेकैर्बहुलीकृतंतत् ॥ सुतात्मजैस्तत्तनयैश्चभूयोभूयश्चतेषां
स्वपरिग्रहेण ॥ विस्तारमेष्यत्यतिदुःखहेतुःपरिग्रहोवैममताभिधानः ॥ चीर्णंतपोयत्तुज-
लाश्रयेणतस्यर्द्धिरेषातपसोन्तरायः ॥ मत्स्यप्रसंगादभवच्चयोमेसुतादिरागोमुषितोस्मि
तेन ॥ निःसंगतामुक्तिपदंयतीनांसंगादशेषाःप्रभवंतिदोषाः ॥ आरूढयोगोपिनिपात्य-
तेधःसंगेनयोगीकिमुताल्पसिद्धिः ॥ अहंचरिष्यामितदात्मनोर्थंपरिग्रहग्राहगृहीतबु-
द्धिः ॥ यथाहिभूयःपरिहीनदोषोजनस्यदुःखैर्भवितानदुःखी ॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपम
णोरणीयांसमतिप्रमाणं ॥ सितासितंचेश्वरमीश्वराणामाराधयिष्येतपसैवविष्णुं ॥ त
स्मिन्नशेषौजसिसर्वरूपिण्यव्यक्तविस्पष्टतनावनंते ॥ ममाचलंचित्तमपेतदोषंसदास्तुवि
ष्णावभवायभूयः ॥ समस्तभूतादमलादनंतात्सर्वेश्वरादन्यदनादिमध्यात् ॥ यस्मान्नकिं
चित्तमहंगुरूणांपरंगुरुंसंश्रयमेमिविष्णुं ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेब्राह्मांडेपाराशरीयायां
संहितायांचतुर्थेंशेद्वितीयोध्यायः २ श्रीपराशरउवाच ॥ इत्यात्मानमात्मनैवाभिधायासौ
सौभरिरपहायपुत्रगृहासनशयनपरिच्छदादिकमशेषमर्थजातंसकलभार्यासम
वेतोवनंप्रविवेश ॥ तत्राप्यनुदिनंवैखानसनिष्पाद्यमशेषक्रियाकलापंनिष्पाद्यक्षपि-

श्री
वि॰ पु॰
२३५

न्सर्वाभिस्ताभिरभिहितः परितोषविस्मयनिर्भरविकसद्धृदयो भगवन्तंसौभरिमेकान्ता
वस्थितमपेत्य कृतपूजोब्रवीत् दृष्टस्ते भगवन्सुमहानेषसिद्धिप्रभावो नैवंविधमन्यस्य
कस्यचिदस्माभिर्विभूतिविलसितमुपलक्षितं किंयदेतद्भवत्तपसः फलं इत्यभिपूज्यतमृ
षिंतत्रैवतेनऋषिवर्येणसहकिंचित्कालमभिमतोपभोगाननुभुजेनृपस्स्वपुरंजगाम काले
नचगच्छतातस्याराजतनयासुपुत्रशतंसार्धमभवत् अनुदिनानुरूढस्नेहप्रभवश्चसतत्राती
वममताकृष्टहृदयोभवत् अप्येतेस्मत्पुत्राबालभाषिणः पद्भ्यांगच्छेयुः अप्येतेयौवनिनोभ
र्यायुपिकृतदारानपश्येयम् अप्येषांपुत्राभवेयुरप्येतान्पुत्रपौत्रसमन्वितान्पश्येयुरिम
तिमनोरथाननुदिनकालसम्पत्तिप्रवृद्धानवेक्ष्यैतत्संचिन्तयामास अहोमेमोहस्यातिविस्त
रः॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्तिवर्षायुतेनाप्यथवाप्यतोवै पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामु
त्पत्तयस्संतिमनोरथानां पद्भ्यांगतायौवनिनश्चजातादारैश्चसंयोगमिताः प्रसूताः दृ
ष्टास्सुतास्तत्तनयप्रसूतिंद्रष्टुंपुनर्वांछतिमेन्तरात्मा द्रक्ष्यामितेषामपिचेत्प्रसूतिंमनो
रथोमेभवितान्ततोन्यः पूर्णेपितत्राप्यपरस्यजन्मनिवार्यतेकेनमनोरथस्य आमृत्युतोनै
वमनोरथानामन्तोस्तिविज्ञातमिदंमयाद्य मनोरथासक्तिपरस्यचित्तंनजायतेवैपरमार्थ
संगि समेसमाधिर्जलवासमित्रमत्स्यप्रसंगात्सहसैवनष्टः परिग्रहःसंगकृतोममायं

रन्नभक्ष्यभोज्यलेह्याद्युपभोगैरागतानागतानभ्यादीन् बहूनि यामशोषपुरहेधुनाः स्विनीसद्रुहिन
रोभजयामास: एकदा द्रुहिन स्नेहाकृष्टहृदयः समहीपतिर्विनिद्रः स्विनास्वस्या स्विना॰
वार तिनस्य महर्षेराश्रममुपेत्य सुन्दरसुमाला स्फटिकमया प्रासादमाला मणिरत्नोप
वनजलाशयान् दृष्ट्वा प्रविश्य चैकं प्रासादं स्मात्तत्रापरिग्रहस्यकनासनपरिग्रहः प्रहृष्टस्ते
हृनयनो द्रुहिणोऽब्रवीत् भगवन्नेवमेव मास्य त्वमनेन किंचिदस्य त्वमपि नेम महर्षिः स्नेहवा
न्नेनेस्मयेने स्मद्रुहिवा समित्युक्तानन्तनयापि नरमाह नानानिरम्परमणीयः प्रासादो॰
द्यानि मनोरममुपवनमतिकल्पवायां विहंगाभिरता प्रफुल्लपद्माकरजलाशयाः मनोज्ञ
कुलोभक्ष्यभोज्यानुलेपनवस्त्रभूषणादिभोगोऽस्त्हि शयनासनानि सर्वं संपन्नमवेन
मेनद्राहेऽस्यनयापि केनवाजन्मभूमेने स्मयेनेतन्प्रसादादिदमशेषमिति शोभने किं त्वे
केममैनद्रुः एवकारणायदस्मद्रुहान्महर्षिरयं मद्गतो न निष्क्रामति ममैव केवलमति॰
प्रीत्यास्मत्समीपपरिवर्तीनान्यामाम स्मद्रागिणीनामेव च मम महोदराद्रुः विनाऽन्येवमतो
वद्रुः एवकारणामित्युक्तस्तयाद्रुहिनीयं प्रसादमुपेत्य तनयोपरिष्टेपविष्टस्तथैवाह
ष्ट्वानन्नयापि च सर्वमेवतत्प्रसादादुपभोगसारत्वमाख्यानं ममैव केवले पार्श्वपरिवर्ति
नामस्मद्रागिणीनामित्येवमादिष्कन्नासमस्तप्रसादेषु राजा प्रविश्यानन्तयानथैवाहृष्ट

रं प्रवेश्य च तमृषिमंतःपुरवर्षवरः सकन्याः प्राह भवतीनां जनयिता महाराजः समाज्ञापय
त्ययमस्मान्ब्रह्मर्षिः कन्यार्थी समभ्यागतो मया चास्य प्रतिज्ञातं यद्यस्मत्कन्या काचिद्भगवंतं वरि
यति तत्कन्यायाश्छंदे नाहं परिपंथानं करिष्यामीत्याकर्ण्य सर्वा एव ताः कन्याः सानुरागाः समन्मथाः
करेणव इवेभयूथपतिं तमृषिमहमहमिकया वरयांबभूवुरूचुश्च अलं भगिन्योहमिमं
वृणोमि वृणोम्यहं नैष तवानुरूपः ममैव भर्त्ता विधिनैष सृष्टः सृष्टाहमस्योपशमं प्रयाहि
वृतो मयायं प्रथमं मयायं गृहं विशन्नेव विहन्यसे किं मया मयेति क्षितिपात्मजानां तदर्थ-
मत्यर्थकलिर्बभूव यदा स सर्वाभिरतीव हार्दाद्वृतः स कन्याभिरनिंद्यकीर्त्तिः तदा स क
न्याधिकृतो नृपाय यथावदाचष्ट विनम्रमूर्त्तिः तदवगम्य किं किमेतत्किं करोमि किं म-
याभिहितमित्याकुलमतिरनिच्छन्नपि कथमपि राजानुमेने कृतानुरूपविवाहश्च महर्षिः
सकला एव ताः कन्याः स्वमाश्रममेवानयत् तत्र चाशेषशिल्पिकल्पप्रणेतारं धातारमि
वान्यं विश्वकर्माणमाहूय सकलकन्यानामेकैकस्याः प्रोत्फुल्लपंकजाः कूजत्कलहंसकारं-
डवादिविहंगमाभिरामजलाशयाः सोपवनाः सावकाशाः साधुशय्यापरिच्छदाः प्रासादाः
क्रियंतामित्यादिदेश तेन च तथैवानुष्ठितमशेषशिल्पविशेषाचार्यस्त्वष्टा दर्शितवान् ततश्च
परमर्षिणा सौभरिणानुज्ञातास्तेषु गृहेष्वनपायी नंदो महापद्मनिधिरासांचक्रे ततोनव

नेत्राभ्यामिंदुकलेनेशानानंसंख्यास्तवसंतिकन्या तस्यामपेकांतरपनेश्चयच्छ्रयत्यार्थनाभं
गभयाद्विभेमि तस्मादहंराजवानिद्र:खान परामाव: इत्येवमृषिवचनमाकर्ण्य राजा
नगाजजेतिनदेहं नमाषिमालोक्य प्रत्याख्यानकातरः तस्मात्तवशाश्वतो विभ्यात्किंचिदयोमु॰
त्वचिरंदयो ऋषिरुवाच नरेंद्रकस्मात्समुपेपिचिंतामशोकामुक्तं नमयात्रकिंचित याव
श्यदेयानतयालयेवकुलार्थनानोयदिकिंतलं अथतस्य भगाव नः शापाभीतस्य प्रश्नय
स्तमुवाचसो राजा राजोवाच भगवन्न समस्तकुले कन्यानिति यत्र वक्तव्या याश्रमिहविना
भिजनवान्यरः तस्मैकन्यादीयते भगवदाशावास्मन्मनोरथानामप्यगोचरं तत्रिनीक
यमप्येषासंज्ञानातदेवमवस्थितेन विप्र: किंकत्रयइत्येतन्मयाचिंत्यनइत्यभिहितेचने॰
नभूभुजामुनिरचिंतयदयमन्योसमस्तत्वाख्यानोपायोहृद्गोयमनभिमतः स्त्रीणां किम्
तकन्यानामिप्यमनासंविन्यनदभिहितमेवसत्तनयाकारिष्यामीतिसंचिंत्यमाथानार
मुवाच: यद्येवमुदादिश्यतामस्माकं कन्यानः पुरववंशवीर्यदिकन्यैवकाचिन्मामभि॰
लषितिनदहेदारसे `` हकरिष्यामीत्यन्यथावेत्तदलमस्माकमेतेनानीनकालांतभेणार
मुक्तावियरामनल्लश्रमान्याश्रमुनिसापर्शाकितेन कन्यावर्षवरस्समाजन्नः सोभरिरपि
कन्यान:पुरंप्रविशनेवमगवन्नाविलसिद्धगंधर्वेमनुष्योअतिशयेनकमनीयरूपमक॰

श्री
वि॰पु॰
१३२

तिष्ठति सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मांधातुः क्षेत्रमुच्यते मांधाता च शशबिंदुदुहितरं बिंदुमतीमुपयं
मे पुरुकुत्समंबरीषमुचुकुंदं च तस्यां पुत्रत्रयमुत्पादयामास पंचाशद्दुहितरस्तस्यामेव तस्य
नृपतेर्बभूवुः बह्वृचश्च सौभरिर्नाम महर्षिरंतर्जले द्वादशाब्दकालमुवास तत्र चांतर्जले संम
दो नामातिबहुप्रजोतिप्रमाणो मीनाधिपतिरासीत् तस्य पुत्रपौत्रदौहित्राः पृष्ठतोग्रतः पा
र्श्वयोः पक्षपुच्छशिरसां चोपरि भ्रमंतस्तेनैव सदाहर्निशमतिनिर्वृता रेमिरे स चापि तत्स्पर्शोप
चीयमानहर्षप्रकर्षो बहुप्रकारं तस्य ऋषेः पश्यतस्तैरात्मजपुत्रपौत्रदौहित्रादिभिः सहानुदिनं रेमे
अथांतर्जलावस्थितः सौभरिरेकाग्रतः समाधानमपहायानुदिनं तस्य मत्स्यस्यात्मजपुत्रपौत्रदौ
हित्रादिभिः सहातिरमणीयतामवेक्ष्याचिंतयत् अहो धन्योयमीदृशमनभिमतं योन्यंत
रमवाप्यैभिरात्मजपुत्रपौत्रदौहित्रादिभिः सह रममाणोतीवास्माकं स्पृहामुत्पादयति वय
मेवं पुत्रादिभिः सह रमिष्याम इत्येवाभिसमीक्ष्य स तस्मादंतर्जलान्निष्क्रम्य निवेष्टुकामः क
न्यार्थं मांधातारं राजानमगच्छत् आगमनश्रवणसमनंतरं चोत्थाय तेन राज्ञा सम्यगर्घ्यादि
ना पूजितः कृतासनपरिग्रहः सौभरिरुवाच राजानं सौभरिः निवेष्टुकामोस्मि नरेंद्र कन्यां
प्रयच्छ मे मा प्रणयं विभांक्षीः न ह्यर्थिनः कार्यवशाभ्युपेताः काकुत्स्थवंशे विमुखाः प्रयांति
अन्येपि संत्येव नृपाः पृथिव्यां मांधातरेषां तनयाः प्रसूताः किं त्वर्थिनामर्थितदानदीक्षा कृतव्र

पितः पुत्रसहस्रैरेकविंशतिभिः परिवृतो जघान धुंधुमारसंज्ञामवाप तस्य च समस्ता
एव पुत्राः धुंधुमुखनिःश्वासाग्निविप्लुष्टा विनेशुः दृढाश्वः चंद्राश्वः कपिलाश्वश्च त्रयः के
वलमवशेषिताः दृढाश्वाद्धर्यश्वस्तस्माच्च निकुंभो निकुंभस्य संहताश्वः ततश्च कृशाश्वः
तस्माच्च प्रसेनजित्तस्माद्युवनाश्वोभवत् तस्य चापुत्रस्यातिनिर्वेदान्मुनीनामाश्रममंड
ले निवसतः कृपालुभिस्तैर्मुनिभिरपत्योत्पादनायेष्टिः कृता तस्यां च मध्यरात्रौ निवृत्तायां
मंत्रपूतजलपूर्णं कलशं वेदीमध्ये निवेश्य ते मुनयः सुषुपुः सुप्तेषु तेषु अतीव तृट्परीतः स
भूपालस्तमाश्रमं विवेश सुप्तांश्च तानृषीन्नैवोत्थापयामास तच्च कलशजलमपरिमेय
माहात्म्यं मंत्रपूतं पपौ प्रबुद्धाश्च ऋषयः पप्रछुः केनैतन्मंत्रपूतं वारि पीतं अत्र हि पीते राज्ञोस्य
युवनाश्वस्य पत्नी महाबलपराक्रमं पुत्रं जनयिष्यतीत्याकर्ण्य स राजा अजानता मया पीतमि
त्याह गर्भश्च युवनाश्वस्योदरेभवत्क्रमेण च ववृधे प्राप्तसमयश्च दक्षिणं कुक्षिमवनिपते
र्निर्भिद्य निश्चक्राम न चासौ राजा ममार जातो नामैष कं धास्यतीति ते मुनयः
प्रोचुः अथागम्य देवराडब्रवीत् मामयं धास्यति मामयं धास्यतीति ततो मांधाता नामा सोभ
वत् वक्त्रे चास्य प्रदेशिनी देवेंद्रेण न्यस्ता तां चामृतस्राविणीमास्वाद्याह्नैव व्यवर्धत ततश्च मां
धाता चक्रवर्ती सप्तद्वीपां महीं बुभुजे भवति चात्र श्लोकः यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रति

जिताः भगवंतंविष्णुमाराधयामासुः प्रसन्नश्चदेवानामनादिनिधनस्सकलजगत्परायणो॰
नारायणः प्राह ज्ञातमेवंमयायुष्माभिर्यदभिलषितंतेनतदर्थमिदंश्रूयतांपुरंजयोहिनामश
शादस्यराजर्षेस्तनयः क्षत्रियवर्यस्तच्छरीरोहंमंशेनस्वयमेवावतीर्यतानशेषानसुरा॰
न्निहनिष्यामितद्भवद्भिः पुरंजयोसुरवधार्थंसहायः कार्योद्योगकार्येनामित्येतच्छ्रुत्वाप्र
णम्यभगवंतंविष्णुममराः पुरंजयसकाशमाजग्मुः ऊचुश्चैनंभोःभोः क्षत्रियवर्यास्माभिर
भ्यर्थितेनभवताचास्माकमरातिवधोद्यतानांसाहाय्यंकर्तव्यमिच्छामः तद्भवतास्माकम
भ्यागतानांप्रणयभंगोनकार्यइत्युक्तः पुरंजयः प्राह सकलत्रैलोक्यनाथोयोयंयुष्माक
मिंद्रःशतक्रतुरस्ययद्यहंस्कंधाधिरूढोयुष्मदरातिभिस्सहयोत्स्येतदहंभवतांसहायस्स्यां॰
कर्ण्यसमस्तदेवैरिंद्रेणचबाढमित्येवमेवसमन्विच्छितं ततश्चशतक्रतोर्वृषभरूपधारिण
स्ककुत्स्थोहर्षसमन्वितोभगवतश्चराचरगुरोरच्युतस्यतेजसाप्यायितोदेवासुरसंग्रामे
समस्तानेवासुरान्निजघानयतश्चवृषभककुत्स्थेनतेनराज्ञासुरान्निषूदितमतश्चासौककुत्स्थ
संज्ञामवाप ककुत्स्थस्याप्यनेनाः पुत्रोभूत्पृथुरनेनसः पृथोर्विष्टराश्वः तस्यापिचान्द्रो युवा॰
नाश्वश्चान्द्रस्य तस्यचशावस्तोयः पुरींश्रावस्तींनिवेशयामासशावस्तस्यबृहदश्वः तस्मा॰
त्कुवलयाश्वोयोसावुदकस्यमहर्षेरपकारिणंधुन्धुनामानमसुरंवैष्णवेनतेजसाप्या

पाताषारउवाच पुरावत्तुब्रह्मलोकार्के कृतौरोवनोनाम्बेतिनाबन्धुण्यजनन संज्ञाराजत्सा स्त्वा॰
मस्यपुरीकुशस्थलीजनुः उत्थास्यश्रान्तशानपुण्यजननाम्साहिशोभजे नटन्वयाश्चत्रियाः
सर्वेदिलभवनपृष्टस्यपार्श्वे यन्त्रभवननभगस्यात्मजोनाभागसंज्ञोभवत् नस्यस्वरीश:
ग्रंबरीशम्याधिविरूपोभूतविरूपात्पृषदश्वोजज्ञे ननश्चरथीनरः श्रत्रायंश्लोकः एतेत्त्र
क्षत्रनावोपुनश्चांगिरसःस्मृताः रथीतराणांप्रवरा त्तत्रोपेनाद्दिजातयः त्तवनस्यमनोरि
त्वाकुः प्राणानात्पुत्रोजज्ञे नस्यपुत्रशतप्रवरा: विकुक्षिनिमिदंडाख्यः पुत्राःशाकुनिप्रमु॰
खाःपंचाशत्पुत्राः उत्तरापथवाक्षिनोवभूवुः चत्वारिंशत्पञ्चवद क्षिणापथभूपालाःसवे
त्वाकुरष्टकायाम्नपाद्यश्राद्धार्थंमांसमानयेति विकुक्षिमाज्ञापयामास सनथीतिगृही
नात्मावनमध्येप्यानेकान्मृगान्हत्वाश्रान्तोक्षुधान्वितोनाविकुक्षिरेकंशशमभक्षयत्
शेषंचमांसमानीयपित्रेनिवेदयामास इत्त्वाकुनाप्याचार्यंवसिष्ठश्चो॰
दितःप्राहस्थलमनेनामध्येनामिषेणदुरात्मनानेनपुत्रेणनन्मांसमुपहतंयतोनेनश
शोभक्षितः ततश्चासौविकुक्षिर्गुरुणाविसृष्टः शशादसंज्ञामवापपित्रापिचपरित्यक्तःपि
तर्युपरतेचाखिलमेतां पृथ्वीधर्मेणशशासशशादस्यपुत्रःपुरंजयोनामपुत्रोभवत्इदंचान्य
त्पुराहित्रेतायांदेवासुरमतीवातिभीषणयुद्धमासीत् तत्रातिबलिभिरसुरैरमराःपरा

नपरंप्रभावं नचैवसारं परमेश्वरस्य कलामुहूर्तादिमयश्चकालो नयद्विभूतेःपरिणामहेतुः
अजन्मनाशस्यसमस्तमूर्तेरनामरूपस्यसनातनस्य यस्यप्रसादादहमच्युतस्य भूतःप्रजासृष्टि
करोंतकारी क्रोधाच्चरुद्रःस्थितिहेतुभूतो यस्माच्चमध्येपुरुषःपरस्तात् मद्रूपमास्थायसृ
जत्यजोयःस्थितौचयोसौपुरुषस्वरूपी रुद्रस्वरूपीचकरोतिविश्वं धत्तेतथानंतवपुःसमस्तं
शक्रादिरूपीपरिपातिविश्वमर्केंदुरूपश्चतमोहिनस्ति पाकायभोग्निस्वरूपतिलोकानिभ
र्तिपृथ्वीवपुरव्ययात्मा चेष्टांकरोतिश्वसनस्वरूपी लोकस्यतृप्तिंचजलान्नरूपी ददातिवि
श्वस्थितिसंस्थितस्सनावकाशंचनभःस्वरूपी यःसृज्यतेसर्वकृदात्मनैवयःपाल्यतेपाल
यिताचदेवः विश्वात्मकःसंहृयतेंतकारी पृथक्त्रयस्यास्यचयोव्ययात्मा यस्मिंजगद्योजग
देतदाद्योयश्चाश्रितोस्मिंजगतिस्वयंभूः ससर्वभूतप्रभवोधरित्र्याःस्वांशेनविष्णुर्नृपतेवतीर्णः
कुशस्थलीयातवभूपपूर्वा पुरीपुरासीदमरावतीव साद्वारकासंप्रतितत्रचांशःसबलदेवो
नामबलदेवनामा तस्मैत्वमेतांतनयांनरेंद्र प्रयच्छमायामनुजायजाया श्लाघ्योवरो
सौतनयातवेयंस्त्रीरत्नभूतासदृशोहियोगः पराशरः इतीरितोसौकमलोद्भवेनभु
वंसमासाद्यपतिःप्रजानां ददर्शह्रस्वान्पुरुषानशेषानल्पौजसःस्वल्पविवेकवीर्यान्
कुशस्थलींतांचपुरीमुपेत्य दृष्ट्वान्यरूपांप्रददौसकन्यां सीरध्वजायस्फटिकाचलाभ
वक्षस्थलायातलतुंगरम्या नत्रप्रमाणामितितामवेक्ष्य स्वलांगलाग्रेणसतालकेतुः वि
नामयामासततश्चसापि बभूवसद्योवनितायथान्या तांरेवतींरैवतभूपकन्यां सीरायुधो
सौविधिनोपयेमे दत्त्वाचकन्यांसनृपोजगाम हिमालयंवैतपसेधृतात्मा ॥ इतिश्रीवि
ष्णुपुराणेचतुर्थांशेपाराशरीयायांसंहितायांचतुर्थेप्रथमोध्यायः १ ॥ ॥

पंचनौ निष्पामिका। शाखोनेकन्यासु कन्याभवत्। यामुपयेमेश्रवणत्रातानेत्रनामपरमधा
र्मिकः शाखोविप्रजोभूत्तानजस्याधिनेवननामापुत्रोजनतेयेसावाननेविषयंतुभुंजे पुरीयकः
शाल्मलीमधुवासंवेनस्यापिनेवनः पुत्रककुमोनामथमानाभुानस्यानस्येहोभवत् न
स्येवर्णीनामकन्यानामाह्यकस्यैदेयानि भगवतेनमद्रयोनि श्रुत्वजगामनावब्राह्मः
लौकिकेहाहाहहसंहाभ्योगंधर्वोभ्यामनितानेनामदिव्यंगांधर्वेसगीयत ननस्त्रि
मानपरिवर्तनेरनेकपुरापरिवृत्तिमपिरेवेननामासृगवन्मदृष्टमेभिवसेनगीतावमानव
भगवतेनमद्रयोनिप्रलम्बेरवनः कन्यायोग्यवरमपश्चन नेवाहभगवान्कथयकोभि
मतस्तेवरः इतिश्रुत्वाप्रणम्यभगवतेनतस्यैयथाभिमतानाम्नः वरान्कथयामासक
थंभगवतोभिमतः इतिसंकन्याभिमोश्रयखलमीलितनः किंचिरवननशिरसाभि
तेभगवाननद्रयोनिराह यदानेभवतोभिमतानेनवांसाम्प्रतमपत्यार्थसेनतिरवनि
तलेस्मि बहूनिदिव्यानेनरत्नाधवेसूणनश्चनपुंसान्यतानानि सांप्रतेहिभूतलेसुखा
विशालनामसप्तमनोर्ज्ञनपुरमवनीन्याथमामसगोहिनत्रकालिरंसस्यैकन्यारत्नामिदंभ
वतेकाकिनाद्येयं भवतोपिपित्रसंनिभृतकलत्रवंधुवलकोशाधममस्ताःकालेनैतस्म
न्सनमतीनाम्नः पुनरप्युत्पन्नसाध्वसः सगजाभगवतेप्रणम्य पप्रच्छभगवन्नेवमवस्य
समयेकस्मैदेयानि ननस्तभगवान्किंचित्प्रत्युक्तंथरः कृतांजलीर्भूत्वेसर्वलोकगुरुरभाज
योनिराह बुद्धोवाच नत्वादिमध्यानेमत्रमधममस्मिन्नैवयेसर्वेमयसयानः नवसत्त्वं

श्री
वि·पु·
१३८

भेन तुष्टाद्वसिष्ठवचनात्प्रतिष्ठानं नाम नगरं सुद्युम्नायादात् तच्चासौ पुरूरवसे प्रदात्
पृषध्रस्तु मनुपुत्रो गुरुगोवधाच्छूद्रत्वमगमत् मनोः करूषः करूषात्कारूषाः क्षत्रिया महाबला बभू
वुः दिष्टपुत्रस्तु नाभागो वैश्यतामगमत् तस्माद्भलन्दनः पुत्रोभवत् भलन्दनाद्व
त्सप्रीतिरुदारकीर्तिर्वत्सप्रीतेः प्रांशुरभवत् प्रजानिश्च प्रांशोरेकोभवत् ततश्च खनि
त्रस्तस्माच्चाक्षुषश्चाक्षुषाच्चातिबलपराक्रमो विंशोभवत् ततो विविंशस्तस्माच्च खनीने
त्रस्तस्माच्चातिविभूतिः भूरिबलपराक्रमः करंधमः पुत्रोभवत् तस्मादविक्षितः पुत्रो मरु
त्तोभवत् यस्येमावद्यापि श्लोकौ गीयेते मरुत्तस्य यथा यज्ञस्तथा कस्याभवद्भुवि सर्वं
हिरण्मयं यस्य यज्ञवस्त्वतिशोभनं अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः मरु
तः परिवेष्टारः सदस्याश्च दिवौकसः स मरुत्तश्चक्रवर्ती नरिष्यन्तनामानं पुत्रमवाप तत
श्च दमो दमस्य पुत्रो राजा राजवर्धनो जज्ञे राज्यवर्धनात्सुवृद्धिरभूत्ततश्च नरस्तस्माच्च केव
लोऽभूत्केवलाद्बन्धुमान् ततो वेगवान्वेगवतो बुधः ततश्च तृणबिन्दुस्तस्याप्येका कन्या इल
विला नाम तं चालम्बुषा नाम वराप्सरास्तृणबिन्दुं भेजे तस्यामस्य विशालो जज्ञे यः पुरीं वैशा
लीं नाम निर्ममे हेमचन्द्रश्च विशालस्य पुत्रोऽभूत् तस्माच्चन्द्रस्तत्तनयः धूम्राश्वः तस्यापि सृञ्ज
योऽभूत् सृञ्जयात्सहदेवस्ततः कृशाश्वो नाम पुत्रोऽभवत् सोमदत्तश्च कृशाश्वाज्जज्ञे योऽश्व
मेधानां शतमाजहार तत्पुत्रश्च जनमेजयः जनमेजयात्सुमतिः एते वैशालिका भूभृतः श्लो
कोऽप्यत्र गीयते तृणबिन्दुप्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः दीर्घायुषो महात्मानो वी

ब्रह्माण्डे पाराशरीयायां संहितायां तृतीयांशे अष्टादशोध्यायः ॥ समाप्तस्तृतीयोंशः ॥ मै
त्रेय उवाच ॥ भगवन्यन्नरैः कार्यं साधुकर्मण्यवस्थितैः ॥ तन्मह्यं गुरुणाख्यातं नित्यनै
मित्तिकात्मकं ॥ वर्णधर्मास्तथाख्याता धर्माश्चाश्रमिणां पृथक् ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं वंशं राज्ञां तन्मे ब्रू
हि मे गुरो ॥ पराशर उवाच ॥ मैत्रेय श्रूयतामयमनेकयज्ज्विशूरवीरभूपालालंकृतो ब्रह्मादि
र्मानवो वंशः ॥ तथा च ब्रह्मा... मनोर्वंशमहरहर्नित्यं संस्मरेत् ॥ तस्य वंशसमुच्छेदो न
कदाचिद्भविष्यति ॥ तदस्य वंशस्यानुपूर्वीमशेषपापप्रक्षालनाय मैत्रेयैतां शृणु ॥ तद्यथा
सकलजगतामनादिरादिभूतऋग्यजुःसामादिमयो भगवान्विष्णुमयस्य ब्रह्मणो
मूर्तं रूपं हिरण्यगर्भो ब्रह्माण्डतो भगवान्प्राग्बभूव ॥ ब्रह्मणश्च दक्षिणाङ्गुष्ठजन्मा द
क्षः प्रजापतिः ॥ दक्षस्यादितिरदितेर्विवस्वान्विवस्वतो मनुः ॥ मनोरिक्ष्वाकुनृगधृष्टशर्याति
नरिष्यन्तनाभागदिष्टकरूषपृषध्राख्या मनोः पुत्रा बभूवुः ॥ इष्टिं च मित्रावरुणयोः पुत्र
कामश्चकार ॥ तत्रापहुते होतुरपचारादिला नाम कन्या बभूव ॥ सैव च मित्रावरुण
प्रसादात्सुद्युम्नो नाम मनोः पुत्रो मैत्रेयासीत् ॥ पुनश्चेश्वरकोपात्स्त्री सती सोमसूनोर्बु
धस्याश्रमसमीपे बभ्राम ॥ सानुरागश्च तस्यां बुधः पुरूरवसमात्मजमुत्पादयामास ॥
जाते च तस्मिन्नमिततेजोभिः परमर्षिभिः ऋङ्मयो यजुर्मयोथर्वमयस्साममयः सर्व
मयो ज्ञानमयो न किंचिन्मयो भगवान्यज्ञपुरुषस्वरूपी सुद्युम्नस्य पुंस्त्वमभिलष
द्भिर्यथावदिष्टस्तत्कलविनताख्यास्त्रयः पुत्रा बभूवुः ॥ सुद्युम्नस्तु स्त्रीपूर्वकत्वाद्राज्यभागं न ले

शैव्यया न् स्वर्गालयमवभृथेऽप्यत्यमपि लेभे प्राप पुण्यफलप्राप्यमेश्व
द्विजेन द्विजोत्तम पाषण्डसंभाषाद्दोषाः प्रोक्तो मया द्विज तथाश्वमेधा
वभृथस्नानमाहात्म्यसंभवः तस्मात्पाषण्डिभिः पापैरालापस्पर्शनं त्य
जेत विशेषतः क्रियाकाले यज्ञादौ चापि दीक्षितः क्रियाहानिर्गृहे यस्य मा
समेकं प्रजायते तस्यावलोकनात्सूर्यं पश्येत मतिमान्नरः किंपुनर्यैस्तु सन्त्य
क्ता त्रयी सर्वात्मना द्विज पाषण्डभोजिभिः पापैर्वेदवादविरोधिभिः पाष
ण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकाञ्छठान् हैतुकान्बकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि
नालपेत् दूरात्पाषण्डिसंसर्गः सहास्या चातिपापिभिः पाषण्डिभिर्दुराचा
रैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् एते नग्नास्तवाख्याता दृष्ट्या श्राद्धोपघातकाः ये
षां संभाषणात्पुंसां दिनपुण्यं प्रणश्यति एते पाषण्डिनः पापा न ह्येताना
लपेद्बुधः पुण्यं नश्यति संभाषादेतेषां तद्दिनोद्भवं पुंसां जटाधरणमौ
ण्ड्यजटाधराणां मोघाशिनामखिलशौचनिराकृतानां तोयप्रदानपितृ
पिण्डबहिष्कृतानां संभाषणादपि नरा नरकं प्रयान्ति ॥ इति श्रीविष्णु

नैकाकत्वमापन्नो जातो ध्यावलिभुद्विनो एवमेवतत्वात्कत्वेस्मादिनस्तपुनस्त
ये तन्याजसूपतिः प्राणानमपूरत्वमवापव मपूरत्वेगतेसावैवकारात्तुगातेस्तुभाः
स्तैप्रतिद्दत्तभोज्यः वालातज्ञातिभोजने ततस्तजनकोराजावर्णिमेधमस्तक्रः
ते चकारतत्स्यवभूपेस्तापयामासतेनता सत्तेयत्वयवतवेमीस्तापयामासतेप
तिं यथासौखमृगालाद्यायोनीजयात्स्पार्थिव स्नतजन्मक्रमस्तोयतत्वात
स्वकलेवरं जतेवजनक सैवपुत्रोसौस्वमहात्मनः ततस्तावापितन्वोमीविवा
हार्थमवोद्यत् सचापिकारयामासतत्स्य राजास्वयंवरं स्वयंवरेकृतेसातेसभा
मपतिमात्मनः वरयामासभूयोपिभर्तृभावेनभामिनी बुभुजे वायासासैध
सभोगान्नृपनंदनः पितर्युपरतेराज्ये विटिकृपुवकारवे यथान्यायतस्वबह्वः
दृष्टोस्तानानिपार्थिव पुत्रानुत्पादयामासयुयुधेवमहारिभिः रात्र्य भुक्त्वा
युगान्युपितावस्तक्रमात् तत्यानस्यप्रियाप्राणांस्तक्रामेयपर्मेतोन्नृपः ततः
स्त्रिणाधिनभूयो भर्तारमाशु भेदुण्ण अन्नीवाहविधिवद्यथापूर्वमुदासमतीर
ततोवापतयासार्धराजपुत्रासपार्थिवः यंद्रादिकानतौत्यैव लोकाकामय

चपलकरोभवान् पापात्मिनेसमाभाष्यतीर्थस्नानादनेनरं आमासिकं लितोय्या
निकिनस्मरसिमन्यभोः ॥ पद्मउवाच ॥ तयोर्वस्या दिनेनस्मिन्पूर्वजातिकृतेनया
दृष्ट्या चिरमवाप निर्वरमतिर्ज्ञलेभा निर्वित्ताचित्तस्ततनो निधानमनगराद्व
हिः मरुप्रपन्नेस्थित्वा सार्गालीयोनिमागतः सापि द्वितीयसंप्राप्य मेववर्षेदिव्येन
चवृषा तान्वान्मृगालेन दृष्टु ययौ लोकावर्त्तं गिरिं तत्रापि दृष्टवाते प्रादमार्ग
लीयोनिमागते भर्तारमपि वीक्षितेन तया पृथिवीतले तः ॥ पद्मउवाच ॥ अपिर
स्मरसिराजेन्द्रस्वयोनिस्थसमयंमया प्रोक्तं तत्पूर्वजन्मनि पापालापसंश्रये
पुनस्तयोर्नोतान्वान्तस्त्यसम्पवनावरः काननेसनिराहारस्तत्याजस्वकले
वरं स्मृत्वानो वृकेजातेगत्वाने निर्जनेवने स्मरयामाप्सभर्तारंपूर्वहृतमनिर
हिता तवहृकोमर्कभागायजाशानधनुभवेन सवाभृत्वानेमृगालाभूतवृक
त्वेसाश्वानगतः स्वादिनेनयदामर्थेलेनामागृध्रतागतः अथायामापुनर्स्थेव
बोधयामासभामिनी नरेन्द्रस्मयनामान्माहृलेनेगृध्रचेष्टया पापालापा
पराती यदोद्यामयत्कृतागतः ततःकाकत्वमापन्नेमनेतरजन्मनि जातसू
वाचभर्तारंउपलभ्यात्मयोगतः अथोभावभूतपूर्वेवयामायस्मिन्वलिदपुःस

सभेस्तालो नैानर्थांयेण्यपतीनले भागीरथ्यांसमुत्रीर्लौकोनिको सः
मुपोषितो पाखाक्षिनमपुत्रेनामायेतसेन्वलोहिन वापावयेस्मनस्पासे
मयारातोमकृत्मनः श्रनत्तकैारवामेनमृकालापमथ्याकरोत् ननसा
वाथ्यनेदेवीन लिपत्रीयनत्रता नपोघनासीानिरविनस्मिन हष्टदृष्टस्वेव
ममागम्ययथानायां देपनीनयथाविधि विलोपनाहिकं सर्वं कृतवनो हिनोत्रम
कालेनगाकृनागजा ममणसैमपत्रजिन श्रन्वमोहृननदेवीचिनाख्यभूपतिंय
तिं मननेर्नेपचपुत्रोपवाजनोवखयाधिप उत्पोषितेनपाखाणसभाखायत्कृता
भवन्न साधिनानिस्मराजन्तेकाशिराजस्वनाशुभा मर्वविक्तानमस्त्वणमासल
क्षणपूजिता नोपिनासाक्काम्भोभूमवायविनिवासिनः नयेवनन्याविरतोविवाह
रैभनोचपः ननस्मादिव्ययाहष्णाहष्णावानेनिजम्पति वैरिण्णाविपुरान्वानदेव
क्षोस्तदृशाने नेरष्टैावमक्षाभागपवसूनेमापितिनदा हदोनमेवराहासन्काप्र
वणशुभा भुजेमनेनयासोत्रमविमोहमभीप्पिते स्वनानिललिनऊर्वंवहृवा
दृचकारवैः श्रनीवश्रीहिताचाला ऊर्वेनाचणनेनसा प्रणमपूर्वमाहेदेहयिने
नेऊयोनिजे स्पर्यतोनेमकृराजदाहिणलालिनेनवणा येनपत्नयोनिमाखखोभम

ल्वैः संभाषणात्प्रश्नादिसहास्यं चैव कुर्वतः जायते तुल्यता पुंसः तेनैव
द्विजसत्तम अथ भुङ्क्ते गृहे तस्य करोत्यासनमासनैः शैनेवाध्यकथायने
नसयुक्तसंसर्गो भवेत् देवताः पितृभूतानि तत्यानाभ्यर्च्यातिथिं तान् भुङ्क्ते स
पातकं भुङ्क्ते निष्कृतिस्तस्य कीर्तिताः श्वालसगामालयवत्वात्स्वपमरतानि
ताश्चैवं यान्ति निनंग्रसंवालहीनकर्मैवधर्मिनाः वतशर्मयज्ञवृत्तीनामे
वपातानसंकरः नत्राप्यासाधवृत्तीनामुपयान्तायजायते अवीरवातन
अश्वैपितृभूतानिधीनया याभुङ्क्ते नस्यसंभाषान्नेतिनरकेनराः तस्मा
देतान्नरोनग्रांस्त्रयीसंत्यागदूषितान् सर्वदा वर्जयेत्प्राज्ञालापस्पर्शा
दिषु श्रद्धावद्भिः कृतं यत्नात् देवान्पितृपितामहान् न प्रीणयति तत्
नश्राद्धं यदेभिरवलोकितं श्रूयते च पुरा ख्यातो राजा शतधनुर्भुवि पत्नी
च शैब्या तस्याभूदतिधर्मपरायणा पतिव्रता महाभागा सत्यशौचदया
न्विता सर्वलक्षणसंपन्ना संपन्ना विनयेन च स च राजा तया सार्द्धं देवदेवं
जनार्दनं आराधयामास विभुं परमेण समाधिना होमैर्जपैस्तथा दानै
रुपवासैश्च भक्तितः पूजाभिश्चानुदिवसं तन्मना नान्यमानसः एकदा तु

ः चरूभिलषा मुक्तापि नाम यथानेषां त्रयीकर्म्मिसेवयन इत्थमूर्म्मार्गं
यातेषां टेनेद्दष्टुयानस्तवः उद्योगपरमेश्वनायुत्रायसमुपस्थितः ततोस्वाय
रमुद्दे पुनरेवमभवद्विन्न हलनाश्चर्नेस्माद्देवः समार्गपरिपन्थिनः सर्वमेक व
वतिषांत्रभूयः प्रथमेहितः तेनरवेताभवत्सर्वं नेष्टुनेष्टु वनत्वेत ततोमै
त्रेयनेमार्गवतितोयेभवजनाः नग्नास्तेनेयेनत्यक्तं त्रयीसंवरणाद्रूपा ब्र
ह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथाश्रमः परिव्राट् चतुर्थोत्र पंचमो नोपपद्यते (
यस्तु संत्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थो न जायते परिव्राडपि मैत्रेय स नग्नः पापकृ
न्नरः नित्यानां कर्मणां विप्र तस्य हानिरहर्निशं अकुर्वन्विहितं कर्म
शक्तः पतति तद्दिने प्रायश्चित्तेन महता शुद्धिं प्राप्नोत्यनापदि पक्षं नित्य
क्रियाहानेः कर्ता मैत्रेय मानवः संवत्सरे क्रियाहानिर्यस्य पुंसोभिजायते
तस्यावलोकनात्सूर्यो निरीक्ष्यः साधुभिस्सदा स्पृष्टे स्नानं सचैलस्य शु
द्धिहेतुर्महामते पुंसो भवति तस्योक्ता न शुद्धिः पापकर्मणा देवर्षिपितृ
भूतानि यस्य निःश्वस्य वेश्मनि प्रयान्त्यनर्चितान्यत्र लोके तस्मान्न पापकृत्त
हवासिनिःश्वासमहतेनापापीरयस्यवेश्मव तनेनसंकरैः कुर्यात्कुद्वामनपरि

मनोधिकंभ्रमत्यथभ्राम्यतेभवसंकटे ॥ ७७ ॥ एवंबुध्यतबुध्यध्वंबुध्य
तेवमितीरयन् मायामोहःसदैतेयान्धर्मंसत्याजयन्निजं नानाप्रकारवचनंस
तेषांयुक्तियोजितं तथातथावदद्धर्मंतत्यजुस्तेयथायथा तेप्यन्येषांतथैवो
चुरन्यैरन्येतथोदिताः मैत्रेयतत्यजुर्धर्मंवेदस्मृत्युदितंपरं अन्येप्यन्यपा
षण्डप्रकारैर्बहुभिर्द्विज दैतेयान्मोहयामासमायामोहोतिमोहकृत् स्वल्पे
नैवहिकालेनमायामोहेनतेसुराः मोहितास्तत्यजुःसर्वांत्रयीमार्गाश्रितां
कथां केचिद्विनिन्दांवेदानांदेवानामपरेद्विज यज्ञकर्मकलापस्यतथान्ये
चद्विजन्मनां नैतद्युक्तिसहंवाक्यंहिंसा धर्मायनेष्यते हवींष्यनलदग्धानि
फलायेत्यर्भकोदितं यज्ञैरनेकैर्देवत्वमवाप्येन्द्रेणभुज्यते शम्यादियदिचे
त्काष्ठंतद्वरंपत्रभुक्पशुः निहतस्यपशोर्यज्ञेस्वर्गप्राप्तिर्यदीष्यते स्वपितायज
मानेनकिन्नुतस्मान्नहन्यते तृप्तयेजायतेपुंसोभुक्तमन्येनचेत्ततः कुर्या
च्छ्राद्धंश्रमायान्नंनवहेयुःप्रवासिनः जनश्रद्धेयमित्येतदवगम्यततोत्रव
वः उपेक्षाश्रेयसेवाक्यंरोचतांयन्मयेरितं नह्याप्तवादानभसोनिपतन्तिमहा
सुराः युक्तिमद्वचनंग्राह्यंमयान्यैश्चभवद्विधैः मायामोहेनदैतेयाःप्रका

वमुक्तिद्वारमसेवते धर्मोविमुक्तोरक्षीयतेनोतस्मात्परःपरः अत्रबोधस्थि
ता स्वर्गविमुक्तिवागामिष्यथा अर्हध्वधर्ममेवचपूर्वंवयेमहाबलाः ॥ पारा
शरउवाच ॥ एवंप्रकारैर्बहुभिर्युक्तिदर्शनचर्चितैः मायामोहेनतेदैत्यावे
दमार्गादपाकृताः धर्मायैतदधर्मायसदेतन्नसदित्यपि विमुक्तयेत्विदंनैत
द्विमुक्तिंसंप्रयच्छति परमार्थोयमत्यर्थंपरमार्थोनचाप्ययं कार्यमेतद
कार्यंचनैतदेवंस्फुटंत्विदं दिग्वाससामयंधर्मोधर्मोयंबहुवाससां इत्य
नेकांतवादंचमायामोहेननैकधा तेनदर्शयतादैत्याःस्वधर्मंत्याजिताद्वि
ज अर्हथैतंमहाधर्मंमायामोहेनतेयतः प्रोक्तास्तमाश्रिताधर्ममार्हतास्तेनते
भवन् त्रयीधर्मसमुत्सर्गंमायामोहेनतेसुराः कारितास्तन्मयाह्यासंस्तथान्ये
तत्प्रबोधिताः तैरप्यन्येपरेतैश्चतैरप्यन्येपरेचतैः अल्पैरहोभिःसंत्यक्ता
तैर्दैत्यैःप्रायशस्त्रयी पुनश्चरक्ताम्बरधृक् मायामोहोजितेन्द्रियः अन्यानाह
स्वरांतकान्सुखमल्पमधर्मात्तनं स्वर्गंयदिवोवाञ्छानिर्वाणंयथवासुराः उ
तदलंपशुघातादिदुष्टधर्मैर्निबोधत विज्ञानमयमेवैतदशेषमवगच्छत बु
ध्यध्वमेवचसम्यक्बुधैरेवमुदाहृतं जगदेतदनाधारंभ्रांतिज्ञानार्थतत्परं

तानस्माकंतेभवेमभगवन्नमः पराशरउवाच इत्युक्तोभगवांस्तेभ्योमा
यामोहंशरीरतः समुत्पाद्यददौविष्णुःप्राहचेदंसुरोत्तमान् ॥ श्रीभगवानु॰
मायामोहोयमखिलान्दैत्यांस्तान्मोहयिष्यति ततोवध्याभविष्यंतिवेदमा
र्गबहिष्कृताः स्थितौस्थितस्यमेवध्यायावंतःपरिपंथिनः ब्रह्मणोह्यधिकार
स्यदेवदैत्यादिकाःसुराः तद्गच्छतनभीःकार्यामायामोहोयमग्रतः गच्छ
न्नद्योपकारायभवतांभवितासुराः इत्युक्ताःप्रणिपत्यैनंययुर्देवायथागतं॰
मायामोहोपितैःसार्धंययौयत्रमहासुराः ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे॰
ब्राह्मणेपाराशरीयायांसंहितायांतृतीयेंशेसप्तदशोध्यायः १७ ॥प
राशरउवाच ॥ तपस्यभिरतान्सोथमायामोहोमहासुरान् मैत्रेयददृशे॰
गत्वानर्मदातीरसंश्रयान् ततोदिगंबरोमुंडोबर्हिपत्रधरोद्विजः माय
मोहोसुरान्श्लक्ष्णमिदंवचनमब्रवीत् भोदैत्यपतयोब्रूतयदर्थंतप्यतेत
पः ऐहिकंवाथपारत्र्यंतपसःफलमिच्छथ ॥ असुराऊचुः ॥ पारत्र्यफलला
भायतपश्चर्यामहामते अस्माभिरियमारब्धाकिंवातेत्रविवक्षितं मायामो
हउवाच ॥ कुरुध्वंममवाक्यानियदिमुक्तिमभीप्सथ अर्हध्वंधर्ममेतं

भिसर्वात्मने नमस्मै विश्वात्मनेने नमः यत्नो गभूनेयद्रूपेजगतः सिद्धिसाधने बु
द्धादिभेदभेदभिन्नस्मै गुह्यात्मनेने नमः प्रधानबुद्ध्यादिमयादशेषाद्यदन्य
दस्मात्परमपरात्मा वीरूपेनवायेन यदन्यतन्यन तस्मै नमः कारणकारणाय
शुद्धादिरूपीर्ण विधानादि हीने मगोवरे यस्य विशेषणाने ; शुद्धातिशुद्धेपर
मपितद्यपरूपायतस्मै भगवानिनामा । यतः शरीरेषुतथान्यदेहे शुशेषु वस्तु
जमदत्पयत् ; यस्माद्वन्यनव्यतिरिक्तमस्ति ब्रह्मस्वरूपेहिननतास्मन
स्म । सकलमिदमजस्य यस्यरूपं परमपदात्मवतः सनातनस्य ; तमनिधन
मशेषवीजभूतप्रभुममलप्रणतः स्मवासुदेवं ॥ पाराशर ॥ स्तोत्रस्या
स्यवसानेनेदद्रूशुपरमेश्वरं । शालिवक्रगदापाणिगरुडस्थसमागतं नमुद्धः
प्रणनादेवाश्रतिपानपुरस्सरं ; प्रसीदनाथदेतेभ्यस्ताहीनिशारणार्थिनः
त्रैलोक्ययत्तभागस्थदेवैर्ह्रादपुरोगमैः हृतेनोशालणोथ्यानसन्नसुमल्लथ्यप
रमेश्वर यथयशेषस्यभूतस्यवये तेचभवाशकः तथाप्यविद्याभेदेनभि
न्नप्रस्यामकेजगत् स्ववर्णधर्माभिरतावेदमार्गानुसारिणः ; नथाक्यास्तेव
योहतमस्माभिस्तमसाहतः नशुपायमशेषात्मनस्माकेदानमर्हसि यतन

अत्रललत्नपर्यनेस्थानकालविभेदवन नन्देणानवयमत्सर्वतेनाभिकमलोद्भ
वे रूपसर्गोपकारायतस्मैब्रह्मात्मनेनमः शक्रार्करुद्रवस्वश्विमरुत्सोमा
दिभेदवत वयमेकस्वरूपेनतस्मैदेवात्मेनेनमः दंभप्रायमसंबोधितितिक्षादम
वर्जिते यन्नरूपंतवगोविंदतस्मैदैत्यात्मनेनमः नातिज्ञानविहायस्मिनाड्यस्ति
मिततेजसि शब्दादिलोभियन्तस्मैतभ्ययक्षात्मनेनमः क्रौर्यमायामयंघोरं
यच्चरूपंतवासितं निशाचरमनेनतस्मैतेभ्ययक्षात्मनेनमस्तेपुरुषोत्तमनम स्वर्ग
स्थधर्मिसद्धर्मफलोपकरणंवधर्म धर्माख्यंचतथारूपेनमस्तस्मैजनार्दन ।
हर्षप्रायमसंसर्गिगतिमद्गमनादिषु सिद्धाख्यंतवयद्रूपंतस्मैसिद्धात्मने
नमः अतितिक्षायनंक्रूरमुपभोगसहंहरे द्विजिह्वंतवयद्रूपंतस्मैनागात्मने
नमः अवबोधिचयच्छांतमदोषमपकल्मषं ऋषिरूपात्मनेतस्मैविष्णुरूपा
त्मनेनमः भक्षयत्यथकल्पांतेभूतानियदवारितं त्वद्रूपंपुंडरीकाक्षतस्मै
कालात्मनेनमः संभक्ष्यसर्वभूतानिदेवादीन्यविशेषतः नृत्यतश्चैवयद्रूपं
तस्मैकालात्मनेनमः प्रवृत्त्यारजसोयच्चकर्मणांकारणात्मकं जनार्दननम
स्तस्मैत्वद्रूपायनरात्मने अष्टाविंशद्वधोपेतंयद्रूपंतामसंतव उन्मार्गगा

प्रणिपत्य विष्णुप्रमुखा लोकैर्हिता भगवन्मम इत्युक्तास्तास्तु मे सर्वे नग्नमिच्छामि वेदि
तुं को नग्नः किंसमाचारो नग्नसंज्ञां नरो लभेत् नग्नस्वरूपमिच्छामि यथावद्व
दितं त्वया ॥ पाराशरः ॥ ऋग्यजुःसामसंज्ञेयं त्रयी वर्णावृतिर्द्विज एतामुज्झ
ति यो मोहात्स नग्नः पातकी स्मृतः त्रयी समस्तवर्णानां द्विज संवरणं यतः
नग्नो भवत्युज्झितायामतस्तस्यां न संशयः इदं च श्रूयतामन्यद्यद्भीष्माय महा
त्मने कथयामास धर्मज्ञो वसिष्ठोऽस्मत्पितामहः मयापि तस्य गदतः श्रुतमेतन्म
हात्मनः नग्नसंबन्धि मैत्रेय यत्पृष्टोऽहमिह त्वया देवासुरमभूद्युद्धं दि
व्यमब्दशतं द्विज तस्मिन्पराजिता देवा दैत्यैर्ह्रादपुरोगमैः क्षीरोदस्योत्तरं
कूलं गत्वातप्यन्त वै तपः विष्णोराराधनार्थाय जगुश्चेमं स्तवं तदा ॥ देवा ऊचुः
आराधनाय लोकानां विष्णोरीशस्य यां गिरं वक्ष्यामो भगवानाद्यस्तया विष्णुः
प्रसीदतु यतो भूतान्यशेषाणि प्रसूतानि महात्मनः यस्मिंश्च लयमेष्यन्ति क
स्तं संस्तोतुमिहेश्वरः तथाप्यरातिविध्वंसध्वस्तवीर्या भयार्थिनः त्वां स्तोष्याम
स्तवोक्तीनां याथार्थ्यं नैव गोचरे त्वमुर्वी सलिलं वह्निर्वायुराकाशमेव च स
मस्तमन्तःकरणं प्रधानं तत्परः पुमान् एकं तवैतद्भूतात्मन्मूर्तामूर्तमयं वपुः

पविद्धकर्णालेपापिषाखण्डिरोगिभिः कुक्कुटेन श्वना चैव वानरग्रामसूक
रैः उदक्यासूतिकाशौचिमृतहारैश्च वीक्षिते श्राद्धे सुरा न पितरो भुंजते
पुरुषर्षभ तस्मात्परिश्रिते कुर्यात् श्राद्धं श्रद्धासमन्वितः उर्व्यां च तिलवि
क्षेपाद्यातुधानान्निवारयेत् नखादिना चोपपन्नं केशकीटादिभिर्नृप न चैवाभि
षवैर्मिश्रमन्नं पर्युषितं तथा श्रद्धासमन्वितैर्दत्तं पितृभ्यो नामगोत्रतः यदा
हारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति तत् श्रूयते चापि पितृभिर्गीता गाथा मही
पते इक्ष्वाकोर्मनुपुत्रस्य कलापोपवने पुरा अपि नस्ते भविष्यन्ति कुले
सन्मार्गशीलिनः गयामुपेत्य ये पिण्डान् दास्यन्त्यस्माकमादरात् अपि नः स
कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीं पायसं मधुसर्पिभ्यां वर्षासु च मघासु च
गौरीं वाप्युद्वहेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् यजेत वाश्वमेधेन विधिवद्द
क्षिणावता ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयांशे पाराशरीयायां तृतीयेंशे ष्टाद
शोध्यायः १८ ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ इत्याह भगवानौर्वः सगराय
महात्मने सदाचारं पुरा सम्यङ् मैत्रेय परिपृच्छते मयाप्येतदशेषेण क
थितं भवतो द्विज समुल्लंघ्य सदाचारं कश्चिन्नाप्नोति शोभनं ॥ मैत्रेयः

[illegible]ः श्रावको बन्ला[illegible]पाशाशीयायां संहितायान्तृतीये [illegible] वर्षे [illegible] ध्यायः १५
गंवेशवाच ॥ क्वचिच्छ्रेमन्तमासे [illegible] शाखाश्याकनृत्व मेकाश्वा[illegible]गलेश्व
यगैरवैरंगवयेन व गो ‍ ‍[illegible]गवेश्रनथामासमूत्रापिनामहाः प्रयातिन्नमि
मासेत्तनिपेवाधीत्वसामिघः [illegible]मासमनीवाद्वकालयाकेनथामभूषा
त्नालिकमेण्ण्यतनत्नामिदानेनेश्वर गयाश्रुपेनायनश्वाजेकरोतिनिषि
वीपने सफलेनस्पनजन्मनायनेपित्नहिरे प्रमातिकासूनीवाराःश्य
माकाहिविधालमा वनेथपीप्रधानात्नश्वाजाहाणुरुषेषंभ यबाधि
यगवेश्रुक्कानोभूमावोहृयत्निलाः निघ्यावाक्षाविदाराश्रुमवेभाश्राव
शोभना श्रकृनाग्रायण्यपश्रुधानजानेनेश्वर गनसाघानण्णेश्रवम
त्नाश्रविवनेयेन श्रलाध्युनेनेवैवाबलाणुयिण्सूलव गोपावके
करेभानिलवण्णनघाणिव श्रावश्रोश्रवनियीसापत्नदलवण्णनि
व वन्नानेनानिवश्राडेयश्रुवाचानपामने नका[illegible]नमचश्रिहृनथ
नेनवयत्रगो: ङगीधिपेनिलवाश्वश्वाडयोगपनपार्थिव दोरमूकेपाञ
नायदेशमाविकमेवव मार्गेवमाहिषेवैववजेयनश्वाडकमेणि घणत्न

स्नानेरवर सम्यपैत्याशिषायुक्तारद्याद्देशम्याक्षावटदिलिं दत्वावृदलिं
नेभ्योलोवयेदेवुवदेविका प्रोयनामपियेविश्वेदेवाल्लनुह्नीरयेत नथोतिवो
कैनेविप्रप्रीयेनीयात्तयाशिषः पक्षादि सर्जयेदेवापूर्वपित्र्यामं कामने मा
नामहानामयोवे स हृदेवोक्रमास्तनः भोजनेवस्वशक्तावदानेनहाति सर्जने
श्राणात्योवनात्पूर्वकुर्यादेवेविनिम्मस्य विसर्जनेनवप्रथमंपितृमातामहेषु
पि विसर्जयेत्प्रीतिवचः सम्मानाभ्यविनाल्लनः निवर्त्तेनभ्यनुज्ञातानाद्वाकाशात
मनुव्रजेत् ततस्तुवैश्वदेवाख्योकुर्यान्नित्यक्रियांवुधः भुजीयाश्चसमपूज्य
भृत्यवंधुभिरात्मना एवंश्राद्धंततःकुर्यात्पैतृमातामहेनथा श्राद्धैराप्यायि
ताद्युः सर्वान्कामान्पितामहाः त्रीणिश्राद्धेपवित्राणि दौहित्रकुतपास्तिलाः ग
णातम्रजतस्यात्तानेकथासंदर्शनादिकं वर्ज्यानिकुर्वताश्राद्धेकोपाध्वगमनत्व
रः भोक्तुरप्यत्रयानेरत्रयमेतत्रशस्यते विश्वेदेवाश्चपितरस्तथामातामह
हान्नृप कुलेचाप्यायनेह्युसा सर्वंश्राद्धप्रकुर्वतो सोमाधारपितृगणोयोगाधा
रश्चवैदमाः श्राद्धेयोगीनियोगाल्लनस्मान्नभूपालप्रास्यते सहस्त्रस्यापिविप्रा
णायोगीचेत्पुरतःस्थितः सर्वान्भोक्तृंस्तारयतियजमानंतथानृप ॥ इति श्रीवि

रत्नपवद्विनसत्रमाः पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ममतृप्तिप्रयान्तु
आविश्वदेवेश्वसंस्थिताः पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ममतृप्तिप्रयान्ति
त्रिह्नामाध्यापितपूजयः पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः तृप्तिप्रयान्तपितृ
नमयात्स्नेनभूतले पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः तृप्तिमायान्तवेभ
कायेमयेनदत्ताहुते मातामहः तृप्तिपुत्रेनतप्तनथा पितानमपितामहश्च
विदेवदेवापरमं प्रयान्ततृप्तिमनसंतनवयान्तपानः यत्तेषदारेदत्तसमस्त
कथ्यमोक्षायपामहारिशिवरोत्र नमनिपानात्पयान्तमत्रस्तनमशाक्षाः
व्यस्तानसर्वे तृप्तिपुनेषविकरेदत्रेविपुपुभूतले दयाराधमनाशायनेभ्यो
वानिसकृत्संस्कृत सन्तमैलान्तुपातसर्वेनात्रेनभूतले सतिलेननतःपिता
समयदयासामादिनः पितृतीर्थेनसतिलनथैवसलिलांजलिं मातामहेभ्यो
ल्लनेवपितृणांतीर्थेनतिर्पयेत् हविकाग्रंपुटमेवपुष्पभूपादिपूजिते स्वर्पि
त्रेप्रथमेपितृदयातुक्षिप्तनिधौ पितामहाय दातान्यनानि त्रेवनथापरं
दमेमूलेलेपभुजःप्रीनयेहेपववेलाः पितृमातामहाःलदत्तेपमात्यादिभि
पुनः पूजयित्वाद्विनाग्नालादयाराधमनेननः पितृभ्यः सपामदयान्तमन्तः

कि॰
पु॰
१२५

घार्हं त्वाम सम्यग्विधानतः कुर्यात्साचाद्वने प्रातो दृष्यानीन त्वनुत्तमा यथो
वृत्तानदेवानार घोरसंविधानविन् म्लगाधपूर्वदीपाञ्जदत्वाने भोय या
विधि पितृणामथ समैव सर्वमेवोपकल्पयेत् अनुतोवनतः प्राप्य दृश्या
द्भर्भाद्दिघा उगते मेत्र सर्वं पितृणां कृत्वा सावा द्वने बुधः तिलाम्बुना चापस
व्यरस्यारव्यां दिकं तूप कालेन त्रानिषेप्राम सत्र पाको मन्त्रपाध्वा त्राल
तो रम्य तृतानकेनानमपि भोजयेत् योगिनो विविधं पृथ्वेन शालामुपकारे
णः भ्रमन्ति पृथिवीमेतां प्रविज्ञानस्वरूपिणः तस्मादभ्यर्चयेत्यागं श्राद्धका
ले तिथिस्तथा श्राद्धक्रियाफलं हृतिनेत्राशृ जिनो तिथिः तद्भूयाद्यद्भूनद्ग
वर्णम सोन नोन्नूप प्रवृत्ता तद्विनैतत्त्वत्रिः कृत्वा पुरुषर्षभः प्रत्यचकव्यः
वाहायस्वपत्नाटोन्नपाङ्गनि सोमाय वै पितृमते दानव्यान्तरन्तेन वैवस्वताः
यवोवान्यान् नीयादीयनेतनः हृताव पिंडमल्पाल्पा विप्रपानेषु लेवयेत्
ततो ग्रहहमतत्रयमभी द्धमतिसंसृते दत्वाच्च वधमिच्छातो वा वामनदनि
छृते भोक्ष्यतेकृतवद्विनेमानि भिस्वमन्त्रो स्वाल प्रकृष्यता पात्वरनाद
यतेनापिभक्तितः रलोकमत्रपठते भूमेपात्तरणानिलेः कृत्वा ध्येया स्वयित

नवह्निवेदोनः सोमविक्रयी अभिशस्तानथा तेन पिशुनो ग्रामयाजकः कु
तकाश्यापविस्तहन भूनकाश्यापितस्तयः परपूर्वोपतिस्त्रैवमानापित्रो
स्त्यानकः वृषलीसूनिपोहाव वृषलीपतिरेवच तथादेवलकाश्चैव श्या
वेनाहेनिकेवनन प्रथमोहिवृषः शाला आत्रियासोनिमंत्रयेत कथयेत्त
तदोवेषां नियोगोपितृदैविके ततः क्रोधव्यवायादीनायासंवाह्निसेस्मर
क् यतमानोनकुर्वीतदोषलवमस्तनये आदेनियुक्तो भोक्ता वा भोजयि
त्वा नियुक्त्ववाव्यवायी रेनसोगतेनमज्जपत्यात्मनःपितृन् तस्मात् ग्रमस
त्रौदेहिनाआत्मानिमंत्रणे अनिमंत्र्य द्विजोगेहमागतेभोजयेद्यतीन्
पादशौचादिनागेहमागतान्सृजयेन्द्विजो पवित्रपाणिनाचांतानासने
षूपवेशयेत् पितृणामायुजोयुग्मो देवानांइच्छयाद्विजान् देवानामेक
मेकंवापितॄणांवानियोजयेत् तथामातामहश्राद्धे वैश्वदेवसमन्विते
कुर्वीतभक्तिसंपन्नेतंत्रवावैश्वदेविके प्राङ्मुखोभोजयेद्विप्रादेवानामुदङ
मुखान्पितॄन्पितृमातामहानांचभोजयेत्ताश्चपूर्वमुखो पृथक्केचित्
पुः आद्धस्यकरणेशृण्व एकेनैकेनपाकेन वदंत्यन्ये महर्षयः विह्वार्थंकु

वि॰
पु॰
२२४

मपि रहितं प्रजापतिक्षाम सर्वपुत्रानकं तायग्र श्रितो स्थितो प्रणमामि हितपुत्रयो
यकस्मै विदितेन दास्यंति तिलो दकमापि भितोपि समवेतेन तोयेनापि भक्तिनम्रः
समृद्धिं पशुभृत्यस्याकं प्रदास्यंति यतः कृतश्राद्धेनपाप्याओत्येवायिगवांगिके श्र
भावे श्रीणि यतस्माकं आयुः पुत्रान्प्रदास्यंति सर्वकालेष्वनेगत्वा कलमूलप्रदः
कः सूर्यादिलोकपालानां द्रष्टव्यं पतिष्ठयंति नमोस्तिथान्यतयतेनवा त्रेया
ज्ञेयोपयोपरवपिन्नं तौ स्मितृण्यतमक्ता पितरो मयैतोक्तं तो भुजे वत्मानिमा
कृतस्य और्व उवाच इत्येतत्पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनं यः करोति कृतं तेन
श्राद्धं भवति पार्थिव ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पाराशरीये संहितायां
तृतीयेंशे पंचदशोध्यायः १५ और्व उवाच ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छ्राद्धे यद्गु-
णांस्तान्निबोध मे त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडंगवित् वेदविच्छ्रो-
त्रियो योगी तथा वै ज्येष्ठसामगः ऋत्विक्स्वस्रीयदौहित्रजामातृश्वशुरास्तथ
मातुलोथ तपोनिष्ठ पंचाग्न्यभिरतस्तथा शिष्याः संबंधिनश्चैव मातापितृ-
रतश्च यः एतान्नियोजयेच्छ्राद्धे पूर्वोक्तान्प्रथमं नृप ब्राह्मणान्पितृप्रीत्यर्थमनु-
कल्पेष्वनंतरान् मित्रध्रुक्कुनखी क्लीबः श्यावदंतस्तथा द्विजः कन्यादूषयि-

कदाचिद्वैपतियोगोयदिवाहलोनक्षेणकः लसपरपिनष्टोनापलपुणे॰
नृपलघनोसोकालेवनिह्यपरिनामननसिभदेनिभूपालनदापिनृभ्यः दत्तेन
लात्रपदत्तातिनृभिवर्धायुनननकुलजेमनुष्यः न वर्द्धेत्रद्भुतात्मपूर्वकाले
नदायनकियनेपितृभ्यः श्राद्धपानृभिरुपनितेनपुत्रासमग्रपितरस्वपतिग
गाथानृमभावाविपापणमरसलैनैभिष्णामनीवाननोवगाणर्वनमाद्वे
णाकृत्वापितृणांतुद्दिनानिहैति गायतिवेनमृतः कदाचिद्धर्मख्यातिभि॰
मवायभूयः माचोनेशुभानीनिनोपर्यास्वामनृभिननुपारितैः विज्ञैवद्धि॰
त्रवनृणांविशुद्धश्राद्धकालाकर्षेनोविभिज्ञपात्रयथोक्तंपरमाव्नृभक्ति॰
नृणांप्रयत्नेनभवाक्षिनानि पितृगीनोल्पयेवात्रश्राद्धकालेभूतलपार्थिव॰
श्रुत्वानयैवभवनाभोजनात्रादत्तात्मना श्रुपिधन्यः कुलेमायेदत्ताकमभिम
त्रः श्रद्धवंसभिसाठयः पितृणोनिर्वपिष्यति रत्नवस्तुमहायानमहाभो
गातिकेवत्तः विमृवेमनिविप्रभोयोस्मान्नाह्निपरास्वति श्रुनेनवायपायश॰
श्रीकालेस्मिनभक्तिनश्रधीः भोजयिष्यतिविप्राग्रातमात्रविभवोनरः श्र॰
समवीनदानसायान्यमासेलपाक्तिनः प्रद॰ निहिनाउभ्यःस्वस्थानार॰

वि॰
पु॰
१२३

जीनविनाप्ययमतीयानेयनेनया विषुवेवाणसंप्राप्यग्रहणेगाविमहर्षयः समस्तेष्वेवभूपाल
शिष्टकैवगच्छति ननवृषहृष्यौऽसतृप्तसम्यावलोकने श्राद्धान्यवश्यानि कुर्वीतनववसस्या
मैत्रका अमावास्यायदामैत्रविशाखास्वातियोगिनी श्राद्धेपितृगणास्तृप्तिंतदाप्नोत्यष्टवार्षि
कीं अमावास्यायदापुष्येरौद्रेवर्क्षेपुनर्वसौ द्वादशाब्दंतदातृप्तिंप्रयान्तिपितरोऽर्चिताः वासवा
जैकपादर्क्षेपितॄणांतृप्तिमिच्छतां वारुणेवाप्यमावास्यादेवानामपिदुर्लभा नवस्वृक्षेष्व
मावास्यायदैतेष्ववनीपते तदाहितृप्तिदंश्राद्धंपितॄणांशृणुचापरं गीतंसनत्कुमारेणय
थैलायमहात्मने पृच्छतेपितृभक्तायप्रश्रयावनतायच इ॰सुल्केदेनयात्कलयुगान्ते
मुनयोविदुः शुक्लेपूर्वाह्णिकेग्राह्याकृष्णेपूर्वाह्णिकेग्राह्यापराह्णिके एतेयुगाद्यास्मिन्
वृद्धिकसंक्रान्तियोयुगानःयुगाद्यास्तु युगानेषुदत्तमक्षय्यमिष्यते वैशाखशुक्लस्यच या
तृतीयानवमीसौकार्त्तिकशुक्लपक्षे नभस्यमासस्यचकृष्णपक्षेत्रयोदशीपञ्चदशीचमा
घे एतायुगाद्याःकथिताःपुराणैरनन्तपुण्यास्तिथयश्चतस्रः उपप्लवेचन्द्रमसोरवेश्च त्रिष्ट
कास्वप्ययनद्वयेच पानीयमप्यत्रतिलैर्विमिश्रंदद्यात्पितृभ्यः प्रयतोमनुष्यः श्राद्धं
कृतंतेनसमाःसहस्रंरहस्यमेतत्पितरोवदन्ति माघासितेपञ्चदशीकदाचिदुपैतियोगंयदिवारुणेन ऋ
क्षेणकालःसपरःपितॄणांनह्यल्पपुण्यैर्नृपलभ्यतेऽसौ कालेधनिष्ठायदिनामतस्मिन्
प्रयतोपितृभ्यः श्राद्धंकृतंतेनसमाःसहस्रंरहस्यमेतत्पितरोवदन्ति

कारात्सममतिः सपिण्डः सन्निवाधिक्रियार्हान्नृपनायके तेषामभावे सर्वेषां समानोदक
सन्ततिः मातृपक्षसपिण्डेन सम्बद्धा ये जलेन वा कुलद्वयेपि चोत्सन्ने स्त्रीभिः कार्या क्रियान्नृ
प संघातान्तर्गतैर्वापि कार्या प्रेतस्य या क्रिया उत्सन्नबन्धुरिक्थाद्वा कारयेदवनीपतिः पूर्वाः
क्रिया मध्यमाश्च तथा चैवोत्तराः क्रियाः त्रिप्रकाराः क्रिया यास्तासां भेदं शृणुष्व मे आदाहाद्
द्वादशाहाच्च मध्ये याः कथिताः क्रियाः पूर्वास्ता मध्यमा मासि मास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः प्रेते पितृत्वमापन्ने सपि
ण्डीकरणादनु क्रियन्ते याः क्रियाः पित्र्याः प्रोच्यन्ते ता नृपोत्तराः पितृमातृसपिण्डैस्तु समानस
लिलैस्तथा तत्संघातगतैर्वापि राज्ञा वा धनहारिणा पूर्वाः क्रियाश्च कर्तव्याः पुत्राद्यैरेव चो
त्तराः दौहित्रैर्वा नरश्रेष्ठ कार्यास्तत्तनयैस्तथा मृताहनि च कर्तव्याः स्त्रीणामप्युत्तराः क्रि
या प्रतिसंवत्सरं राजन्नेकोद्दिष्टविधानतः तस्मादुत्तरसंज्ञां यां क्रियां तां शृणु पार्थिव यदा
यथा च कर्तव्या विधिना येन चानघ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे [illegible] पाराशरीयायां संहिता
यां तृतीयेंशे त्रयोदशोध्यायः १३ और्व उवाच ॥ ब्रह्मेन्द्ररुद्रनासत्यसूर्याग्निवसुमारुतान्
विश्वेदेवान्पितृगणान्वयांसि मनुजान्पशून् सरीसृपानृषिगणान्यच्चान्यद्भूतसंज्ञितं श्राद्धं
श्रद्धान्वितः कुर्वन्प्रीणयत्यखिलं जगत् मासि मास्यसिते पक्षे पञ्चदश्यां नरेश्वर तथाष्ट
कासु कुर्वीत काम्यान्कालाञ्छृणुष्व मे श्राद्धार्हमागतं द्रव्यं विशिष्टमथवा द्विजं श्राद्धं कु

बालासलिलमये यत्र तत्र स्थितायैनरप्रकाय निवासिनः ‥ तस्माभिमुलोपरकवा
पर्वास्त्रलिलाञ्जलिं प्रविष्टास्तुयासेगोमिग्रामनत्तत्र रपीने कवकमेतनः ऊर्ध्वभूमौ
समत्तरयाथिनः स्वानयोनुरहिं नपिएः प्रनायधुविपाथिव दिवाच भोगं भोगं अमसम
मनुजवृभ दिनान्येनानि चक्रानकेनया वधुभोजनं प्रलत्तमिनयायानिवधुवर्गाणभुन
ना प्रथमेह्नि नीयेव समसेनवमेनया वत्तनागविहिःस्नानकृत्वा दयातिलोदकं ततो
न्वधुवर्गात्त भुविरयान्निलोदकं चतथेह्नि वक्तव्यो भस्मास्थि चयनेन्तथ नरश्रेष्ठ
स्पर्श्यस्तु सपिण्डानामपीष्यते योग्याः सर्वक्रियाणां तु समानसलिलास्तथा अनुलेप
नपुष्पादिभोगादन्यत्र पार्थिव शय्यासनोपभोग श्च सपिण्डानामपीष्यते भस्मास्थि
चयनादूर्ध्वं संयोगो न तु योषितः बाले देशान्तरस्थे च पतिते च मुनौ मृते सद्यः शौचं तथे
च्छातो जलाग्नि उद्बन्धनादिषु मृतबन्धो दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते प्रतिग्रहोयज्ञः
स्वाध्यायस्तु निवर्त्तते विप्रस्यातो द्वादशाहान्नान्नस्याद्य पौचकं अर्धमासन्तु वैश्यस्य मा
सं शूद्रस्य शुद्धये अयुजो भोजयेत्कामं द्विजानन्तेनततो दिने दद्याद्दर्भेषु पिण्डं च प्रेता
यान्नाच्छिष्टसन्निधौ वर्णायुधप्रतोदास्तु दण्डस्तु द्विजन्मनः पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रो वा तद्व १

पापेप्यपापः परुषेह्यभिधत्ते प्रियाणि यः मैत्रीद्रवान्तःकरणस्तस्य मुक्तिः करेस्थिता ये काम
क्रोधलोभानां वीतरागा न गोचरे सदाचारस्थितास्तेषामनुभावैर्धृता मही तस्मात्सत्यं वदे
त्प्राज्ञो यत्परप्रीतिकारणं सत्यं यत्परदुःखाय तत्र मौनपरो भवेत् प्रिययुक्तं हितं नैतदिति
मत्वा न तद्वदेत् श्रेयस्तत्र हितं वाक्यं यद्यप्यत्यन्तमप्रियं प्राणिनामुपकाराय यदेवेह प
रत्र च कर्मणा मनसा वाचा तदेव मतिमान्भजेत ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे [illegible] पाराश
रीयायां संहितायां तृतीयेंशे द्वादशोऽध्यायः १२ और्व उवाच ॥ सचैलस्य पितुः स्नानं
जाते पुत्रे विधीयते जातकर्म तथा कुर्याच्छ्राद्धमभ्युदये च यत् युग्मान्देवांश्च पित्र्यांश्च सम्य
क्सव्यक्रमाद्द्विजान् पूजयेद्भोजयेच्चैव तन्मना नान्यमानसः दध्यक्षतैः सबदरैः प्राङ्मुखोदङ्
मुखोपि वा देवतीर्थेन वै पिण्डान्दद्यात्कायेन वा नृप नान्दीमुखः पितृगणस्तेन श्राद्धेन पार्थि
व प्रीयते तत्तु कर्तव्यं पुरुषैः सर्ववृद्धिषु कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशे नववेश्मनः नामकर्म
णि बालानां चूडाकर्मादिके तथा सीमन्तोन्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने नान्दीमुखं पि
तृगणं पूजयेत्प्रयतो गृही पितृपूजाक्रमः प्रोक्तो वृद्धावेष समासतः श्रूयतामवनीपाल प्रेत
कर्मक्रियाविधिः प्रेतदेहं शुभैः स्नानैः स्नापितं स्रग्विभूषितं दग्ध्वा ग्रामाद्बहिः स्नात्वा स

स्त्रीवन्विष्णुश्चेस ७ न्सर्गैवर्णदिनः तिष्ठञ्च्छ्रञ्चेपञ्चहतेयानेनाव स्नुञ्चेयेन स्वेष्कविष्णु
ञ्चकानिसर्वैदेवनसेवयेन स्नेष्कापिवानकेनसर्गानाञ्चकालेप्रणाम्ये वलिमंगल
नघाटोनुह्येमेनमहाजने योधिनेनावमन्येनन चासोविपसेतुथः नयोवेष्णुभ
वज्राङ्गनाभिकर्णान्कराबन मंगलापुष्यन्नात्णगुञ्चननभिवायेव ननिक्राम
त्कृत्यावः सदाचारपरोनरः वनमुपनमक्तयान्कालेकोमपरोभवेन ह्रीनान्
मुञ्चसाभृनपासेनवृद्धस्यनो देवर्षिपूजनकसम्याकितपिल्प्रदकमृदः सत्कनो
वातिथीनायसलोकाउनमात्रेनेन हितेनिनेप्रियकालेवचणामायोहिभाषते १
मृयातिलोकानाह्रादहेतभूतान्पालवान् ह्रीमानसत्पदमायुक्तो प्यास्तिकोवि
नयान्नः ययाभिजनवृत्तान्येयातिलोकानवृत्तमान् प्रकालगाजिनायेन प
देस्याषोवकारदिषु प्रनयापेक्षुपः कर्योकुपपगगारिकेनया ग्रामञ्चयतिर्यक्ञन
सर्वेषुवमेमनी भीनास्नासनक्रत्मापुःस्वर्गनस्यालाकेफले वर्षांतपादिके
क्कुच्चीलाणिराज्ञपवीषुव ण्णीरञ्जाणकामोवैसोपानकस्मृदाग्रनेत्र नोर्धनति
र्योष्णरवासिनीदर्पयेदेनुवुपः युगमाञ्चेमकोष्टहेनरोगक्वेविलोकयन् दोष्वके
वृनष्टोषाष्टवयान्मायोनिरस्यति तस्यपर्मोयाक्कामानोह्यनिनाल्पापिजायते १

ज्योति पायानानिक्रमेङ्गुधः नैक सूनालंवीगक्ले ग्रव सून्यश्रहे ग्रनेन केवलि
कालेकामेच्छवलिभस्मतयानया स्नानाहपर्णी वैव ह्रतःपरिवर्जयेन नानार्थ
नाश्रयोन्कोष्ठिग्रनिस्रोविवपेनगुण उपसर्ग ग्रवव्याल चिरैनिष्ठ ग्रवोस्थितः ग्र
नीवनागरेस्वमेनवद्यानासनेगुधः नमावेननयायायायायासेचनरेषवर
देहिनः योगिण स्नुवप्रनोक्तावेणवर्जयेन ग्रव यथायवयानेदुरोवाननयोनः
या नसुयावनस्वपेनयोनचैवेणस्पयोदुपुः मृजककत्तुनारासेहवायवीव
र्जयेन कामस्वावनायायाह्रग्रिपारवावमनोनरा नोकवस्तुप्रवर्तनादिनावारा
नकेनये नासमेजसयोलत्तमरूयसीनकरावन सनपूममनिकयोहिदणार्थम
यियाम्यते विशेषनोनमेगच्छेत्रापमेस्तुसरावुधः विवाहस्नुविवाटस्नुनलाष्ठी
लानूपघ्नेनारभनकलिशानः स्नुष्कवेगाचवर्जयेन ग्रयाल्सूतानिस्नाफल्यावेर
लयायामेन्यमेन स्नानेनागानिर्निर्मोले स्नानयान्यानपाणिना नवानिवन
येत्नेयानाशमेस्तुवनोत्थितः पादेननाक्रमेत्पादेनमूत्राभिसुक्रेनयेन वेपास
नेणरोरभुनेनविन्वयान्वितः ग्रपसव्यानगच्छे सवेवागारे ठनछाये मेगन्यापु
न्याग्रनतोविपरीतानरादिणे सोमार्कोग्रमवायहेनासूत्यानाचनमूस्त्रोठ ऊयो

वि॰
पु॰
१२॰

गैवंवाच देवमोग्रलत्तामिंडरूताबापात्तथावृषेन हिकालेवनमेसंप्रामग्री।
नुपवरेन्सदा नथानुपक्नेवसेप्रापाल्लाश्चरूथाबरी: प्रातकोम्बेवरत्नानिविप्रिवा
मयनोनर:प्रसरपामल्लकेशाश्चस्तगपिवारूवेशाभृत सिना:समनसोहृष्याविभिया
श्चनरस्सदा किंचिनरस्वनक्लेरेनाल्पमध्यप्रियेवदेन प्रियेवनान्नृतेचूयानान्यदे
बोनुरीरयेन नान्यानुियेनथावैरोववयेतुरूषषवर देनष्टयपमारोकेनउल
क्लायानसेश्चयेन विडम्बपतितोमनवद्भवेरानिकोलवैः वेयकोवेपक्कीभ
नेदलद्वाअरनकथैसमरू नथानिवायपीलेसपरिवारवनेःपाठेः कुंपोमेत्रीन
उवैननेकपथानमात्रनीन नावगाहेत्रलोभसावेगमयेजनेषवर प्रदीमेवे।
समनाविशानारोहनपीयनेननः नऊयाहनसंववंषनरूलेयाश्चनास्तिको।
नासेश्चस्नुनमुलोन्नृमः प्रवासकामोविवनेपून नेश्चंरूसंदपांद्येवनमुवेनाव
नेवुपः नलानलोरयोःकिंपानननृणात्रमकौलिनेन नप्रमशुभदयंदूलोषनन्नृ।
ङ्यादिवदत: मोनीबमेवान्यशानान्नुश्चविनाभिवोदने नेवसूर्योबाल
पनोरयेन हाउपौनथालेदेवशावगपिभिसासापवनुघायेऔवेत्रनुरू।
प्रमशानोपवनानिव उरुलीसानिकवैवबनेयत्रिधिसवेदा प्रन्यदेवादिन

नारद्विलोनान्यकामेनानाद्यमेनानायोषितो द्वनद्वामामतिभ्रक्रोवास्वये वे
भिगुप्तोमूनः स्नानःस्वमापपृगीतानानाध्मानःद्वषिनापिवा सकामस्यानुरागाम्नु
मवायपूरुषाब्रजेन वनईशपहमोवषप्रमावस्याघपूर्णिमा यथोपनानिराजेद्रः
विमक्रानेरुव नालस्रीमामसभागीसर्वपुतषुवृपुमान् विपूत्रभोजननाम
प्रयानिनरकन्नृपः प्रयोषपवस्नेषुतस्नानस्यामिभिनुपेः भावसक्षा द्ववे
दृस्नाध्मानजप्यपरनेरै नाम्ययानावयानोवानापपुक्रोषथस्नपा देवद्विज
गुरूणांवन्मवापनाश्रमेभवेत् वैस्यवनरतीरषुवेनेवचनस्यव् नावश्म
श्रानोपवनेसलिलेयमहीन्तले प्रोक्तपर्वस्वषोषुनेवभूपालस्वपयोः गा
क्षेत्स्ववायमनिमोनमत्रोष्णारपीडितः पर्वस्वभिगमोधन्यालिवापमहीन्
प भुविरोगावहोन्यालामप्रुष्टालानलायाये परदारानगच्छेनमनसापि
कदाचन किमुवाचाप्यिवेपोपिनास्तिनेषुमवापिनो मृत्वोनरकमभ्योति
हैयेरत्रापिवापुषः परदारासगानिर्पुसायुभयत्रापिभीतिदा इतिमत्वास्वदारे
षुऋतुमत्सुबुधोव्रजेन् यथोक्तदोषहीनेषुसकामोपुन्तनावपि ॥ इतिश्रीवि
ष्णुपुराणेतृतीयांशेसदाचारीयायांमेहिताधानेनोपदेशोपकारपोध्यायः ॥

पतिष्ठेत्स्वयमुत्थायसमयागात्समयकाङ्क्षिणः सर्वकालमुपस्थानंसंध्ययोःपार्थिवेष्यते अ
न्यत्रसूतकाशौचविभ्रमातुरभीतितः सूर्येणाभ्युदितोयस्तुत्यक्तःसूर्येणवास्वपन्।
सोन्यत्रातुरभावाच्चप्रायश्चित्तीयतेनरः तस्मादनुदितेसूर्येसमुत्थायमहीपते उ
पतिष्ठेन्नरःसंध्यामस्वपंश्चदिनान्ततः उपतिष्ठन्तिसंध्यांयेनपूर्वांनचपश्चिमां व्रजन्ति
तेदुरात्मानस्तामिस्रंनरकंनृप पुनःपाकमुपादायसायमप्यवनीपते वै
श्वदेवनिमित्तंवैपत्न्यासार्धंबलिंहरेत् तत्रापिश्वपचादिभ्यःतथैवान्नावसर्जनं अ
तिथिंचागतंतत्रस्वशक्त्यापूजयेन्नृपः पादशौचासनप्रह्वस्वागतोक्त्याचपूजनं
ततश्चान्नप्रदानेनशयनेनचपार्थिव दिवातिथौतुविमुखेगतेयत्पातकंनृप तदे
वाष्टगुणंपुंसांसूर्योढेविमुखेगते तस्मात्स्वशक्त्याराजेन्द्रसूर्योढमतिथिंनरः पू
जयेत्पूजितेतस्मिन्पूजिताःसर्वदेवताः अन्नशाकाम्बुदानेनस्वशक्त्यापूजयेत्तुमान् श
यनप्रस्तरमहीप्रदानैरथवापितं कृतपादादिशौचस्तुभुक्त्वासायंततोगृही गच्छे
च्छय्यामस्फुटितांनतुदारुमयींनृप नविशालांनवाभग्नांनसमांमलिनांनच नच
जन्तुमयींशय्यामधितिष्ठेदनास्तृतां प्राच्यांदिशिशिरःशस्तंयाम्यायामथवानृप
नास्नातांतुस्त्रियंगच्छेन्नातुरांनरजस्वलां नानिष्टांनप्रकुपितांनाप्रशस्तांनगर्भिणीं

नस्मात्क्लिनकराविश्वरेश्वर नाशीवेपुरुषोश्रीयात्स्मश्रजगतीपने मध्येकुटीस
र्थिमस्मन्मस्त्रविवेकवान् अश्रीयानुमयाश्चत्वापूर्वेनमपुरंस लवनाभूतयाम
ध्येकुटनिकालिकेनया प्रात्सवेपुरुषोश्रीयामध्येवकठिनाशान अनेपुनर्ईश्वराक्षीनव
लाशोचनेमुख्याते अग्निर्दैभदवाहिमिवाणनोनेमकूमयत पवचासेमहामोन प्रा
णायाध्यायनायतनन् भुक्तासमागयावमप्राणुलोर्दमुलोपिवा मृयाप्रव्रनराथा
मेध्याये प्रकालाभूलनः स्वात्प्रधानविश्वतत्वकुनामनपरिग्रहः अभीष्टदेवतानान
कुर्वीनस्मरणेनरः अग्निंतथायपवोत्रयार्थिवेयचनेविनः स्नात्वकाशानभस्मानन्तर्योन
त्तुमेहरे अन्वेवलयायेभूमेनपामगिरिविलक्षव भवनेनतारिणोम्माममात्स्ववाहुने
मुवे प्राणायानमभानयामुद्गानव्यानयोस्तथा अनेपुष्टिकरंवातमभात्स्ववाहूतेम
र्वे अग्न्यत्यवहीवद्वानलसुखुकेमयानेमरयदशोध भुलेशमेतनाविज्ञाषसभवेय
कुवशोभममवास्वदेवो विश्वस्समलेर्दियरेहूमेत्प्रधानभूतोभगवान्पथेकः मनेन
नेनाश्रमशेषमत्रमातोमपरमेयपरिणाममेनव विज्ञरत्नातयेवात्रयगिणामस्वैवय
या मन्येननेनमूढकेनोलत्रयमिदंतथा दुर्ल्लभ्यार्थमन्त्रहूतेनपरिमाणेनयोदरं अ
नायासप्रत्याशीनिकुर्यात्कर्माण्यतद्विनः मक्कारस्त्वितिविनोदेन समागमादवबोधना
दिनेनयत्ननसंध्याम्भुपानिष्ठन्समाद्विनः द्विनात्रसंध्याम्भूर्येणपूर्वाम्बदेवेपुनावुधः ३

केवलमघंभुङ्क्तेयोभुङ्क्तेचातिथिंविना ततः स्ववासिनीदुःखिगुर्विणीवृद्धवालकान् भो
जयेत्संस्कृतान्नेन प्रथमं चरमं गृही अभुक्तवत्सुचैतेषुभुञ्जन्भुङ्क्ते सदुष्कृतं मृतश्चगत्वान
रकं श्लेष्मभुग्जायते नरः अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते ह्यजपी पूयशोणितं असंस्कृतान्नभु
ङ्मूत्रं बालादिप्रथमं शकृत् तस्माच्छृणुष्व राजेन्द्र यथा भुञ्जीत वै गृही भुञ्जतोपि यथा
पुंसः पापबन्धो न जायते इह चारोग्यमतुलं बलबुद्धिस्तथा नृप भवत्यरिष्टशान्
तिश्च वैरिपक्षाभिचारिका स्नातो यथावत्कृत्वा च देवर्षिपितृतर्पणं प्रशस्तर
त्नपाणिस्तु भुञ्जीत प्रयतो गृही कृते जपे हुते वह्नौ शुद्धवस्त्रधरो नृप दत्त्वातिथिभ्यो
विप्रेभ्यो गुरुभ्यः संश्रितेषु च पुण्यगन्धः शस्तमाल्यधारी चैव नरेश्वर नैकवस्त्र
धरोथार्द्रपाणिपादो महीपते विशुद्धवदनः प्रीतो भुञ्जीत न विदिङ्मुखः प्राङ्मु
खोदङ्मुखो वापि न चैवान्यमना नरः अन्नं प्रशस्तं पथ्यं च प्रोक्षितं प्रोक्षणोदकैः न कु
त्सिताहृतं नैव जुगुप्सावदसंस्कृतं दत्त्वा तु भक्तं शिष्येभ्यः क्षुधितेभ्यस्तथा गृही प्रशस्त
शुद्धपात्रे तु भुञ्जीताकुपितो नृप नासन्दिसंस्थिते पात्रे नादेशे च नरेश्वर नाकाले ना
तिसंकीर्णे नाग्रं दत्त्वा नरोग्नये मन्त्राभिमन्त्रितं शस्तं न च पर्युषितं नृप अन्यत्र फल
मांसेभ्यः शुष्कशाकादिकात्तथा तद्वद्द्रवरिकेभ्यश्च गुडपक्वेभ्य एव च भुञ्जीतोद्धृ

कायापृथग्भीसर्वांश्चेतायनः श्वबालोलविहंगानां शुविरस्थानेनोनरः येनाने
वतिनाकेविरशुत्राश्चैवमानवः ननानोदोपमात्रैवकालेनिष्ठेनस्कंगमे श्रुतिः
थियुहृनाधायनस्थुंबायचेकपा श्रुतिषिनत्रस्पृभमृत्रयेनस्थागनादिना नथा
सनपलेनेनपारपलालनेनव श्रउयावात्रदानेनसिवस्रात्रेणव गात्कलश्राव
यानेनश्रीतिशुनपारयेन्ह्री श्रतानत्रलनामानमनानस्तशुपाठाने पून्नयेरातिः
थिसमागेकपानलिवासिने श्रकिंवनमसहूरमनाटपाङ्गपायाने श्रुसमेन्माति
थिंभूतंस्तुककामात्रनन्यथः स्वाध्यायमात्रवरणमहूभावनस्थाकले हिरण्याग
भंवश्चानमन्येनाश्मगानगृही पिनपंचापरविप्रमेकमथापाशवनूप नहेपाः
विटिनावारसंभूनिपंवपालिक श्रत्राग्रवसमुन्नयहूनकारोपकाल्पने लिवानयभू
नेभूपालश्रोत्रियायोपयादयेन रथाश्रुभिताविनयंपरेश्रोत्रालवारिणा त्रुक्षप
वनुपोरथाह्विमवोमत्यवासिने त्रुत्येनेनिषिय:प्रकापाणुनाभिलवश्चेय वनः
र:पूनयनेनानृपपलाप्रशुमने श्रुतिष्टिंयस्याभप्रा श्रोत्रहानमानितिनिवनेने स
नमिङृह्णनेदनाप्रशुल्यमानायगाछति पानापनापतिः श्राक्रोवह्निवेस्वगणेयेमा
प्रविश्यातिष्ठिमेनेवेभनुनेनेनवेपवर नस्मादनिष्ठिपूजायापायनेनमननेनवः स

वैसम्प्रिहोवेवकर्णी[illegible]न: पृनापतिसंपुहिषपदृशापाद्भुतिमासतान शूला
द्य:कारापपायापनतेनुमतयेक्रमान न [illegible]वमर्णािकेतू पूज्ञमानेन्पाद्याःतिपेनत:
हानेपानलिंपानस्पुम[illegible]वशालता:तिपेन शुलस्पपुरःपद्मात्रतिदेवानपिमेपू
ता हूरयापुर्मेतनायवकृतापुलपारेव शुगाति[illegible]तेरषाडुनपोषाकिकाम्याले
पापुनरविहिरभागेयान्वनतिवलिधुप: निवेपङ्केवटरेववकर्मकर्यानत:पुरं वायवेवा
यवेतिदसमलछननेहिशा ग्रामलाचानतिनायमानवेवतिपेकलि विषवृहेवा॰
विषवभूतेनपाविषवपनीपिंतून यदमानेचसमुहिषपवलेदृशानेपवर ततोनिम्न
त्रमादायभूमिभागेप्सुवोबुप: दृपारपोवभूतेभ्य:स्वक्रयानेसमाह्नितः देवामनु
मापशावेवपासिमितरास्मयतेस्वगृहेनसम: पेनापिशाचा तनवस्तमस्तापेवात्र
मिञ्चतिमयानदत्र पिपीलिकाकीटपतंगकाद्यावुभुक्षिता:कर्मनिवद्धवद्धाः प्रया
ततेतृप्तिमिदमयात्रतेभ्यो विसृष्टमन्नमितोभवन्त भूतानिसर्वाणिनयाक्रमेनदत्त
चतिस्मेनयतोनारदस्ति नस्मात्दहभूतनिकायभूतमन्नमयदत्तामि[illegible]वायतेपुनः
वनदेशाभूतगणोपपवत ब्राह्मनायेविवलभूतसङ्घा: नापर्णमन्नदहिमप्राविहद
हेतेषामिदनेस्तुहितोभवन्त इत्युच्चार्यनरोदयादन्नं श्रद्धासमन्वित: भुविभूतोप

माहितः त्रिरपः प्रीणनार्थाय देवानामपवर्जयेत ऋषीणाञ्च यथान्यायं सकृच्चापि
प्रजापतेः पितृणां प्रीणनार्थाय त्रिरपः पृथिवीपतेः पितामहेभ्यस्तथा प्रीणयेत्प्र
पितामहो मातामहाय तत्पित्रे तत्पित्रे च समाहितः दद्यात्पैत्रेण तीर्थेन काम्यं चान्यः
शृणुष्व मे मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे गुरुपत्न्यै तथा नृप गुरवे मातुलादीनां स्निग्धमित्राय भू
भुजे इदं चापि जपेदम्बु दद्यादात्मेच्छया नृप उपकाराय भूतानां कृतदेवादितर्पणं देवा
सुरास्तथा यक्षा नागा गन्धर्वराक्षसाः पिशाचा गुह्यकाः सिद्धाः कूष्माण्डास्तरवः खग
जलेचरा भूमिचरा वाय्वाहाराश्च जन्तवः तृप्तिमेते प्रयान्त्वाशु मद्दत्तेनाम्बुनाखिलाः
नरकेषु समस्तेषु यातनासु च ये स्थिताः तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया
ये बान्धवाबान्धवा ये येन्यजन्मनि बान्धवाः ते तृप्तिमखिला यान्तु यश्चास्मत्तोभिवाञ्छति १
कामोदकप्रदानेन मयानेन काथिनेनृप यदन्नाप्रीणयत्येतमनयासकलंजगत
जगदाप्यायनोद्भूतं पुण्यमाप्नोति चानघ दत्वा कामोदकं सम्यगेतेभ्यः श्रद्धयान्वितः
आचम्य च ततो दद्यात्सूर्याय सलिलाञ्जलिं नमो विवस्वते ब्रह्मन्भास्वते तेजसे च नृप
नमो विवस्वते ब्रह्मन् भास्वते विष्णुतेजसे जगत्सवित्रे शुचये सवित्रे कर्मदायिने त
तो गृहार्चनं कुर्यादभीष्टसुरपूजनं जलाभिषेकपुष्पाणां धूपादेश्च निवेदनं प्रपू

वाल्मीकसूक्ष्मकोन्मानोमुद्रेनान्नर्नेलान्नथा शौवावमिश्रोगन्धाञ्जनदयाले
पसंभवा प्रणश्राण्ययपनाव ह्लेनान्यानावप्याष्टिव परिम्नतेभ्रूद बलोस्मकल
शोन्नमाधने पकालिंगमूहस्त्राजामक्लेनव मूत्रये इमचार्के जपोहेनव्यूत्र
शैवव्रकीर्तितः पकालिंगगुदेतिस्रो दशावामकरेनथा हृत्ल दर्पदसमान्म
मूढः शैवोपचारिकः प्रक्षेनापरफ लेनतूलेनावुडुरेनव प्राजमेवस्मूट
पस्मातपादयास्मनाहेनः तेषामदिनोन्त्रिपावस्त्रपादानत्र दवेपुनः त्रिपि
वेत्तलिलतेनमुखोद्दिगरिमानयेत शीर्षाग्राद्ये निततः बोनिमूर्धानवम
मालभेत् वाहूनाभिशूलेयनहृदये वापि समस्थान स्नावानस्मनतः क्रमेण
मोकेपाप्रसारने प्राक्शोजनमपाल्य हर्वीयालभनानिव ततःसर्वर्णेथमे
णाकृ स्पर्शवधनार्जने क्रुर्वीत आरम्यपाक्रियनेस्पूष्टिवीपते सोमसंख्या
विसंख्यापाकसंख्यास्त्रसंघिताः पुनाय न्नमसुख्याणयनेनानेपनार्जने न
शेनदनपके पुद्वावानेनलेपुव नितोकिपार्थस्नापीनगोरिप्रस्नवणे पुव
कृपेषु द्दननेपनस्नानं कुर्वीतवाम्भुवि स्नापीनाद्दननोयन एष्वातथा स
भावे शुचिवस्त्रपनस्नानो देवर्षिपितृतर्पणं तेषामेव हितार्थं कुर्वीत सम

श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्ते लोकास्स्वात्परस्मात्तु यथा निन्दहीपने गोविन्द वाव कृष्ण
नोसद्भिरीपालस्वद्रमात्स्यलक्षणं सदाचारवनं शुत्रां जिनोलोकान्तुभावय माय
वः हीनाश्चेषास्नस्य भ्रसाप्रवाचकः नेषामाचारणंयेनु सदाचारस्त्रुताने सम
धेयाश्च मनवः प्रनानां पनुयलच्या सधाचारस्य संदनाशेवनकास्त्वमसीयते ज्ञाले
मुहूर्ते चास्थीच स्नानं सेमतिमान्स्य विद्रपः विनयेद्धर्ममर्थं वापि विरोधिनं यपी
नुयात्तयो कामः ज्ञाश्रयोरपि विनेयत इत्साहत्स्या विनाशाय त्रिवर्गं समदर्शिनः प
रित्यजेदर्थकामौ धर्मपीडाकरौ नृप धर्ममप्यसुखोदर्कं लोकविद्विष्टमेव च न
नः वन्त्तानक्स्व पशुपान्मोत्रेनेश्वर नैव स्नाभिश्च विदेप मनीत्याभ्यधिकः पुरः द
शार्वस्यार्थं वृत्रीपूरवमाचरेत् पारस्यमेव नोद्धिष्ट माहिपकश्वहाणाणे ग्रामे
क्षुद्यानस्ड्र यामस्तर्थीप्नानिलालच्या गुरु द्विजानीश्चत्तत्पानु मोहेनचरावनं न
कृष्टेसमपकश्चेवागोत्रेजननसंसर्गे नवमंगि मनः यादिनीचेश्च कपणु नाभ नो
ध्रुनोनाभमस्तीरिनशमपानेसमाचरेत् नत्सर्वं वशरीकस्य रत्नरथवनं संजयत्
उत्थिते द्विवामध्ये विपरीतम्यतो निशि कुर्वीतानापदि प्राज्ञो मनोदुर्गां व्याधिन
न्तौरात्रीयेव हृ पांवस्त्रुशाहृतनमनकः निक्षेनामविरनझनवाकिंविर्दुरीक्षेत

वि॰
पु॰
११५

गुरोश्शुश्रूषणं कुर्यान्नरनाथाथ(?)तथापि वा वैखानसो वापि भवेत्परिव्राडथवेच्छया
पूर्वसंकल्पितं यादृक्तादृक्कुर्यान्महीपते वर्षैरेकगुणां भार्यामुद्वहेत्त्रिगुणः स्वयं
नातिकेशामकेशां वा नातिकृष्णां न पिंगलां निसर्गतोधिकांगीं वा न्यूनांगीमपि नो
द्वहेत् नाविशुद्धां सरोमां वा अकुलीनां च रोगिणीं न दुष्टां दुष्टवाचालां व्यंगिनीं पितृ
मातृतः न श्मश्रुव्यंजनवतीं न चैव पुरुषाकृतिं न घर्घरस्वरां क्षामां तथा काकस्वरां
न च नानिबद्धेक्षणां तद्वद्वृत्ताक्षीं नोद्वहेद्बुधः यस्याश्च रोमशे जंघे गुल्फौ यस्यास्तथो
न्नतौ गंडयोः कूपकौ यस्या हसंत्यास्तां न चोद्वहेत् नातिरूक्षच्छविं पांडुकरजामरुणेक्ष
णां आपीनहस्तपादां च न कन्यामुद्वहेद्बुधः न वामनां नातिदीर्घां नोद्वहेत्संहतभ्रु
वं न चातिच्छिद्रदशनां न करालमुखीं नरः पंचमीं मातृपक्षाच्च पितृपक्षाच्च सप्तमीं
गृहस्थश्चोद्वहेत्कन्यां न्यायेन विधिना नृप ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुर
गांधर्वराक्षसौ चान्यौ पैशाचश्चाष्टमो मतः एतेषां यस्य यो धर्मो वर्णस्योक्तो महर्षिभिः
विधिः कुर्वीत दारग्रहणं तेनान्यं परिवर्जयेत् सधर्मचारिणीं प्राप्य गार्हस्थ्यं सहित ॰
स्तया समुद्वहेद्ददात्येतत्सम्यग्व्यूढं महाफलं ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयांशे दशमोऽध्यायः
सगर उवाच गृहस्थस्य सदाचार

ॐ [illegible]उवाच [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]नः [illegible]
[illegible]मनः [illegible]उवाच [illegible] न
[illegible]नः
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

पाद्देसि पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप चतुर्थमाश्रमस्थानंगच्छेन्निर्धूतमत्सरः
त्रैवर्गिकांस्त्यजेत्सर्वानारंभानवनीपते मित्रादिषुसमोमैत्रस्समस्तेष्वेवजंतुषु
जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनःकर्मभिःक्वचित् युक्तःकुर्वीतनद्रोहंसर्वसंगांश्चव
र्जयेत् एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपंचरात्रस्थितिःपुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवाना
स्यजायते प्राणयात्रानिमित्तंचव्यंगारेभुक्तवज्जने कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षा
र्थंपर्यटेद्गृहान् कामःक्रोधस्तथादर्पोमोहलोभादयश्चये तान्सदोषांस्त्य
ज्यपरिव्राट्निर्ममोभवेत् अभयंसर्वभूतेभ्योदत्वायश्चरतेमुनिः नतस्यसर्व
भूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित् कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखे
जुहोति विप्रस्तभिक्षोपगतैर्हविर्भिःचिताग्निनांसव्रजतिस्मलोकान् ॥
मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःस्वसंकल्पितबुद्धियुक्तः अनिंधनंज्योतिरि
वप्रशांतःसब्रह्मलोकंश्रयतेद्विजातिः ॥ ॥ ॥ ॥ इतिश्री
विष्णुपुराणेतृतीयेंशेनवमोध्यायः ॥ सा
गरउवाच ॥ ॥

हाश्च सर्वेषां प्रतिष्ठा योनिरेव च तेषां स्वागतदानादि वक्तव्यं मधुरं वचः ।
गृहागतानां दद्याच्च शयनासनभोजनं अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्र
तिनिवर्त्तते स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति अवज्ञानमहङ्का
रो दम्भश्चैव गृहे सतः परितापोपघातौ च पारुष्यं च न शस्यते यस्तु सम्य
क् करोत्येवं गृहस्थः परमं विधिं सर्वबन्धविनिर्मुक्तो लोकानाप्नोत्यनुत्त
मान् वयःपरिणतो राजन् कृतकृत्यो गृहाश्रमी पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य वनं ग
च्छेत् सहैव वा पर्णमूलफलाहारः केशश्मश्रुजटाधरः भूमिशायी
भवेत्तत्र मुनिः सर्वातिथिर्नृप चर्मकाशकुशैः कुर्यात्परिधानोत्तरीयके
नदीत्रिषवणं स्नानं शस्तमस्य नरेश्वर देवताभ्यर्चनं होमः सर्वाभ्यागतपू
जनं भिक्षाबलिप्रदानं च शस्तमस्य नरेश्वर वन्यस्नेहेन गात्राणामभ्यङ्ग
श्चास्य शस्यते तपश्च तस्य राजेन्द्र शीतोष्णादिसहिष्णुता यस्त्वेतां नियतश्च
र्यां वानप्रस्थश्चरेन्मुनिः स दहत्यग्निवद्दोषान् जयेल्लोकांश्च शाश्वतान् च
तुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुमर्ह

स्याकरोत्तथ पाशुपाल्यंवनिज्यंचकृषिंचमनुजेश्वर वैश्यायजीविकां
ब्रह्माददौलोकपितामहः तस्याप्यध्ययनंयज्ञोदानंधर्मश्चशस्यते नित्यनै
मित्तिकादीनामनुष्ठानंचकर्मणां द्विजातिसंश्रयंकर्मतादर्थ्यंतेनपोषणं
क्रयविक्रयजैर्वापिधनैःकारूद्भवेनवा दानंचदद्याच्छूद्रोपिपाकयज्ञैर्यजे
तच पित्र्यादिकंचसर्वंवैशूद्रःकुर्वीततेनच भृत्यादिभरणार्थायसर्वेषांच
परिग्रहः ऋतुकालाभिगमनंस्वदारेषुमहीपते दयासमस्तभूतेषुति
तिक्षानातिमानिता सत्यंशौचमनायासोमंगलंप्रियवादिता मैत्र्यस्पृ
हातथातद्वदकार्पण्यंनरेश्वर अनसूयाचसामान्यावर्णानांकथितागु
णाः आश्रमाणांचसर्वेषामेतेसामान्यलक्षणाः गुणापद्धर्मांश्चसर्वेषांविप्रादी
नामिमांशृणु क्षात्रंचकर्मद्विजस्योक्तंवैश्यकर्मनचैवहि सामर्थ्येसतितत्त्या
ज्यमुभाभ्यामपिपार्थिव तदेवापदिकर्तव्यंनकुर्यात्कर्मसंकरं इत्येतेक
थिताराजन्वर्णधर्मामयातव धर्ममाश्रमिणांसम्यग्ब्रुवतोमेनिशामय ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेमहापुराणेपाराशरीयायांसंहितायान्तृतीयेंशेष्टमोध्या
यः ८ ॥ और्वउवाच ॥ बालःकृतोपनयनोवेदाहरणतत्परः गुरुगेहेवसे

नभूप ब्रह्मचारी समाहितः शौचाचारवता तत्र कार्यं शुश्रूषणं गुरोः व्रतानि
चरता ग्राह्यो वेदश्च कृतबुद्धिना उभे संध्ये रविं भूप तथैवाग्निं समाहि
तः उपतिष्ठेत्तथा कुर्याद्गुरोरप्यभिवादनं स्थिते तिष्ठेद्व्रजेद्याते नीचैरा
सीन वसति शिष्यो गुरोर्नृपश्रेष्ठ प्रतिकूलं न संचरेत् तेनैवोक्तः पठेद्वे
दं नान्यचित्तः पुरः स्थितः अनुज्ञातश्च भिक्षान्नमश्नीयाद्गुरुणा ततः अवगाहे
दपः पूर्वमाचार्येणावगाहिताः समित्जलादिकं चास्य काल्यं काल्यमुपा
नयेत् गृहीतग्राह्यवेदश्च ततोऽनुज्ञामवाप्य वै गार्हस्थ्यमाविशेत्प्राज्ञो नि
ष्पन्नगुरुनिष्कृतिः विधिनावाप्तदारस्तु धनं प्राप्य स्वकर्मणा गृहस्थ
कार्यमखिलं कुर्याद्भूपाल शक्तितः निवापेन पितॄनर्च्चन् यज्ञैर्देवांस्तथा
तिथीन् अन्नैर्मुनींश्च स्वाध्यायैरपत्येन प्रजापतिं बलिकर्मणा भूतानि वा
क्सत्येनाखिलं जगत् प्राप्नोति लोकान्पुरुषो निजकर्मसमार्जितान् भि
क्षाभुजश्च ये केचित्परिव्राड्ब्रह्मचारिणः तेप्यत्रैव प्रतिष्ठन्ते गार्हस्थ्यं ते
न वै परं वेदाहरणकार्याय तीर्थस्नानाय च प्रभो अटन्ति वसुधां विप्राः
पृथ्वीदर्शनाय च अनिकेता ह्यनाहारा यत्र सायंगृहाश्च ये तेषां गृ

स्य रागादिदोषेण न दुष्टं नृप मानसं विशुद्धचेतसो विष्णुस्तोष्यते तेन सर्व
दा वर्णाश्रमेषु ये धर्माः शास्त्रोक्ता नृपसत्तम तेषु तिष्ठन्नरो विष्णुमाराध
यति नान्यथा ॥ सगर उवाच ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि वर्णधर्मानशेषतः
तथैवाश्रमधर्मांश्च द्विजवर्य ब्रवीहि तान् ॥ और्व उवाच ॥ ब्राह्मणक्षत्रिय
विशां शूद्राणां च यथाक्रमं त्वमेकाग्रमना भूत्वा शृणु धर्मान्मयोदितान् दानं
दद्याद्यजेद्देवान्यज्ञैः स्वाध्यायतत्परः नित्योदकी भवेद्विप्रः कुर्याच्चाग्निप
रिग्रहं वृत्त्यर्थं याजयेच्चान्यानन्यानध्यापयेत्तथा कुर्यात्प्रतिग्रहादानं शु
क्लार्थान्न्यायतो द्विजः सर्वलोकहितं कुर्यान्नाहितं कस्यचिद्द्विजः मैत्री स
मस्तभूतेषु ब्राह्मणस्योत्तमं धनं ग्राव्णि रत्ने च पारक्ये समबुद्धिर्भवेद्द्विजः
ऋतावभिगमः पत्न्यां शस्यते चास्य पार्थिव दानानि दद्यादिच्छातो द्विजेभ्यः
क्षत्रियोपि हि यजेच्च विविधैर्यज्ञैरधीयीत च पार्थिवः शस्त्राजीवो महीर
क्षा प्रवरा तस्य जीविका तस्यापि प्रथमः कल्पः पृथिवीपरिपालनं धरित्री
पालनेनैव कृतकृत्या नराधिपः भवन्ति नृपतेरंशा यतो यज्ञादिकर्मणां
दुष्टानां शासनाद्राजा शिष्टानां परिपालनात् प्राप्नोत्यभिमताँल्लोकान्वर्ण

सवाहृष्टोयत्नेननेमेवेयाग्निलेखूणः ॥ और्व उवाच ॥ ओंमोंमनोरथास्व
गेलमित्रुजनय्यापदे ग्रामोन्याराधिनेविसेनिवोणमपिवाजमे यघरिक्षु
सियघस्त्रफलाधिनेच्युने ननदासोनिदानेङ्भूरिलल्मघापिवा यत्र
पृक्षसिभूपालेकयमारायनेहिसः नरहेसकलनभकघयामिनिवेय
मेवलोश्रमाचारवता पुरुषेण परः पुमान् विष्णुराराध्यते पन्था नान्यस्तत्तो
षकारकः यजन्यज्ञान्यजत्येनं जपत्येनं जपन्नृप निघ्नन्नन्यान्हिनस्त्येनं सः
र्वभूतो यतो हरिः तस्मात्सदाचारवता पुरुषेण महात्मना आराध्यते स्ववर्ण
क्तधर्मानुष्ठानकारिणा ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्च पृथिवीपते स्व
धर्मतत्परो विष्णुमाराधयति नान्यथा परापवादं पैशुन्यमनृतं च न भाषते
अन्योद्वेगकरं चापि तोष्यते तेन केशवः परपत्नीपरद्रव्यपरहिंसासु यो
मतिं न करोति पुमान् भूप तोष्यते तेन केशवः न ताडयति नो हन्ति प्राणिनः
ऽन्यांश्च देहिनः यो मनुष्यो मनुष्येन्द्र तोष्यते तेन केशवः देवद्विजगुरूणां
यः शुश्रूषासु सदोद्यतः तोष्यते तेन गोविन्दः पुरुषेण नरेश्वर यथात्मनि
च पुत्रे च सर्वभूतेषु यस्तथा हितकामो हरिस्तेन तोष्यते सर्वदा सुखं य

वि॰ पु॰ टी॰ २३६

उत्पत्तिस्थितिनाशानां हेतुर्यो जगतः स्थितौ स सर्वभूतः सर्वात्मा कथितो भगवान्ह
रिः अवशेनापि यन्नाम्नि कीर्तिते सर्वपातकैः पुरुषो मुच्यते सद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव
यन्नामकीर्तितं भक्त्या विलयनमनुत्तमम् मैत्रेयाशेषपापानां धातूनामिव पाव
कैः कलिकल्मषमत्युग्रं नरकार्तिप्रदं तथा तत्राप्यनेपरं भक्त्या हरिस्मरणमेव हि
तत्किंचिन्न स्थितं विघ्नमार्गाणीयं यदन्यतः ॥ ॥ ॥

॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पाराशरीसंहितायां षष्ठांशेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ॥
समाप्तोऽयं षष्ठांशः ॥ समाप्तं चेदं सर्वपुराणम् ॥ यत्नेन
लिपिपादेरपुष्टमिदं पुस्तकम् पुस्तकानंरा
वेदपाणःपोपनीयं विचक्षणैः ॥ ॥
॥ शुभमस्तु ॥ ॥
॥ रामायनमः ॥
॥

पुराणं वैष्णवं चैतत्सर्वकिल्बिषनाशनम् । विशिष्टं सर्वशास्त्रेभ्यः पुरुषार्थोपपादकम्
तुभ्यं यथावन्मैत्रेय प्रोक्तं शुश्रूषवेव्ययम् यदन्यदपि वक्तव्यं तत्पृच्छाद्य वदामि ते मैत्रेय-
भगवन्कथितं सर्वं यत्पृष्टोसि महामुने श्रुतं चैतन्मया भक्त्या नान्यत्प्रष्टव्यमस्ति नः
विच्छिन्नाः सर्वसंदेहा वैमल्यं मनसः कृतं त्वत्प्रसादान्मया ज्ञाता उत्पत्तिस्थितिसंयमाः
ज्ञातस्त्रिविधो राशिः शक्तिश्च त्रिविधा गुरो विज्ञाता चापि कात्स्न्र्येन त्रिविधा भावभावना
त्वत्प्रसादान्मया ज्ञातं ज्ञेयमन्यैरलं द्विज यथैतदखिलं विष्णोर्जगन्न व्यतिरिच्यते
कृतार्थोस्मि न संदेहस्त्वत्प्रसादान्महामुने वर्णधर्मादयो धर्मा विदिता यदशेषतः
प्रवृत्तं च निवृत्तं च ज्ञातं कर्म मयाखिलं प्रसीद विप्रप्रवर नान्यत्प्रष्टव्यमस्ति मे
यदस्य कथनायासैर्योजितोसि गुरो मया तत्क्षम्यतां विशेषोस्ति न सतां शिष्यपुत्रयोः
पराशरः एतत्ते यन्मयाख्यातं पुराणं वेदसंमितं श्रुतेस्मिन्सर्वदोषोत्थः पापराशिः प्रण-
श्यति सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च वंशानुचरितं कृत्स्नं मयात्र तव कीर्तितम्
अत्र देवास्तथा दैत्या गंधर्वोरगराक्षसाः यक्षविद्याधराः सिद्धाः कथ्यंतेप्सरसस्तथा
मुनयो भावितात्मानः कथितास्तपसान्विताः चातुर्वर्ण्यं तथा पुंसां विशिष्टाचरितानि
च पुण्याः प्रदेशा मेदिन्याः पुण्या नद्योथ सागराः पर्वताश्च महापुण्याश्चरितानि च धी-
मतां वर्णधर्मादयो धर्मा वेदशास्त्राणि कृत्स्नशः येषां संश्रवणात्सद्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते

निष्पाद्य मुक्तिकार्यं वै कृतकृत्यं निवर्तयेत् तद्भावभावनापन्नस्ततोसौ परमात्मनि
भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् विभेदजनके ज्ञाने नाशमात्यंतिकं गते
आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतं कः करिष्यति इत्युक्तस्ते मया योगः खांडिक्य परिपृच्छतः
संक्षेपविस्तराभ्यां तु किमन्यत्कथ्यतां तव ॥ खांडिक्यः कथिते योगसद्भावे सर्वमेव कृ
तं मया तवोपदेशेनाशेषो नष्टश्चित्तमलो यतः ममेति यन्मया प्रोक्तमसदेतन्न चान्यथा
भूमींद्र गदितुं शक्यमपि विज्ञेयवेदिभिः अहं ममेत्यविद्येयं व्यवहारस्तथानयोः
परमार्थस्त्वसंलाप्यो गोचरे वचसां न यः तद्गच्छ श्रेयसे सर्वं ममैतद्भवता कृतम्
यद्विमुक्तिप्रदो योगः प्रोक्तः केशिध्वजाव्ययः ॥ पराशरः यथार्हपूजया तेन खांडिक्ये
न संपूजितः आजगाम पुरं ब्रह्मंस्ततः केशिध्वजो नृपः खांडिक्योपि सुतं कृत्वा राजानं यो
गसिद्धये वनं जगाम गोविंदे विनिवेशितमानसः तत्रैकांतमतिर्भूत्वा यमादिगुणसंयुत
नः विष्ण्वाख्ये निर्मले ब्रह्मण्यवाप परमं लयम् केशिध्वजोपि मुक्त्यर्थं स्वकर्मक्षपणोद्यतः
बुभुजे विषयान्कर्म चक्रे चानभिसंहितम् अनेककल्याणोपभोगैः क्षीणपापमलोनघः
अवाप सिद्धिमत्यंतां तापक्षयफलां द्विज ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे षष्ठांशे सप्तमोध्यायः ॥
पराशरः ॥ इत्येष कथितः सम्यक् तृतीयः प्रतिसंचरः आत्यंतिकी विमुक्तिर्या लयो ब्रह्म
णि शाश्वतम् सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च वंशानुचरितं चैव भवतो गदितं मया

वि० पु० टी० २३५

शुभाश्रयः स चित्तस्य सर्वगस्य तथात्मनः अशुद्धास्ते समस्तास्तु देवाद्याः कर्मयोनयः
मूर्तं भगवतो रूपं सर्वापाश्रयनिस्पृहम् एषा वै धारणा प्रोक्ता यच्चित्तं तत्र धार्यते
तच्च मूर्तं हरे रूपं यादृक्चिन्त्यं नराधिप तच्छ्रूयतामनाधारे धारणा नोपपद्यते
प्रसन्नचारुवदनं चारुपद्मपत्रोपमेक्षणम् सुकपोलं सुविस्तीर्णश्रीवत्साङ्कितवक्षसम्
वलीत्रिभङ्गिना मग्ननाभिना चोदरेण च प्रलम्बाष्टभुजं विष्णुमथवापि चतुर्भुजम्
समस्थितोरुजङ्घं च सुस्थिताङ्घ्रिवराम्बुजम् चिन्तयेद्ब्रह्मभूतं तं पीतनिर्मलवाससम्
किरीटचारुकेयूरकटकादिविभूषितम् शार्ङ्गशङ्खगदाखड्गचक्राक्षवलयान्वितम्
चिन्तयेत्तन्मयो योगी समाधायात्ममानसम् तावद्यावद्दृढीभूता तत्रैव नृप धारणा
व्रजतस्तिष्ठतोऽन्यद्वा स्वेच्छया कर्म कुर्वतः नापयाति यदा चित्तात्सिद्धां मन्येत तां तदा
ततः शङ्खगदाचक्रशार्ङ्गादिरहितं बुधः चिन्तयेद्भगवद्रूपं प्रशान्तं साक्षसूत्रकम्
सा यदा धारणा तद्वदवस्थानवती ततः किरीटकेयूरमुखैर्भूषणै रहितं स्मरेत्
तदेकावयवं देवं चेतसा हि पुनर्बुधः कुर्यात्ततोऽवयविनि प्रणिधानपरो भवेत्
तद्रूपप्रत्यये चैकसन्ततिश्चान्यनिस्पृहा तस्यैव कल्पनाहीनस्वरूपग्रहणं हि यत्
- - - - - - समाधिः सोऽभिधीयते विज्ञानं प्रापकं प्राप्ये परे ब्रह्मणि पार्थिव
प्रापणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाशेषभावना क्षेत्रज्ञः करणी ज्ञानं करणं तस्य तेन तत्

राम० १५

पार्श्वे द्विपार्श्वे वा बद्धपद्मपादकं मूर्तमेतद्वै रूपं भावयाविनयात्मकम् एतत्सर्वमिदं
विश्वं नगदेतत्स्वरूपम् परब्रह्मस्वरूपं हि स्यात् सर्वमवस्थितम् सतां स्वशक्तिविक्षेप:
[illegible] विभो: [illegible] ज्ञानात् [illegible] अविपाककर्मसंज्ञा
[illegible] पापकिरिणे [illegible] सर्वेणा [illegible]
[illegible] सर्वभूतेषु भूतानां नारन [illegible]
[illegible] शरीररूपेण [illegible]
[illegible] प्रभाविन: [illegible]
[illegible] द्वैभ [illegible]
[illegible] योग [illegible]
[illegible] मुख्यास्तेषु ये:
[illegible] हरेर्मे पापम्
[illegible] नीलया
[illegible] कर्मनिमित्तजा [illegible] त्मिका
[illegible] सर्वकिल्बिषनाशनम्
तत: [illegible] उर्वीन संस्थिति [illegible] पावन [illegible]

परायणः॥ वश्यता परमा तेन जायतेतिचलात्मनाम् इंद्रियाणामवश्यैस्तैर्न योगी योग
साधकः॥ प्राणायामेन पवनैः प्रत्याहारेण चेंद्रियैः वशीकृतैस्ततः कुर्यात्स्थितं चेतः शु
भाश्रये॥ खांडिक्यः॥ कथ्यतां मे महाभाग चेतसो यः शुभाश्रयः यदाधारमशेषं तद्धंति
दोषसमुद्भवम् केशिध्वजः॥ आश्रयश्चेतसो ब्रह्म द्विधा तच्च स्वभावतः भूप मूर्तममूर्तं
च परं चापरमेव च त्रिविधा भावना भूप विश्वमेतन्निबोधताम् ब्रह्माख्या कर्मसंज्ञा च त
था चैवोभयात्मिका कर्मभावात्मिका ह्येका ब्रह्मभावात्मिका परा उभयात्मिका तथैवान्या त्रिवि
धा भावभावना सनंदनादयो ब्रह्मभावभावनया युताः कर्मभावनया चान्ये
देवाद्याः स्थावराश्चराः हिरण्यगर्भादिषु च ब्रह्मकर्मात्मिका द्विधा बोधाधिकारयुक्ते
षु विद्यते भावभावना अक्षीणेषु समस्तेषु विशेषज्ञानकर्मसु विश्वमेतत्परं चान्यद्भे
दभिन्नदृशां नृप प्रत्यस्तमितभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरं वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्म
संज्ञितम् तच्च विष्णोः परं रूपमरूपाख्यमनुत्तमम् विश्वस्वरूपवैरूप्यलक्षणं परमात्मनः
न तद्योगयुजा शक्यं नृप चिंतयितुं यतः ततः स्थूलं हरे रूपं चिंतयेद्विश्वगोचरम् हिर
ण्यगर्भो भगवान्वासवोथ प्रजापतिः मरुतो वसवो रुद्रा भास्करास्तारका ग्रहाः गंध
र्वयक्षदैत्याद्याः सकला देवयोनयः मनुष्याः पशवः शैलाः समुद्राः सरितो द्रुमाः भूप
भूतान्यशेषाणि भूतानां ये च हेतवः प्रधानादिविशेषांतं चेतनाचेतनात्मकं एक

वितानात्मात्मनोमुनिः चिंतयेत्कल्पेनेनब्रह्मभूतंपरात्परं आत्मभावेनतोवेनतत्त्व
ध्यायिनोमुने विपार्श्वमात्मनःशक्त्यालेहमाकर्षयोयथा आत्मप्रयत्नमात्रेणाविशि
ष्टायामलोयतिः नवमब्रह्मणिसंयोगोयोगइत्यभिधीयते एवमत्पेनवैश्लिष्टायान्त
यमेयलदशः ग्रस्यायोगःसवैयोगीगुरूक्तमभिधीयते एकोवैवयमोदस्यनहिनी
योस्तिकश्चन सर्वेसमुद्देयःपंथानमयत्रनिपश्चिमम संहस्यकं - - - - शुद्धिःसर्वो
मनोनसंभवेत एवंयमोभ्युपायेननान्यपमेश्रुकारणम योगयुक्तप्रयत्नंयोगीगुजसा
नोभिधीयते विनिश्चनसमापिन्नयकिंस्वैवजनाति नोतियोगीयोगात्रिस्थाक
मेवयोविगत ब्रह्मचर्यमहिंसांचसत्यास्तेयापरिग्रहन् सेवेनयोगीनिष्कामोयोग्य
तांस्वमनोनयत् स्वाध्यायशौचसंतोषतपांसिनियतात्मवान् ऊर्वीनब्रह्मणितथाप
रस्मिन्प्रवणंमनः यतेयमाश्चनियमाःपंचपंचचकीर्तिताः विशिष्टफलदाःकाम्या
निष्कामानांविमुक्तिदाः एवंभद्रासनादीनांसमस्थानगुणैर्युतः यमाख्यैर्नियमाख्यै
श्चयुक्तीतनियतोयतिः प्राणाख्यमनिलंवश्यमभ्यासात्कुरुतेतुयः प्राणायामःस
विज्ञेयःसबीजोबीजएववं परस्परेणाभिभवेप्राणापानौयदानिलौ करुतेस्यविधानेन
स्त्रीःसंयमात्तयोः प्रांत्वनेननस्तस्यस्यालंबूपंहिमेजम अनुरूपपांस्वस्ययोगिनोस्व
तसंस्थानम प्रत्याहारस्तुविज्ञेयःसत्याहारोनिरत्यादातिहिंयोगवित् ऊर्ध्वस्थितानकारीतिसवा

वि. पु. टी. २३३

यथोक्तं यह्ददेहादिकं तस्य प्रदेहित्वात्मनि प्राप्तो ममेत इति मन्यते इत्यर्थः एवञ्च
पौत्रेपुत्रतदेहात्मादिनेपुत्रकः कथं तिष्ठति तः तस्य स नात्मनि कुले वदे सर्वे देहोपभो
ग्यत्कृतेकर्मसानवः देहस्यात्मा यदा पुंसः सत्त्वादेवगायनस्य पञ्चिना सा स्वक्लायस्य
देहस्त्वदहि भवेत् देहस्य स्वपलोव्ह्योपि शुनः काकाश्च वायेन स्व एक मयो हि पञ्च
तो हि लिप्यते वस्तुस्य भस्म पार्थिवो यत्त यादेहो सदेवाले पन स्थितिः पञ्च भूतात्मके
वपुः प्राप्यापने यदि ततः पुंसो गतो किं कृतः प्रतेक जन्म सहस्रीसंसार पदवी च जन्
मोदश्रम शयानो मोहा म सारेण पुंसि तः प्रवात्यते यदा मोहरेणुतानो सत्त्वावि
तदा संसार पान्थ स्यपानि मोहश्रमः श्रमे मोहश्रमे शमे यातेस्वच्छा तः करणः पुमा
ननस्यातिशयो बाह्योधानस्य निर्वाणम् च्छति निर्वाणमयएवायमात्म ज्ञानमयो मलः
दुःखज्ञानमयाधर्माः प्रकृतेस्ते न तात्मनः जलस्य नाग्निना संगः स्थालीसंगस्तथापि
हि शब्दो वृक्षादिकाः धर्मा स्तत्स्तत्से भ्यो हि सो नृपः तदेन नकथिते वी तमलिषायायस
तव तद्दोषानावदः पक्व गवामाद्गतमविघते स्कोदिका नवृद्धि महाबाहो योगंपोग
विद्वसम विज्ञातयोगद्वाग्स्वार्थस्तमस्ता विमिसंततो केधिपनः योगस्तरूपं तदा दि
कायव्रततो ममस्यवशितो तत्प्रपवते प्राप्य ब्रह्मलयं मुनिः मन एव मनुष्याणां का
रणं बन्धमोक्षयोः बन्धाय विषयासंगो मुक्त्यै निर्विषयं मनः विषयेभ्यः समाहृत्य

राम. १७

यद्विवृद्धीयतेनपुंसोमवनाप्युकनिष्कृयः तत्क्षणपुण्यमायायात्वयत्कर्मतत्प्रदीरय ॥
इतिश्रीविष्णुधर्मोत्तरेषष्ठोध्यायः केशिध्वजः ॥ तत्रार्थिवेखण्डिक्यमाकस्मान्मतोग
ममकेवकं यत्नमाश्वाहितानात्मनस्त्रियाणामनिशिथं खाण्डिक्यः ॥ केशिध्वज
निबोधवैमयाहियथार्थैनेतपथन यन्ममनरघोथेनेवश्रमहृतिपंडितः त्वत्रियाणा
मयंधर्मोयत्सनापरिपालनम् तथध्यर्यमेवुद्धेनत्वराज्यपरिपंथिनः यत्नमसकस्म
मेमोपोनास्मोकापरस्तेनघा वंधायेवभवनेशास्त्रविधारिक्रमोत्रिता तत्क्षोपभोग
लिमार्थमिथंतान्यस्य हासम ग्रमेधर्मोमोपवातेवधर्मेमेवात्तकथ्यति तथाम्यत्व
वंधनायधर्मायैतन्मत्तात्मता श्रतोनयाविनेनान्यमतिवितनर्मनेनव राज्येत्वेष्यवि
हायोममवाटतवेतसः श्रहंमानायुहमानमदमज्ञानमात्सुः ततःप्रहृष्टः सा
धिवितिप्राहकेशिध्वमोव्ययः खाण्डिक्यंमनकेशीमाश्रुयतांवचनेमम अहमविद्य
यामृत्युंततकामःकरोमिवै राज्यंयागांश्चविविधान्भोगैः पुण्यक्षयंतथा तदिदंते
मनोदिष्ट्याविवेकैश्वर्यमेववत श्रूयतामविद्यास्वरूपंस्वरूपनंदन अनात्मन्यात्म
वुद्धिर्याश्चवैवमितियामति श्रविद्यातत्संभूतवीजमेतद्विधास्थितिम पंचभूता
त्मकेदेहेदेहीमोहतमोवृतः श्रहमित्येतदित्युच्चैः कुरुतेकुमतिर्मतिम् श्राकाशवा
यग्निजलपृथ्वीभिःपृथ्यविस्थिते श्रात्मनात्मस्वरूपभावेयत्करोतिकलेवरे कलेवर

वि॰
पुटी
२३१

कृतकृत्यस्तथाभूतो विप्रामात्यपार्थिवः पूजितास्मि जनैः सर्वैर्मद्दत्तामानितामया
तथैवार्थिजनो यैर्यैर्योजितोऽभिमतैर्मया यथाहं सर्वलोकस्य पथ्या सर्वैर्विचेष्टितम्
अनिष्टवत्क्रियं चैतन्नष्टाहिमनकिंयथा इत्थं स चिन्तयन्नेव केसावमहीपतिः
कौशिकायपनदेनेति मयेव गुरुदक्षिणाम् स्वतमामननोभूयोरथमारुह्य पार्थिवः
मैत्रयइगौंगाह्ने कौशिको यत्र संस्थितः कौशिकोपि पुनर्दृष्ट्वा नमस्यन्तं धनाप्रथं
नस्योहंनेकृतमानिनमारूभूपुनर्नृपः नाहंनवापकारयग्रामः कौशिकमाकथः
गुरोः निष्कृपदानायममामनेवद्विनमागते निष्कासितोमयायातः सहस्रकरपादेतः
मोहेनैतानभिष्कृभिस्सपुष्पगुरुदक्षिणाम् परप्रक्तरः नृपः समंत्रिभिः सार्धं मंत्रयामा
सपार्थिवः पुरुनिष्कृयकामोवकिमयंप्राप्नमामिनि तद्भ्रर्नैत्रिलोनाम्यमपोवेप्रा
कृतामयं हत्रियेप्रसनेनात्यमनकाशिनिमेनिकैः श्रुत्वातानाहूपान्म कौशिकोमहे
मनि अल्पकालेनमहीशानपूर्माहयोः प्राकातेकथम् एवमेवमतेनोचक्षात्तमप्युनमवि
णः परमार्थंकथंकोत्रहूपनात्रविचक्षणाः इस्तकामेवपोपेनेमनकेपिधृतस्य
उवाचकिमनयंस्वनेरहामिगुरुदक्षिणाम् एवमुक्तः व्याहतिमोहनेनोक्तः कौशिका
स्तमथाब्रवीत् भवानध्यात्मविज्ञानेपरमार्थविचक्षणः ॥

राम
१०

ततस्त्वाविकलो यो सौ मुनिः श्रेष्ठो भविष्यति यथाश्रुतः इत्युक्त्वा स्थमाहत्वाकृत्याञ्जलि
नृपवेशधरः वनं जगाम यत्रास्ते स कौण्डिन्यो महामतिः नमस्य तं तमालोक्य कौण्डि
न्यो विप्रमात्मनः प्रोवाच को भवान्ब्रह्मन्समारोपितकार्मुकः कौण्डिन्यः कृताञ्जलि
स्तं तत्क्षेमं विधाय भवान्निरीक्षसि कृताञ्जलि नृपं वक्ष्यामि नृप धीमान्श्रृणु विष्यति सत्कालोद्व
ष्टं पृष्ठं कृतं कृत्याञ्जलिनेन किम् सदा वेषमतीवोग्रः ब्राह्मणः क्षत्रियः पकः ममाश्र
मं किमर्थं इति मनीव निमित्ता ये यातो ब्राह्मणाधमः किं तु देवं समागतः केशिध्वजः
कौण्डिन्यो मम यं पृष्टं भवे तं समागतः नृपो हं तं विचार्यते कोपः कार्यो महात्मभि
र्न पुत्रं त्वं विनाशयिष्यति ह्येतत्समागतः इत्युक्त्वा पृथिवीं सर्वां नवनवमयं भविष्यति
कौण्डिन्यः प्राह तान्सर्वान्नेव मे वनं मे शपथः इत्युक्त्वा पृथिवीं सर्वां मम वृक्षा भविष्यति
परलोकं न पश्यामि पृथिवीं सकलां मम नाहं मन्ये लोकं न यामि मनसेव
हिंसितो यातः स्तु निवसामि तत्र यथा ह्यतः ततस्तमश्रु पश्यता हि कौण्डिन्यो नन्दको
र्येण वृक्ष्यं नयता सर्वं तत्स्तुत्वा वदाम्यहं सो पि सर्वं यथा हृतं कर्मं पुनर्वपद्वित
कृतश्च विना यथा वृक्षस्याप्युपवित्रं वनं कृतं सम ममाचक्षुर्यथान्यायं द्विजसर्वमश्रुपतनः
श्रावयित्वा नमस्तेषु यतः देवं न विधीयते विधिनार्थं कृतं नेत्र नवमत्तानां महात्मना
श्यामभूमिश्च पराक्रम वृक्षसर्वक्रियाः कृत्वा न कृतं विधिविधानार्थं कृताः तां वस्त्रं तांश्च यत्नं

योगमावसेत् स्वाध्याययोगसंपत्त्या परमात्मा प्रकाशते मैत्रेयः भगवंस्तमहं योगं ज्ञातुमि
च्छामि तद्वद ज्ञाते यत्राखिलाधारं पश्येयं परमेश्वरम् पराशरः यथा केशिध्वजः प्राह खां
डिक्याय महात्मने जनकाय पुरा योगं तथाहं कथयामि ते मैत्रेयः खांडिक्यः कोऽभवत्को
वा केशिध्वजो द्विज पराशरः धर्मध्वजो वै जनकृतध्वजस्य पुत्रोमितध्वजः पुत्रोमितध्व
जस्यापि खांडिक्यो जनकोऽभवत् कर्ममार्गेऽपि खांडिक्यः पृथिव्यामभवत्कृती केशि
ध्वजोऽप्यतीवासीदात्मविद्याविशारदः तावुभावपि वै चास्तां विजिगीषू परस्परम् केशि
ध्वजेन खांडिक्यः स्वराज्यादवरोपितः पुरोधसा मन्त्रिभिश्च समवेतोऽल्पसाधनः राज्या
न्निराकृतः सोऽथ दुर्गारण्यचरोऽभवत् इयाज सोऽपि सुबहून्यज्ञान् ज्ञानव्यपाश्रयः ब्रह्म
विद्यामधिष्ठाय तर्त्तुं मृत्युमविद्यया एकदा वर्त्तमानस्य यागे योगविदांवर धर्मधे
नुं जघानोग्रः शार्दूलो विजने वने ततो राजा हतां ज्ञात्वा धेनुं व्याघ्रेण ऋत्विजः प्राय
श्चित्तं स पप्रच्छ किमत्रेति विधीयतां ते चोचुर्न वयं विद्मः कशेरुः पृच्छ्यतामिति कशे
रुरपि तेनोक्तः तथैव प्राह भार्गवं शुनकं पृच्छ राजेंद्र नाहं वेद्मि स वेत्स्यति स गत्वा
तमपृच्छच्च सोऽप्याह शृणु यन्मुने न कशेरुर्न चैवाहं न चान्यः सांप्रतं भुवि वेत्त्येक
एव त्वच्छत्रुः खांडिक्यो यो जितस्त्वया स चाह तं व्रजाम्येष प्रष्टुमात्मरिपुं मुने
प्राप्त एव महायज्ञो यदि मां स हनिष्यति प्रायश्चित्तमशेषेण स चेत्पृष्टो वदिष्यति

परमब्रह्मभूतस्य वासुदेवस्य नान्यगः तत्र पूज्यपदार्थोक्तिपरिभाषासमन्वितः
शब्दोयं नोपचारेण त्वन्यत्र ह्युपचारतः उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम्
वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः
भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः सर्वाणि तत्र भूतानि वसंति परमात्मनि
सर्वभूतेषु सर्वात्मा वासुदेवस्ततः स्मृतः खांडिक्यजनकायाह पृष्टः केशिध्वजः पुरा
नामव्याख्यामनंतस्य वासुदेवस्य तत्वतः भूतेषु वसते सोंतर्वसंत्यत्र च तानि यत्
धाता विधाता जगतां वासुदेवस्ततः स्मृतः स सर्वभूतप्रकृतिं विकारान् गुणादिदोषां
श्च मुने व्यतीतः अतीतसर्वावरणः किलात्मा तेनास्तृतं यद्भुवनांतराले समस्तक
ल्याणगुणात्मकोसौ स्वशक्तिलेशावृतभूतसर्गः इच्छागृहीताभिमतोरुदेहः संसाधि
ताशेषजगद्धितोसौ तेजोबलैश्वर्यमहावबोधः सुवीर्यशक्त्यादिगुणैकराशिः परः परा
णां सकला न यत्र क्लेशादयः संति परावरेशे स ईश्वरो व्यष्टिसमष्टिरूपोऽव्यक्तस्वरूपः प्र
कटस्वरूपः सर्वेश्वरः सर्वदृक्सर्ववेत्ता समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः संज्ञायते येन तद
स्तदोषं शुद्धं परं निर्मलमेकरूपम् संदृश्यते वाप्यवगम्यते वा तज्ज्ञानमज्ञानमतोन्यदुक्तं ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे षष्ठेंशे पंचमोऽध्यायः ६।५॥ स्वाध्यायसंयमाभ्यां स दृश्यते
पुरुषोत्तमः तत्प्राप्तिकारणं ब्रह्म तदेतदिति पठ्यते स्वाध्यायाद्योगमासीत योगात्स्वाध्या

तस्मात्तत्प्राप्तयेयत्नःकर्तव्यःपंडितैर्नरैः तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानंचकर्मचोक्तंमहामुने
आगमोत्थंविवेकाच्चद्विधाज्ञानंतथोच्यते शब्दब्रह्मागममयंपरंब्रह्मविवेकजम्
अंधंतमइवाज्ञानंयद्विप्रर्षेविवेकजम् मनुरप्याहवेदार्थंस्मृत्वायन्मुनिसत्तम
तदेतच्छ्रूयतामत्रसंबंधेगदतोमम द्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयत्
शब्दब्रह्मणिनिष्णातःपरंब्रह्माधिगच्छति द्वेविद्येवेदितव्येवैइतिचाथर्वणीश्रुतिः
परयात्वक्षरप्राप्तिःऋग्वेदादिमयापरा यत्तदव्यक्तमजरमचिंत्यमजमव्ययम्
अनिर्देश्यमरूपंचपाणिपादाद्यसंयुतम् विभुंसर्वगतंनित्यंभूतयोनिमकारणम्
व्याप्यव्याप्तंयतःसर्वंतद्वैपश्यंतिसूरयः तद्ब्रह्मपरमंधामतद्रूपंपरमात्मनः
वाचकोभगवच्छब्दस्तस्याद्यस्याक्षयात्मनः एवंनिगदितार्थस्यसतत्त्वंतस्यतत्त्वतः
ज्ञायतेयेनतज्ज्ञानंपरमन्यत्त्रयीमयम् अशब्दगोचरस्यापितस्यवैब्रह्मणोद्विज
पूजायांभगवच्छब्दःक्रियतेह्युपचारतः शुद्धेमहाविभूत्याख्येपरेब्रह्मणिशब्द्यते
मैत्रेयभगवच्छब्दःसर्वकारणकारणे संभर्त्तेतितथाभर्त्ताभकारोर्थद्वयान्वितः
नेतागमयितास्रष्टागकारार्थस्तथामुने ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसःश्रियः राम॰
ज्ञानवैराग्ययोश्चैवषण्णांभगइतीरणा वसंतितत्रभूतानिभूतात्मन्यखिलात्मनि ५२
सर्वभूतेष्वशेषेषुवकारार्थस्ततोव्ययः एवमेषमहाशब्दोभगवानितिसत्तम

कर्मवशात्तत्काद्गिपंचधान्त्रिभीषणाः प्रसह्य नरके याम्यधातनादिनरकः सहः
कर्कवेदनीयमानानां समयधामपिधमता कलौ रैः कृत्यमानानां भूमौ चापि निलेप्सीतें
कलेवरेच्चमानानां अश्रुवके पवेपता गडुैः संभवत्समानानां हीप्रिभि श्रीमभोग
तां तैलमध्ये क्षिप्यमानां वनवाविदयकंदमैः उच्चैर्निपात्यमानानां दिव्यतां देयपंचकेः
नरकेषु यानि दुःखानि पापहेतुभूतानि च प्रत्यक्षं नरके घोरे तेषां संख्यानं विद्यते
नरकेभ्यो विनिर्गत्य नरकेदुःखपद्धतिः सर्वोपि पापभीतश्च दयि सोनास्ति निर्वृतिः
पुत्रस्य गर्भोत्पत्तिनाशयते च पुनः पुनः गर्भे विलीयते भूयो जायमानो म्रियतेऽपि च
जातमात्रस्य म्रियते बालभावेऽपि यौवने मध्यमे वयसः प्राप्य वार्धके वा यत्र वायस्थितिः
यावज्जीवं तिर्यक्षु दुःखैर्नानाविधैः पुनः तत्र कारणपदीदिवेदोलतलेकर्पामवीनव
न दृश्यते ज्ञानयोगोपि पालने च सदा नृणां सर्वस्यानेकदुःखानि तत्तद्वेदविपाकतः
पश्चात्किं करोमि भूयः परितापने नरे च दुःखेन बहूनि जीवन्ति पुनः
कलत्रमित्रपुत्रार्थं गदहेतुधनादिकैः क्लिश्यते कृपणाभूषितलिंगप्रमांसपाकलम्
इति संसारदुःखानि तापितानां तेन साम्य विरक्तिपादपस्फुरकारनेकजन्मदुःखेनत्राणां
नरकतिर्यग्विविधस्यापि दुःखानि तानि पडितैः गर्भजन्मजरारोगदुःखानि प्रभविष्णुनः
निरन्तराणि पापात्मादिकत्वभावेक्लनृणां सेवनं भगवत्स्वामिनिः कांतानामंतिकीमया

वि॰
प्र॰
टी॰
२४९

कक्षुश्चकमनैस्मानखववामनवेष्टिनः मंत्रीभवंश्चोत्रेनेत्रवलोलानाविलानकः
प्रकाषवैः समलैश्चकवत्तैर्मेरात्नोन्मात्तः मल्लोणनुभूनानामक्ष्माविलवक्त्रनाम
सकुरश्चाविनेक्रकैसमनुद्गनमहाश्रमः श्यामकामनमहाग्रामसमनुस्तनप्रमानाः
श्रमेनोस्याण्यनेम्येननष्याकैवश्यनोनही भ्यणामश्नत्रुराणामनवमानशुभीनदकः
प्रदीत्मात्विलपौवश्चविहामार्यमहृदः हामाःपानननमाथिनिर्वित्ताफ्रेमवोपवः
श्रनुभ्नमिवान्यकैनन्मन्यान्मविवहिलैः सेमरमैावनेदीर्हनिःश्वमिल्पनापिव
पवमाहीनिरःत्लोनिनणामनुभूयवे मरोणानिरःक्लोनिप्रामोनिहणानान्यपि
श्रवश्रीकंत्रिपकोषआमोवेपश्रुनानवः मुहूर्तैाकोपरमणोमुहूर्तौनलवान्विवः
हिरण्यपायननवभार्याश्ववनहारिषु पनेकर्णभविष्यतीमतीवसमोनाकलः
मनाविकृन्मिमहरीनेःकककैवृविवराहरोः फोवविवीनकक्षाग्रेस्त्रिवमानांपर्वेपुनः
पविवर्तमानतारोहस्तपायोमनुलिपन मेघुघ्नकालनालोहपुरोकुरुवुरापते
निकहकंरोहोयोवेकरानश्वामपीहिनः मवेनमहनाच्यामृत्स्नधावानलवालधा
केशाद्रुत्कांतिमामोनियमकंकरपीडिनः ननस्वपाननाहेहनैपानव्रतिपयने
पनामस्यानिचोश्राणिरःत्लोनिमरणेस्तत्र हणुषनरकेपानिप्राप्येनवुकपेन्मर्तेः
पामकिंकरपाशाहिग्रहणेरेउनाइनम् एवमस्वदर्शनेवोपमार्गेवलोकनाननम

रा॰म॰
९३

प्राप्तापत्येनृवान्नपीज्ञामानास्यिबंधनः प्रयोगेत्तोवैक्रियनेप्रबलैः स्तनिमाकैतैः
त्कैर्निष्क्रांतिमामोजरत्यानमानयानरः स्वर्क्कामेवाणमहतीमस्यहोवायवायुना लिप्तल
भ्रष्टामामोति नानग्रस्तनिस्सनम कंठकेविवभिन्नांगः क्वकृवैविवयविनः पूतिव्रणानिप
जितोपरत्पोक्रिमिकोपथ्या कंडूयनेपिवापाकः पविवर्नैष्णानीस्वरः स्नानपानादिकृ
हाभ्नंस्प्राप्नोतिपरेस्तृषा प्रसूविपुत्सनंरहहिःक्रीटरंप्राणिभिस्तृषा भक्ष्यमाणापिने
वेर्षासमर्थोविनिवारले जन्मतः खोनाकेनानिवत्मनोप्यंतमाणाव वास्यभावेयथाम्
लिष्ठाणिभोनादिकालिव श्रुतानतमास्यानेभूकोनःकृतोनरः नृनामानिकतःकोट
कृतानोहकिंमानकः कृतवृपनवदोरकारणकिंमकारणम् किंकार्यकिंकार्यवा
किंकार्यकिंवनोत्पाने कोपमःप्रवेपर्कःकस्तिलवर्नैनवाकथम् किंकृतंपमकृतंमयि
कांकितृणनोपवन प्रवंपवणसौम्पदिरत्तानप्रभवमहन श्रुतारूनेनदेइःखिपिस्रोद
परापयो श्रुतानेनामस्वोभावःकार्यारंभपुत्तनयः श्रुतानिनःप्रवर्नमेकर्मलोपकामेद
प नावकर्मणालोपायफलमाहुर्मनीषिणः तस्मादहानिनाङः खेमिहस्नामरवोनम
नवानर्नरदेहस्युक्लिष्टिनावपवःप्रमान् विवलधीलत्वनोवलीतस्युधिरावन
कृतप्राणपनपनोसोमानर्मनतारकः नानाविवरनिर्यातलोमशंतस्मृतव्रणः
प्रकटीभूतसर्वास्थिनतःप्रासास्थिसंहतिः उत्तानमवस्तास्त्रिवादस्याहापोस्पवेष्टिनः

इत्येवं तव मैत्रेय कथितः प्राकृतो लयः। आत्यन्तिकमतो ब्रह्मन् ... प्रकृतिमेव च
इति श्रीविष्णुपुराणे षष्ठेंशे चतुर्थोऽध्यायः॥ आध्यात्मिकादि मैत्रेय ज्ञात्वा
तापत्रयं बुधः। उत्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं लयम्॥ आध्यात्मिकोपि द्विविधः
शारीरो मानसस्तथा। शारीरो बहुभिर्भेदैर्भिद्यते श्रूयतां च सः॥ शिरोरोगप्रतिश्याय
ज्वरशूलभगन्दरैः। गुल्मार्शःश्वयथुश्वासच्छर्द्यादिभिरनेकधा॥ तथाक्षिरोगातीसार
कुष्ठाङ्गामयसंज्ञकैः। भिद्यते देहजस्तापो मानसं श्रोतुमर्हसि॥ कामक्रोधभयद्वेषलोभ
मोहविषादजः। शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्तथा॥ मानसोपि द्विजश्रेष्ठ ता
पो भवति नैकधा। इत्येवमादिभिर्भेदैस्तापो ह्याध्यात्मिकः स्मृतः॥ मृगपक्षिमनुष्याद्यैः पिशा
चोरगराक्षसैः। सरीसृपाद्यैश्च नृणां जन्यते चाधिभौतिकः॥ शीतोष्णवातवर्षाम्बुवैद्युता
दिसमुद्भवः। तापो द्विजवरश्रेष्ठ कथ्यते चाधिदैविकः॥ गर्भजन्मजराज्ञानमृत्युनारकजं
तथा। दुःखं सहस्रशो भेदैर्भिद्यते मुनिसत्तम॥ सुकुमारतनुर्गर्भे जन्तुर्बहुमलावृते
उल्बसंवेष्टितो भग्नः पृष्ठग्रीवास्थिसंहतिः॥ अत्यम्लकटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्मातृभोजनैः
अतितापिभिरत्यर्थं वर्धमानातिवेदनः। प्रसारणाकुञ्चनादौ नाङ्गानां प्रभुरात्मनः॥ राम॰ २१
मूत्रविट्पङ्कशायी च सर्वाङ्गविनिपीडितः। निरुच्छ्वासः सचैतन्यः स्मरञ्जन्मशतान्यथ॥
आस्ते गर्भेऽतिदुःखेन निजकर्मनिबन्धनः। जायमानः पुरीषासृङ्मूत्रशुक्राविलाननः

क्रमेणैकार्णवे तस्मिन्प्रवृत्तिनिवृत्तिसंभवे आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम्
आत्तगन्धा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते प्रनष्टे गन्धतन्मात्रे भवत्युर्वी जलात्मिका
तदा प्रवृत्तास्तु वेगवत्यो महास्वनाः लोकान्तान्समन्ततः अपामपि गुणो यस्तु ज्यो
तिषा पीयते तु सः नश्यन्त्यापस्ततस्ताश्च रसतन्मात्रसंक्षयात् ततश्चापो गतरसा ज्योति
ष्ट्वं प्राप्नुवन्ति वै प्रकृतिर्या मयाख्याता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी पुरुषश्चाप्युभावेतौ लीये
परमात्मनि परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः विष्णुनामा स वेदेषु वेदान्तेषु च गीय
ते प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ताभ्यामुभाभ्यां पुरुषैः सर्वमूर्तिः स इज्यते
ऋग्यजुःसामभिर्मार्गैः प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ यज्ञेश्वरो यज्ञपुः पुरुषैः पुरुषोत्तमः
ज्ञानात्मा ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्तिः स इज्यते निवृत्तैर्योगिभिर्मार्गैर्विष्णुः सर्वफलप्रदः
ह्रस्वदीर्घप्लुतैर्यत्तु किंचिद्वस्त्वभिधीयते यच्च वाचामविषये तत्सर्वं विष्णुरव्ययः
व्यक्तः स एव चाव्यक्तः स एव पुरुषोऽव्ययः परमात्मा स विश्वात्मा विश्वरूपधरो हरिः
व्यक्ताव्यक्तात्मिका तस्मिन्प्रकृतिः संप्रलीयते पुरुषश्चापि मैत्रेय व्यापिन्यव्याहता
त्मनि द्विपरार्धात्मकः कालः कथितो यो मया तव तदहस्तस्य मैत्रेय विष्णोरीशस्य कथ्य
ते व्यक्ते च प्रकृतौ लीने प्रकृत्यां पुरुषे तथा तत्र स्थिते निशा चास्य तत्प्रमाणा म
हामुने नैवाहस्तस्य न निशा नित्यस्य परमात्मनः उपचारस्तथाप्येष तस्येशस्य द्विजोच

श्रीवि. पु. टी. २२६

सन्निभः कृतकानि भाव्यान्येके स्थित्युत्थलनिभावनाः महर्लोकस्य महत्त्वमाह कृतेति
मन्वन्तरम् वर्षन्तस्थो महर्लोकमग्निम निभवम् तमक्षमाखिलविप्रश्चैलोक्यान्तर
पितं नैष्ठिको ग्राममतेतिपितृकर्मपूर्वमहर्लोकम् ऊर्ध्वतिलनोक्तवंशे मोक्षनिभनम
धारणमिदमात्राभिः प्राक्प्रणम्याखिलभूवम् भुवोलोकान्येवोर्ध्व प्राक्यमितिरिनेहिन
ग्रंथकारैकत्रेलोके नैष्ट्यस्थावरं नगमे वर्षतिनि महत्त्वं तावर्षीणामपरं स्तनम् ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे द्वितीयेंऽशे सप्तमोऽध्यायः पातालाः सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेभ
लिमहायुने एकार्णवे भवत्येवं त्रैलोक्यमखिलस्तुने एकार्णवे नगमाक्षिप्तोपशायि
स्थितः प्रभुः विष्णुरूपधरः प्रोक्तो भगवानादिरुपः जनलोकगतैः सिद्धैः सनकाद्यैर
भिष्टुतः ब्रह्मलोकगतैश्चैव चिन्त्यमानो मुमुक्षुभिः आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां
समाश्रितः आत्मानं वासुदेवाख्यं चिन्तयन्मधुसूदनः एवं तु निशि कौनामसमेत्रेयपश्चानि
भवयः नैमित्तिकेप्रतिप्राख्यस्तस्मिन्त्रपयोऽकृतिः यदा तान्तित्सर्वात्मा सनन्ने वेदनैजगन्
निविलप्रेतनश्चखिलमाया कार्यार्णवे पभुवोनेर्दिनं यन्नवनर्तृगमत्रहस्तकम्
एकार्णवे कृतेन लोकं तावती रात्रिरिष्यते ततः प्रबुद्धो रात्र्यन्ते पुनः सृष्टिं करोत्यजे
ब्रह्मस्वरूपधरो विष्णुर्यथा ते कथितं पुरा इत्येवं कल्पसंहारोऽवान्तरप्रलयो मुने
समन्वेषयलोके भूमानाने पुनःरिलेशव महात्मा दैनिकाख्यमविशेषमत्रसंज्ञः

सम.
०

अथ सर्वैर्वृतो दीप्तः ततः सप्तदिवाकराः दहंत्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज
दह्यमानैस्ततः सर्वैस्त्रैलोक्यं सचराचरम् सहस्वर्णवांभोदं निःस्नेहमभिजायते
ततो निर्दग्धवृक्षांबु त्रैलोक्यमखिलं द्विज भवत्येषा च वसुधा कूर्मपृष्ठोपमाकृतिः
ततः कालाग्निरुद्रोसौ भूत्वा सर्वहरो हरिः शेषाहिश्वाससंभूतः पातालानि दहत्यधः
पातालानि समस्तानि स दग्ध्वा ज्वलनो महान् भूमिमभ्येत्य सकलं बभस्ति वसुधातलम्
भुवर्लोकं ततः सर्वं स्वर्लोकं च सुदारुणः ज्वालामालामहावर्तस्तत्रैव परिवर्तते
अंबरीषमिवाभाति त्रैलोक्यमखिलं ततः ज्वालावर्तपरीवारमुपक्षीणचराचरम्
ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः कृताधिकारा गच्छंति महर्लोकं महामते
तस्मादपि महातापतप्ता लोकास्ततः परं गच्छंति जनलोकं ते दशावृत्त्या परेषिणः
ततो दग्ध्वा जगत्सर्वं रुद्ररूपी जनार्दनः मुखनिःश्वासजान्मेघान्करोति मुनिसत्तम
ततो गजकुलप्रख्यास्तडित्वंतो निनादिनः उत्तिष्ठंति तदा व्योम्नि घोराः संवर्तका घनाः
केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुमुदसन्निभाः धूम्रवर्णा घनाः केचित्केचित्पीताः पयोध
राः केचिद्रासभवर्णाभा लाक्षारसनिभास्तथा केचिद्वैडूर्यसंकाशा इंद्रनीलनिभाः क्व
चित् शंखकुंदनिभाश्चान्ये जात्यंजननिभास्तथा इंद्रगोपनिभाः केचिन्मनःशिलनि
भास्तथा पद्मपत्रनिभाः केचिदुत्तिष्ठंति घनाघनाः केचित्पुरवराकाराः केचित्पर्वत

वि॰
पु॰
टी॰
२२६

तेलयमेतिवे निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्राप्रमाणतः तैः पंचदशभिः काष्ठा त्रिंशत्का
ष्ठा कला स्मृता नाडिका तु प्रमाणेन कला दश च पंच च उन्मानेनांभसः सा तु पलान्यर्द्ध
त्रयोदश हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरंगुलैः मागधेन तु मानेन जलप्रस्थस्तु स
स्मृतः नाडिकाभ्यामथ द्वाभ्यां मुहूर्तो द्विजसत्तम अहोरात्रं मुहूर्तास्तु त्रिंशन्मासस्तु तैः
स्तथा: मासैर्द्वादशभिर्वर्षमहोरात्रं तु तद्दिवि त्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षं षष्ट्या चैवासुरद्विषाम्
तैस्तु द्वादशसाहस्रैश्चतुर्युगमुदाहृतम् चतुर्युगसहस्रं तु कथ्यते ब्रह्मणो दिनम्
स कल्पस्तत्र मनवश्चतुर्दश महामुने तदन्ते चैव मैत्रेय ब्राह्मो नैमित्तिको लयः
तस्य स्वरूपमत्युग्रं मैत्रेय गदतो मम शृणुष्व प्राकृतं भूयः तव वक्ष्याम्यहं लयम्
चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवार्षिकी
ततो यान्यल्पसाराणि तानि सत्त्वान्यनेकशः क्षयं यान्ति मुनिश्रेष्ठ पार्थिवान्यनुपी
डनात् ततः स भगवान्कृष्णो रुद्ररूपधरोऽव्ययः क्षयाय यतते कर्तुमात्मस्थाः सकलाः प्रजा
ततः स भगवान्विष्णुर्भानोः सप्तसु रश्मिषु स्थितः पिबत्यशेषाणि जलानि मुनिसत्तम
पीत्वांभांसि समस्तानि प्राणिभूमिगतानि वै शोषं नयति मैत्रेय समस्तं पृथिवीतलं राम॰
समुद्रान्सरितः शैलनदीप्रस्रवणानि च पातालेषु च यत्तोयं तत्सर्वं नयति क्षयम् ७५
ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारोपबृंहिताः त एव रश्मयः सप्त जायन्ते सप्त भास्कराः

अस्मिन्नेवेहि तत्सर्वं श्रोष्यथावकथितं मया पराशर उवाच ततः प्रहस्य तानाह कृष्णद्वैपायनो मु
नि विस्मयोत्फुल्लनयनांस्तापसांस्तानुपागतान् मयैष भवतां प्रश्नो ज्ञातो दिव्येन चक्षुषा
ततो हि वः प्रसंगेन साधु साध्विति भाषितम् स्वल्पेनैव प्रयत्नेन धर्मः सिध्यति वै कलौ
नरैरात्मगुणांभोभिः क्षालिताखिलकिल्बिषैः शूद्रैश्च द्विजशुश्रूषातत्परैर्द्विजसत्तमाः
तथा स्त्रीभिरनायासात्पतिशुश्रूषयैव हि ततस्त्रितयमप्येतन्मम धन्यतमं महत
धर्मसंसाधने क्लेशो द्विजातीनां कृतादिषु भवद्भिर्यदभिप्रेतं तदेतत्कथितं मया
अपृष्टेनापि धर्मज्ञाः किमन्यत्क्रियतां द्विजाः पराशर उवाच ततः संपूज्य ते व्यासं प्रशशंसुः
पुनः पुनः यथागतं द्विजा जग्मुर्व्यासोक्तिकृतनिश्चयाः भवतोऽपि महाभाग रहस्यं क
थितं मया अत्यन्तदुष्टस्य कलेरयमेको महान्गुणः यच्चाहं भवता पृष्टो जगतामुपसंहृ
तिम् प्राकृतामन्तरालां च तदप्येष वदामि ते ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे षष्ठेंऽशे द्वितीयोऽध्यायः
पराशर उवाच ॥ सर्वेषामेव भूतानां त्रिविधः प्रतिसंचरः नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्ति
को मतः ब्राह्मो नैमित्तिकस्तेषां कल्पान्ते प्रतिसंचरः आत्यन्तिकस्तु मोक्षाख्यः प्राकृतो द्वि
परार्धकः मैत्रेय उवाच परार्धसंख्यां भगवन्ममाचक्ष्व ययातु सः द्विगुणीकृतया ज्ञेयः प्राकृतः
प्रतिसंचरः पराशर उवाच स्थानात्स्थानं दशगुणमेकस्माद्गण्यते द्विज ततोऽष्टादशमे भा
गे परार्धमभिधीयते परार्धं द्विगुणं यत्तु प्राकृतः स लयो द्विज तदाव्यक्तेऽखिलं व्यक्तं स्वहे

वि०
पु०
टी०
२३५

प्राप्नोति पुरुषश्चैवकलेशाधिनिभाषितं आयल्लक्षेपनन्यौते तेनायां हापरेर्वेयन
यत्प्राप्नोति नरः प्राप्नोति कलौ सर्वकीर्तिकेशवं यशोत्कर्षमतीवात्र प्राप्नोति पुरुषः कलौ
अल्पायासेनधर्मस्तान्वेननत छोमहत्कलौ ब्रूनवर्णाये रञ्जायावेदाःस्त्रर्वेदिनात्रिभिः
ननःसपर्मसप्राभ्येयैश्च विविधिवद्भेः शूद्रःकथारुद्याभोप्यात्रुधामसद्विजन्मनां
पतनापान्यथानेस्व ········ सेवमिभिःमहा प्रणम्यकुगात्रौ पत्नेयां सर्वेप्रवत्तप्र
मोज्यपेयादिकेनेत्तांने स्त्राप्राभिकर्वेद्विजाः पारतंत्र्यसमस्तेषुतेषांकार्येषुवेननः
जयंतितेनयौस्योकान्केपेनमहत्नाद्विजाः द्विवप्तसूपर्येवमपाकमलादिकाविना
निजंजयतिवैलोकाःस्त्रद्रोधम्यनवस्तनः भन्दामदोपुनाम्यादिपुत्रापैपैपुवापुमः
नियमोपुनिष्पाद्रेलाक्तैनात्मसाधिनीति नपंमश्चादिवंधननरेतेत्रुधनंसदा
प्रतिपादनीयंपाकेयपस्त्रवपषालिपि नम्यानेमेमहालकेषःपानलनेवृद्विजोत्रमाः
तथामद्विनियोगाधनितेयंगरुलेलामां नभिनायैप्तलयालकेपैः पुरुषोद्विनमतम
तिनोजयतिवैलोकास्रानापम्यादिवात्क्रमाते योषिःस्त्रभ्रूपणाद्वर्तःकर्मणामनसा
तिरा नद्विजामम्वाप्नोतिनत्सालोकंपतोदिनं नातिक्लेशेनमहताताज्येवपुरुषोय
था त्रुतीयंआद्वजेतेनमयामाधितियोषितौ पलवःकथितंविप्रायत्रिमितम्भिद्दागताः
ततस्तुनयथाकामंमहेवस्मानिकःस्नुरुम ततस्तेपुनयःप्रोचुर्यन्नप्रयमप्रसाम्भे

रा.म.
५८

ब्रुहि यद्वैवेवहि वर्त्तते तत्र यत्तां महाभाग गरतो मममममम कस्मिन्काले त्वयैकोपमें
ददाति स महत्फलं मुनीनामिनिवासोभूत्केषामासो क्रियते त्वम मं देह निर्णयार्थाय
वैश्यास महाभुनिम यदुक्तं मेशापं प्रहृष्टं मेत्रेय मुनिपुंगवाः दृष्टश्चलेषु निवेंन चाङ्गे
मलिले द्विज वेदव्यासे महाभागे सर्वतानेतनेनम तत्रमत्तामात्र सतांनेप्रतीदंतो मह
र्षयः तस्थुस्तत्र धेनयात्तेन कचंडुपा श्रिताः मयोधताङ्कीनोयाइनायाहस्तनोम
म व्यासः साधु साधु कलेसाधु इत्येवेसगुणनां वचः नेषांमुनीनां भूयः सममममनवनदीन
ले इत्याप साधु साधिति सद्वधन्योसि वाब्रवीत् निमग्नत्वस समुत्थाय पुनः प्राह महामु
निः योषितः साधु धन्यास्ताताभ्योथ नृनतो स्तिकः ततः सा नेयथान्याय मायांतेते
तत्क्रियं इपनस्त्रुमें महाभागेभ्वनयत्तेमतनमम कृतसंवादं तां प्राह कृतामनयरिग्रहा
किमर्थं मामतात्मयामिति समयवनीस्ततः तस्थुः संप्राप्तं प्रहृष्टं मनेनैव समागतः
श्रतेतेनामत्तनावङ्कः कथ्यतामपरं त्वया कलेसाधिति यत्प्रोक्तं सर्वे साधिति योषितां
यस्माह भगवान्माधु धन्या स्त्रीति चक्रं पुनः तन्सर्वं श्रोतुमिच्छामोनवकुत्रं महामुने
तत्कथ्यतां ततो हरत्य्वच्छाम तत्राप्रयोसने इत्युक्तो मुनिभिर्व्यासः प्राह सेरमयाब्रवी
त् श्रृणुतां भो मुनिश्रेष्ठा यदुक्तं साधु साधिति यत्कृते च यथाभिर्वर्षे स्तेनाप्राप्यते तत्
हायनेन समासेन ब्रह्म बोधाप्यते ततः तपसा मुत्तु वार्षिकस्तत्पादेस्त्र फलं द्विज

वि॰
पु॰
टी॰
२२४

ईदृशैर्न्न मेधाविवर्जितैः प्रारंभास्त्वावसीदंति यदा धर्मक्रियाः कलौ तदानुमेयं प्राधा
न्यं कलेर्मैत्रेय पंडितैः यदा यदा न यज्ञानामीश्वरः पुरुषोत्तमः इज्यते पुरुषैर्यज्ञैस्तदा
ज्ञेयं कलेर्बलं न प्रीतिर्वेदवादेषु पाषंडेषु यदा रतिः कलेर्वृद्धिस्तदा प्राज्ञैरनुमेया
द्विजोत्तम कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वस्रष्टारमीश्वरम् नार्चयिष्यंति मैत्रेय पाषंडोपह
ता जनाः किं देवैः किं द्विजैर्वेदैः किं शौचेनांबुजन्मना इत्येवं विप्र वक्ष्यंति पाषंडोपहता
नराः स्वल्पांबुवृष्टिः पर्जन्यः सस्यं स्वल्पफलं तथा फलं तथाल्पसारं च विप्र प्राप्ते कलौ
युगे शाणीप्रायाणि वस्त्राणि शमीप्राया महीरुहाः शूद्रप्रायास्तथा वर्णा भविष्यंति
कलौ युगे अणुप्रायाणि धान्यानि अजाप्रायं तथा पयः भविष्यंति कलौ प्राप्ते उशीरम
नुलेपनं श्वश्रूश्वशुरभूयिष्ठा गुरवश्च कलौ नृणां स्याली स्याला हितहार्याः सुहृदो मु
निसत्तम कस्य माता पिता कस्य यदा कर्मात्मकः पुमान् इति चोदाहरिष्यंति श्वशुरानु
गता नराः वाङ्मनःकायिकैर्दोषैरभिभूताः पुनः पुनः नराः पापान्यनुदिनं करिष्यंति
लघुमेधसः निःसत्त्वानामशौचानां निर्ह्रीकाणां तथा द्विज यद्यद्दुःखाय तत्सर्वं कलि राम॰
काले भविष्यति निःस्वाध्यायवषट्कारे स्वधास्वाहाविवर्जिते तदा प्रविरलो विप्र क्वचि ४२
ल्लोके निवत्स्यति तत्राल्पेनैव यत्नेन पुण्यस्कंधमनुत्तमम् करोति यः कृतयुगे क्रियते
तपसा हि सः इति श्रीविष्णुपुराणे षष्ठेंशे प्रथमोध्यायः पराशरः व्यासश्चाह महा

न्ते भाषिण्यो भविष्यंति कलौ स्त्रियः दुःशीला दुष्टशीलेषु कुर्वंत्यः सततं स्पृहाम् असद्
वृत्ता भविष्यंति पुरुषेषु कुलांगनाः वेदादानं करिष्यंति वटवश्च तथाव्रताः गृहस्था
श्च न होष्यंति न दास्यंत्युचितान्यपि वनवासिनो भविष्यंति ग्राम्याहारपरिग्रहाः भिक्ष
वश्चापि मित्रादिस्नेहसंबंधयंत्रणाः अरक्षितारो हर्तारः शुल्कव्याजेन पार्थिवाः हारि
णो जनवित्तानां संप्राप्ते तु कलौ युगे यो योऽश्वरथनागाढ्यः स स राजा भविष्यति यश्च
यश्चाबलः सर्वः स स भृत्यः कलौ युगे वैश्याः कृषिवणिज्यादि संत्यज्य निजकर्म यत् शू
द्रवृत्त्या प्रवर्त्स्यंति कारुकर्मोपजीविनः भैक्ष्यव्रतपराः शूद्राः प्रव्रज्यालिंगिनोऽधमाः पा
षंडसंश्रयां वृत्तिमाश्रयिष्यंत्यसंस्कृताः दुर्भिक्षकरपीडाभिरतीवोपद्रुता जनाः गोधू
मान्नयवान्नाढ्यान्देशान्यास्यंति दुःखिताः वेदमार्गे प्रलीने च पाषंडोपहते जने अधर्म
वृद्ध्या लोकानामल्पमायुर्भविष्यति अशास्त्रविहितं घोरं तप्यमानेषु वै तपः नरेषु नृ
पदोषेण बाल्यमृत्युर्भविष्यति भविता योषितां सूतिः पंचषट्सप्तवार्षिका नवाष्टदश
वर्षाणां मनुष्याणां तथा कलौ पलितोद्भवश्च भविता तदा द्वादशवार्षिकः नातिजीव
ति वै कश्चित्कलौ वर्षाणि विंशतिः अल्पप्रज्ञा वृथालिंगा दुष्टांतःकरणाः कलौ यतस्त
तो विनंक्ष्यंति कालेनाल्पेन मानवाः यदा यदा हि पाषंडवृद्धिर्मैत्रेय लक्ष्यते तदा तदा
कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः यदा यदा सतां हानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् तदा तदा कले

वि. पु. टी. २२५

विनेनभविताप्रमांसस्येनाकाशमदाः कलौ स्त्रीणां भूषणमदृश्रुवकेशैरेवभविष्यति
सुवर्णमणिरत्नाद्याः प्रहीयन्ते कलौ गृहे नष्टास्तियोभविष्यंतिकेशैरेवमलंकृताः
परित्यक्ष्यंतिभर्तारं वित्तहीनं तथास्त्रियः भर्ताहिभविताचात्र वित्तवानेव योस्त्रिनाम
योयोददातिबहुलं सस्वामीकलौनृणां स्वामित्वहेतुसंबंधोभाविनाभिजनं तदा
गृहांतादृयमेवातादृयांतां वनतथामतिः अर्थाश्चात्मोपभोगांतामविष्यंतिकलौयु
गे स्त्रियः कलौभविष्यंतिस्वैरिण्योललितस्पृहाः अन्यायोपार्जितैरर्थैः पुरुषः स्पृहै
तव: अर्थयितेप्रियसुहृदः स्वार्थैमेवनितीहितैः ···· पणार्धमात्रेपिकरिष्यंतिनि
घातिनम् समानपौरुषंचेतो भाविविप्रेपुरवकलौ क्षीरप्रदानसंबंधिभाविगोषुचगौ
रवम् अनावृष्टिभयप्रायाः प्रजाक्षुद्भयकातराः भविष्यंतितदासर्वागगनासक्त
दृष्टयः कंदमूलफलाहाराः तापसाइवमानवाः आत्मानंघातयिष्यंतितदावृष्ट्या
दिदुःखिताः दुर्भिक्षमेवसततं तदाक्लेशमनीश्वराः प्राप्स्यंतिव्याहतसुखाः प्रमो
दामानवाःकलौ अस्नानभोजिनोनाग्निदेवतातिथिपूजनं करिष्यंतिकलौप्राप्ते
नचपिंडोदकक्रियां लोलुपाह्रस्वदेहाश्चबह्वन्नादानतत्पराः बहुप्रजाल्पभाग्या
श्चभविष्यंतिकलौस्त्रियः उभाभ्यामथपाणिभ्यां शिरःकंडूयनं स्त्रियः कुर्वंतोगुरु
भर्तॄणामाज्ञां भेत्स्यंत्यनादृताः स्वपोषणपराःक्षुद्रादेहसंस्कारवर्जिताः पुरुषा

राम.
७

मैत्रेयः ॐ आख्याता भवता सर्गवंशमन्वन्तरस्थितिः वंशानुचरितं चैव विस्तरेण म
हामुने श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तो यथावदुपसंहृतिम् महाप्रलयसंज्ञां च कल्पान्ते च मह
मुने पराशरः मैत्रेय श्रूयतां मत्तो यथावदुपसंहृतिः कल्पान्ते प्राकृते चैव प्रलये
जायते यथा अहोरात्रं पितॄणां तु मासोऽब्दं त्रिदिवौकसाम् चतुर्युगसहस्रे तु ब्रह्मणो
द्वे द्विजोत्तम कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगम् दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु तद्द्वादश
भिरुच्यते चतुर्युगाण्यशेषाणि सदृशानि स्वरूपतः आद्यं कृतयुगं मुक्त्वा मैत्रेयान्त्यं त
था कलिं आद्ये कृतयुगे सर्गो ब्रह्मणा क्रियते यतः क्रियते चोपसंहारस्तथान्तेऽपि क
लौ युगे मैत्रेयः कलेः स्वरूपं भगवन्विस्तराद्वक्तुमर्हसि धर्मश्चतुष्पाद्भगवान्यस्मिन्वि
प्लवमृच्छति पराशरः कलेः स्वरूपं मैत्रेय यं भवान्प्रष्टुमिच्छति तन्निबोध समासेन
वर्तते यन्महामुने वर्णाश्रमाचारवती प्रवृत्तिर्न कलौ नृणाम् न सामऋग्यजुर्धर्मविनि
ष्पादनहैतुकी विवाहा न कलौ धर्म्या न शिष्यगुरुसंस्थितिः न दाम्पत्यक्रमो नैव वह्निदे
वात्मकः क्रमः यत्र तत्र कुले जातो बली सर्वेश्वरः कलौ सर्वेभ्य एव वर्णेभ्यो योग्यः
कन्यावरोधनी येन तेनैव मार्गेण द्विजातिर्दीक्षितः द्विजो यैव सैव च मैत्रेय प्रायश्चि
त्तं कलौ क्रिया सर्वमेव कलौ शास्त्रं यस्य यद्वचनं द्विज देवताश्च कलौ सर्वाः सर्वः सर्वस्य चा
श्रमः उपवासस्तथायासो वित्तोत्सर्गस्तथा कलौ धर्मो यथाभिरुचितैरनुष्ठानैरनुष्ठितः

२२५ पराशरः ॥ इत्युक्तो भ्येत्य पार्थाभ्यां यमाभ्यां च तथार्जुन दृष्टैवैतानुभूतं च कथितं तेन
दृष्टोघनः व्यासवाक्यं च ते सर्वे श्रुत्वार्जुनमुखेरितम् राज्ये परीक्षितं कृत्वा ययुः पांडु
सुतावनम् इत्येतत्तव मैत्रेय विस्तरेण मयोदितम् जातस्य यद्यदोर्वंशे वासुदेवस्य
चेष्टितम् ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमांशे अष्टत्रिंशोध्यायः ॥ समाप्तः पंचमांशः ॥ ५०

वि॰
पु॰
टी॰
२२१

यथा यथा प्रसन्नोऽसौ तत्प्रसन्नेन यातनथा सर्वात्मा केशवस्य प्रभवविष्ट हि जनन्मनाम्
सुहृत्त्वकं प्रसन्नोऽहं सदाभाग्याभवतीनां परिश्रुति सवल्लद्धि पसर्वं प्रदास्यामि विद्
नेभम् इमानि लोनमायाखिवेदिन्योपगसोफवम् प्रसन्नेनवद्य पर्यासकिमस्माकमिति
हितः इत्याह सर्वत्रविप्रसन्नोभगवान्यादि नदिस्यामः पत्निक्रमं विप्रेंद्र प्रकृष्टोऽनर्थ
आह पवेभविष्यतीत्युक्ता उक्तनारजनात्मनि समुत्तीर्णानदद्रष्टवर्दिर्द्रपंवक्रमश्च था
नेद्रष्टा गृहमानानां नानासुनानांतासं हासाः स्फुटा भवन्ति नः प्रयमपमति कोपादवाप्य
कृष्णेनैव यस्माद्धिरूपं मांसमनारूनाहासावमानना भवतीभिः कृतानस्मादेश प्रशापं द
दामिवः सम्प्राप्तादेनभर्तारं लब्धानप्रकृतेजनमम सम्प्रापाप्यहनाः सर्वा दस्यहस्ते गमिष्य
थ पत्नेन सम्प्रनेः प्रापादशापं कृष्णकेशवम् भर्तारं प्राप्य मायानादस्यहस्ते वोगाना
नवयानारकृतेऽयः शोकोऽल्पोपिहिपोतद्व नेनेत्यादि नतापलनवैन इपसंह तं
भवतीनां सम्हारप्रसन्नेनेनकृतेना वलंवीर्यं तथा तेजो माहात्म्यं चोपसंहृताम्
गतनन्निपतेः स्नुः पत्नेनेवनस्योनलिः विप्रयोगावमानस्तु केपीगः सवपदेयम
विनाप्रसन्नुपः शोकं नस्वंगुप्तयोनिये तेषांमेवानगः श्रेष्ठं श्रित्वैतनः संनिनादप्राः
तस्मात्वर्क्रकरेश्वहस्तानानत्र्यात्मभिः सह परिमन्यादिन्नेननगतवानपमेवमम्
नकृत्सपमेवनालिनिवेपेनहवोमम पवघोभ्यात्मभिः कार्यं पथा वासितथा कृ

राम॰
१०

धाराक्रांताधरायानादेवानांसमितिंपुरा । तदर्थमवतीर्णोसौ कालरूपीजनार्दनः
तच्चनिष्पादितंकार्यमशेषाभूभृतोहताः । वृष्ण्यंधककुलंसर्वंतथापार्थोपसंहृतम्
नकिंचिदन्यत्कर्तव्यंतस्यभूमितलेविभोः । अतोगतःसभगवान्कृतकृत्योयथेच्छया
सृष्टिंसर्गेकरोत्येषदेवदेवःस्थितौस्थितिम् । अंतेंतायसमर्थोयंसांप्रतंवैयथागतम्
तस्मात्पार्थनसंतापस्त्वयाकार्यःपराभवे । भवंतिभवकालेषुपुरुषाणांयतस्ततः
त्वयैकेनहताभीष्मद्रोणकर्णादयोनृपाः । तेषामर्जुनकालोत्थःकिंन्यूनाभिभवोनसः
विष्णोस्तस्यानुभावेनयथातेषांपराभवः । त्वत्तस्तथैवभवतोगोपेभ्योंतेतदुद्भवः
सदेवोन्यशरीराणिसमाविश्यजगत्स्थितिं । करोतिसर्वभूतानांनाशंचांतेजगत्पतिः
तवार्थंसद्विपक्षास्तेकेशवेनावलोकिताः । कःश्रद्दध्यात्सगांगेयंहन्यास्त्वंकौरवानिति
आभीरेभ्यश्चभवतःकःश्रद्दध्यात्पराभवं । पार्थैतत्सर्वभूतस्यहरेर्लीलाविचेष्टितम्
त्वयायत्कौरवाध्वस्तायदाभीरैर्भवाञ्जितः । गृहीतादस्युभिर्यच्चभवतोवनिताःस्त्रियः
तदप्यहंयथावृत्तंकथयामितवार्जुन । अष्टावक्रःपुराविप्रोजलवासरतोभवत्
बहून्वर्षगणान्पार्थगृणन्ब्रह्मसनातनं । जितेष्वसुरसंघेषुमेरुपृष्ठेमहोत्सवः
रंभातिलोत्तमाद्याश्चशतशोथसहस्रशः । तुष्टुवुस्तंमहात्मानंप्रशशंसुश्चपांडव
आकंठमग्नंसलिलेजटाभारधरंमुनिम् । विनयावनताश्चैवप्रणेमुःस्तोत्रतत्पराः

कि॰
पु॰
टी॰
२२०

त्पद्दर्शितः इतरेणेवमद्भुतास्मिन पर्वणि भाषिता ह्रीनाभुनेवत्तोयेनजात्सर्णम
यादव मनाणं मायकानांच णांश्रीवस्मनेधाम म मारनाया भवत्स्र्तिः गतः मधुर
घोत्रम पस्पावलोकनादेः सः श्रीनेयमाम इत्यति नतस्पा नम गोविंदःम समानाभा
तः भीष्मद्रोणगरानायास्तथा दुर्योधनादयः पत्नस्पादेन निरस्ताः सत्यकाणनमा
वे निर्यावनाहनश्रीकारणाद्रायेवमेमही विभानिनातमेकेन विरहेन सचक्रिणः
पस्पप्रभावदीक्षायेन्द्रहद्विष्णुनभापिनं विनानेनायक्रमेन गोपालैरस्मि निर्जितः
गांडीवेत्रिभुवलोके ख्यातिंतदनुभावतः गतेनेन विनाभीरैनगुंडैस्तनिरस्त्रनम
स्त्रीसहस्रापनेकानिस्त्रनाथानिमहामने यततोममनीतानिदृश्यामिर्लगुडायुधः
श्रानीयमानमभीरैः क्रमक्रम्यावरोधनम हतंयद्विश्वरवीतः परिमवबूलमम
निः श्रीकतानाम विज्ञेयहीनामिनदद्भुतम नीचावमाननपंकांके निर्लज्जोस्मिपितामह
ह व्यासः ग्लनेनश्री रत्या पार्थनतेशोचितुमर्हसि ग्रवेहि सर्वभूतेषु कालस्यगतिरीदृ
शी कालोभवायभूतानामभवायचपांडव कालमूलमिदंज्ञात्वा भवस्थैर्यपरो भव
नद्यः समुद्रा गिरयः सकलाचवसुंधरा देवा मनुष्याः पशवस्तरवश्च सरीसृपाः
सृष्टाः कालेनतं सर्वे पुनर्यास्यंति संक्षयं कालात्मकमिदं सर्वंज्ञात्वा शममवाप्नुहि
यथाहकृष्णमाहात्म्यंतत्तथैव धनंजय भारावतारकार्यार्थमवतीर्णस्समेदिनीम

श्रम॰

प्रहार्यं जरत्कर्ण्या प्रदेनत्वेव पार्थसंस्थं पकुर्वाविय: अस्मुरसनघनेब्रह्मण: स
महामुनिसत्तम ततः स्मृ: विनोनिमः कष्टक ष्ठमिनिग्रुवम् ब्रह्मोभगवतातेनमुक्तो
स्मिंतिहितो दृष्टः न दृष्टानि प्रकृत्यानि मरथघनेवतानितः सर्वेस्मकेपदेनहष्टयनमश्रो
त्रियपथा सहोतिचलवर्देवविनानेनमहात्मनः यशसामहदीनेनतीववर्षमयथसन
तोकाहूमतनेशुद्धिस्थानेनतोकिवार्जन: पुराणेनेवविनातेनुगतनेसर्वसारनाम
ममाज्ञमनश्रीमस्यभीमनंनन्दकुनेफलवम् विनातेनयशसाश्रीर्वर्तितोहंकथमन्यथा
इस्थंवदत्यपोनिस्मरिंदत्वक्षंप्रतोनमम नकाननेत्राजानेवत्रैतावदत्वंदनम्
सदर्शनानोस्यात्सेफलनुन:कालनाश्रयं नमुपेत्यमहाभागंविनपेनाम्यतादयत
नवेदमानंवरागोह्यावलोकापुनिस्थि: उवाचपार्थोविस्मयंकथमन्यंनमीतश्यु:
प्रवीरतानुगमनेब्रह्मणस्त्वाथवाकृता दृष्टापार्थेनाङ्ग: लोकाश्रमस्थायोमिमांप्रतं
तातानिकारयोजातेयावमानानिराकृता: श्रुतस्यस्त्रीरतिर्वांपितेनामिविगतप्रभु:
धुकेप्रदायविप्रेभ्योस्तुष्टमेवाष्यवाभवान् किंवाकृपणाविज्ञानिहतानिभवमर्जुन
कश्चित्स्वर्णवानस्मातवेगनत्वानसि इष्टवत्तहृतोवापिनि: श्रीक:कथमन्यथा
सहोनलोभमाकथचरत्वार्द्धितोपिवा तेनातीनाविविस्मयोत्स्मेवाद्यपिनिर्जि
त: ॥ पार्थ: ॥ यद्वत्तेयमुनस्त्वेनोपदीर्घमनसकृमः याश्रीस्त्रुत्वानन:योस्मनाविस्म

मधुनिमग्नम ततोलोभः समभवत्पार्थेनैकेनयविना दृष्टामिवपोलीयमानारस्थले
निहतेश्वराः ततस्तेपापकर्माणोलोभोपहतचेतसः आभीरामंत्रयामासुः समेत्य
सतद्दुर्मदाः अयमेकोर्जुनोधन्वीस्त्रीजनंनिहतेश्वरं नयत्यस्मानतिक्रम्य धिगेतत्त्व
स्मनोबलं हत्वागर्वसमारूढोभीष्मद्रोणजयद्रथान् कर्णादींश्चनजानातिबलंग्रा
मनिवासिनां हेहेयष्टिमिमत्वाकाकं रहीमायंसद मेनिः सर्वानेवानजानातिकिंना
कारभिहत्वैतेः ततोयष्टिप्रहरणादस्यवोलोष्टहारिणः सहस्रशोभ्यधावंत तंजनं
हिनिहतेश्वरं ततोनिर्भर्त्स्यकौंतेयः प्राहाभीरान्हसन्निव निवर्तध्वमधर्मज्ञायदि
स्थानमुमूर्षवः अवज्ञायवचस्तस्य जगृहुस्तेतदाधनं स्त्रीजनंचवरमैत्रेयविष्वक्से
नपरिग्रहम् ततोर्जुनोधनुर्दिव्यंगांडीवमजरंयुधि आरोपयितुमारेभेनशशाक
वचीर्यवान् चकारसज्यंकृच्छ्राच्च तदभूच्छिथिलंपुनः नसस्मारतथास्त्राणिचिं
तयन्नपिपांडवः शरान्मुमोचचैतेषुपार्थोवैरिष्वमर्षितः नभेदंतेपरंचक्रुरस्ता
गांडीवधन्वना वह्निनायेदत्ताश्चाक्षयाःशरास्तेपिक्षयंययुः युध्यतःसहगोपाले
रर्जुनस्याभवत्क्षयः अचिंतयत्तुकौंतेयःकृष्णस्यैवहितद्बलं यन्मयाशरसंघातैःस
कलाभूभृतोजिताः मिषतःपांडुपुत्रस्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः आभीरैरपकृष्यंत
कामंचान्याःप्रवव्रजुः ततःशरेषुक्षीणेषुधनुष्कोट्यापांडवः जघानदस्यून्तेचास्य

तेनयम [illegible] स्मारतः [illegible]
[illegible] मले [illegible]
[illegible] गतिम् इति श्री [illegible]
पयापुरः [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
२०२८ ॥

निर्यातं वलमद्गमपादस्तानांनघादये । क्षोभेहिम्लाजृद्गमेनैपरीत्यसेकलेवरम
वाच्यश्रुद्गातिकाजाकिमनला मत्तैविदाकवं । पद्मेकानगतेमतैमनृद्गःस्रावणिष्ठाति
नस्मार्द्रवर्द्धिःमनैरूश्रीसोमाहत्नैनावामः । नर्तैवृद्वाह्निकामयोनिष्क्रानेमद्गपोर
वे नैनैवमदगनम्भृपद्मयानिमकैतरद्वः । ग्गनाववृहिकैनेयमनैनेवनास्मम
पालनीनामकमावूमानलोयमन्नविग्रहः । रस्पुनैनमहितोहावमनामबोननम
गहीतायादिवजुःशधद्रनमविम्रानि । परापरः । रम्रकोयानकाकृत्नमप्रतिपमपु
नःपुनः । पूर्वहितानवद्वपःकृतम्राधायथोदितः । रवमान्तानमनकृतानिकायां
नथार्जुनम । श्रानिनामप्रहाचद्विवैत्रेववे । मुहास्यम । भगवानपितांविस्तानदे
वानकंपरम । ब्रह्माननिममानेपमवंपूतेषु पापयन । संद्रानथाद्विनवर्वदत्वां
मोयद्रवावनम । पूणमननमावैकृताजान्निमहक । ग्नार्थानतपौद्गहदानव
वलवृकः । मधुलावणलोदेकृतायकस्त्रना सवः । नतमादमगकायकवेहर
वस्थितः । नतोविमापतेनवतोमरेणाद्विनोदम । गनमूदरणनवमनवीदृशवनवे
प्रतिपन्नादेवैवनप्रसीदेनिमहृतैदः । मुत्तानलः कृतमिदंममादविलपंकया
दमनात्मममपापेनस्यमवा । प्रमदेम्पि । परापरः । ननसंभगवाकाद्गनलेखिमय
मापवपि । गछनैमनस्तस्यदेनवन्नकमत्तगामास्यदम । विमानमानतमद्गलहामामम

मम॰
१२

बोधिताः । पितृत्वात् सर्वे ते संस्कृत[illegible]परस्परम् । प्रतिनियत[illegible]तो न ह्येककलापे [illegible]
नकः नतु [illegible] परस्परं [illegible]
रकाम [illegible] विकार[illegible] तथा परस्परं नतु [illegible]
[illegible] किं । प्रति[illegible]
[illegible] पविका[illegible] नतु परस्परम्
[illegible] त्रिर्यग्[illegible] म्। सकामे [illegible] ने नतु परस्परम्
[illegible] तथा[illegible]
[illegible] न [illegible] यादवान् न [illegible] परस्परम्
[illegible] कि[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] तिः [illegible]
[illegible] म्। [illegible]
[illegible] मः । [illegible]
[illegible] । प्रति[illegible] निः प[illegible] भेः
[illegible] निर्याण[illegible] । इदं सर्व[illegible] योः

वि॰
पु॰
टी॰
२.११ ८२

यथा तद्धीनत्वमेभोपेक्षता हेयत्वास्तिकात्सर्वं यावत्तावदुपमेहस्थगात्मानिविद्धिरश्मान्यथम्
मनुष्यदेहमुत्तरान्यमेकत्वमसहायवान् प्रानपत्रात्मिमनज्ञोरेवंरूपतत्वात्सदेः
नत्वमेथादयोयेमोनिहत्वाभावहेतवः दिनाबधकमाणेपिविरलोनावशिष्यते
नरेभक्तमहाभावमवत्वार्थहिनेशहम् थास्पामपरलोकस्यपालनात्रबीहिताम्
प्रकाशाः इत्यक्तोकत्वदेवेनदेवदत्तः पृथमाने मैत्रेयहिंसापागमादेवत्वोनिकंथ
यो भगवानथ्यात्मातान्दिमयमोनिर्हमान् इदंषड्हास्तिकात्पयौतितंपरिपूर्हिता
निर्धे मानद्मूपादवानादपस्मयमतिहकमान् महेमाना शमामेघांशभासेनाम
माकिं प्रकाशाः महाभागवतः श्रद्धशिप्रमाद्वकोरविम् भगवत्प्रकथाकार्यनत्
तापयशंपतम् सत्येकत्वमिदमुर्वंभगवात्सेहरिश्चनि नाशाथ्यात्मनिर्धितानिकत्वं
बुतलद्वयं श्रीभगवान् गत्रुवरिक्षवाताममस्त्रमादहमुत्यथा वदरीमाश्रमेषु
तपोंशभमादनपर्वते नरनारायणात्म्यानेप्रख्यातिनमहीतले जन्मनामस्त्रमादेननाव
सिद्धिमवाप्स्यसि ब्रह्मसंगगतिप्राप्तिउपसंस्येकत्वे हरिकावनपायकात्मगुडः
श्रावयिष्यति इत्यक्तः प्रतिपर्मेनेनगाममनथोद्भवः नरनारायणाख्यानेकेपावेना
नुमोदितः ननहेपादवाः सर्वेरथानाकरवेतिनः प्रभासेप्रपगुः सार्थकृष्णरामा
दिभिर्हित प्रामाःप्रभासेप्रयनास्नात्वानेकतंपकाः चक्रुस्तत्रमहापानंवासुदेवेन
राम॰
८२

प्रणिपातपुरःसरम् इयं स्त्रीपुत्रकामस्य बभ्रोः किं जनयिष्यति यदाप्रार्थः द्विजास्तावोपप
न्नास्तेविप्रलब्धाः कुमारकैः मुनयः कुपिताः प्रोचुर्मुसलं जनयिष्यति येनाखिलकुलो
त्सादो यादवानां भविष्यति इत्युक्तास्ते कुमारास्तत्राचख्युर्यथातथम् उग्रसेनाय मुस
लं जज्ञे साम्बस्योदरात् उग्रसेनः स मुसलमयः चूर्णमकारयत् तत्तैश्चाप्रक्षिपच्चूर्णं
हि मे वसमुद्रे यो मुसलस्याथ लोहस्य चूर्णितस्य च यादवाः पैर्यैरेकं चूर्णितं लोहं पर्णैरैकेन
नोपराकृतम् तदप्युदनिपीतमत्स्येन गृहीत्वा जालिभिः पाटितस्योदरे तस्य लोहं
गृहीत्वा जरा विज्ञानपरमार्थोहि भगवान्मधुसूदनः नैच्छत्तदन्यथाकर्तुं विधिना यत्स
माहितम् देवैश्च प्रहितो दूतः प्रणिपत्याह केशवं रहस्येवमहं दूतः प्रहितो भगवन्सु
रैः वस्वश्विमरुदादित्यरुद्रैः साध्यादिभिः सह विज्ञापयति वः शक्रस्तदिदं श्रूयतां प्र
भो भारावतारणार्थाय वर्षाणामधिकं शतं भगवानवतीर्णोत्र त्रिदशैः संप्रसादितः
दुर्वृत्ता निहता दैत्या भुवो भारोवतारितः त्वया सनाथास्त्रिदशा भवन्तु त्रिदिवे सदा
तदतीतं जगन्नाथ वर्षाणामधिकं शतं इदानीं गम्यतां स्वर्गो भवता यदि रोचते
देवैर्विज्ञापितो देवमथात्रैव रतिस्तव तत्स्थीयतां यथाकालमाख्येयमनुजीविभिः
श्रीभगवान् यत्त्वमात्थाखिलं दूत वेद्मि चैतदहं स्फुटं प्रारब्ध एव हि मया यादवानामपि
क्षयः भुवो नाद्यापि भारोयं यादवैरनिपातितैः अवतारितः करोम्येतत्सप्तरात्रेण सत्वरः

बिभेद यादवश्रेष्ठः स पपात महीतले अपतन्तस्तलेनासौ क्षमः(?) लब्ध्वा सवेगतः(?)
वेगेनागम्य रोषेण तलेनोरस्यताडयत् ततो बलेन कोपेन मुष्टिना मूर्ध्नि ताडि-
तः पपात रुधिरोद्गारी द्विविदः क्षीणजीवितः पतता तच्छरीरेण गिरेः शृङ्गमशीर्य-
त मैत्रेय शतधा वज्रिवज्रेणेव विदारितः पुष्पवृष्टिं ततो देवा रामस्योपरि चिक्षिपुः
प्रशशंसुस्ततोऽभ्येत्य साध्वेतत्ते महत्कृतम् अनेन दुष्टकपिना दैत्यपक्षोपकारिणा
जगन्निराकृतं वीर दिष्ट्या स क्षयमागतः पराशरः एवं विधान्यनेकानि बलदेवस्य धी-
मतः कर्माण्यपरिमेयानि शेषस्य धरणीभृतः इति श्रीविष्णुपुराणे पञ्चमेंऽशे ष-
ट्त्रिंशोऽध्यायः पराशरः एवं दैत्यवधं कृष्णो बलदेवसहायवान् चक्रे दुष्टक्षितीशानां
तथैव जगतः कृते क्षितेश्च भारं भगवान् फाल्गुनेन समं विभुः अवतारयामास हरिः
समस्ताक्षौहिणीवधात् कृत्वा भारावतरणं भुवो हत्वाखिलान्नृपान् शापव्याजेन
विप्राणामुपसंहृतवान्कुलम् ततस्तु द्वारिकां कृष्णस्त्यक्त्वा मानुष्यमात्मभूः स्वांशं
विष्णुमयं स्थानं प्रविवेश पुनर्द्विजः मैत्रेयः स विप्रशापव्याजेन संजह्रे स्वकुलं
कथं च मानुषं देहमुत्ससर्ज जनार्दनः पराशरः विश्वामित्रस्तथा कण्वो नारदश्च
महामुनिः पिण्डारके महातीर्थे दृष्टा यदुकुमारकैः ततस्ते यौवनोन्मत्ता भा-
विकार्यप्रचोदिताः साम्बं जाम्बवतीपुत्रं भूषयित्वा स्त्रियं यथा प्रश्रितास्तान्मुनीनूचुः

सखाभवन्महावीर्यो द्विविदो नामवानरः वैरानुबंधंबलवान्सचकारसुरान्प्रति
नरकंहतवान्कृष्णोदेवराजेनचोदितः करिष्येसर्वदेवानांतस्मात्सप्रतिक्रियां
यज्ञविध्वंसनंकुर्वन्मर्त्यलोकक्षयंतथा ततोविध्वंसयामासयज्ञानज्ञानमोहितः
बिभेदसाधुमर्यादांक्षयंचक्रेचदेहिनां ददाहचवनान्देशान्पुरग्रामांतराणिच
क्वचिच्चपर्वताक्षेपैर्ग्रामादीन्समचूर्णयत् शैलानुत्पाट्यतोयेषुमुमोचांबुनिधौतथा
पुनश्चार्णवमध्यस्थःक्षोभयामाससागरं तेनविक्षोभितश्चाब्धिरुद्वेलोद्विजजायते
प्लावयंस्तीरजान्ग्रामान्पुरादीनतिवेगवान् कामरूपीमहारूपंकृत्वासस्यान्यशेषतः
लुंठन्भ्रमणसंमर्दैःसंचूर्णयतिवानरः तेनविप्रकृतंसर्वंजगदेतद्दुरात्मना
निःस्वाध्यायवषट्कारंमैत्रेयासीत्सुदुःखितं एकदारैवतोद्यानेपपौपानंहलायुधः
रेवतीचमहाभागातथैवान्यावरस्त्रियः उद्गीयमानोविलसन्ललनालोकमध्य
गः रेमेयदुवरश्रेष्ठःकुबेरइवमंदरे ततःसवानरोभ्येत्यगृहीत्वासीरिणोहलम्
मुसलंचचकारास्यसंमुखंचविडंबनम् तथैवयोषितांतासांजहासाभिमुखंक
पिः पानपूर्णांश्चकरकांश्चिक्षेपाहत्यवैतदा ततःकोपपरीतात्माभर्त्सयामासतंब
लः तथापितमवज्ञायचक्रेकिलकिलाध्वनिं ततोबलोपिजग्राहमुसलंकुपितोम
हत् ततःशैलशिलांभीमांजग्राहप्लवगोत्तमः चिक्षेपसचतांक्षिप्तांमुसलेनसहस्रधा

वि.
पु.
टी.
२-२५

समस्तस्वर्त्तानाथ इत्युग्रसेनस्मतिष्ठत अथ निकौरवाणं वीकलायास्मामितस्त्रीम
कर्णदुर्योधनं द्रोणमपभीष्मं सबाह्लिकं दुःशासनं भूरिं भूरिश्रवसमेव च
सोमदत्तं शलं भीमं अर्जुनं च युधिष्ठिरं यमौ च कौरवानन्यान्हत्वा साम्बमपहृतिं
वीरमायापतं मार्वेमपवीकेतनः पुनीम द्वारिका पुरुषेनादीनामाकृष्य विधीयते
अथवा कौरवपुरीं समस्तैः कृतामिः सह भागीरथ्यां हि पापस्य नगरं नागसाह्वयम
पराशरः इत्युक्त्वा मदरक्ताक्षो धृतरक्ताकहलि लान्तः प्राकारवप्रे विन्यस्य हलं तामकर्षद
आघूर्णितं तत्सहसा ततो वै हास्तिनं पुरं दृष्ट्वा संक्षुब्धहृदयाः शुक्षुभुः सर्वकौरवाः
राम राम महाबाहो क्षम्यतां क्षम्यतां त्वया उपसंह्रियतां कोपः प्रसीद मुसलायुध
एष साम्बः सपत्नीकस्तव निर्यातितो बल अविज्ञातप्रभावाणां क्षम्यतामपराधिनां
ततो निर्यातयामासुः साम्बं पत्नीसमन्वितं निष्क्रम्य स्वपुरात्तूर्णं कौरवा मुनिपुङ्गव
भीष्मद्रोणकृपादीनां प्रणम्य वदतां प्रियं क्षान्तमेव मयेत्याह बलो बलवतां वरः
अद्याप्याघूर्णिताकारं लक्ष्यते तत्पुरं द्विज एष प्रभावो रामस्य बलशौर्योपलक्षणः
ततस्तु कौरवाः साम्बं सम्पूज्य हलिना सह प्रेषयामासुरुद्वाहधनभार्यासमन्वितम
इति श्रीविष्णुपुराणे पञ्चमेंऽशे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः पराशरः मैत्रेयैतद्बलं तस्य बलस्य बल
शालिनः कृतं यदन्यत्तेनाभूत्तदपि श्रूयतां त्वया नरकस्यासुरेन्द्रस्य देवपक्षविरोधिनः राम.

ततस्तत्र स्तवं श्रुत्वा भीष्मद्रोणादयो द्विज कर्णदुर्योधनाद्याश्च शकुनिस्तनय
ऽश्च सप्तापि नाः सर्वे बाल्हिकाद्याश्च कौरवाः श्रुत्वा प्राहुर्यदोर्वंशमवीरपुरस्तादुग्र
भोभोः किमेतद्युष्माभिर्बलभद्र समीरितम् मासांकरु कृलोम्यानां याद[illegible]कुमारस्य
उग्रसेनोपि यद्राज्यं कौरवाणां प्रदास्यति नरलं पाण्डुरेश्च्छत्रं नृपयोग्यं विलोकिते
तदस्तु बलमानं वा संवसन्याय वेष्टिते विमोदामानभवतो नोग्रसेनस्य शासनात्
पुराणि विनाशक नास्माकं संधानां ककुदकैः ननाममाकृत्स्नकेयमानामभिनिष्कर्त
गर्वमारोपितात्पूर्वमस्मानाज्ञापयन्भोजनैः कारणं भवतां नीनि यशोभिस्मा वावलोकित
उग्रसेनभिर्भवतो याययतो वा मनिवेदितः प्रेषितो नैनरस्माकं कृतं पृथ्यानु क्लाविनम
इत्युक्त्वा कौरवाः सर्वे नः पुरा मोहरः स्तनम कैकेकनिश्चयास्पलविविध्यस्तनमाकृयम
मनः कोपेन चाहतं स्त्रतो विकंपनन्यना उत्थाय पादेनाकोष्य पाजनवीनसहलायुधः
ततो विदारितां पृथ्वीं पार्ष्णिघाताभिहात्मनः आस्फोटयामास दिशः शब्देनापूरयन्सः
मा उवाच बलोनितामाक्षोभकर्कटिकालालनः अहो मदावलेपोयमसाराणां दुरात्मनाम्
कौरवाणां महीपत्वमस्माकं किल कालजं उग्रसेनस्य येनाज्ञां मन्यन्ते न पविश्वनम
उग्रसेनः समाध्यास्ते सुधर्मामपि शचीपते धिंगतच्छासनो श्लिष्टेन ह्रितोरनस्पात्मने
पारिजाततरोः पुष्पमञ्जरीर्वनितानन विभर्ति यस्य भृत्यानां सोप्येषां न महीपतिः

वि.
पु.
टी.
२९४८२

ममस्त्रपालामृतेनचक्रन्याभिमुखेविपरीतो पामामस्मोदवनदेवधानन्दनमोनसा
क्रपाणमोमसर्वोचनतोवाप्तवोसोमुरीम अधूर्ध्वक्रान्तनोकालामाक्षमानेतमानताम्
सुरोवकोपाक्रोमोनितितोमसवपि कालापविकृतापोपरहसाकारवनताम्
दसाहनतदेवस्कन्धकलामवतोमुरीम यूतीपामसहस्पर्शसाधमाधननतपावम्
नस्वक्रेयस्करोतिमिविलम्बमानयोकरम इतिश्रीविमलप्रभायांपत्रमशोधनासिमोधाय:
मेत्रेय: भूयपत्रमहविक्रामिवलमहस्पपीमत: श्रोतपकुमेवलक्षामामात्रानेनदर्शनि
यमुनाकर्षणेदीनिक्रमानिमयावन्मया लक्ष्यानामहामागपूरस्नानकत्वानन:
पापाय: मैत्रेयकृपतांकर्मपदानेतामवत्कान क्रनेनेनापमेयनयोघेणपरवोधिना
दुर्योपनस्थननपोस्कंववरक्रनतदगात कलाशद्धवन्वीवः सोवोतोवुवनीमश:
नत:कुशायमहावीर्य:करोदुर्योधनादय: मोक्षहागदवश्वनेवेबुधपुंधिनिजितम्
नस्कुलापादवा:मवेक्राधदुर्योधनादिषु मैत्रेयवक्र:वक्रश्वनानिहनुमयोयमम
तानिवार्यवल:श्राहमकुलोलकलादवम् मोक्षानिनेमहवनापासायेकोहिकोरवान
वान्देवस्तलोणनानगरनाममाक्रपम वाक्योपवनमध्येभूनविवयावनस्तवम्
वनमागनमालापधूपादर्योधनादय: गामर्यामरकंचैववलापुत्रत्पवेदयनु
गहीताविविधवन्मर्वनतस्मानाहकारवान् प्रालापपमग्रमेना:मावमामुविभूवन

मम·
८३

मणिपीवली पुष्पपेलासदेवेन मित्रस्य पविनिमनः ततः षाडूं पनमजे क्लिनातस्य पि
ः पापैः काशिपूर्णां मुदिते पक्तवं लोकस्य विस्मयं हृताव पीतुर्क षा विः काशिराजेच
मातुतम पुनर्हारवं लौ प्रामौ यमेवर्त तानोषध्या तःशिरः पतितं हष्ट्वा तस्य काशिपतेः
पुरे ततः किमेतदित्याहकेनेयस्यंतविभिन्नः तावतेनाहदेवेन हतेन यस्तन स्तनः
पुत्रो हितेन गाढिर्नैसमापणामासपोंकरस भविसृके महादेवे नोचितस्तेन पौकरः
वंदृष्णी पेनितदातं प्रोवाच दुरूपान्मजम् मचेत्र भगवन्कृत्यापिदहृंतर्वेभाषमे
मनुतिष्ठतकैस्य पाहमुमारान्माहेश्वरः एवं भविष्यतीत्युक्तै रदितानाश्रुरन्नेत्रम्
महाकुमारस्य रूपौतमेवा शिरः हाकदा ततो नालाकृततारासा तुलनेक प्राक्कलापका
कृमकृमेनिक्रम्पितातृत्पादावर्तनीयचो नामवेदयततस्तामविवलःलोचनेषुने
पचौपावरणं वनानां शारदं पम पुरस्कृत्य काशिराजस्तनेनेपमारयपहूप भूधजम्
उत्पादितामनूकृतो मानगास्यापचक्रिणा ततहिकृत्यामिमापुसनक्लिवालातन टलक
नू वक्रमुत्तरहृदैनेनक्रीडासकेनलीलया ततश्रिवालजटिलं वालोहारातिभीषणं
कृत्यात्ववगामाभविस्मवक्षेस्वदर्शनम् वकुशतापविधस्ताकृत्यामाहेश्वरीनदा
ननाप्रवेपिनीवेगात्पत्पुजगामतत कृत्यावारणमीसेनप्रविवेशगतरान्विता
विस्मयदृष्टनिहतप्रभावम्तुनिरूतम ततः काशिवलेषु चिप्रमथ्यानानयावतम्

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] राम.
[illegible] ८३
[illegible]

ं प्रति ॥ श्रीभगवान् उवाच युष्मद्दत्तवरो बाणो जीवतामेष शंकर त्वद्वाक्यगौरवादेतन्मया
चक्रं निवर्तितम् त्वया यदभयं दत्तं तद्दत्तमखिलं मया मत्तोविभिन्नमात्मानं द्रष्टुमर्ह
सि शंकर यो हं स त्वं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषं अविद्यामोहितात्मानः पुरुषा भिन्नद
र्शिनः इत्युक्त्वा प्रययौ कृष्णः प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति तद्बंधफणिनो नेशुर्गरुडानिलशोषि
ताः ततो निरुद्धमारोप्य सपत्नीकं गरुत्मति आजग्मुर्द्वारिकां रामकार्ष्णिदामोदराः
पुरीं ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे त्रयस्त्रिंशोध्यायः मैत्रेयः चक्रे कर्म महच्छौरि
र्बिभ्राणो मानुषीं तनुम् जिगाय शक्रं शर्वं च सर्वान् देवांश्च लीलया यच्चान्यदकरोत्कर्म दि
व्यचेष्टाविघातकृत् तत्कथ्यतां महाभाग परं कौतूहलं हि मे पराशरः गदतो मम वि
प्रर्षे श्रूयतामिदमादरात् नरावतारे कृष्णेन दग्धा वाराणसी यथा पौंड्रको वासुदेव
स्तु वासुदेवो भवद्भुवि अवतीर्णस्त्वमित्युक्तो जनैरज्ञानमोहितैः स मेने वासुदेवोहमव
तीर्णो महीतले नष्टस्मृतिस्ततः सर्वं विष्णुचिह्नमचीकरत् दूतं च प्रेषयामास कृष्णा
य सुमहात्मने त्यक्त्वा चक्रादिकं चिह्नं मदीयं नाम चात्मनः वासुदेवात्मकं मूढ त्य
क्त्वा सर्वमशेषतः आत्मनो जीवितार्थाय ततो मे प्रणतिं व्रज इत्युक्तः संप्रहस्यैनं दू
तं प्राह जनार्दनः निजचिह्नमहं चक्रं समुत्स्रक्ष्ये त्वयीति वै वाच्यस्तु पौंड्रको गत्वा
त्वया दूत वचो मम ज्ञातस्त्वद्वाक्यसद्भावो यत्कार्यं तद्विधीयतां गृहीतचिह्न एवाहमागमि

वि॰
पु॰
टी॰
२.२२.४०

ततः कुमेरवलानामगुरुरूमामीतममनोः पञ्चमाध्यायस्य हृदीमान्कायुक्तात्मके दिनः
कुलश्चिद्धे द्वानामनामाद्रिनामत्ता नुममनन्नृ षिभेद कंपावंनामलोमिमाय वहक
मन हमोचानेनथानामिनाम कृकोनित्तीदत्ता पञ्चस्वरहतयमोपूमात्ता निर्गोदि
न क्रियामाने छुरुपेशु पावश्मीवमोदनि श्रावुर्ये मानतोनायातंद कैकेह्रदिदनः
ततोर्व्वःपानसंभूततेनमः सद्गुपुति लप्याद्दे मत्तकृतारि ईविशुक्रमदस्पीनम
मेवतेनानानाशायनरस्त्रकृमधविहिमः लप्पादे नेयविनाप्रकोर्वीप्रतमोहः
नामयतोह्विदृक्षामीलिनाः कदर्शनम कृतो नृसामहृदिपप्रजेमेसातुवनं विशेः
क्रियेमानतदकृनानामस्मसुनकोरिनम लोकत्वमहापमनगतोकः गोनृतं
क्रिनेवाहृवनेननकेनवामथोरमपुत्रदतः मृपुतनंतापामाशुविनानद्विपरहिपा
मउपेमाहमोनिर्दमानपर्वमनापनिः क्रिने कानानोहीरैरकुहारस्कमननविशः
रुद्रः कुलकसतगतायनामेतोप्रकतोनम पञ्चमेपात्रहानानममनों पुनेदवि
देवनिर्यमत्तनुश्च प्रवीसङ्गदणनमना लीनमासर्वेलोकनमतवन्दापन्दता
नतमीदभयंदनवानास्मममहापुरुषो ननयानारत्नंकार्यपनःयान्याहनेवाः
सुमत्तमापदप्रोपमपरापत्तनायपः मयादनरागेदेयत्ततत्वानामयापदम
पताप्रारः इसक्रः श्राहगोविदः सूलपानिमुमापतिं प्रमतवदनोभूनागनामर्षीपु राम
४०

तेवीद्धतक्षम्यतामस्येत्याहदेवःपितामहः ततस्तुक्षांतमेवेतिप्रोक्तंतंवैष्णवंज्वरम्
आत्मन्येवलयंनिन्येभगवान्मधुसूदनः ममत्वयासमंयुद्धेयेस्मरिष्यंतिमानवाः
विज्वरास्तेभविष्यंतिमुक्त्वावैसंप्रयातोज्वरः ततोग्नीन्भगवान्पंचजित्वानीत्वाक्षयंतथा
दानवानांबलंविष्णुश्चूर्णयामासलीलया ततःसमस्तसैन्येनदैतेयानांबलेःसुतः
युयुधेशंकरश्चैवकार्तिकेयश्चशौरिणा हरिशंकरयोर्युद्धमतीवासीत्सुदारुणम्
चुक्षुभुःसकलालोकायत्रास्त्रांशुप्रतापिताः प्रलयोयमशेषस्यजगतोनूनमागतः
मेनिरेत्रिदशास्तत्रवर्तमानेमहाहवे देवाश्चभयमेत्यालंशार्ङ्गधन्वनस्ततोहरिम्
प्रार्थितःशंकरश्चापिपरानर्थंनहीनवान् जृंभणास्त्रेणगोविंदोजृंभयामासशंकरं
ततःप्रणेशुर्दैतेयाःप्रमथाश्चसमंततः जृंभाभिभूतस्तुहरोरथोपस्थउपाविशत्
नशशाकततोयोद्धुंकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा गरुडक्षतवाहश्चप्रद्युम्नास्त्रनिपीडितः
कृष्णहुंकारनिर्धूतशक्तिश्चापययौगुहः प्रमथामौनतःसैन्यंबाणस्यचप्रद्युम्ननीलकम्
जृंभितेशंकरेनष्टेदैत्यसैन्येगुहेगते नीतेप्रमथसैन्येचसंक्षयंशार्ङ्गधन्वना
नंदीशसंगृहीताश्वमधिरूढोमहारथं बाणस्तत्राययौयोद्धुंकृष्णकार्ष्णिबलैःसह
बलभद्रोमहावीर्योबाणसैन्यमथोपपात विव्याधबाणैःप्रद्युम्नोधर्मतश्चापलायितः
कृष्णस्यलांगलाग्रेणमुसलेनावपोथितं बलंबलेनददृशेबाणोबाणैश्चचक्रिणा

भविष्यति विनायुद्धं भारायममकेवलम् पौंड्रकस्तु तावच मुष्टरधनमंगलेयशाकाणमवि
वि. ष्यति पिप्पिताशिंनमानेदेवप्राप्यमेतेनसाधतां ततःप्रणाम्यमुदितःप्रौंभुमध्यागतोग
पु. हे समंगेधनमालोसहद्योहर्षीनरेयथै एवस्मिन्नेवकालेनपौगविघावलेननम
टी. ग्रनिरुद्धमथोनिन्येविद्युल्लेखावनंस्मरः कन्यांनःप्रश्नमध्येनरमसाणांमहोषथा
३११ विनायरद्दिणोगनाप्राप्तोसदेस्मनायकं ब्राह्मिहं किंकराणांनसैन्यंतेनसहात्मना
जवानपरिवेतोहसादायपरंबीरहा हतेषुतेषुबाणोपिरथस्थस्तदुपाद्रुतः
प्रद्युम्नमानोयथापाक्रिपदातीरणस्वर्जितः मायथाप्रद्युम्नेनसतदामंत्रिकोदितः
ततस्तपनगात्तेणबद्धपद्मंदनम् द्वारवत्यांकथातोनिरुद्धोनिरुद्धेतिजल्पताम्
परस्तावबद्धेनबद्धेबाणेननारदः नेष्टोणितपुरनीतंश्रुत्वाविद्याविदग्धया
योषितापुरुषंजम्यपौदत्तानात्रहासिभिः ततोगरुडमारुह्यस्मृतमात्रागतेहरिः
बलप्रद्युम्नसहितोबाणस्यपुरयौपुरीम् पुरीप्रवेशेप्रमथेर्युद्धमासीन्महात्मनः
ययौबाणपुराभ्याशंनीलानानांत्ततःपरंहरिः ततस्त्रिपादस्त्रिशिराज्वरोमाहेश्वरोमहान्
बाणरक्षार्थमत्यर्थंयुयुधेशार्ङ्गधन्वना तद्भस्मस्पर्शसंभूततापकृष्णांगसंगमात् रा.म.
अवाप्तवलदेवोपिश्रमामीलितलोचनः ततःसयुध्यमानस्तुसहदेवेनशार्ङ्गिणा
वैष्णवेनज्वरेणाशुकृष्णदेहान्निराकृतः नारायणभुजाघातपरिपीडनविह्वलम्

विप्रपार्वतीमहर्षेणुना क्रीतीमुपल्लवोश्चैस्यहांवक्रेतयाश्रयाम ततः सकलवि
ततामोरैतामाहभामिनी श्रुतमन्यर्थेतापेनमह्देनमपिरेस्यामे इस्त्रकैमानयावक्रे
कदैतिमतिमान्मनः कोवाभर्तामसेस्येतांपुनरप्याहपार्वती वैपुणत्वेण्डकेदारस्ये
स्यमेघोभिभवंतव करिष्यतिमतेभर्तासुतनुर्विभविष्यति एवमुक्तः तस्यातिशोभ्नुभा
न्मुमेयथादेव्यासुदीरिता तथैवाभिभवंवक्रेणचैनरूमावशा ततः पुत्रस्यापुरुषमप
स्पर्शीतपुत्रकः तस्याः सात्वभवत्स्याच्छ्राहकोहेनयोगात् पुत्रतस्यकुलेनास्येक
ययासमस्तस्याली ततोविशसमानीयसर्वमेवाभ्यषोदयत् विदितार्थोनतांप्राहपु
नरूपांयणोविन्तं देव्यानश्चैवयत्स्वासौयोमुष्मायुः कुरुष्वतम् एवमुक्तः ततः पटेस
रान्तैस्यामांपर्वांशुपयत्ततः सनुष्यानमिलेखास्येविन्नलेखाभ्यदर्शयत् स्वपास्य
मानगंपर्वोक्तयोगमस्मरातन् सनुच्छेपुदृष्टेदृष्टिमानेषुपकरूशिष्यु कुसमामौति
लोकातीतस्यः लतानेवमा प्रपुष्पदर्शनेश्रीराहविल्लिस्युलोह्रिन दृष्टमानेनतः
कांतेपसूनतयोद्भिन दृष्टान्तंतविकाकिस्यालरूयावधिनितलता सोयंसोयमितीस
केभयणास्यायोगगामिनी ययोद्भावतीपूर्वांपसमाप्यास्यततः सालीम ॥ इतिश्रीविष्णु
तालेपंचमैशोद्धाविष्णेध्यायः एवमुक्तः कालोपिप्रतिपद्यात्रेमैत्रेयाहत्रिलोचनम्
देवबाहुसहस्रेणनिर्जितोस्माकंविना नैषांपिसमवाहूनांसाफल्यजननकोरणः

वि. पु. टी. ५. ३२

स्त्रियश्च कृत्स्ना [illegible] कालेषु [illegible] उपयेमे जनार्दनः
ताः कन्या नरकेणासन्सर्वतो याः समाहृताः [illegible] एकस्मिन्नेव गोविन्दः काले तासां महामु
ने जग्राह विधिवत्पाणीन् [illegible] [illegible] शतमेकाधिकं त
था तावन्ति चक्रे रूपाणि भगवान्मधुसूदनः ममैव पाणिग्रहणं मैत्रेय कृतवानिति
निशासु च जगत्स्रष्टा तासां गेहेषु केशवः उवास विप्र सर्वासां विश्वरूपधरो विभुः
इति श्री विष्णुपुराणे पञ्चमेंऽशे एकत्रिंशोऽध्यायः पराशरः प्रद्युम्नाद्या हरेः पुत्रा रुक्मि
ण्यां कथिता मया भानुं भैमरिकं चैव सत्यभामा व्यजायत दीप्तिमन्तप्रपक्षाद्या रोहि
ण्यां तनया हरेः बभूवुर्जाम्बवत्यां च साम्बाद्या बाहुशालिनः संग्रामजित्प्रधानास्तु
शैब्यायामभवन्सुताः वृकाद्याश्च सुता माद्र्यां गात्रवत्प्रमुखान्सुतान् अवाप लक्ष्म
णा पुत्राः कालिन्द्याश्च श्रुतादयः अन्यासां चैव भार्याणां समुत्पन्नानि चक्रिणः अष्टा
युतानि पुत्राणां सहस्राणां शतं तथा प्रद्युम्नः प्रथमस्तेषां सर्वेषां रुक्मिणीसुतः
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूद्वज्रस्तस्मादजायत अनिरुद्धो रणे रुद्धो बलेः पौत्रीं महाबलः
बाणस्य तनयामूषामुपयेमे द्विजोत्तम मैत्रेयः कथं युद्धमभूत्तस्य हरिशङ्करयोर्द्वि
ज कथं क्षयं च बाणस्य बाहूनां कृतवान्हरिः एतत्सर्वं महाभाग ममा
ख्यातुमर्हसि महत्कौतूहलं जातं कथां श्रोतुमिमां हरेः पराशरः उषा बाणसुता

राम. ३७

नमत्र मस्कृत मीशं प्राणम्यनं स्तोतुं यं नतजगदुपकृतिमन्यं को विनेनेसमर्थः ॥
इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंशे त्रिंशोऽध्यायः ॥ पराशरः ॥ संस्तुतो भगवानित्थं देवरा
जेन केशवः प्रहस्य भावगंभीरमुवाचेदं द्विजोत्तम ॥ श्रीभगवान् ॥ देवराजो भवानि
न्द्रो वयं मर्त्या जगत्पते क्षंतव्यं भवतैवेदमपराधं कृतं मम ॥ पारिजाततरुश्चायं नीयतां
मुचितास्पदम् गृहीतोयं मया शक्र सत्यावचनकारणात् ॥ वज्रं चेदं गृहाण त्वं यदत्र
प्रहितं त्वया तवैवैतत्प्रहरणं शक्र वैरिविदारणम् ॥ इंद्रः ॥ विमोहयसि मामीश म
र्त्योहमिति किं वदन् जानीमस्त्वां भगवतो न तु सूक्ष्मविदो वयम् ॥ योसि सोसि जगत्त्रा
णप्रवृत्तौ नाथ संस्थितः जगतः शल्यनिष्कर्षं करोष्यसुरसूदन ॥ नीयतां पारिजातो
यं कृष्ण द्वारवतीं पुरीम् मर्त्यलोके त्वया त्यक्ते नायं संस्थास्यते भुवि ॥ तथेत्युक्त्वा तु दे
वेंद्रमाजगाम भुवं हरिः प्रसक्तैः सिद्धगंधर्वैः स्तूयमानः सुरर्षिभिः ॥ ततः शंखमुपा
ध्माय द्वारकोपरि संस्थितः हर्षमुत्पादयामास द्वारकावासिनां द्विज ॥ अवतीर्याथ गरुडात्सत्यभामासहायवान् निष्कुटे स्था
पयामास पारिजातं महातरुम् ॥ यमभ्येत्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥ वास्य
ते यस्य पुष्पोत्थगंधेनोर्वी त्रियोजनम् ॥ ततस्ते यादवाः सर्वे देहबंधानमानुषान् ॥
ददृशुः पादपे तस्मिन् कुर्वंतो मुखदर्शनम् ॥ किंकरैः समुपानीतं हस्त्यश्वादि ततो धनं

ह्विवेषप्रोयत्वात्प्रज्ञापनेष्वेषुवमरत । तथाहत्वामवोचन्नेकलमश्नकेमरदर्शनम
वि. तेतोहाहाकृतेमर्वंत्रैलोक्यमहितमतम । वकुवत्रुधारोदक्षोदेवराजजनार्दनौ
पु. दिव्यवसमर्हेश्वनगाहमनवान्हविः । नमुमोचनथावक्रेशाकेतिष्ठतिवात्रवीत
टी. प्रवष्टवत्रेदेवेन्द्रगरुडदतवाहने । मत्यभामात्रवीहीरं पलायनपरायणम्
२०९ ७३ त्रैलोक्येश्वरनोयुक्तेशचीभर्तः पलायने । पारिजातस्रगाभोगानानुपस्थास्यतेशची
कीदृशोदेवराजत्वे पारिजातस्रगुज्वलान् । अपश्यतीयथापूर्वं याभ्यागतांशची
अलंशक्रप्रयासेनतवव्रीडांगतेनमेरदमि । नीयतांपारिजातोयंदेवाः सन्तगतव्यथाः
पतिगर्वावलेपेनवहुमानपुरःसरम । नदत्तदृशोगहायातामुपचारेणमांशची
स्त्रीत्वादगुरुचित्तासिस्वभर्तृश्लाघनापरः । ततः कृतवतीशक्र भवतासहविग्रहे
तदलंपारिजातेनपरस्वेनहृतेनवः । रूपेणगर्वितासात्भर्तृकास्त्रीतुकाविना परा
शरः इत्युक्तोविनिवृत्तोवैदेवराजस्तदाद्विज । प्राहचैनामलंचण्डिसखिखेदमतिविस्तरैः
नचापिसर्गसंहारस्थितिकर्तापिलस्य । जितस्यतेनमेब्रीडाजायतेविश्वरूपिणः राम.
यस्माज्जगत्सकलमेतदनादिमध्यं यस्मात्पुनश्चनभविष्यतिसर्वभूतम । तेनोद्भवप्र ७५
लयपालनकारणेनव्रीडाकथंभवतिदेविपराजितस्य । सकलभुवनवेधामूर्तिर
ल्पातिसूक्ष्माविदितसकलवेद्यैर्ज्ञायतेयस्यनान्यैः । तमजमकृतमीशंशाश्वतंस्वे

रम् पारिजातेनत्याप्येनं मानुषी हरयामि ते ॥ पराशरः ॥ इत्युक्तो रुक्मिणीभर्त्ता प्राचीमृत्यु
र्गतोत्थितम् प्राचीचोत्साहयामास कृतार्थो त्रिदशाधिपम् ततः समस्तदेवानां सैन्यः
परिवृतो हरिम् प्रययौ पारिजातार्थं त्रिदशाधिपतिर्द्विज ततः परिवृनिस्त्रिंशगदाशूल
धनुषः वभूवुस्त्रिदशाः सज्जाः शक्रे वज्रकरस्थिते ततो वीक्ष्य स गोविन्दो नागराजोपरि
स्थितम् शक्रं देवपरीवारं युद्धाय समुपस्थितम् चकार शंखनिर्घोषं दिशः शब्देन पू
रयन् मुमोच शरसंघातान् सहस्रायुतसंमितान् मुमुचुस्त्रिदशाः सर्वे अस्त्रशस्त्राण्यनेक
शः एकैकमस्त्रं शस्त्रं च देवैर्मुक्तं सहस्रधा चिच्छेद लीलयैवेशो जगतां मधुसूदनः
पाशं सलिलराजस्य समाकृष्योरगाशनः चकार खण्डशश्चञ्च्वा बालपन्नगदेहवत्
यमेन प्रहितं दण्डं गदाविक्षेपखण्डितम् पृथिव्यां पातयामास भगवान्देवकीसुतः
शिबिकां च धनेशस्य चक्रेण तिलशो विभुः चकार शौरिरर्कं च दृष्टिदृष्टहतौजसम्
नीतोऽग्निः शतशो बाणैः द्राविता वसवो दिशः चक्रविच्छिन्नशूलाग्रा रुद्रा भुवि निपातिताः
साध्या विश्वेऽथ मरुतो गन्धर्वाश्चैव सायकैः शार्ङ्गिणा प्रेरितैरस्ता व्योम्नि शाल्मलितूलवत्
गरुत्मानपि वक्त्रेण पक्षाभ्यां च नखाङ्कुरैः भक्षयन्ताडयन्देवान्दारयंश्च चचार वै
ततः शरसहस्रेण देवेन्द्रमधुसूदनौ परस्परं ववर्षाते धाराभिरिव तोयदौ
ऐरावतेन गरुडो युयुधे तत्र संकुले देवैः समस्तैर्युयुधे शक्रेण च जनार्दनः

वि॰
प्र॰
टी॰
५८ ३१

ती सं[illegible]नविस्त[illegible]ः [illegible] सत्वं [illegible]गोविंद [illegible]
म तदुक्तं पारिजाता[illegible]विभूषणम् विश्वतो पारिजात[illegible]
रूपतीनाम[illegible]निकामये [illegible]ः इत्युक्तः [illegible]पारिजातेन
[illegible]नि [illegible]ः [illegible]
पारिजातं [illegible]गोविंद[illegible]
[illegible]ः [illegible]
[illegible] निकृ[illegible]
नि [illegible]ः [illegible]
विपाद[illegible]ः इत्युक्त[illegible]
नी [illegible]पारिजात[illegible] [illegible]ः सर्वलोका[illegible]
नमे[illegible]ः [illegible]
[illegible]ः [illegible]ः सर्वलोक[illegible]पारिजात[illegible]ः [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

राम॰
३१

पा विस्मयापन्नमहाबलमोहांधान्तमनसाहृताः अथासौ तामभीप्सितेकामान्नतमभवद्यं
यदैतेपुरुषामायाभिर्वेषंभगवंस्तव मयाभिपुत्रकामिन्यावैरिपदत्तयाश्च
अयाचितोनमोदायमायाविलासितेहितन् कौपीनाच्छादनप्रायावांछामकल्पयुता
दपि मायनेपरपुण्यानांसोपरापःक्षदेहनः नसमीदाविलन्नगन्मायामोहकराय
य अज्ञानतानसद्भावभूतेभूतेपापनाशाय पराशरः अविमैवंस्तनोविसःप्रहस्याहस
नयनि मातादेविनमस्याकंप्रसीदवरदाभव अदितिः पचमस्तवपश्येऽहंज्ञातेनमपाकु
लेश्वरैः अजेयः पुरुषव्याघ्रमर्त्यलोकेभविष्यसि ततोनंतरमेवास्यपाञ्चाणीसहिते
दितिम् सत्यभामापुत्रस्याहप्रसीदेतिप्रमःपुनः अदितिः मत्प्रसादाननेसभूजनावे
श्वमेवत्वा भविष्यत्यनवद्यांगीसर्वकालेभविष्यसि पराशरः अदिमानुष्कृतानुतो
देवराजोजनार्दनम् यथावत्पूजयामासबहुमानपुरःसरम् ततोददर्शकृष्णोपिसः
सभामासहायवान् देवोद्यानानिहृद्यानिनंदनादीनिसत्तम ददर्शवसुगंधाढ्यमंज
रीपुंजधारिणम् देवाह्लादकरंतामवालपल्लवशोभितम् मथ्यमानेमृतेजातंज
तरूपसमंतवम् पारिजातंजगन्नाथकेशवःकेशिसूदनः अथोवाचहरिःसत्याटष्ट्वा
देवतरुंसदा कस्मान्नद्वारिकामेषनीयतेकृष्णपादपः यदितेतद्वचःसत्यंसत्यामत्यन्तंवं
प्रियेतिमे मद्गेहनिष्कुटार्थायतदयंनीयतांतरुः नमेसत्यावदतीदगभीष्टानवकृकिम

तोहरिः उपलब्धस्तोरेवा सार्वपाद्मानन्तार्दनम् सदेवमुनिनं क्रमोदेवमानुनिवेशा
ने महस्थितानिवाकारं प्रविश्य दृष्टो दितिसु सतां प्रणम्य शक्रोप्यमहितः कंस्तोत्र
मे स्तावस्कलाशंव प्रसादांसां श्रीजनार्दनः ततः श्रीता जन्मानाधारं जगतां हरिम्
तपाकादितिरस्थूर्ध्वकलानस्त्राणं वमनः नमस्ते पुण्डरीकाक्ष भक्तानामभयंकर
सनातनात्मन्सर्वात्मन्भूतात्मन्भूतभावन प्राणात्मा नाम सोबुद्धिरिंद्रियाणां गुणातिम
का त्रिगुणातीतो निर्द्वंद्वः शुद्धः सर्वहृदि स्थितः सितरीवादितिः श्रेपकल्पनापरिव
र्जितः संधार्यात्रिरहो भूमिर्गगनं वायुरेव च हुताशनो बुद्धिर्मनो भूतादिस्त्वं तथैव स्वर
स्वःशिस्थितिविनाशानां कर्ता कर्तृपनिर्भवान् ब्रह्मा विष्णुशिवाद्याभिरात्ममूर्तिभिर्भि
स्पृः देवा दैत्यास्तु यावन्तो यावन्तः मासिद्धपन्नगाः कूष्मांड्रा स्पृपिशाचास्तु गंधर्वा मनुजा
स्तथा पशवश्च मृगा मीना स्तपा श्च वनजा नतयः कीटा श्च पतंगाश्च तथैव च समीरणाः
द्रवमूलनलनावसीसमस्तभूतजानयः सूक्ष्मधामस्तधामसलाः स्वल्पात्स्वल्पतरश्च
ये देहभेदाद्रवाः सर्वे ये के विस्तरतास्त्वया मायानवेषमत्तानपरमार्थालिमो तिनी
प्रतात्मनात्मरूदिसालंयथाम्बुफेनरूपाने देहमसेनिभावोत्र यत्रेसाणभिज्ञायते
तेसारमाभूत्मायायानवैननाशवेदिनं येः स्वधर्मपरैर्नाथ नरैराराधितो भवान्
तेनरंसपतिलामतां मायामात्मविमुक्तये ब्रह्माद्याः सकलादेवा मनुष्याः पशवस्त

रेहीनादितिकेउले उपतस्थेजनानाथंवाक्यंचैवमथाब्रवीत् यदाहमुद्धतानाथन
याहस्कवद्रूपिणा तत्स्पर्शसंभवः पुत्रस्तदार्यमथजायत सोयंनयेवटनोमेनये
वतिनिपातितः सहाणांकेउलेचैमेपान्तुयामतमंततिम भागवनारायणार्थायसमे
वभगवतिनिमम श्रुतेनलोकमायातः प्रसादस्मत्सुतः प्रभो हेकर्ताचविकर्ताचसंहर्ता
प्रभवोव्ययः त्वमतोमजवाङ्रूपः स्तयनेनत्वकिंतव आपीआप्यक्रियाकर्ताकार्यंच
क्रियतांवद सर्वभूतात्मभूतस्थ रुयतेनवकिंतदा यूयमात्माहमात्माचभूतात्माचा
प्यघोभवान् यदानदानंकिंनीथकिमथोंनेपवर्तते प्रसीदसर्वभूतात्मसवकेणाङ्क
तेहियत ततस्थमनामिमेदेवाकन्तानेसनिपातिते एवमुक्तः नथोदितोकृपारोपी
गवान्तभावनः रत्नानित्वकाथामप्रग्राहस्मुनिममन कन्याप्रेसकल्यानांबोर
याननविक्रमः शतातिकानिद्दशेमहस्राणिमहात्मने चत्वर्ययानांचग्रामं
हस्रसहस्राणिहदृशवान् कांसांमानांतथाघानांनियुतान्येकविंशतिः ताःकन्यास्तेन
यानाथानांनामानन्याविकागतीम आरोहयाम्मसहरिर्गरुडेपतगेश्वरे श्रीरोयवस
येकस्मःसमभामाप्रहायवान् आदिमाःकेउलेशानकमायमहिदिवालयम् ॥ इतिश्री
हरिवंशेपर्वणिपंचमोऽएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ ...
पर्वतेन सभार्योवहृषीकेशंलीलयेवदहत्महेशो ततःप्रादुरभूत्तास्मिन्स्वर्गद्वारगत

वि० पु० टी०
४६

तेजसांवनम् कलानलस्य प्रतीकाशं वपु [illegible] मेरुंसि आजोयेन रक्तो नाम फाल्गुनोनि
मुपुरेश्वरः कलानिमर्वंभूतानामनुपवातमाविशत् देवकिंतु स्मरादीन पातोंचनना
देन हत्वाहिमोमरःकलपाकरोधनिनमंदिः तत्तुंगस्मानिलस्याविनजन्मारप्रचेन
मः मंदरस्यनथाश्वांहननवानानिपर्वतक भुमन्तस्याविणीदिशमंदानकमकुंड
ले जहारसोमरादित्यानांवलेनावतानगजम् हर्षीतमतकांविदमयानस्यनवोदिते
यदवप्रतिपन्नश्चंनत्वयंप्रविशमध्यताम् पनाभवः इतिक्रलास्मितंकलभगवान्
वकीसतः सहीत्वानामंवंरत्नसमानश्चोचरामहात् शंवित्यनभोकसनकंदुराम
नेवरम् मस्याभामामसमातं नयवी प्राग्ज्योतिषंपनम् आक्रांतनानानाविधोकोपि
त्रिदिवंययो नतोजगामसंयुग पश्यतां द्वारिकौकसाम् प्राग्ज्योतिषपुरस्यासीत्
तयोजनम आचितांमौर्वैः पाशैः त्वरांतेभूदिनोत्तम तांश्चिच्छेदहरिः पाशान्
क्षिप्त्वाचक्रंसुदर्शनम् ततोमुरः समुत्तस्थौतंजघानमकेशवः मुरोस्तुतनयाःसप्त
सहस्रास्तांस्ततोहरिः चक्रधाराग्निनिर्दग्धांश्चकारशलभानिव हत्वामुरंपंचज
नेहयग्रीवंतथाहरिः प्राग्ज्योतिषपुरंधीमांस्त्वरवान्समुपाद्रवत् नरकेणास्यत
त्राभून्महासैन्येनसंयुगः कृष्णस्ययत्रगोविंदोजघ्नेदैत्यान्सहस्रशः शस्त्रास्त्रवर्षं
मुंचंतंसभौमंनरकंवली क्षिप्त्वाचक्रंद्विधाचक्रेचक्री दैत्यचक्रहा हतेतुनरकेभूमि

रा.म.
५

बलदेवस्य तं कोपं वर्द्धयंती महात्मनः ॥ जितं बलेन धर्म्मेण रुक्मिणा भाषितं मृषा
अनुक्त्वापि वचः किंचित् कृतं भवति कर्म्मणा ॥ ततो बलः समुत्थाय कोपसंरक्तलोचनः
जघानाष्टापदेनैव रुक्मिणं स महाबलः ॥ कलिंगराजं चादाय विस्फुरंतं बलाद्बलः
बभंज दंतान् कुपितो यैः प्रकाशं जहास सः ॥ आकृष्य च महास्तंभं जातरूपमयं बलः
जघान तान् नरान् सर्वान्ये तत्पक्षे भूभृतः ॥ बलेन कुपितेन हाहाकारमभूद्द्विज
तद्राजमंडलं सर्वं पलायनपरायणं ॥ नष्टं जनं तं विप्र बभूव कुपिते बले
बलेन निहतं दृष्ट्वा रुक्मिणं मधुसूदनः ॥ नोवाच किंचिन्मैत्रेय रुक्मिणीबलयोर्भ
यात् ॥ ततोऽनिरुद्धमादाय कृतदारं द्विजोत्तम ॥ द्वारकामाजगामाथ यदुचक्रेण केशव
इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमांशे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ पराशरः ॥ द्वारवत्यां ततः शौरिं श
क्रस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ आजगामाथ मैत्रेय मत्तैरावतपृष्ठगः ॥ प्रविश्य द्वारकां सोऽथ
मेत्य हरिणा ततः ॥ कथयामास दैत्यस्य नरकस्य विचेष्टितं ॥ त्वया नाथेन देवानां म
नुष्यत्वेऽपि तिष्ठता ॥ प्रशमं सर्वदुःखानि नीतानि मधुसूदन ॥ तपस्विजननाशाय सोऽरि
ष्टो धेनुकस्तथा ॥ प्रवृत्तो यस्तथा केशी ते सर्वे निहतास्त्वया ॥ कंसः कुवलयापीडः पूतना बा
लघातिनी ॥ नाशं नीतास्त्वया सर्वे येऽन्ये जगदुपद्रवाः ॥ युष्मद्दोर्दंडसंभूतिपरित्रा
ते जगत्त्रये ॥ यज्ञे यज्ञभुजो देवास्तृप्तिं यांति दिवौकसः ॥ सोऽहं सांप्रतमायातो यन्निमि

वि. पु. टी. २०५ ७८

यो ऽत्र भाम मयेवं नानाग्राहमावतंतनयं देः नमामममाभवन्तरामहावलयराक्रमः
अनिरुद्धोरगोक्तुद्धावीर्याद्विधिर्गिरः नमस्याधिरुक्तिमुगः यो त्रीवरयामसकेण
वः सोऽहत्वा घरसोहकमीश्वयमानो विवृक्तिगः नमस्यविद्याहरमायाधारवाहविषम
ह कल्किगानगरंनमनुनोग्रभावनकर्टिहिन विवाहेन त्रनिर्देत्रयाप्रश्रेः सम्हात्मनः
कलिकाराजयभक्तिम [illegible] किंगानावाकासमुवन पनदात्तोवन्ते पूतेनस्यवच्या मनेमहन्
नयामोनवनेकमोः पतनेनमस्यापुने पराशरः नयोतिमानाद्दन्यो रुकिंगवनमद
द्भुतः नमागोमहरनमम [illegible] पनवेन नमः महस्रमकेनिष्का गोकविमगाविनिजो
वनः हितोयोपि प [illegible] महस्रकल्किगमनिनः ननादशमहस्याभिलिक्कागोम
गमावदे ननमस्रो नवगानि कल्की मनविद्रावरः ननानमामसनवल्कलिमाधिपति
हिन देवानस्वर्गोयनस्काकल्की वाहमहोद्भुतः अवयपोयं मयापतेयशाजितः
प्रहावलोकनाथयोवमनप्रकृकोविरान् दृष्ट्वाकलिंगराजानेककासंदर्शनाननम्
हकिंगोवानितुर्वीकोकेपदकृहलायुधः ननःकोपपरीनात्मानिकृकोदिममद
दत्त ग्रहनग्राहकल्कीवनदर्पतानपानवल पुनयहलदेवस्तांद्राहाप्रतेजितेमया
मयेतिकल्की प्रहेषो स्तीकोकेवलेवन नयोकोयं ग्राहः सस्येनमयेतोमोदितः
पवंनयावेहिनितमयानविनिर्जितकथम् ननोनरिदेवाणश्रेः प्राहगंभीरनादिनी

राम. ७८

स्त्वयाकापि विभूषिता ॥ सुव्यक्तं यादृशः स्नेहो मम यादृग्वपुस्तव ॥ हरेरपत्यं सुव्य
क्तं भवान्वत्स भविष्यति ॥ पराशरः ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः सह कृष्णेन नारदः ॥ अन्तःपुरव
रां देवीं रुक्मिणीं प्राह हर्षयन् ॥ एष ते तनयः सुभ्रु हत्वा शम्बरमागतः ॥ हतो येनाभव
द्बालो भवत्याः सूतिकागृहात् ॥ इयं मायावती भार्या तनयस्यास्य ते सती ॥ शम्बरस्य
न भार्येयं श्रूयतामत्र कारणम् ॥ मन्मथे तु गते नाशं तदुद्भवपरायणा ॥ शम्बरं मोहया
मास मायारूपेण रूपिणी ॥ विवाहाद्युपभोगेषु रूपं मायामयं शुभा ॥ दर्शयामास दै
त्यस्य तस्येयं मदिरेक्षणा ॥ कामोऽवतीर्णः पुत्रस्ते तस्येयं दयिता शुभा ॥ स्नुषेयं तव
शोभना ··· केशवस्तथा ॥ नगरी च समस्ता सा साधु साध्वित्यभाषत ॥ चिरं नष्टेन पुत्रे
ण संगतां प्रेक्ष्य रुक्मिणीम् ॥ अवाप विस्मयं सर्वो द्वारवत्यां जनस्तदा ॥ इति श्रीविष्णु
पुराणे पंचमेंऽशे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ पराशरः ॥ चारुदेष्णं सुदेहं सुदेष्णं चातिवीर्यवान्
सुषेणं चारुगुप्तं च भद्रचारुं तथापरम् ॥ चारुविंदं सुचारुं च चारुं च बलिनां वरम् ॥
रुक्मिण्यजनयत्पुत्रान्कन्यां चारुमतीं तथा ॥ अन्याश्च भार्याः कृष्णस्य बभूवुः सप्त शोभ
नाः ॥ कालिंदी मित्रविंदा च सत्या नाग्नजिती तथा ॥ देवी जाम्बवती चापि रोहिणी कामरू
पिणी ॥ मद्रराजसुता चान्या सुशीला शीलमंडना ॥ सात्राजिती सत्यभामा लक्ष्मणा चारुहा
सिनी ॥ षोडशात्र सहस्राणि स्त्रीणामन्यानि चक्रिणः ॥ प्रद्युम्नोऽपि महावीर्यो रुक्मिणस्तन

वि. पु. टी. ३३ २५४

नेयं वत्स केवलं उपायनहरणप्रयत्नम् मत्स्यमहानसे नीता विदीर्णोदरविनिर्गतम्
दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयत् नारदो कथयत् तस्यै तं तस्याः शंकितचेतसः
बालस्यास्य त्वमस्यापि निमित्तमो दर्शनिवेदयन्ने अयं कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी
पतिं नेतुं प्रपदे दहस्य देहोऽन्यविशिष्टनी तती निरूपिता शंबरेण माया सूदनसाधने
कामदेवः शिशुरुद्धावक्रे स्वहंतयाभेके नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णिः रूढयौवनः
जनयामास नारीणां वीतेती कांतविभ्रमं प्रद्युम्नाय कृतां धानन्मुक्त हृदयेक्षणा
प्रमज्जाशीलनं प्राह स कार्ष्णिः कमललोचना मातृभावं विहायैवं किं प्रनवेतनमन्यर्थ
सा चास्मै कथयामास न पुत्रस्त्वं ममेति वै तनयं त्वामयं विष्णोर्हृतवान्कालशंबरः
क्षिप्तः समुद्रे मत्स्यस्य संप्राप्तो जठरान्मया सा तु रोदिति ममात्र कांता यायाप्तितिव
सत्वा पराक्रमः इत्युक्तः शंबरं युद्धे प्रद्युम्नः समाह्वयन् क्रोधाकुलीकृतमना युयु
धे च महाबलः हत्वा सैन्यमशेषं तु तस्य दैत्यस्य यादवः सप्त मायाव्यतिक्रम्य मायामष्टमीं
युजे ततः मम तयाजनज्ञानं तं दैत्यं मायया कालशंबरम् इत्युपवदनयामासार्थमान नगमपि
नः पुरम् अंतःपुरं निपतितं मायावत्या समन्वितम् तं दृष्ट्वा हृष्टसंकल्पा बभूवुः कृष्ण
योषितः रुक्मिणी चावदत्प्रेम्णा सास्रदृष्टिरनिंदिता धन्यायाः खल्वयं पुत्रो योषितः तवल्प
येप्रजाविनेतन्वयेयावने अस्मिन्वयसि पुत्रो मे प्रद्युम्नो यदि जीवति सभाग्या जननीव राम. ३३

उदग्रतमदर्दोभगंभीरोपगुर्जोरवन: इयं क्रमेण क्रमेण कन्याकन्याहृताहृता
इति श्रीहरनामसेवनातामोहद्रगमभवत् बलिनाबलदेवेन वध्यमाने च वैरिषु
क्षिप्रपालेन चान्येषु समदर्पः सैन्ययोरभूत् भग्नानेरथराता रुक्मी क्रोधाग्निना ज्व
लन् पिनाकोनावसंरब्धः धमनाराद्यवाहनः नहतामलिनावारं कृसंदर्नयकारिणं
सप्तसमपेक्षासिनीश्वनपरिच्युतः इसन्कारथमाकर्णवीररम्नुगतोन्मपः
वातोद्धातपताकाश्चः सपक्षोनादपरिष्कृतः हृपादायांनमालोका रथस्थोरुक्मिणीम
त्वः नस्मोहर्षिः पराहन्यकर्णनाकुहकार्मुकः दिव्यास्त्रवर्षिणः शौरिशिक्षिनामवोपुर्ध
मथ कृष्णिर्गतीवनागवेविंथ्याप हृदयेनिमि मुक्तिनेपनितेनस्मिन्विदूनेएनमेःदे
रवदपर्णाविर्दयपाकृष्णमनकृष्णमणीमिना पातेहारवतीकेसेविभिन्नेनचहंसिच
केहिनाकोपुरंकवमीत्रविवेषानलतया यतिनयापरिन्यम्रःपुरःसविदयेपुरम्
पुरंभोजकटंनामक्षनभंगविदितयन् नयत्रियमिषादायत्रियंसूर्येनतागतानाम्
कामनवानदर्वाषोदयः प्रद्युम्नमनुना देहोपपन्नेभूयस्तमेवप्रत्यपद्यत
सपवनोवेदर्भ्याकस्मीर्यसमुद्भवः प्रद्युम्नइतिविख्यातः सर्वलोकनवमः पितुः
तेषांवरःकालरूपीहरतानोकमनिर्दशम् सविदितात्मनः शार्ङ्गप्रासोदनमयगाद्रहं
नेनिर्नगारवलवान्मीनःसोपपवैःसह हतोनालेनमहतागहीनोमनस्यनीतिभिः

वि॰
पु॰
टी॰
२-३ ७१

कामं विज्ञां सलिलाद्गीर्णां पापमिति तां वारे शुभामानि सहस्रबाणि दोषकं तिसृभिः सनम
वलापाश्रयितां कामं मालाम स्नानपंकजां मनुष्येण यावते नीललक्ष्मीरथस्य न
वसितां वासमीनीलेमालामामृत्यकां वनी रेवेमहलेकृतिलिंसोमाहेद्द्द्वबाणाः
प्रयापि रूप्यनेतानन्यमनाकृष्टवन्मना वन्यानन्तवीर्यस्य वीर्यस्य वपतीव हि
एवं सर्वानिशायानाएकेवरसमरोग्रजे रामस्यालिमविजस्यमाप्रयैर्येनयो पितास्
पंचमेंऽशे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ अनन्तरं भीष्मकस्य दक्षिणान्तस्य पतेः सु-
श्रावरुक्मिणी कृष्णः कन्यां रूपेण विभ्रमाः सापि श्रावकं सारिकं सेकल्लोवने
अभिलाषरसोत्सवरुक्मिण्यास्त्वमनस्तयोः भीष्मकस्यात्मजो रुक्मी भुजशाली बाणेक
दा वीरो विधर्तिषः स्पर्धांशु विभागं वभीष्मयोः अनुजो रुक्मिणी हमः सकृष्णेनार्थितं स
दानदर्शकं सदा स्वयमिति द्वेषाद्दत्तारवन तनो जरासंधप्रमुखाः शिशुपालाय भूभुजे
तां दातुमुद्यतौ श्री भीष्मकाः पुत्रसंमते वृष्टिदेवतामहः पुत्रः शिशुपालोद्यतस्त्वरीम
कृष्णादि सिद्धेर्लिवी देवरयाज्ञानि संवने देवतकुनरासंधप्रमुखो ऽसमहत्तराजभिः
सविवाहोत्सवे प्राप्तान्भीष्मकेणाभिपूजितः भवनीष्टवनस्थ ग्रामे रत्नोचनवेदिकां
ददर्शो रुक्मिणी कृष्णः कृष्णप्राप्यनेहसां दृष्ट्वा तामथ चैकेऽनन्तः सोऽकृष्णमन्मथाक्रा-
न्तहावपकृत्स्नं रुक्मिणी सहमाभीष्मकात्मजां रथेनवधिनानेनहतां याम्यानरेन्द्रस्य राम॰ ७१

सहरामः परिहासमनोरमाः कथाश्चकार रेमे च सह तैर्व्रजभूमिषु ॥ इति श्रीविष्णुपु
राणे पंचमेंऽशे चतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॥ वने विचरतस्तस्य सहगोपैर्महात्मनः मा
नुषछद्मरूपस्य शेषस्य धरणीभृतः निष्पादितोरुकार्यस्य कार्येणोर्वीविचारिणः
उपभोगार्थमत्यर्थं वरुणः प्राह वारुणीं अभीष्टा सर्वदा यस्य मदिरे त्वं महात्मनः अ
नंतस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे इत्युक्ता वारुणी तेन संनिधानमथाकरोत्
वृंदावनसमुत्पन्नकदंबतरुकोटरे विचरन्बलदेवोपि मदिरागंधमुत्तमं
आघ्राय मदिरातर्षमवापाथ पुरातनं ततः कदंबात्सहसा मद्यधारां स लांगली
पतंतीं वीक्ष्य मैत्रेय प्रययौ परमां मुदं पपौ च गोपगोपीभिः समवेतो मुदान्वितः
प्रगीयमानो ललितं गीतवाद्यविशारदैः समत्तोत्यंतघर्मांभःकणिकामौक्तिको
ज्वलः आगच्छ यमुने स्नातुमिच्छामीत्याह विह्वलः तस्य वाचं नदी सा तु मत्तोक्तामवमन्य
वै नाजगाम ततः क्रुद्धो हलं जग्राह लांगली गृहीत्वा तां तटे तेन चकर्ष मदविह्वलः पा
पे नायासि नायासि गम्यतामिच्छयान्यतः साकृष्टा सहसा तेन मार्गं संत्यज्य निम्नगा
यत्रास्ते बलभद्रोसौ प्लावयामास तद्वनम् शरीरिणी तदाभ्येत्य त्रासविह्वललोचना
प्रसीदेत्यब्रवीद्रामं मुंच मां मुसलायुध सोब्रवीदवजानासि मम शौर्यबलेन च
ततोऽमुंच यमुनां याचितो भगवान्बलः विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट्

वि०
पु०
टी०
२-२ ३०

फलेनहितहलम् नशाहमस्मरामोत्पहमत्पस्मृतंदमोत्तलम् स्वाभीयबोग्रमेनापह्वारव ९
मोत्मवेरयत् प्ताभिभवति:शंकेवभूवव यशेः ऊलम् वलदेवोपिमेत्रेयप्रश्नानान्विनति
गृहः तानिरपूर्णनमोर्कं दःप्रयवौनेरगोऊलम् ततोगोपाश्च्रतो पत्त्वयथाप्रवंमवित्र
विन नेषुवाभ्यवृदसे भागावहूमानप्रः मवन् सकेश्विनंपरिष्यनः काश्विस्रुपरिम
तने हास्यवक्रेसवंगोपेगोपीभिस्त्रवलितस्था श्रियातपनेकानिवदगोपाक्तमह
लाश्रुथं गोपस्तुप्रेमऊपितः श्रोत्रः मेर्त्तमथाश्रः गोपकःप्रकृरपनानागरीतनूवह्नं
कश्चिदास्तेन त्वेकमत्स्वलसेमलवामक प्रसन्नेस्त्रप्रपदमनकश्चिनमरयोविनं
सोभायमानमपिकेऊतेनितदाणेहदः कश्चिल्लमरयते गीतानुगमनेवल्लम्
श्रव्यमैमातरेवृहेमकृदप्याममिष्पति श्रुथवाकिंनदालापैरपराकिंयमेकृष्णा
यस्याभ्याकेविनात्मेनविनाभ्याकंभविष्यति पितामातानयाभर्तामाताबंधुजनस्त्र
किं नमस्कास्तत्कृतेभ्याभिरक्षतनोधनोदिसः तथापिकिंविदालापमिह्लागमन
मेश्रयम करोतिकृष्णोवकाकरोनिकृतिमाकृतम् समादरः मगोविंदः प्रसी
मकृमानवः श्रुपेनप्रीतिरमानहृदर्पः प्रतिभातिनः पसपाः श्रामंचिनःस्मं
कृतेतिपुनर्दोमोदरेतिच महत्मः स्वरंगोप्योहरिणाहृतचेतसः मंदप्रैः मासमपु
रैः प्रेमगर्भेरगर्वितैः रामेणाभ्यासितागोप्यः कृष्णस्यातिमनोरमैः गोपैश्चपूर्वं

राम०
३०

तापत्रयाभिभूतेन न प्राप्ता निर्वृतिः क्वचित् दुःखान्येव सुखानीति मन्यन्ते सकला जना
या मयानातनराहीनातानितानितापायेवमवे तत्पुमुदीवलंकोधर्मीत्रपवस्त्रयामजं
मार्गाभ्यसनन्यायेवप्राह्याग्राविषयाः प्रभो रुदत्वेत्रुद्रामयामर्वंगदहीनमिदमस्यपम
परित्यागमेनदेवप्रातापात्मकमभूत्मम देवलोकगतिः प्राप्तानाघदेवगणोपिहि
मन्नःमहात्म्यकामोभः प्राप्तलाकृत्वनिर्वृतिः तस्माद्यायसृष्टमनसोन्तस्मरत्नगरि
के प्रवाप्यताप्यपद्वंतिप्रेतस्मानननराः ततोनिनक्रियामूर्तिनेवके निरहंगम
प्राप्तवंतिनराः त्वमस्वरूपविदत्तव अहमस्यैनविषयीमोहितस्तवमायया
ममतानुभंगर्भानर्थमामिपरमेश्वर मोहस्तोप्यारणमपारपारमीपांसंप्रामःपरमेश
ईयतोमकिंचित् संसारश्रमपरितापतस्थितेनिर्वाणेपरिणतिधामाभिलाषः
इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमेंऽशेऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ पराशरः इत्युक्तलक्षणेनानु
बुद्धेदेन धीमता प्राहैषः सर्वभूतानामनादिर्भगवान्हरिः यथाभिव्यक्तिमेकाला
वष्टिधानवरापि च ब्रह्माद्यनन्तरेषु वीर्यमस्य सम्यगेवोपवृंहितः शुक्लादित्वान्महाभोगान्
विष्णुरिमहाकल्पे जातिस्मरो महस्मरन्तीमोदमनवाप्यति इत्येकः पुलिपम्येश
जगतामच्युतं रूपः ग्रहाणाद्वो हि निष्क्रान्तोदृष्टोऽल्पकामरान् ततः कलियुगान्त
प्रामैतन्तं रूपमलपः नरनारायणाख्यातं प्रयत्नेयोगं पमादनम कृष्णोपि यानधिनाशि

सोममवृत्तयः एतद्विवेकविज्ञानंयदशेषेषुजंतुषु भवताकथितंविप्रतत्परंप्रकृते।
महत् नहंवहामिशिविकांशिविकामयिसंस्थिता शरीरमन्यदस्मत्तोयेनेयंशिविका
धृता गुणप्रवृत्त्याभूतानांप्रवृत्तिःकर्मचोदिता प्रवर्त्ततेगुणाह्येतेकिंममेतित्वयोदि
तम् एतस्मिंपरमार्थज्ञममश्रोत्रपथंगते मनोविह्वलतामेतिपरमार्थार्थितांगतम्
पूर्वमेवमहाभागाकपिलर्षिमहंद्विज प्रष्टुमभ्युद्यतोगत्वाश्रेयःकिंनत्वसंशये न।
तदंतरेचभवतायदिदंवाक्यमीरितम् तेनैवपरमार्थार्थंत्वयिचेतःप्रधावति : कपिल
र्षिर्भगवतःसर्वभूतस्यवैकिल विष्णोरंशोजगन्मोहनाशायोर्वीमुपागतः सच।
भगवान्नूनमस्माकंहितकाम्यया प्रत्यक्षतामत्रगतोयथैतद्भवतोच्यते तन्मह्यंप्रण
तायत्वंयच्छ्रेयःपरमंद्विज तद्वदाखिलविज्ञानजलवीच्युदधिर्भवान् ब्राह्मणउवाच
भूयःपृच्छसिकिंश्रेयःपरमार्थंनपृच्छसि श्रेयांस्यपरमार्थानिअशेषाणिचभूप
ते देवताराधनंकृत्वाधनसंपदमिच्छति पुत्रानिच्छतिराज्यंचश्रेयस्तस्यैवतन्नृप क
र्मयज्ञात्मकंश्रेयःसमस्तफलदायियत् श्रेयःप्रधानंचफलेतदेवाभिसंधिते आ
त्माध्येयःसदाभूपयोगयुक्तैस्तथापरम् श्रेयस्तस्यैवसंयोगःश्रेयोयःपरमात्म
नः श्रेयांस्येवमनेकानिशतशोथसहस्रशः संत्यत्रपरमार्थस्तुनत्वेतेश्रूयतांचमे।

द्वि॰
वि॰
पृ॰
४८

धर्मीयन्यज्यते किंन परमार्थो धर्मं यदि अथ स क्रियते कस्मात्कामशास्त्रोपलक्षणः।
एवं चेत्परमक्रान्त्योः सोऽप्यन्यस्यान्ते स्मर परमार्थभूतः सोऽन्यस्य परमार्थो हि नास्ति
ता एवं न परमार्थो नित्यजयान्यत्र चराचरे परमार्थो हि कार्याणि कारणानामशेषतः।
राज्यादिप्राप्तिरक्षा परमार्थतया यदि परमार्था भवन्त्यत्र न भवन्ति वेतनः उत्प
त्तः साम निष्पाद्यं यत्नकर्म तत्तत्र परमार्थभूतं तत्रापि स्मृयतां गदतो मम यत्र।
निष्पाद्यते कार्यं सदा करणभूतया तत्कारणान्तराभावाज्जायते न्यायसम्मतम् एव
विनाशिभिरिद्रैः सविदाज्यकशादिभिः निष्पाद्यते क्रिया या तत्साभविताविनाशि
नी अविनाशी परमार्थः प्राज्ञैरभ्यगम्यते तद्विनाशान्तरं देहानाशिद्धव्यापादितं
तदेवाफलदं कर्म परमार्थो मतो मम मुक्तिसाधनभूतत्वात्परमार्थेन साधनम्। ध्या
नं चैवात्मनोऽस्य परमार्थार्थशाश्वतम् भेदकारि परेषां तु परमार्थं स्मरेद्यान् एव।
मात्मात्मनो योगः परमार्थ इतीष्यताम् भिन्नैतदत्यन्तं हि नैतितन्न्यतो यतः न
स्यात्क्लेशयस्य शेषाणि भूतैतानि न संशयः पञ्चज्ञानपयोस्सद्भिन्नामजात्यादिभिर्विभुः
नयोगवान्न पृक्तो भूतैव पार्थिवयोद्यति तस्मात्परमभेदश्च सन्तापकर्मयं हि यत् वि
ज्ञानं परमार्थो सो हन्ति नो तत्त्वदर्शिनः गेयरूपविभेदेन भेदः पञ्चज्ञानादिसंज्ञितः श्र।

ऋषभस्यापितो वा योनयात्तस्य महात्मनः एकत्वे रूपभेदस्य बाह्यकर्मप्रवृत्तिजः देवा
दिभेदे शून्यामिन्याप्तिवावस्थाहि सः इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डपावाइमीयायां।
संहितायां द्वितीयेंशे द्वादशोध्यायः श्रीपराशर उवाच इत्युक्ते मौनिनं भूयः प्राञ्जलिं
प्रणम्य महीपतिम् मन्युवाच स विप्रोस्तां वृद्धेन तेन गतां कथाम् ब्राह्मण उवाच श्रूयतां
यशाहं लयज्ञीतेऽस्मल्लाभवा श्रवणाय नतया निदाघस्याङ्गिजन्मनः ऋभुर्नाम्ना
भवत्पुत्रो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः विज्ञाततत्त्वसद्भावो निसर्गादेव भूपते शिष्यो निदाघो
भस्तुलस्यानन्तयत्पुरः प्रदाच्छेषविज्ञानं स तस्मै परया मुदा अवाप्तज्ञानतन्त्रस्य न
तस्याद्वैतवासनात स ऋभुस्तर्कयामास निदाघस्य नरेश्वर देविकायास्तटे वीरनग
रं नाम वैभवम् समृद्धमतिरम्यं च पुलस्त्येन निवेशितम् तस्यापवनपर्यन्तेऽमना स्मि
पार्थिवोत्तम निदाघो नाम योगज्ञ ऋभुशिष्योऽवसत्पुरा दिव्ये वर्षसहस्रे तु समती
तेस्य तत्पुरम् जगाम स ऋभुः शिष्यं निदाघमवलोककः स तस्य वैश्वदेवान्ते द्वारा
लोकनगोचरे स्थितस्तेन गृहीतार्घ्यो निजवेश्म प्रवेशितः प्रक्षालिताङ्घ्रिपाणिं च
कृतासनपरिग्रहम् उवाच स द्विजश्रेष्ठो भुज्यतामिति सादरम् ऋभुरुवाच भो
विप्रवर्य भोक्तव्यं यदन्नं भवतो गृहे तत्कथ्यतां कदन्नेषु न प्रीतिः सततं मम निदा

च उवाच सक्तुयावकवट्यानामपूपानां च मे गृहे यद्रोचते द्विजश्रेष्ठ तत्तद्भुंक्ष्व यथे।
च्छया ऋभुरुवाच कदन्नानि द्विजैतानि मिष्टमन्नं प्रयच्छ मे संयावपायसादीनि।
द्रप्सफाणितवंति च निदाघ उवाच हे हे शालिनि मद्गेहे यत्किंचिदतिशोभनं।
भक्ष्योपसाधनं मिष्टं तेनास्यान्नं प्रसाधय ब्राह्मण उवाच इत्युक्ता तेन सा पत्नी मिष्ट।
मन्नं द्विजस्य यत् प्रसाधितवती तद्वै भर्तुर्वचनगौरवात् तं भुक्तवंतमिच्छातो मिष्ट।
मन्नं महामुनिम् निदाघः प्राह भूपाल प्रश्रयावनतः स्थितः निदाघ उवाच अपि ते
परमा तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिरेव च अपि ते मानसं स्वस्थमाहारेण कृतं द्विज क्व निवासो भ।
वान् विप्र क्व च गंतुं समुद्यतः आगम्यते च भवता यतस्तच्च द्विजोच्यताम् ऋभुरुवाच।
क्षुद्यस्य तस्य भुक्तेन्ने तृप्तिर्ब्राह्मण जायते न मे क्षुदभवत्तृप्तिं कस्मान्मां परिपृच्छसि व
ह्निना पार्थिवे धातौ क्षपिते क्षुत्समुद्भवः भवत्यम्भसि च क्षीणे नृणां तृडपि जायते क्षु
त्तृष्णे देहधर्माख्ये न ममैते यतो द्विज ततः क्षुत्संभवाभावात्तृप्तिरस्त्येव मे सदा मनसः
स्वस्थता तुष्टिश्चित्तधर्माविमौ द्विज चेतसो यस्य तत्पृच्छ पुमानेभिर्न युज्यते क्व निवा
सस्तवेत्युक्तं क्व गंतासि च यत्त्वया कुतश्चागम्यते तत्र त्रितयेपि निबोध मे पुमान्सर्वगतो
व्यापी आकाशवदयं यतः कुतः कुत्र क्व गंतासीत्येतदप्यर्थवत्कथम् सोहं गंता

नागतो नैकदेशनिकेतनः त्वं चान्ये च न च त्वं नान्ये नाहमतोप्यहम् अमिष्टं मिष्टमित्ये।
षा जिज्ञासा मे कृतानघ किं वक्ष्यतीति तत्रापि श्रूयतां द्विजसत्तम किमस्वाद्वथवामि
ष्टं भुंजतोन्नं द्विजोत्तम मिष्टमेव यदामिष्टं तदेवोद्वेगकारकम् अमिष्टं जायते मिष्टं मि
ष्टादुद्विजते जनः आदिमध्यावसानेषु किमन्नं रुचिकारकम् मृन्मयं हि गृहं यद्वन्मृ।
दा लिप्तं स्थिरं भवेत् पार्थिवोयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः यवगोधूममुद्गादि
घृतं तैलं पयो दधि गुडं फलादीनि तथा पार्थिवाः परमाणवः तदेतद्भवता ज्ञात्वा मिष्टा
मिष्टविचारि यत् तन्मनः समतालंबि कार्यं साम्यं हि मुक्तये ब्राह्मण उवाच इत्याक
र्ण्य वचस्तस्य परमार्थाश्रितं नृप प्रणिपत्य महाभागो निदाघो वाक्यमब्रवीत् प्रसीद।
मद्धितार्थाय कथ्यतां यत्त्वमागतः नष्टो मोहस्तवाकर्ण्य वचांस्येतानि मे द्विज इहागतो
हं यस्मात्ते परमार्थस्त्वयोदितः एवमेकमिदं विद्धि न भेदि सकलं जगत् वासुदेवाभि।
धेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ब्राह्मण उवाच तथेत्युक्त्वा निदाघेन प्रणिपातपुरःसरम्
पूजितः परया भक्त्या इच्छातः प्रययौ ऋभुः इति श्रीविष्णुपुराणे महापुराणे पाराशरीया
यां संहितायां द्वितीयांशे पंचदशोध्यायः ब्राह्मण उवाच ऋभुर्वर्षसहस्रे तु समती
ते नरेश्वर निदाघज्ञानदानाय तदेव नगरं ययौ नगरस्य बहिः सोथ निदाघं दद।

द्वि० वि० पु० २००

घं मुनिः महाबलपरीवारे पुरं विशति पार्थिवे दूरे स्थितं महाभागं जनसंमर्दवर्ज
कम् क्षुत्क्षामकंठमायान्तमरण्यात्ससमित्कुशम् दृष्ट्वा निदाघं स ऋभुरुपगम्याभि
वाद्य च उवाच कस्मादेकान्ते स्थीयते भवता द्विज निदाघ उवाच नराधिपोत्र कतमः क
तमश्चेतरो जनः कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ त्वमभिज्ञो मतो मम निदाघ उवाच योयं गजे
न्द्रमुन्मत्तमद्रिशृङ्गसमुच्छ्रितम् अधिरूढो नरेन्द्रोयं परिवारस्तथेतरः ऋभुरु
वाच एतौ हि गजराजानौ युगपद्दर्शितौ मया भवतानविशेषेण पृथक्चिह्नोपल
क्षितौ तत्कथ्यतां महाभाग विशेषो भवतानयोः ज्ञातुमिच्छाम्यहं कोत्र गजः को
वा नराधिपः निदाघ उवाच गजो योयमधो ब्रह्मन्नुपर्यस्यैष भूपतिः वाह्यवाह
कसंबंधं को न जानाति वै द्विज ऋभुरुवाच जानाम्यहं यथा ब्रह्मंस्तथा मामवबोधय अ
धःशब्दनिगाद्यं किं किं चोर्ध्वमभिधीयते ब्राह्मण उवाच इत्युक्तः सहसारुह्य निदाघः
प्राह तं ऋभुं श्रूयतां कथयाम्येष यन्मां त्वं परिपृच्छसि उपर्यहं यथा राजा त्वमधः कुंजरो
यथा अवबोधाय ते ब्रह्मन्दृष्टान्तो दर्शितो मया ऋभुरुवाच त्वं राजेव द्विजश्रेष्ठ स्थितोहं
गजवद्यदि तदेतत्त्वं समाचक्ष्व कतमस्त्वमहं तथा ब्राह्मण उवाच इत्युक्तः सत्वरस्तस्य प्र
गृह्य चरणावुभौ निदाघः प्राह भगवानाचार्यस्त्वमृभुर्ध्रुवम् नान्यस्याद्वैतसंस्कारसंस्कृ

तेमानसंतथा॰ चापि स्मृतेन तोमन्ये प्राप्तमहंगुरुम् ऋभुरुवाच तवोपदेशदानाय पूर्व
शुश्रूषणादृतः गुरुस्तेहं ऋभुर्नामा निदाघसमुपागतः तदेतदुपदिष्टं ते संक्षेपेण
महामते परमार्थसारभूतं यदद्वैतमशेषतः ब्राह्मण उवाच एवमुक्त्वा ययौ विद्वा।
न्निदाघं स ऋभुर्गुरुः निदाघोप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोभवत् सर्वभूतान्यभेदेन ददृशे स
स तदात्मनः तथा ब्रह्म ततो मुक्तिमवाप परमां द्विज तथा त्वमपि धर्मज्ञ तुल्यात्मरिपु
बांधवः भव सर्व[illegible]मवनीपते सितनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः
भ्रांतिदृष्टिभिरात्मापि तथैकः सन् पृथक् पृथक् एकः समस्तं यदिहास्ति किंचित्तदच्यु
तो नास्ति परं ततोन्यत् सोहं स च त्वं स च सर्वमेतदात्मस्वरूपं त्यज भेदमोहम् इतीरितेने
न स राजवर्यस्तत्याज भेदं परमार्थदृष्टिः स चापि जातिस्मरणाप्तबोधस्तत्रैव जन्मन्यपव
र्गमाप इति भरतनरेंद्रसारवृत्तं कथयति यश्च शृणोति भक्तियुक्तः स विमलमतिरेति
नात्ममोहं भवति च संसरणेषु मुक्तियोग्यः इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मा[illegible]पाराशरी।
यायां संहितायां द्वितीयेंशे षोडशोध्यायः समाप्तश्चायं द्वितीयोंशः श्रीमैत्रेय उवाच
कथिता गुरुणा सम्यक् भूसमुद्रादिसंस्थितिः सूर्यादीनां च संस्थानं ज्योतिषामतिवि
स्तरात् देवादीनां तथा सृष्टिः ऋषीणां चापि वर्णिता चातुर्वर्ण्यस्य चोत्पत्तिस्तिर्यग्योनिग

तस्य च ध्रुवप्रह्लादचरितं विस्तराच्च त्वयोदितम् मन्वन्तराण्यशेषाणि श्रोतुमिच्छाम्य
नुक्रमात् मन्वन्तराधिपांश्चैव शक्रदेवपुरोगमान् भवता कथितानेताञ्छ्रोतुमि
च्छाम्यहं गुरो श्रीपराशर उवाच अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि वै तान्यहं भव
तः सम्यक् कथयामि यथाक्रमम् स्वायंभुवो मनुः पूर्वं मनुः स्वारोचिषस्तथा उत्तम
स्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा षडेते मनवोऽतीताः सांप्रतं तु रवेः सुतः वैवस्वतस्त
यस्यैतत्सप्तमं वर्ततेऽन्तरम् स्वायंभुवं तु कथितं कल्पादावन्तरं मया देवास्सप्तर्षयश्चैव
यथावत्कथिता मया अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मनोः स्वारोचिषस्य तु मन्वन्तराधिपान्सम्य
ग्देवर्षींस्तत्सुतांस्तथा पारावताः सतुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे विपश्चिन्नाम देवेन्द्रो
मैत्रेयासीन्महाबलः ऊर्जस्तम्भस्तथा प्राणो दत्तोऽलिरृषभस्तथा निश्चरश्चार्ववीरा
श्च सप्तसप्तर्षयोऽभवन् चैत्रकिंपुरुषाद्याश्च सुताः स्वारोचिषस्य तु द्वितीयमेतद्व्या
ख्यातमन्तरं शृणु चोत्तमम् तृतीयेऽप्यन्तरे ब्रह्मन्नुत्तमो नाम यो मनुः सुशान्तिर्नाम देवे
न्द्रो मैत्रेयासीत्सुरेश्वरः सुधामानस्तथा सत्या शिवाश्चाथ प्रतर्दना वशवर्तिनश्च पञ्चै
ते गणा द्वादशकाः स्मृताः वसिष्ठतनया ह्येते सप्त सप्तर्षयोऽभवन् अजः परशुदिव्या
द्यास्तथोत्तममनोः सुताः तामसस्यान्तरे देवाः सुरूपा हरयस्तथा सत्याश्च सुधि

यश्चैव सप्तविंशतिका गणाः शिविरिंद्रस्तथा चासीच्छतयज्ञोपलक्षणः सप्तर्षयः
श्च ये तेषां तन्नामानि मे शृणु ज्योतिर्धामा पृथुः काव्यश्चैत्रोग्निर्वनकस्तथा पीवरश्च
र्षयो ह्येते सप्त तत्रापि चांतरे नरः ख्यातिश्शांतहयो जानुजंघादयस्तथा पुत्रास्तु ता।
मसस्यासन्राजानः सुमहाबलाः पंचमस्यापि मैत्रेय रैवतो नाम नामतः मनुर्विभु
श्च तत्रेंद्रो देवांश्चैवांतरे शृणु अमिताभा भूतरया वैकुंठाः सुसमेधसः एते देवगणा
स्तत्र चतुर्दश चतुर्दश हिरण्यरोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथापरः वेदबाहुः सुधामा च
पर्जन्यश्च महामुनिः महामतिश्च नवैते सप्तासप्तविप्रास्मिने एते सप्तर्षयो विप्र त।
त्रासन्रैवतेंतरे बलबंधुः ससंभाव्यः सत्यकाद्याश्च तत्सुताः नरेंद्राश्च महावीर्या ब
भूवुर्मुनिसत्तम स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वा
रो मनवः स्मृताः विष्णुमाराध्य तपसा स राजर्षिः प्रियव्रतः मन्वंतराधिपानेतांल्लब्धा।
वानात्मवंशजान् षष्ठे मन्वंतरे चासीच्चाक्षुषाख्यस्तथा मनुः मनोजवस्तथैवेंद्रो दे
वानपि निबोध मे आप्याः प्रसूता भव्याश्च पृथुगाश्च दिवौकसः महानुभावा ले।
खाश्च पंचैते ह्यष्टका गणाः सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः अतिनामा
सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः ऊरुः पुरुः शतद्युम्नप्रमुखाः सुमहाबलाः चा।

लयस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयो भवन् विवस्वतः सुतो विप्र श्राद्धदेवो महाद्युतिः मनुः
संवर्त्तते धीमान् साम्प्रतं सप्तमे ऽन्तरे आदित्यावसुरुद्राद्या देवाश्चात्र महामुने पुरन्दरस्तथै
वात्र मैत्रेय त्रिदशेश्वरः वसिष्ठः कश्यपोथात्रिर्जमदग्निः सगौतमः विश्वामित्रभरद्वा
जौ सप्त सप्तर्षयोन्तरे इक्ष्वाकुश्च नृगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च नरिष्यन्तश्च विख्यातो ना
भागोरिष्ट एव च करूषश्च पृषध्रश्च सुमहांल्लोकविश्रुतः मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पु
त्राः सुधार्मिकाः विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्वोद्रिक्ता स्थितौ स्थिता मन्वन्तरेष्वशेषेषु दे
वत्वेनाधितिष्ठति अंशेन तस्य जज्ञे सौ यज्ञः स्वायंभुवेन्तरे आकूत्यां मानसो देव उत्पन्न
प्रथमेन्तरे ततः पुनः स वै देवः प्राप्ते स्वारोचिषेन्तरे तुषितायां समुत्पन्नो ह्यजितस्तुषितैः
सह औत्तमेप्यन्तरे चापि तुषितस्तु स वै पुनः सत्यायामभवत्सत्यः सत्यैः सह सुरोत्त
मैः तामसस्यान्तरे चैव संप्राप्ते पुनरेव हि हर्यायां हरिभिः सार्धं हरिरेव बभूव ह रैव
तेप्यन्तरे देवः संभूत्यां मानसोभवत् संभूतो रजसैः सार्धं देवैर्देववरो हरिः चाक्षु
षे चान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठैर्दैवतैः सह मन्वन्त
रेत्र संप्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यां संबभूव ह त्रिभिः क्र
मैरिमांल्लोकाञ्जित्वा येन महात्मना पुरन्दराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकण्टकम् इत्ये

तान्तनवतस्य सप्तमन्वंतरे भुवै सप्त चैव महाभागैर्विप्रर्षिभिः संपालिताः प्रजाः यद्वि
श्चिहृमिदं सर्वं यस्य शक्त्या महात्मनः तस्मात्स प्रोच्यते विष्णुर्विशेर्धातोः प्रवेशना
त् सर्वे च देवा मनवः समस्ताः सप्तर्षयो ये मनुसूनवश्च इंद्रश्च योयं त्रिदशेश
भूतो विष्णोरशेषास्तु विभूतयस्ताः इति श्रीविष्णुपुराणे महापुराणे पाराशरी
यायां संहितायां तृतीयेंशे प्रथमोध्यायः मैत्रेय उवाच प्रोक्तान्येतानि भवता स
प्तमन्वन्तराणि वै भविष्याण्यपि विप्रर्षे ममाख्यातुं त्वमर्हसि श्रीपराशर उवाच सू
र्यस्य पत्नी संज्ञाभूत्तनया विश्वकर्मणः मनुर्यमो यमी चैव तदपत्यानि वै मुने अस
हंती तु सा भर्तुस्तेजश्छायां युयोज वै भर्तुः शुश्रूषणेरण्यं स्वयं च तपसे ययौ संज्ञेय
मित्यथार्कश्च छायायामात्मजत्रयम् शनैश्चरं मनुं चान्यं तपतीं चाप्यजीजनत्
छायासंज्ञा ददौ शापं यमाय कुपिता यदा तदान्येयमसौ बुद्धिरित्यासीद्यमसू
र्ययोः ततो विवस्वानाख्यातां तयैवारण्यसंस्थितां समाधिदृष्ट्या ददृशे तामश्वां त
पसि स्थितां वाजिरूपधरः सोथ तस्यां देवावथाश्विनौ जनयामास रेवंतं रेतसोन्ते
च भास्करः आनीते च पुनः संज्ञां स्वस्थाने भगवान् रविः तेजसः शमनं चास्य वि
श्वकर्मा चकार ह भ्रमिमारोप्य सूर्यं तु तस्य तेजोनिशातनम् कृतवानष्टमं भाग

टू॰ वि॰ पु॰ १०३

नविशातयतनाव्यागम यन्त्रमारोप्य स्वं तेजः शातितं विश्वकर्मणा ज्ञात्वाल्पमा
तमपतत्तद्यत्सोमुनिसत्तम तेनैवतेजसातेनविष्णोश्चक्रमकल्पयत् त्रिशूलंचै
वशर्वस्यशिबिकांधनदस्यच शक्तिंगुहस्यदेवानामन्येषांचयथायुधम् तत्सर्वं
तेजसातेनविश्वकर्माव्यवर्धयत् छायासंज्ञासुतोयोसौद्वितीयःकथितोमनुः पू
र्वजस्यसवर्णोसौसावर्णिस्तेनकथ्यते तस्यमन्वंतरंह्येतत्सावर्णिकमथाष्टमम् तं
छृणुष्वमहाभागभविष्यंकथयामिते सावर्णिस्तुमनुर्योसौमैत्रेयभविताततः सु
तपाश्चामिताभाश्चमुख्याश्चापित्रिधासुराः तेषांगणस्तुदेवानामेकैकोविंशकःस्मृ
तः सप्तर्षीनपिवक्ष्यामिभविष्यान्मुनिसत्तम दीप्तिमान्गालवोरामः कृपोद्रौणिः
स्तथापरः मत्पुत्रश्चतथाव्यासऋष्यशृंगश्चसप्तमः विष्णुप्रसादादनघःपाताला
न्तरगोचरः विरोचनसुतस्तेषांबलिरिंद्रोभविष्यति विरजाश्चोर्वरीवांश्चनिर्मोका
द्यास्तथापरे सावर्णेस्तुमनोःपुत्राभविष्यंतिनरेश्वराः नवमोदक्षसावर्णिःमैत्रेय
भवितामनुः पारामरीचिगर्भाश्चसुधर्माणस्तथात्रिधा भविष्यंतितदादेवाएकैको
द्वादशोगणः तेषामिंद्रोमहावीर्योभविष्यत्यद्भुतोद्विज सवनोद्युतिमान्भव्योवसुर्मेधा
तिथिस्तथा ज्योतिष्मान्सप्तमःसत्यस्तत्रैतेचमहर्षयः धृतकेतुर्दीप्तिकेतुःपंचह

हस्तो निरामयः पृथुश्रवाद्यास्तथा दक्षसावर्णिको मनोः दशमो ब्रह्मसावर्णिर्भवि
ष्यति मुने मनुः सुधामानो विरुद्धाश्च शतसंख्यास्तथा सुराः तेषामिन्द्रश्च भविता शान्ति
र्नाम महाबलः सप्तर्षयो भविष्यन्ति ये तदा तान् शृणुष्व ह हविष्मान् सुकृतिः सत्यस्त
पोमूर्तिस्तथापरः नाभागो प्रतिमौजाश्च सत्यकेतुस्तथैव च सुक्षेत्रस्तूत्तमौजाश्च
भूरिसेनादयो दश ब्रह्मसावर्णिपुत्रास्तु रक्षिष्यन्ति वसुन्धराम् एकादशश्च भविता धर्मसाव
र्णिको मनुः विहङ्गमाः कामगमा निर्वाणरतयस्तथा गणास्त्वेते तदा मुख्या देवानां
च भविष्यतां एकैकस्त्रिंशकस्तेषां गणश्चेन्द्रश्च वै वृषः निस्स्वराग्निश्च तेजाश्च वपुष्मा
न्घृणिरारुणिः हविष्माननघश्चैव भाव्याः सप्तर्षयस्तथा सर्वगस्सुधर्मा च देवानीकादय
स्तथा भविष्यन्ति मनोस्तस्य तनयाः पृथिवीश्वराः रुद्रपुत्रस्तु सावर्णो भविता द्वादशो
मनुः ऋतधामा च तत्रेन्द्रो भविता शृणु मे सुरान् हरिता रोहिता देवास्तथा सुमनसो
द्विज सुकर्माणस्सुपारश्च दशकाः पञ्च वै गणाः तपस्वी सुतपश्चैव तपोमूर्तिस्तपोर
तिः तपोधृतिर्द्युतिश्चान्यः सप्तमस्तु तपोधनः देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयस्त
था मनोस्तस्य महावीर्या भविष्यन्ति महानृपाः त्रयोदशस्तथा रौच्यो नाम भविष्यति मुने
श्वरः सुत्रामाणः सुकर्माणस्सुधर्माणस्तथामराः त्रयस्त्रिंशद्विभेदास्ते देवानां यत्र

वि॰
पु॰
१-४

वैगणाः दिवस्पतिर्महावीर्यस्तेषामिन्द्रो भविष्यति निर्मोहस्तत्त्वदर्शी च निष्प्रकंप्यो
निरुत्सुकः धृतिमानव्ययश्चान्यः सप्तमः सुतपाः मुने सप्तर्षयस्त्विमे तस्य पुत्रानपि नि-
बोध मे विक्रसेनादिविज्ञाया भविष्यंति महीक्षितः भौतिश्चतुर्दशश्चात्र मैत्रेय भवि-
ता मनुः शुचिरिन्द्रः सुरगणाः तत्र पंच शृणुष्व तान् चाक्षुषाश्च पवित्राश्च कनिष्ठा
भ्राजिकास्तथा वाचावृद्धाश्च वै देवाः सप्तर्षीनपि मे शृणु अग्निबाहुः शुचिः शुक्रो मागधोग्नी-
ध्र एव च युक्तस्तथाजितश्चान्यो मनोः पुत्रानतः शृणु ऊरुगंभीरबुध्याद्या मनोस्तस्य सु-
ता नृपाः कथिता मुनिशार्दूल पालयिष्यंति ये महीम् चतुर्युगान्ते वेदानां जायते किल
विप्लवः प्रवर्तयंति तानेत्य भुवं सप्तर्षयो दिवः कृते कृते स्मृतेर्विप्र प्रणेता जायते मनुः
देवा यज्ञभुजस्ते तु यावन्मन्वन्तरं भवः भवंति ये मनोः पुत्रा यावन्मन्वन्तरं भुवः हि तै
स्तदन्वयोद्भवैश्चैव तावद्भूः परिपाल्यते मनुः सप्तर्षयो देवा भूपालाश्च मनोः सुताः
मन्वन्तरे भवंत्येते शक्रश्चैवाधिकारिणः चतुर्दशभिरेतैस्तु गतैर्मन्वन्तरैर्द्विजैः
सहस्रयुगपर्यन्तः कल्पो निःशेष उच्यते तावत्प्रमाणा च निशा ततो भवति सत्तम
ब्रह्मरूपधरः शेते शेषाहावंबुसंप्लवे त्रैलोक्यमखिलं ग्रस्त्वा भगवानादिकृद्विभुः
स्वमायासंस्थितो विष्णुः सर्वरूपी जनार्दनः ततः प्रबुद्धो भगवान्यथा पूर्वं तथा पुनः

सृष्टिंकरोत्यव्ययात्मा कल्पेकल्पेरजोगुणे मनवोभुभुजःसेंद्रादेवाःसप्तर्षयस्त
था सात्विकांशःस्थितिकरोःजगतोद्विजसत्तम चतुर्युगेप्यसौदेवास्थितिव्यापार
लक्षणः युगव्यवस्थांकुरुतेमैत्रेययेनतच्छृणु कृतेयुगेपरंज्ञानंकपिलादिस्वरू
पधृक् ददातिसर्वभूतानांसर्वभूतहितेरतः चक्रवर्तिस्वरूपेणत्रेतायामपिस
प्रभुः दुष्टानांनिग्रहंकुर्वन्परिपातिजगत्त्रयं वेदमेकंचतुर्भेदंकृत्वाशाखाश
तैर्विभुः करोतिबहुलंभूयोवेदव्यासस्वरूपधृक् वेदांस्तुद्वापरेव्यस्यकलेरंते
पुनर्हरिः कल्किस्वरूपीदुर्वृत्तान्मार्गेस्थापयतिप्रभुः एवमेषजगत्सर्वंपरिपाल
करोतिच हंतिचांतेष्वनंतात्मानास्त्यस्माद्व्यतिरेकियत् भूतंभव्यंभविष्यंवा
सर्वभूतान्महात्मनः तदत्रान्यत्रवाविप्रसद्भावःकथितस्तव मन्वंतराण्यशेषा
णिकथितानिमयातव मन्वंतराधिपाश्चैवकिमन्यत्कथयामिते ॥ इतिश्रीविष्णु
राणेऽष्टादशीपाराशरीयायांसंहितायांतृतीयेंशेद्वितीयोध्यायः मैत्रेयउवाच
ज्ञातमेतन्मयात्वत्तोयथासर्वमिदंजगत् विष्णुर्विष्णौविष्णुतश्चनपरंविद्यतेततः
एतत्तुश्रोतुमिच्छामिव्यस्तावेदामहात्मना वेदव्यासस्वरूपेणतथातेनयुगेयुगे
यस्मिन्यस्मिन्युगेव्यासोयोयथासीन्महामुने तन्ममाचक्ष्वभगवन्व्यासभेदांश्चमे

वद पराशर उवाच वेदद्रुमस्य मैत्रेय शाखाभेदः सहस्रशः न शक्तो विस्तरो वक्तुं
संक्षेपेण शृणुष्व तं द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपी महामुने वेदमेकं सुबहुधा कु
रुते जगतो हितः वीर्यं तेजो बलं चाल्पं मनुष्याणामवेक्ष्य वै हिताय सर्वभूतानां
वेदभेदान्करोति सः यया स कुरुते तन्वा वेदमेकं पृथक्प्रभुः वेदव्यासाभिधा
ना तु सा मूर्तिर्मधुद्विषः यस्मिन्मन्वन्तरे व्यासा ये ये तान्निबोध मे यथा च भे
दः शाखानां व्यासेन क्रियते मुने अष्टाविंशतिकृत्वो वै वेदो व्यस्तो महर्षिभिः ।
वैवस्वतेन्तरे तस्मिन्द्वापरेषु पुनः पुनः वेदव्यासा व्यतीता ये अष्टाविंशति सत्तम ।
चतुर्धा यैः कृतो वेदो द्वापरेषु पुनः पुनः द्वापरे प्रथमे व्यस्तः स्वयं वेदः स्वयम्भु
वा द्वितीये द्वापरे चैव वेदव्यासः प्रजापतिः तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे बृ
हस्पतिः सविता पञ्चमे व्यासो मृत्युः षष्ठे स्मृतः प्रभुः सप्तमे च तथैवेन्द्रो वसि
ष्ठश्चाष्टमे स्मृतः एकादशे तु त्रिशिखो भारद्वाजस्ततः पुनः त्रयोदशे चान्तरिक्षो
धर्मो वाप्य चतुर्दशे त्रय्यारुणिः पञ्चदशे षोडशे तु धनञ्जयः कृतञ्जयः सप्तदशे
ऋणज्योष्टादशो स्मृतः ततो व्यासो भरद्वाजो भरद्वाजात्तु गौतमः गौतमा
दुत्तमो व्यासो हर्यात्मा योभिधीयते अथ हर्यात्मनो वेन स्मृतो वाजश्रवा तु जः

सोमशुष्मायनस्तस्मात्तृणविंदुरितिस्मृतः ऋक्षोऽभूद्भार्गवस्तस्माद्वाल्मीकिर्योऽभि
धीयते अथहृर्यान्मनोवैनस्मृतोवाजश्रवानुजः सोमशुष्मायनस्तस्मादस्मत्पि
ताशक्तिः व्यासस्तस्मादहंमुने: जातुकर्णोऽभवन्मत्तः कृष्णद्वैपायनस्ततः अष्टा
विंशतिरित्येते वेदव्यासाःपुरातनाः एकोवेदश्चतुर्धातु तैःकृतोद्वापरादिषु भविष्ये
द्वापरेचापिद्रौणिर्व्यासोभविष्यति व्यतीतेममपुत्रेऽस्मिन्कृष्णद्वैपायनेमुने ध्रुव
मेकाक्षरंब्रह्मओमित्येवव्यवस्थितम् बृहत्वाद्बृंहणत्वाच्चतद्ब्रह्मेत्यभिधीयते प्र
णवावस्थितंनित्यंभूर्भुवःस्वरितीर्यते ऋग्यजुःसामाथर्वाणोयत्तस्मैब्रह्मणेनमः
जगतःप्रलयोत्पत्त्योर्यत्तत्कारणसंज्ञितं महतःपरमगुह्यंतस्मैसुब्रह्मणेनमः
अगाधपारमक्षय्यंजगत्संमोहनालयं स्वप्रकाशप्रवृत्तिभ्यांपुरुषार्थप्रयोजनं ।
सांख्यज्ञानवतांनिष्ठा गतिःशमदमात्मनां यत्तदव्यक्तममृतंप्रवृत्तिर्ब्रह्मशाश्वतं
प्रधानमात्मयोनिश्चगुहासंस्थंचशब्द्यते अविभागंतथाशुक्लमनन्तंचत्रिधात्मकं ।
परमब्रह्मणेतस्मैनित्यमेवनमोनमः यद्रूपंवासुदेवस्यपरमात्मस्वरूपिणः
एतद्ब्रह्मत्रिधाभेदमभेदमपिसप्रभुः सर्वभेदेष्वभेदोऽसौभिद्यतेभिन्नबुद्धिभिः ।
सऋङ्मयःसाममयःसर्वात्मासयजुर्मयः ऋग्यजुःसामसारात्मासएवात्माश

रीरिणा समिध्यते वेदमयस्स वेदं करोति भेदैर्बहुभिस्सशाखं शाखाप्रणेता स सम
स्तशाखाज्ञानस्वरूपो भगवाननन्तः ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयांशे पाराशरी
यायां संहितायां तृतीयेंशे तृतीयोध्यायः ३ श्रीपाराशर उवाच ॥ आद्यो वेदश्चतु
ष्पादः शतसाहस्रसंमितः ततो दशगुणः कृत्स्नो यज्ञोयं सर्व्वकामधुक् ततोत्र म
त्सुतो व्यासः अष्टाविंशतिमेन्तरे वेदमेकं चतुष्पादं चतुर्धा व्यभजत्प्रभुः यथा च ते
न वै व्यस्ता वेदव्यासेन धीमता वेदास्ते समस्तैस्तैर्व्यस्ता अन्यैस्तथा मया चतुर्यु
गेषु रचितान्समस्तेष्ववधारय कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुं कोन्यो हि
भुवि मैत्रेय महाभारतकृद्भवेत् तेन व्यस्ता यथा वेदा मत्पुत्रेण महात्मना द्वापरे
ह्यत्र मैत्रेय तन्मे शृणु यथार्थतः ब्रह्मणा चोदितो व्यासो वेदान्व्यस्तुं प्रचक्रमे अथ शि
ष्यान्स जग्राह चतुरो वेदपारगान् ऋग्वेदश्रावकं पैलं जग्राह स महामुनिः वैशंपाय
ननामानं यजुर्वेदस्य चाग्रहीत् जैमिनिं सामवेदस्य तथैवाथर्ववेदवित् सुमन्तुस्त
स्य शिष्योभूद्वेदव्यासस्य धीमतः रोमहर्षणनामानं महाबुद्धिं महामुनिं सूतं ज
ग्राह शिष्यं स इतिहासपुराणयोः एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् चातु
र्होत्रमभूत्तस्मिंस्तेन यज्ञमथाकरोत् आध्वर्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथा मुनिः

द्गात्रं सामभिश्चक्रे व्रह्मत्वं वाप्यथर्वभिः ततः स ऋचमुद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान्मुनिः य
जूंषि च यजुर्वेदं सामवेदं च सामभिः राज्ञां त्वथर्ववेदेन सर्वकर्माणि स प्रभुः कारयामा
स मैत्रेय व्रह्मत्वं च यथास्थिति सोयमेकमहावेदतरुस्तेन पृथक्कृतः चतुर्धाथ
ततो जातं वेदपादपकाननं विभेद प्रथमं विप्र पैल ऋग्वेदपादपम् इंद्रप्रमितये प्रा
दाद्वाष्कलाय च संहिते चतुर्धा स विभेदाथ वाष्कलोपि च संहितां वोध्यादिभ्यो ददौ ता
श्च शिष्येभ्यः स महामतिः वोध्याग्निमाठरौ तद्वद्याज्ञवल्क्यपराशरौ प्रतिशाखास्
तु शाखायास्तस्यास्ते जगृहुर्मुने इंद्रप्रमितिरेकां तु संहितां स्वसुतं ततः माण्डूकेयं
महात्मानं मैत्रेयाध्यापयत्तदा तस्य शिष्यप्रशिष्येभ्यः पुत्रशिष्यक्रमाद्ययौ वेदमित्र
स्तु शाकल्यः संहितां तामधीतवान् चकार संहिताः पंच शिष्येभ्यः प्रददौ तदा तस्य शि
ष्यास्तु ये पंच तेषां नामानि मे शृणु मुद्गलो गोमुखश्चैव वात्स्यः शालीय एव च शरी
रः पंचमश्चासीन्मैत्रेय सुमहामतिः संहितात्रितयं चक्रे शाकपूर्णिस्तथेतरः निरु
क्तमकरोत्तद्वच्चतुर्थं मुनिसत्तमः क्रौंचो वैतालिकस्तद्वद्वलाकश्च महामतिः निरु
क्तश्चतुर्थोभूद्वेदवेदांगपारगाः इत्येताः प्रतिशाखाभ्योप्यनुशाखा द्विजोत्तम वाष्क
लिश्चापरास्तिस्रः संहिताः कृतवान्द्विज शिष्याः कालायनिर्गार्ग्यस्तृतीयश्च कथाज

वि॰ पु॰ ८७

वः इत्येतेवह्वृचाःप्रोक्ताःसंहितायाःप्रवर्तिनः ॥ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेपा
राशरीयेत्याद्याननोयशेचतुर्थोध्यायः ४ श्रीपाराशरउवाच ॥ यजुर्वेदतरोःशा
खाःसप्तविंशतिर्महामतिः वैशंपायननामासौव्यासशिष्यश्चकारवै शिष्येभ्यः
प्रददौताश्चजगृहुस्तेप्यनुक्रमात् याज्ञवल्क्यस्तुतस्याभूत्ब्रह्मरातसुतोद्वि
ज शिष्यःपरमधर्मज्ञो गुरुवृत्तिपरःसदा ऋषिर्योयंमहामेरोःसमाजेनागमिष्य
ति तस्यवैसप्तरात्रात्तुब्रह्महत्याभविष्यति पूर्वमेवंमुनिगणैःसमयोयःकृतो
द्विजः वैशंपायनएकस्तुतंव्यतिक्रान्तवांस्तदा स्वस्रीयंबालकंसोथपदास्पृष्टम
घातयत् शिष्यानाहचभोःशिष्याब्रह्महत्यापहंव्रतं चरध्वंमत्कृतेसर्वेनवि
चार्यमिदंतथा अथाहयाज्ञवल्क्यस्तुकिमेभिर्भगवन्द्विजैः क्लेशितैरल्पतेजोभि
श्चरिष्येहमिदंव्रतं ततःक्रुद्धोगुरुःप्राहयाज्ञवल्क्यंमहामुनिं मुच्यतांयत्त्वयाधीतं
मत्तोविप्रावमानक निस्तेजसोवदस्येनान्यस्त्वंब्राह्मणपुंगवान् तेनशिष्येणना
र्थोस्तिममाज्ञाभंगकारिणा याज्ञवल्क्यस्ततःप्राहभक्त्यैतत्तेमयोदितं म
माप्यलंत्वयाधीतंयन्मयातदिदंद्विज पराशरः इत्युक्त्वारुधिराक्तानिसरूपाणि
यजूंषिसः छर्दयित्वाददौतस्मैययौचस्वेच्छयामुनिः यजूंष्यथविसृष्टानियाज्ञ

तवल्क्यं नवैद्विज मग्रहस्तनिरीभूत्वा वनरीयाल्लनेनतनः ब्रम्हहत्याव्रतेवीणि
गुरूणावोहिनस्तव वकाराधर्यवस्तन् कृतत्वगुतिमतम यज्ञवल्क्याप्रिमेत्रयश्रुणो
यामपरायणः तथावश्रुणतः स्तवयन्नर्षि तवंश्रुतिः याज्ञवल्क्य उवाच नमः सवि
त्रेहंसाय विश्वनेत्रामितौजसे ऋग्यजुस्साममूताय त्रयीधामवतेनमः नमोग्निसोमभू
तय जगतःकारणात्मने भास्करायपरंतेजः सौषुम्णाय रुचिभृते कालकाष्ठानि
मेषादिकालतत्वनाम्नेनमः ध्येयायविश्वरूपायपरमायविवररूपिणे विभूतिपस्त
रगणानामधिपेश्वरमस्तिभिः स्वधामृतेनवषितृस्तसै भूतात्मनेनमः हिमाम्बु
वर्षमृष्टीनाकर्ताहर्तावयःप्रभुः तस्मैत्रिकालरूपायनमःसूर्यायवेधसे अपहन्ति
तमोयश्चजगतोस्य जगत्पतिः सत्वधामधरोदेवनमस्तस्मैविवस्वते सत्कर्मयोग्यो
नजनोनैवापःशौचकारणं यस्मिन्नुदितेतस्मैनमोदेवायभास्वते स्पृष्टोयदंशुभि
र्लोकःक्रियायोग्योभिजायते पवित्रताकारणायतस्मै शुद्धात्मनेनमः नमःस
वित्रेसूर्यायभास्करायविवस्वते आदित्यायादिभूताय देवादीनांनमोनमः हिरण्म
यंरथंयस्यकेतवोमृतवाजिनः वहन्तिभुवनालोके चक्षुस्तंनमाम्यहं श्रीपारा
शर उवाच इत्येवमादिभिस्तेन स्तूयमानस्तवैरविः वाजिरूपधरः प्राह व्रियतामिति

भिर्वाजिने याज्ञवल्क्यस्तथा प्राह प्रणिपत्य दिवाकरं यजूंषि तानि मे देहि यानि
सन्ति न मे गुरो पराशरः एवमुक्तो ददौ तस्मै यजूंषि भगवान् रविः अयातयामसंज्ञा
नि यानि सन्ति न वै गुरो यजूंषि यैरधीतानि तानि विप्रैर्द्विजोत्तम वाजिनस्ते समा
ख्याताः सूर्योऽप्यश्वोऽभवद्यतः शाखाभेदास्तु तेषां वै दश पंच च वाजिनां कण्वाद्या
स्तु महाभाग याज्ञवल्क्याः प्रकीर्तिताः ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयेंऽशे पंचमोऽध्यायः ५
पराशर उवाच ॥ ॥ सामवेदतरोः शाखा व्यासशिष्यः स जैमिनिः क्रमेण येन
मैत्रेय बिभेद शृणु तन्मम सुमंतुस्तस्य पुत्रोऽभूत्सुकर्मास्याप्यभूत्सुतः अधीतवंतौ चैकै
कां संहितां तौ महामुनी सहस्रसंहिताभेदं सुकर्मा तत्सुतस्ततः चकार तं च तच्छि
ष्यौ जगृहाते महाव्रतौ हिरण्यनाभः कौसल्यः पौष्पिंजिश्च द्विजोत्तम उदीच्याः सामगाः
शिष्यास्तस्य पंचशतं स्मृताः हिरण्यनाभात्तावत्यः संहिता यैर्द्विजोत्तम गृहीतास्ते
ऽपि चोच्यंते पंडितैः प्राच्यसामगाः लोकाक्षिः कुथुमिश्चैव कुशीदी लांगलिस्तथा पौ
ष्पिंजिशिष्यास्तद्भेदैः संहिता बहुलीकृताः हिरण्यनाभशिष्यस्तु चतुर्विंशतिसंहि
ताः प्रोवाच कृतनामासौ शिष्येभ्यश्च महामुनिः तैश्चापि सामवेदोऽसौ शाखाभिर्बहुली
कृतः अथर्वणामथो वक्ष्ये संहितानां समुच्चयं अथर्ववेदं स मुनिः सुमंतुरमितद्युति

ष्यमध्यापयामास कबंधं सोपि तं द्विधा कृत्वा तु देवदर्शाय तथा पथ्याय दत्तवा
न् देवदर्शस्य शिष्यास्तु मेधो ब्रह्मबलिस्तथा शौल्कायनिः पिप्पलादस्तथान्यो मुनि
सत्तमः पथ्यस्यापि त्रयः शिष्याः कृता यैर्द्विज संहिताः जाजलिः कुमुदादिश्च तृतीयः शौन
को द्विज शौनकस्तु द्विधा कृत्वा ददावेकान्तु बभ्रवे द्वितीयसंहितां प्रादात्सैन्धवायन
संज्ञिने सैन्धवान्मुञ्जकेशश्च भिन्ना द्वैधा त्रिधा पुनः नक्षत्रकल्पो वेदानां संहितानान्त
थैव च चतुर्थः स्यादाङ्गिरसः शान्तिकल्पश्च पञ्चमः श्रेष्ठास्त्वथर्वणामेते संहितानां
विकल्पकाः आख्यानैश्चाप्युपाख्यानैर्गाथाभिः कल्पशुद्धिभिः पुराणसंहितां चक्रे पु
राणार्थविशारदः प्रख्यातो व्यासशिष्योभूत्सूतो वै लोमहर्षणः पुराणसंहितां
तस्मै ददौ व्यासो महामुनिः सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रायुः शांशपायनः अकृतव्रणो
थ सावर्णिः षट् शिष्यास्तस्य चाभवन् काश्यपः संहिताकर्ता सावर्णिः शांशपायनः ।
लोमहर्षणिका चान्या तिसृणां मूलसंहिता चतुष्टयेनाप्येतेन संहितानामिदं मु
ने आद्यं सर्वपुराणानां पुराणं ब्राह्ममुच्यते अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ।
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमं आ
ग्नेयमष्टमं चैव भविष्यन्नवमं स्मृतं दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतं वाराहं द्वा

दशंचैवस्कंदंचात्रत्रयोदशं चतुर्दशंवामनंचकौर्मंपंचदशंस्मृतं मात्स्यंगारुडमेवच
ब्रह्मांडंचततःपरं सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशामन्वंतराणिच सर्वेष्वेतेषुकथ्यंतेवंशा
नुचरितंचयत् यदेतत्तवमैत्रेयपुराणंकथ्यतेमया एतद्वैष्णवसंज्ञंवैपाद्मस्यसमनं
तरं सर्गेचप्रतिसर्गेचवंशमन्वंतरादिषु कथ्यतेभगवान्विष्णुरशेषेष्वेवसत्तम अंगा
निवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दश आ
युर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चैवतेत्रयः अर्थशास्त्रंचतुर्थंचविद्याह्यष्टादशैवताः ज्ञेयाब्र
ह्मर्षयःपूर्वंतेभ्योदेवर्षयःपुनः राजर्षयःपुनस्तेभ्यऋषिप्रकृतयस्त्रयः इतिशाखा
प्रसंख्याताःशाखाभेदास्तथैवच कर्तारश्चैवशाखानांभेदहेतुस्तथोदितः सर्वम
न्वंतरेष्वेवंशाखाभेदाःसमाःस्मृताः प्राजापत्याश्रुतिर्नित्यातद्विकल्पास्त्विमेद्विज
एतत्तेकथितंसर्वंयत्पृष्टोहमिहत्वया मैत्रेयवेदसंबंधःकिमन्यत्कथयामिते ॥ ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेपराशरीयायांतृतीयेंशेषष्ठोध्यायः ६ ॥ मैत्रेयः ॥
यथावत्कथितंसर्वंयत्पृष्टोसिमयाद्विज श्रोतुमिच्छाम्यहंत्वेकंतद्भवान्प्रब्रवीतुमे
सप्तद्वीपाःसप्तपातालाः वीथ्यश्चापिमहामुने समस्तलोकाश्चयेनस्याद्ब्रह्मांडस्यमहा
मते स्थूलैस्तथाल्पाल्पैस्तैः सूक्ष्मैःसूक्ष्मतरैस्तथा स्थूलात्स्थूलतरैश्चैतत्सर्वंप्रा१

तिभिराहूने प्रेत्य लस्याहूभ्मोपि नसोलिप्युनिसतमः नमे नित्यमालोनो यत्रकर्म
वेपनिवेपनः सर्वैर्वैनवशा यानियम स्याभगावं किल श्रापुत्रोनेन नो यानियानना
स्तम्बोदितः यातनाभ्य पवितेष्ठ्वे वायालमयोस्त्रिषु नेनवः परिवर्तते यानद्वा
ल्याभ्म व निस्नयः सोहूमिवामारे श्रेयसमस्य वयावर्तिनः नभवेतिनयायेनतत्
मेकथयामले ॥ पराशरः ॥ ८ ॥ स्रव मेव पुराप्रश्नोन कृतेन महात्मना पृष्टः पित
महः प्राह भीष्मो यत्नर्षभ ॥ भीष्मः ॥ पुरा समागतो वत्स श्राब्धेः कालिका
को द्विज मार्गवा वमहर्षेर्वैमपनातिस्मरो मुनिः यथा ख्यातमिदं सर्वो मिथ्या
वनोद्रुविश्राति नयाचवनस्थकूर्मपथा कृतेन धीमता सदृद्ध वमपाभूपश्च
स्थानेन नैवमूने यथा दाहननरहेमनायथा हिमयाकृविन पककालनमपाहूव
हेनयद्ग्वनोटिते प्राहकालिकाकोविप्रः स्मिनावैवत्वनेयवः जातिस्मरेण क
श्चिन्नान्हूस्तःपरमोगम यमकिंकरोयावधीभूमेवादलोत्रयोधिमेत स्वयुक्तघम
भिवेक्ष्यायाहृत्तेवदतियमकिलनस्थकालमूले परीहरमभस्तलनप्रपता
प्रवाहन्मन्यनत्तानवैलवाग स्रहममरागणविनेनधात्राप्रमदितलोकाहि
नायमेनियुक्तः हरितत्ववचारोगालिनस्वनेत्रः प्रभवतिनेयमनेहमा पिपिलः

कटककुण्डलकर्णिकादिभेदैः कनकमभेदमयीच्छनेयपयोके॰ स्वयमुमनजालिक
ल्पनाभिर्हरिविल्लाभिरुदीर्यते नत्था ·· हितनिजलयरमात्मानिलाज्ञापुनरपिया
लियहेतु॰ नानाप्रतिमा स्वयमुमनुजादयः नथानेगुणकल्मषणसनातनेनेनहू
रिमम्मनागणनिर्मोक्षिपयेप्रणमतियः परमार्थतो हि मतः नमयगतसमस्तपा
पेवेपसृजनपरिहृत्ययथाग्रिमाजपासिके इनियमववनेनिशाम्यपाशीयमपुरु॰
षत्तमुवाचधर्मराजे कथयममविभोसमस्वपानेभवानेहरेविलयाहशोर॰
णभकः यमदुवाच नवालतिनिजवर्णधर्मतोयस्समनिरामेसहृद्विपदपदे
नहरतिनवहेनिकिंचित्तस्मिन्मनसैतमवेहि विष्णुभक्तं कलिकलुषहरे
णयस्यकर्मो विमलमतेविमलीकृतःशमेनमनसि कृतजनार्दनेमनुष्यसतत
मवेहि हरेरतीवभक्तं कनकमपिरहस्यवीक्ष्यबुद्ध्यातृणमिवयस्समवैतिवप
रस्वं भवतिचभगवतिअनन्यचेताः पुरुषवरातमवेहि विष्णुभक्तं स्फुटिकर
गिरिशिलामलकविष्णुर्मनसितृणांकचमर्मरास्थितोघः नहितहितमग्रावर
स्पिमृजेगेलतिह्नतायानदीप्तिजःप्रभावः विमलमतिरसमंस्मरःप्रशान्तसुविव
तिनाविलसद्वमिवभूतः प्रियहितवचनोत्तमानमायोवसतिसदाहदितस्या॰

वासुदेवः वसति हृदि सनातने च तस्मिन्भवति पुमाञ्जगतोस्य सौम्यरूपः क्षिति
रसंनिरम्यमात्मनोन्तकथयति चारुतयाव सालपोतः यमनियमविधूतकल्मषा
णामनुदिनमच्युतसक्तमानसानां अपगतमदमानमत्सराणां व्रजभट दूरतरे
णमानवानां हृदियदिभगवाननादिरास्ते हरिरसिशंखगदाधरोऽव्ययात्मा
नस्तदघमघविघातकर्तृभिन्नं भवति कथं सति वान्धकारमर्के हरति परधनानि हं
ति जन्तून्वदति तथानृतनिष्ठुराणि यश्च अशुभजनितदुर्मदस्य पुंसः कलुषम
तेर्हृदि तस्य नास्त्यनन्तः न सहति परसंपदं विनिंदां कलुषमतिः कुरुते सतामसाधुः
साधुः न यजति न ददाति यश्च सन्तं मनसि न तस्य जनार्दनोऽधमस्य परमसुहृ
दि बांधवे कलत्रे सुतपितृमातृवर्गे शठमतिरुपयाति योऽर्थतृष्णां तमधमचेष्ट
मवेहि नास्य भक्तं अशुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तः सततमनार्यविशीलसंग
मत्तः अनुदिनमघविधायकर्मयातः पुरुषपशुर्नहि वासुदेवभक्तः सकलमि
दमहं च वासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः स एकः इति मतिरमला भवति अनन्ते
हृदयगते व्रज तान्विहाय दूरात् कमलनयन वासुदेव विष्णो धरणिधराच्यु
त शंखचक्रपाणे भवशरणमितीरयन्ति ये वै त्यजभट दूरतरेण तानपापान्

वि॰
पु॰
१२२

वसतिमनसियस्यसोव्ययात्मापुरुषवरस्यननतस्यदृष्टिपाते तवगतिरथवास्य
मात्तिचक्रप्रतिहतबाशबलस्यसोन्यलोकः कलिंगउवाच इतिनिजभटशास
नायदेवो रवितनयस्मकिलाहधर्मराजः ममकथितमिदंचतेनतभ्यंकुरुवरस
म्यगिदंमयापिचोक्तं भीष्मः नकुलेतन्ममाख्यातंपूर्वंतेनद्विजन्मना कलिंगा
देशादभ्येत्यप्रीयतस्वमहात्मना मयाप्येतद्यथान्यायंसम्यग्वत्सतवोदितं यथा
विष्णुमनन्यस्यासंसारसागरे किंकराःपाशहस्ताश्चनयमोनचयातनाः स
मर्थास्तस्ययस्यात्मा केशवालंबनस्सदा पाराशरः एतन्मुनेसमाख्यातंगीतं
वैवस्वतेनयत् त्वत्प्रश्नानुगतेसम्यक् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ॥ इतिश्री
विष्णुपुराणेतृतीयांशेपाराशरीयायांसंहितायांत्रतीयेंशेसप्तमोध्यायः ७ ॥ मै
त्रेयः ॥ भगवन्भगवान्देवःसंसारविजिगीषुभिः समाख्याहिजगन्नाथोविष्णुरा
राध्यतेयथा आराधितान्नगोविंदादाराधनपरैर्नरैः यत्प्राप्यतेफलंश्रोतुंतच्चे
च्छामिमहामुने ॥ पराशरउवाच ॥ यत्पृच्छतिभवानेतत्सगरेणमहात्मना औ
र्वमाहयथापृष्टस्तन्मेकथयतःशृणु सगरःप्रणिपात्यैनमौर्वंपप्रच्छभार्गवं
विष्णोराराधनोपायसंबंधंमुनिसत्तम फलंचाराधितेविष्णौयत्पुंसामभिजायते

जनः नचदारुणि सर्वस्त्वां ब्रवीति शिविकागतिम् शिविकादारुसंघातो रचनास्थि
तिसंस्थितः अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ तद्भेदे शिविका त्वया एवं छत्रशलाकानां पृथग्भा
वे विमृश्यते क्व यातिछत्रमित्येष न्यायस्त्वयि तथा मयि पुमान्स्त्री गौरजो वाजी कुंज
रो विहगस्तरुः देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु पुमान्न देवो न नरो न पशुर्न च पा
दपः शरीराकृतिभेदास्तु भूपैते कर्मयोनयः वस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजभटात्म
कम् तथान्यच्च नृपेत्थं तन्न सत्संकल्पनामयम् यत्तु कालान्तरेणापि नान्यां संज्ञा
मुपैति वै परिणामादिसंभूतं तद्वस्तु नृपते च किम् त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो
रिपोरिपुः पत्न्याः पतिः पिता सूनोः कं त्वां भूप वदाम्यहम् त्वं किमेवं स्थितः किंनु
शिरस्तव तथोदरम् किमु पादादिकं त्वं वै तवैतत्किं महीपते समस्तावयवेभ्य
स्त्वं पृथग्भूप व्यवस्थितः कोहमित्येव निपुणो भूत्वा चिंतय पार्थिव स्थिते तत्त्वे एवं
व्यव मयाहमिति भाषितम् पृथक्करणनिष्पाद्यं नृपते — इति श्रीवि
ष्णुपुराणे पाराशरीयसंहितायां द्वितीयांशे त्रयोदशोध्यायः श्रीपरा
शर उवाच निशम्य तस्येति वचः परमार्थसमन्वितम् प्रश्रयावनतो भूत्वा तमाह नृप
तिर्द्विजं राजोवाच भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं परमार्थमयं वचः श्रुते तस्मिन्भ्रमंतीव मन

त्वङ्ः लोकपालो मीलनेऽदीशान्युपपादकौ धर्माधर्मावुद्भवभोक्तृं तेनदेशादिकृत इति
सर्वेषां च हिम्र पालजेतोः सर्वत्र कारणम् धर्माधर्मौ यतस्तस्मात्कारणं एष्यते क
नः राजोवाच धर्माधर्मौ न संदेहः सर्वकार्येषु कारणम् उपभोगनिमित्तं च देहेऽदेशा
न्तरागमः यच्चैतद्भवताप्रोक्तं कोऽहमित्येतदात्मनः वक्तुं न शक्यते विज्ञन्तुमेतदु
प्रवर्तते योऽस्मि सोऽहमिति प्रत्येकं यच्चवक्तुं न शक्यते आत्मन्यपि तु दोषाय शब्दोऽह
मिति यद्द्विज आत्मन्येव च शब्दोऽहमिति दोषाय नात्मन्यपि तथैव तत् अनात्म
न्यम विज्ञानं शब्दोऽनर्थकोऽनिलद्वाराः जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दंतोष्ठं तालुकं नृप य
तेनाहं यतः सर्वे वाङ्निष्पादनहेतवः किं हेतुभिर्वदत्येषा वागेवाहमिति स्वयम् ।
तथापि वाङ्नाहमेतदुक्तमित्थं न युज्यते पिण्डः पृथग्यतः पुंसः शिरःपाण्यादिल ।
क्षणः ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन्करोम्यहम् यद्यन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थि
वसत्तम तदैषोऽहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यव ।
स्थितः तदा हि को भवान्कोऽहमित्येतद्विफलं वचः त्वं राजा शिबिका चेयं वयं वाहाः
पुरःसराः अयं च भवतो लोको न सदेतन्नृपोच्यते वृक्षाद्दारु ततश्चेयं शिबिका त्वदधि
ष्ठिता क्व वृक्षसंज्ञा जातास्या दारुसंज्ञाथवा नृप वृक्षारूढो महाराजो नायं वदति ते

वक्षःस्थलं तथा बाहू स्कंधौ वक्षसि संस्थितौ स्कंधाश्रितेयं शिविका मम भारोत्र किं कृतः
शिविकायां स्थितं चेदं देहं त्वदुपलक्षितम् ततस्त्वमहमप्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा अहं
त्वं च तथान्ये च भूतैरुह्याम पार्थिव गुणप्रवाहपतितो भूतवर्गोपि यात्ययम् कर्मव
श्या गुणा ह्येते सत्त्वाद्याः पृथिवीपते अविद्यासंचितं कर्म तच्चाशेषेषु जंतुषु आत्मा शु
द्धोक्षरः शांतो निर्गुणः प्रकृतेः परः प्रवृद्ध्यपचयौ नास्य एकस्याखिलजंतुषु यदा नोप
चयस्तस्य न चैवापचयो नृप तदा पीवानसीत्येतत्कया युक्त्या त्वयेरितम् भूपादजंघाक
ट्यूरुजठरादिषु संस्थिता शिविकेयं यदा स्कंधे तदा भारः समस्त्वया तथान्यैर्जंतुभिर्भूप
शिविकोत्थेन केवलम् शैलद्रुमगृहोत्थोपि पृथिवीसंभवोपि वा यदा पुंसः पृथग्भा
वः प्राकृतैः कारणैर्नृप सोढव्यस्तु तदा भारः कतमो नृपते मया यद्द्रव्या शिविका चे
यं तद्द्रव्यो भूतसंग्रहः भवतो मेखिलस्यास्य ममत्वेनोपबृंहितः पराशर उवाच ए
वमुक्त्वाभवन्मौनी स वहं शिविकां द्विजः सोपि राजावतीर्योर्व्यां तत्पादौ जगृहे त्वरन् भो
भो विसृज्य शिविकां प्रसादं कुरु मे द्विज कथ्यतां भवता कोत्र जडरूपधरः स्थितः यो भवा
न्यन्निमित्तं वा यदागमनकारणम् तत्सर्वं कथ्यतां विद्वन्मह्यं शुश्रूषवे त्वया ब्राह्मण उ
वाच श्रूयतां कोहमित्येतद्वक्तुं भूप न शक्यते उपभोगनिमित्तं च सर्वत्रागमनक्रिया स

लेर्थंवास्थसम श्रेयः किमत्र संसारे दुःखप्रायेन्नणामिति पप्रछसोदथर्मंतंकपि
लाख्यमहामनिम उवाह शिविकानस्यक्षतवेष्टनचोदितः नृणांविष्टिगृहीतानाम्।
न्येषांसोपिमध्यगः गृहीतोविष्टिनाविप्रः सर्वज्ञानैकभाजनम् जातिस्मरोसौपापस्य
कार्याकामउवाहताम् ययौजडमतिःसोथयुगमात्रावलोकनम् कुर्वन्मतिमतांश्रेष्ठ
स्तदन्येनत्वितंययुः विलोक्यनृपतिःसोपिविषमांशिबिकागतिम् किमेतदित्याह।
समंगम्यतांशिबिकावहाः पुनस्तथैवशिविकांविलोक्यविषमांनृपः किमेतदित्या
हभूयोभवद्भिर्गम्यतेन्यथा भूपतेर्वदतःश्रुत्वावचस्तेवहुशोवचः शिविकोद्वा
हकाप्रोचुरयंयातीत्यसत्वरम् राजोवाच किंश्रांतोस्यल्पमध्वानंत्वयोढाशिवि
काममकिमायाससहोनत्वमपीवाननिरीक्ष्यसे ब्राह्मणउवाच नाहंपीवाननैवोढा।
शिविकाभवितोमया नश्रांतोस्मिनचायासःसोढव्योस्तिमहामते राजोवाच प्रत्य।
क्षंदृश्यसेपीवान्वत्यापिशिविकात्वयि श्रमश्चभारोद्वहनेभवत्येवहिदेहिनां ब्राह्मण
उवाच प्रत्यक्षंभवताभूपयद्दृष्टंममतद्वद बलवानबलश्चेतिवाच्यंपश्चाद्विशेषणम् त्व
योढाशिविकाचेतित्वय्याद्यापिचसंस्थिता मिथ्यैतदत्रतुभवान्शृणोतुवचनंमम भू
ष्यैत, भूमौपादयुगस्यास्थाजंघेपादद्वयेस्थिते ऊर्वोर्जंघाद्वयावस्थौतदाधारंतथोदरम्

द्वि॰
वि॰
पु॰
५८

क्ष्मातले तेन भूतस्य कर्मणो निष्कृतिं ययौ। तच्चोत्सृष्टदेहोऽसौ जज्ञे जातिस्मरो द्विजः। सदा
चारवतां शुद्धे योगिनां प्रवरे कुले। सर्वविज्ञानसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थतत्ववित्। अपश्यत्स च
मैत्रेय आत्मानं प्रकृतेः परम्। आत्मनोऽधिगतज्ञानो देवादीनि महात्मने। सर्वभूतान्य
भेदेन ददर्श स तदात्मनः। न पपाठ गुरुप्रोक्तं कृतोपनयनः श्रुतिम्। न ददर्श च कर्मा
णि शास्त्राणि जगृहे न च। उक्तोऽपि बहुशः किंचिज्जडवाक्यमभाषत। तदप्यसंस्कारगु
णं ग्राम्यवाक्योक्तिसंश्रितम्। अपध्वस्तवपुः सोऽपि मलिनाम्बरधृग्द्विजः। क्लिन्नदन्तान्तरः
सर्वैः परिभूतः स नागरैः। संमाननं परां हानिं योगर्द्धेः कुरुते यतः। जनेनावमतो यो
गी योगसिद्धिं च विन्दति। तस्माच्चरेत वै योगी सतां धर्ममदूषयन्। जना यथावमन्ये
रन् गच्छेयुर्नैव संगतिम्। हिरण्यगर्भवचनं विचिन्त्येत्थं महामतिः। आत्मानं दर्शयामास ज
डोन्मत्ताकृतिं जने। भुंक्ते कुल्माषवाट्यादि शाकं वन्यं फलं कणान्। यद्यदाप्नोति सुब
हु तदत्ति कालसंयमम्। पितर्युपरते सोऽथ भ्रातृभिर्भ्रातृबान्धवैः। कारितः क्षेत्रकर्माणि
कदन्नाहारपोषितः। स तूक्षपीनावयवो जडकारी च कर्मणि। सर्वलोकोपकरणं ब
भूवाहारवेतनः। तं तादृशमसंस्कारं विप्राकृतिविचेष्टितम्। क्षत्ता सौवीरराजस्य विष्टि
योग्यममन्यत। स राजा शिबिकारूढो गन्तुं कृतमतिर्द्विज। बभूवेक्षुमतीतीरे कपि

ग्राहेलग्रामादघायये पुनः प्रातोभ्यालिह्वं वसायमायातय्याश्रमम् पुनस्तस्मिन
स्याभ्रदाश्रमस्योरराजिवे तस्यतस्मिन्स्योहदसमीपपरिवर्तिनि ग्रामीश्वेतःसमा
सक्तनयथावन्यतोद्विज विग्रहकवाज्यतनयः श्रान्तिना शुभवेयवः मम्मतंसवका
वोश्चैलस्मिन्हरिणबालके किंवकैर्भदितोऽघ्याश्रैः किंसिंहेनानिपातितः विलाप
मानेनिष्क्रान्तेतस्यासीदनिमानसम यथावस्तुमतोतस्यास्त्रुवायदनकतेवा प्रीत
येममयानेसौकुममैएकबालकः विष्णाएवश्रणमहाकुकएदयनपवोहिसः दे
माणाभ्यागतोभएषरपिमांस्तुवापिष्यति यतेल्लनशिवोत्तस्यदशनैरचितोक्तैः
कृशाकाशाविराजतेवटवःसमभाइव इस्येविरातेतस्मिंमवक्रेमानसंमतिः प्रीति
प्रसन्नवदनःपार्श्वेस्याभवेस्य समाधिभंगात्तस्यासीत्सममनाद्दताम्नानः संत्यक्त।
राज्यभोगादिसज्जनस्यापिभूपतेः कालेनाभ्यस्तास्योवकालेवक्रेमहीपतिः पिता।
वसाहे9वेणभ्यापोनेनवीक्षितः स्यामेवतदाह्वाह्नीत्यजेप्राणानसावपि तन्मयत्वे
नमैवेयनात्यक्तिंविदचिंतयत ततश्चतत्कालकृतांभावनांप्राप्यताहशीम जन्मना
गीमहारण्येजज्ञेजातिस्मरोमृगः जातिस्मरत्वादुद्विग्नः संसारस्याद्विजोत्तमः वि।
हायमातरंभूयःसालिग्राममुपाययौ शुष्कैस्तृणैस्तथा पर्णैः सकुर्वन्नात्मपोषणं

द्वि. वि. पु. ८४

श्रीपराशरः । शालग्रामे महाभागो भगवंन्यस्तमानसः स उवास चिरंकालं मैत्रेय पृ
थिवीपतिः अहिंसादिष्वशेषेषु गुणेषु गुणिनां वरः अवाप परमां काष्ठां मनसश्चा
पि संयमे यज्ञेशाच्युत गोविंद माधवानंत केशव कृष्ण विष्णो हृषीकेशेत्याह राजा
स केवलम् नान्यज्जगाद मैत्रेय किंचित्स्वप्नांतरेष्वपि एतत्परं तदर्थं च विना नान्यद।
चिंतयत् समित्पुष्पकुशादानं चक्रे देवक्रियाकृते नान्यानि चक्रे कर्माणि निःसंगो
योगतापसः जगाम सोऽभिषेकार्थमेकदा तु महानदीम् स्नातेन तत्र तदा चक्रे स्ना
नस्यानंतरक्रियाः अथाजगाम तत्तीर्थं जलं पातुं पिपासिता आसन्नप्रसवा ब्रह्मन्ने
कैव हरिणी वनात् ततः समभवत्तत्र पीतप्राये जले तया सिंहस्य नादः सुमहान्सर्व
प्राणिभयंकरः ततः सा सहसा त्रासादाप्लुता निम्नगातटम् अत्युच्चारोहणेनास्या
नद्यां गर्भः पपात सः तमुह्यमानं वेगेन वीचीमालापरिप्लुतम् जग्राह स नृपो ग
र्भात्पतितं मृगपोतकम् गर्भप्रच्युतिदुःखेन प्रोत्तुंगाक्रमणेन च मैत्रेय सापि
हरिणी पपात च ममार च हरिणीं तां विलोक्याथ विपन्नां नृपतापसः मृगपो।
तं समादाय पुनराश्रममागतः चकारानुदिनं चासौ मृगपोतस्य वै नृपः पोषणं
पुष्यमाणश्च स तेन ववृधे मुने चचाराश्रमपर्यंते तृणानि गहनेषु सः दूरं गत्वा च।

ऋतेऽस्ति किंचित्क्वचित्कदाचिद्द्विजवस्तुजातम् विज्ञानमेकं निजकर्मभेदविभिन्नचि
त्तैर्बहुधाभ्युपेतम् ज्ञानं विशुद्धं विमलं विशोकमशेषलोभादिनिरस्तसंगम् एकं स
दैकः परमः परेशः स वासुदेवो न यतोऽन्यदस्ति सद्भाव एषो भवतो मयोक्तो ज्ञानं यथा
सत्यमसत्यमन्यत् एतत्तु यत्संव्यवहारभूतं तत्रापि चोक्तं भुवनाश्रितं ते यज्ञः पशु
र्वह्निरशेषऋत्विक्सोमः सुराः स्वर्गमयश्च कामः इत्यादिकर्माश्रितमार्गदृष्टं
भूरादिभोगाः फलानि तेषाम् यच्चैतद्भुवनगतं मया तवोक्तं सर्वत्र व्रजति हि तत्र
कर्मवश्यः ज्ञात्वैवं ध्रुवमचलं सदैकरूपं तत्कुर्याद्विशति हि येन वासुदेवमिति इति
श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डे पाराशरीयायां संहितायां द्वितीयांशे द्वादशोऽध्यायः भु
वनकोशः समाप्तः मैत्रेय उवाच भगवन्सम्यगाख्यातं यत्पृष्टोऽसि मयाखिलं
भूसमुद्रादिसरितां संस्थानं ग्रहसंस्थितिम् परमार्थस्तु ते प्रोक्तो यथा ज्ञानं प्रधान
तः यत्त्वेतद्भगवानाह भरतस्य महीपतेः श्रोतुमिच्छामि चरितं तन्ममाख्यातुम
र्हसि भरतः स महीपालः शालग्रामेऽवसत्किल योगयुक्तः समादाय वासुदेवे मनः
सदा पुण्यदेशप्रभावेन ध्यायतश्च सदा हरिम् कथं वै नाभवन्मुक्तिर्यदभूद्वा द्विजः
पुनः विप्रत्वे च कृतं तेन यद्भूयः सुमहात्मना एवं कर्मस्वभावेन तन्ममाख्यातुमर्हसि

द्वि॰
वि॰
पु॰
८३

स्थिलादि विना चेत्येवतत्त्वं कीर्तितं जीवतत्त्वं प्रथितं कालेन ॥ ज्ञानपादस्तथापि विज्ञेयोऽग्र॥
तवोदनः ॥ यत्र यस्य विज्ञेयो धर्मोऽस्य योनमाश्रितः ॥ हरिनारायणस्थाने श्रेष्ठिनोऽस्य
वैपादयोः ॥ वरुणस्थापेमा चैव पश्चिमे तस्य पूर्वाकिसी ॥ दिक्षु सर्वत्र तस्य मित्रोप
नेसमाश्रितः ॥ पृष्ठाभिस्थमहेन्द्रकपपायनतो ध्रुवः ॥ तारकाः शिशुमारस्तता॥
त्तमतिवत्त्वयम् ॥ इत्येवं सन्निवेशाख्यः पृथिव्या ज्योतिषां तथा ॥ द्वीपानामुदधीनां च
पर्वतानां च कीर्तितः ॥ वर्षाणां च नदीनां च ये च ये वसंति वै ॥ तेषां स्वरूपमाख्यातं संक्षे
पः श्रूयतां पुनः ॥ यदम्बु वैष्णवः कायस्ततो विप्र वसुंधरा ॥ पद्माकारा समुद्भूता पर्वताब्ध्यादिसंयुता
ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च ॥ नद्यः समुद्राश्च स एव सर्वं॥
यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य ॥ ज्ञानस्वरूपो भगवान्यतोऽसावशेषमूर्तिर्न तु वस्तुभूतः ॥ त
तो हि शैलाब्धिधरादिभेदाञ्जानीहि विज्ञानविजृंभितानि ॥ यदा तु शुद्धं निजरूपि सर्वं
कर्मक्षये ज्ञानमपास्तदोषम् ॥ तदा हि संकल्पतरोः फलानि भवंति नो वस्तुषु वस्तुभेदाः ॥
वस्त्वस्ति किं कुत्रचिदादिमध्यपर्यंतहीनं सततैकरूपम् ॥ यच्चान्यथात्वं द्विज याति भूय
यो न तत्तथा तत्र कुतो हि तत्त्वम् ॥ मही घटत्वं घटतः कपालिकाः कपालिका चूर्णरजस्त
तोऽणुः ॥ जनैः स्वकर्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यते ब्रूहि किमत्र वस्तु ॥ तस्मान्न विज्ञान

नृत्वः स्थानकर्षीपुत्रोऽभूत्संभवे देवैः सोमपानं पताकलशकस्यापि यो महान्।
ग्रहाहः कीर्तनः श्रीसोमस्यापि यो महान् पद्मनाभ प्रशस्तः संयुक्तो वह्नि
भवैः ग्रहाभिः पात्रे पुत्रे वाजिभिः कीर्तनत्वं निर्दिष्टानिर्दिष्टतिर्यग्वेशाखा शोभ
स्यातिः शाकाशस्मभवे रश्मेः पुष्करे संस्पृष्टत्वं पुनः समाकृष्टा प्राने यानि सहस्रामीषुने
स्मुवः स्वभानोः स्वरगाहा हेमां गाभाभस्मरंवक्ष्य महापुत्रास्तिमे तेऽपवहन्त्यारतस्य
दा आदित्यानि स्कन्दो वाजुः सोमः सास्त्रातिपर्वेष आदित्यमतिसोमस्य पुनः सोरे वुप
वेस्य तथा केतवः स्यापद्मा ग्रहाणां हेवातर्वस्मः फलालयसमवर्णभालावाम सलिभा
कृतस्य चतेमहाग्रहाणामेव तन्नामानि यानि च सर्वेषु वेमहाभागाप्रवड्डावाभ्युत्थि
भिः ग्रहाणां नामानि स्यानि भुवे च वड्डान्यशोधनः स्वमं तु भवितव्यमेणमेतेया निलवः।
स्मृभिः यावन्त्येव नामानि तावन्तो वानस्यमयः सर्वेषु वानि वड्डालेसमतोभ्याम
यतेन तैलपीलाय यथा वक्रस्मसंतोभ्यासयंतिवै यथाम्लमतिज्योतींषि वानानि वड्डानि
सर्वेषाः स्फुलानवक्रवद्याति वानवक्रे वितानिव यस्माज्ज्योतींषि वहति प्रवहलेन सा।
स्मृतः शिशुमारस्तुयः प्राक्रः सम्भवो यत्र तिष्ठति सन्निवेशाच तस्याधिष्ठाय ऐश्वमन्ति
सततम् यदाज्ञाकृतेन यापेन दृष्णाति शिशुमारव्याते यावन्त्येव नामानि शिशुमारो।

वि॰
पु॰
८२

वेगिना ॥ ह्रासवृद्धिक्रमस्तस्य रश्मीनां सवितुर्यथा ॥ अर्कस्येव हि तस्याश्वाः सकृद्युक्ता व
हंति ते कल्पमेकं मुनिश्रेष्ठ वारिगर्भसमुद्भवाः ॥ क्षीणं पीतं सुरैः सोमम् आप्याययति दी
प्तिमान् । मैत्रेयैककलं संतं रश्मिनैकेन भास्करः ॥ संभृतं चार्धमासेन तन्मैत्रेय सुधामृ
तम् । पिबंति देवा मैत्रेय सुधाहारा यतोऽमराः ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि
च । त्रयस्त्रिंशत्तथा देवाः पिबंति क्षणदाकरम् ॥ कलाद्वयावशिष्टस्तु प्रविष्टः सूर्यमंडलम् ।
अमाख्यरश्मौ वसति अमावास्या ततः स्मृता ॥ अप्सु तस्मिन्नहोरात्रे पूर्वं विशति चंद्रमाः । त
तो वीरुत्सु वसति प्रयात्यर्कं ततः क्रमात् ॥ छिनत्ति वीरुधो यस्तु वीरुत्संस्थे निशाकरे । प
त्रं वा पातयत्येकं ब्रह्महत्यां स विंदति ॥ शेषे पंचदशे भागे किंचिच्छिष्टे कलात्मके । अपा
राह्ने पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥ पिबंति द्विकलाकारं शिष्टा तस्य कला तु या । सुधा
मृतमयीं पुण्यां तामिंदोः पितरो मुने ॥ निःसृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः सुधामृतम् । मा
सं तृप्तिमवाप्याग्र्यां पितरः संति निर्वृताः ॥ सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ते त्रिधा ॥
एवं देवान् सितेपक्षे कृष्णपक्षे तथा पितॄन् । वीरुधश्चामृतमयैः शीतैरप्परमाणुभिः ॥ वी
रुधौषधिनिष्पत्त्या मनुष्यपशुकीटकान् । आप्याययति शीतांशुः प्राकाश्याह्लादनेन वै ॥ वा
य्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चंद्रसुतस्य च । पिशंगैस्तुरगैर्युक्तः सोऽष्टाभिर्वायुवेगिभिः ॥ सव

गतो नाशं न याति चाखिलम् । एवं तितं वेद न येयोगं धं वै गीयते पुनः । नृत्यंत्यप्सरसो यां
ति तस्यैवानु निशाचराः । वहंति पन्नगा यक्षैः क्रियतेऽभीषुसंग्रहः । बालखिल्यास्त
थैवेनं परिवार्य समासते । नोदेता नास्तमेता च कदा विष्णुशक्तिरूपधृक् । विष्णुर्विष्णोः पृ
थक् तस्य गणः सप्तमयोप्ययम् । स्तंभस्थदर्पणस्येव योयं सान्निध्यमागतः । छायाद
र्शनसंयोगं स समाप्नोत्यथात्मनः । एवं सा वैष्णवी शक्तिर्नैवापैति ततो द्विज । मासानु
मासं भास्वंतमध्यास्ते तत्र संस्थितम् । पितृदेवमनुष्यादीन्स सदाप्याययन्प्रभुः । प
रिवर्तत्यहोरात्रकारणं सविता द्विज । सूर्यरश्मिः सुषुम्णो यस्तर्पितस्तेन चंद्रमाः ।
कृष्णपक्षेऽमरैः शश्वत्पीयते वै सुधामयः । पीतं तं द्विकलं सोमं कृष्णपक्षक्षये द्विज । पि
बंति पितरस्तेषां भास्करात्तर्पणं तथा । आदत्ते रश्मिभिर्यत्तु क्षितिसंस्थं रसं रविः । तमु
त्सृजति भूतानां पुष्ट्यर्थं सस्यवृद्धये । तेन प्रीणात्यशेषाणि भूतानि भगवान्रविः । पितृ
देवमनुष्यादीनेवमाप्याययत्यसौ । पक्षतृप्तिं तु देवानां पितृणां चैकमासिकीं । शश्वत्तृ
प्तिं मनुष्याणां मैत्रेयार्कः प्रयच्छति ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे [illegible] पाराशरीयायां संहि
तायां द्वितीयांशे एकादशोऽध्यायः ॥ श्रीपराशरः ॥ रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुंदाभास्तत्र
वाजिनः । वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ । वीथ्याश्रयाणि ऋक्षाणि ध्रुवाधा

कथितागंधर्वोरगरक्षसाम् ऋषीणांबालखिल्यानांतथैवाप्सरसांगुरो यक्षाणांच
रथेभानोर्विष्णुशक्तिधृतात्मनाम् किंचादित्यस्ययत्कर्मतन्नात्रोक्तंत्वयामुने यदिस
प्तगणोवारिहिममुष्णंचवर्षति तत्किमत्ररवेर्येनवृष्टिःसूर्यस्यकीर्त्यते विवस्वानु
दितोमध्येयात्यस्तमितिकिंजनः ब्रवीत्येतन्ममाचक्ष्वयदिसप्तगणस्यतत् पराशरः
मैत्रेयश्रूयतामेतद्यद्भवान्परिपृच्छति यथासप्तगणेप्येकः प्राधान्येनाधिकोरविः
सर्वशक्तिःपराविष्णोर्ऋग्यजुःसामसंज्ञिता सैषात्रयीतपत्यंहोजगतश्चहिनस्ति
यत् सैषविष्णुःस्थितःस्थित्यांजगतःपालनोद्यतः ऋग्यजुःसामभूतोन्तःसवि
तुर्द्विजतिष्ठति मासिमासिरविर्योयस्तत्रतत्रहिसापरा त्रयीमयीविष्णुशक्तिरवस्था
नंकरोतिवै ऋचस्तपंतिपूर्वाह्णेमध्याह्नेथयजूंषिवै बृहद्रथन्तरादीनिसामान्यह्नः
क्षयेरवौ अंगमेषात्रयीविष्णोर्ऋग्यजुःसामसंज्ञिता विष्णुशक्तिरवस्थानंसदादि
त्येकरोतिसा नकेवलंरवेःशक्तिर्वैष्णवीसात्रयीमयी ब्रह्माथपुरुषोरुद्रस्त्रयमेतत्त्र
यीमयम् सर्गादावृङ्मयोब्रह्मास्थितौविष्णुर्यजुर्मयः रुद्रःसाममयोंतायतस्मात्त
स्याशुचिर्ध्वनिः एवंसासात्त्विकीशक्तिर्वैष्णवीयात्रयीमयी आत्मसप्तगणस्थंतंभा
स्वंतमधितिष्ठति तयाचाधिष्ठितःसोपिजाज्वलीतिस्वरश्मिभिः तमःसमस्तज।

घावसुरुचिर्वातोगौतमोथधनंजयः सुषेणोन्योघृताचीचवसंत्याश्वयुजेरवौ विश्वा
वसुर्भरद्वाजोपर्जन्यैरावतौतथा विश्वाचीसेनजिच्चापःकार्त्तिकेचाधिकारिणः अं
शुकाश्यपतार्क्ष्यास्तुमहापद्मस्तथोर्वशी चित्रसेनस्तथाविद्युन्मार्गशीर्षाधिकारिणः
क्रतुर्भगस्तथोर्णायुःस्फूर्जःकर्कोटकस्तथा अरिष्टनेमिश्चैवान्यापूर्वचित्तिर्वराप्स
राः पौषमासेवसंत्येतेसप्तभास्करमंडले लोकप्रकाशनार्थायविप्रवर्याधिकारिणः
त्वष्टाथजमदग्निश्चकंबलोथतिलोत्तमा ब्रह्मापेतोथऋतजिद्धृतराष्ट्रश्चसप्तमः मा
घमासेवसंत्येतेसप्तमैत्रेयभास्करे श्रूयतांचापरेसूर्येफाल्गुणेनिवसंतिये विष्णुरश्व
तरोरंभासूर्यवर्चाश्चसत्यजित् विश्वामित्रस्तथारक्षोयज्ञापेतोमहामुने मासेष्वेतेषुमै
त्रेयवसंत्येतेतुसप्तकाः सवितुर्मंडलेब्रह्मन्विष्णुशक्त्युपबृंहिताः स्तुवंतिमुनयःसू
र्यंगंधर्वैर्गीयतेपुरः नृत्यंत्यप्सरसोयांतिसूर्यस्यानुनिशाचराः वहंतिपन्नगायक्षैः
क्रियतेभीषुसंग्रहः वालखिल्यास्तथैवैनंपरिवार्यसमासते सोयंसप्तगणःसूर्य
मंडलेमुनिसत्तम हिमोष्णवारिवृष्टीनांहेतुःस्वसमयंगतः इतिश्रीविष्णुपुराणेब्रह्मा
ण्डपाराशरीयायांसंहितायांद्वितीयांशेदशमोध्यायः मैत्रेयउवाच यदेतद्भगवा
नाहगणःसप्तविधोरवेः मंडलेहेतुःपादेकारणंतन्मयाश्रुतम व्यापारश्चापि

द्वि॰
वि॰
पु॰
९०

र्वेकाः सर्वदेवनिकायाश्च पशुभूतगणाश्च ये वृष्ट्यायत्तमिदं सर्वमन्नं निष्पाद्यते यथा।
सापि निष्पाद्यते वृष्टिः सवित्रा मुनिसत्तम आधारभूतः सवितुर्ध्रुवो मुनिवरोत्तम ध्रु
वस्य शिशुमारोसौ सोपि नारायणाश्रयः हृदि नारायणस्तस्य शिशुमारस्य संस्थितः
विभर्ता सर्वभूतानामादिभूतः सनातनः इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डे पाराशरी
यायां संहितायां द्वितीयेंशे नवमोध्यायः श्रीपराशरः अशीतिमंडलशतं काष्ठ।
योरंतरं द्वयोः आरोहणावरोहाभ्यां भानोरब्देन या गतिः स रथोधिष्ठितो देवैरादित्यै
र्ऋषिभिस्तथा गंधर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः धाता क्रतुस्थला चैव पुलस्त्यो
वासुकिस्तथा रथकृद्ग्रामणीर्हेतिस्तुम्बुरुश्चैव सप्तमः एते वसन्ति वै चैत्रे मधुमासे सदै
व हि मैत्रेय स्यंदने भानोः सप्तमासाधिकारकाः अर्यमा पुलहश्चैव रथौजाः पुंजिकस्
स्थला प्रहेतिः कच्छनीरश्च नारदश्च रथस्वनः माधवेपि वसंत्येते शुचिसंज्ञे निबो।
ध मे मित्रोत्रिस्तक्षको रक्षः पौरुषेयोथ मेनका हाहा रथस्वनश्चैव मैत्रेय ते वसंति वै
वसिष्ठो वरुणो रम्भा सहजन्या हुहूर्बुधः रथचित्रस्तथा शुक्रे वसन्त्याषाढसंज्ञिते
इन्द्रो विश्वावसुः स्रोत एलापत्रस्तथांगिराः प्रम्लोचा च नभस्येते सर्पश्चार्के वसंति वै वि
वस्वानुग्रसेनश्च भृगुरापूरणस्तथा अनुम्लोचा शंखपालो व्याघ्रो भाद्रपदे तथा॥

तस्मादम्भसमस्मादप्याखिलं जगत् विवस्वानंशुभिस्तीक्ष्णैरादाय जगतो जलम् सोमं पु
ष्णात्यथेन्दुश्च वायुनाडीमयैर्दिवि नालैर्विक्षिपतेऽभ्रेषु धूमाग्न्यनिलमूर्तिषु नभ्रश्यं
न्ति यतस्तेभ्यो जलान्यभ्राणि तान्यतः अभ्रस्थाः प्रपतन्त्यापो वायुना समुदीरिताः सं।
स्कारं कालजनितं मैत्रेयासाद्य निर्मलाः सरित्समुद्रभौमास्तु तथापः प्राणिसंभवाः।
चतुष्प्रकारा भगवानादत्ते सविता मुने आकाशगंगासलिलं तथादाय गभस्तिमा।
न् अनभ्रगतमेवोर्व्यां सद्यः क्षिपति रश्मिभिः तस्य संस्पर्शनिर्धूतपापपंको द्विजो।
त्तम नयाति नरकं मर्त्यो दिव्यं स्नानं हि तत्स्मृतम् दृष्टसूर्यं हि यद्वारि पतत्यभ्रैर्विना।
दिवः आकाशगंगासलिलं तद्गोभिः क्षिप्यते रविः कृत्तिकादिषु ऋक्षेषु विषमेष्वंबु।
यद्दिवः दृष्टार्कं पतितं ज्ञेयं तद्गांगं दिग्गजोज्झितम् युग्मर्क्षेषु च यत्तोयं पतत्यर्कोज्झितं
दिवः तत्सूर्यरश्मिभिः सद्यः समादाय निरस्यते उभयं पुण्यमत्यर्थं नृणां पापभयापहं।
द्विज आकाशगंगासलिलं दिव्यं स्नानं महामते यत्तु मेघैः समुत्सृष्टं वारि तत्प्राणिनां
द्विज पुष्णात्यौषधयः सर्वा जीवनायामृतं हि तत् तेन वृद्धिं परां नीतः सकलश्चौषधी।
गणः साधकः फलपाकान्तः प्रजानां द्विज जायते तेन यज्ञान्यथाप्रोक्तान्मानवाः शा
स्त्रचक्षुषः कुर्वन्त्यहरहस्तैश्च देवानाप्याययन्ति ते एवं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्णाश्च द्विजपू

त्रयदुर्लभम् यस्यामिहागमस्याप्यजैयेनोपुंप्रकृषोत्तमम् द्विजभक्तापरान्नहिमवाप्नुदि
विशेष्ठव स्नानादिष्टतयायास्वयज्ञलेयतयलथा केशवासक्तमनसः प्रायानिर्वाण।
मनुसम् झूतानिलषितार्ह्णास्फ्णापीतावगाहिता यायावयतिभूतानिकीर्तिता
चदिनेदिने गंगेगंगेतियनामयोजनानां शतैरपि स्थितैरुच्चारितंहंतिपापांजन्म।
त्रयार्जितम् यत्साप्यावना पालेत्रयाणांजगतामपि समस्तापरं तत्स्थानं यं भ
गवत्पदम् इतिश्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डेपाराशारीयायांसंहितायां द्वितीयांशेऽष्ट
मोध्यायः पराशरः ॐतारामयंभगवतः शिशुमाराकृतिप्रभोः दिविरूपंहरेर्यत्त
स्यपुच्छस्थितोध्रुवः संधन्नमन्नामयतिध्रुवादित्यादिकान्ग्रहान् भ्रमन्तमनुतं यांति
नक्षत्राणिचचक्रवत् सूर्याचंद्रमसौतारानक्षत्राणिचवक्रवत् ग्रहैःसह वातानी
कमयैर्बंधैःध्रुवेबद्धानितानिवै शिशुमाराकृतिप्रोक्तं यद्रूपंज्योतिषांदिवि नारा।
यणःपरोधाम्नोतस्याधारःस्वयंहृदि उत्तानपादपुत्रस्तुतमाराध्यप्रजापतिः सतारा
शिशुमारस्यध्रुवःपुच्छेव्यवस्थितः आधारःशिशुमारस्यसर्वाध्यक्षोजनार्दनः ध्रुवस्य
शिशुमारस्तुध्रुवेभानुर्व्यवस्थितः तदाधारंजगच्चेदंसदेवासुरमानुषम् येनविप्र
विधानेनतन्मैकमनाःशृणु विवस्वानष्टभिर्मासैराददात्यरसात्मिकाः वर्षत्यंबुत

संपदस्य यस्मिं प्रतिष्ठितो भासाम्भेश्रप्रभृतः स्वयंभुवः अवेच सर्वज्योतींषि ज्योतिर्भि भोम
चोडिज मेरुसंततान्वाहिरहिस्फतेष्ठपोषणाम् आप्यायनेत्सर्वेषां देवादीनां महात्म
ने ततश्चाकृतिद्वारेणपोषिता लोहविभ्रेणः हहेः करणतोयातिभूतानां स्थितये पुनः
एवं वनस्पतिविशेषोत्पत्तीयममलात्मकम् बाधाव भूतं लोकानां त्रयाणां चाहिकारणम्
ततः प्रभवति त्रत्यन्सर्वेषां पहुवासरित् गंगादेवागतागनामनलेपनपिंजरा वासप्प
दाप्रजात्रस्तनवेणां नाविनिर्गता विलोविभक्तियाभक्त्यापिभसाहर्निशंभुवः ततः
समर्थया यस्याः प्राणयाम पराणैः तिष्ठंति वीचिमालाभिरुह्यमानजटालचे वा
यौचैः संततं यस्याः सवितशशिमंडलम् भूयोधिकतयां कांतिवहत्यमनुपलयम् मे
रुएहेपतन्त्येव निष्क्रांता शशिमंडलात् जगतः पावनार्थाय याप्रयाति चतुर्दशाम्
सीता वालकनंदा च चक्षुर्भद्रा च यास्थिता एकैकया चतुर्भेदादिभेरयातिलक्षण
भेदं वालकनंदाख्या यस्याः शर्वोपिदक्षिणम् दधार शिरसा भीत्या वर्षाणामधिकं शत
तम् प्रभोजे द्रा कला यास्तु विनिष्क्रान्ता स्थिशार्कराः स्नावयिनादिवं नित्ये या पापान्म
गराम्मजान् स्नातस्य सलिले यस्याः सद्यः पापं प्रणश्यति अपवेपुण्यप्राप्तिस्तु सद्यो
मैत्रेय जायते दत्तापितृभ्यो यत्रापस्तनयैः श्रद्धयान्वितैः समात्रयं प्रयच्छंति तृप्तिं मैत्रे।

णमर्योस्थिताह्याचंद्रतारकम् नागवीथ्युत्तरं यच्च सप्तर्षिभ्यश्च दक्षिणम् उत्तरः सवितुः
पंथा देवयानस्तु स स्मृतः तत्र देवर्षयः सिद्धा विमला ब्रह्मचारिणः संततिं ते जुगुप्स
ंति तस्मान्मृत्युश्च तैर्जितः अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् उदक्पंथानमर्य
म्णः स्थिताह्याभूतसंप्लवात् तेसंप्रयोगाल्लोभस्य मैथुनस्य विवर्जनात् इच्छाद्वेषा
प्रवृत्त्या च भूतारंभविवर्जनात् पुनश्चाकामसंयोगाच्छब्दादेर्दोषदर्शनात् इत्येभिः
कारणैः शुद्धास्तेमृतत्वं हि भेजिरे आभूतसंप्लवं स्थानममृतत्वं विभाव्यते त्रैलोक्यस्थि
तिकालोयमपुनर्मार उच्यते ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यां पुण्यपापकृतो विधिः आभूतसं
प्लवांतस्तु फलमुक्तं तयोर्द्विज यावन्मात्रे प्रदेशे तु मैत्रेयावस्थितो ध्रुवः क्षयमायाति
तावत्तु भूमेराभूतसंप्लवे ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः एतद्विष्णुपदं
दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् निर्धूतदोषपंकानां यतीनां संयतात्मनाम् स्थानं तत्प
रं विप्र पुण्यपापपरिक्षये अपुण्यपुण्योपरमे क्षीणाशेषार्त्तिहेतवः यत्र गत्वा न शो
चंति तद्विष्णोः परमं पदम् धर्मध्रुवाद्यास्तिष्ठंति यत्र ते लोकसाक्षिणः तत्सार्ष्ट्योत्पन्नयो
गेद्धास्तद्विष्णोः परमं पदम् यत्रोतमेतत्प्रोतं च यद्भूतं सचराचरम् भाव्यं च विश्वं मैत्रेय तद्वि
ष्णोः परमं पदम् दिवीव चक्षुराततं विततं तन्मयात्मनाम् विवेकज्ञानदृष्टं च तद्विष्णोः प

विषुवत्तो नायदा सूर्ये संपन्नं तं शंसतीयकम् तदा चेदं विजानीयात् कर्णिकाशिरसि स्थिते।
तं तदैव विषुवाख्यं वै कालं पुण्यमभिधीयते तदा दानानि देयानि देवेभ्यः प्रयतात्मना
ब्राह्मणेभ्यः पितृभ्यश्च मुखमेतत्तदाजरम् दत्तदानस्तु विषुवे कृतकृत्योऽभिजायते अ
होरात्रार्धमासास्तु कलाः काष्ठाः क्षणास्तथा पौर्णमासी तथा ज्ञेया अमावास्या तथैव
च सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्तथा तपस्तपस्यौ मधुमाधवौ च शुक्रः शुचिश्चा
यनं स्मृतं रस्मात् नभो नभस्योऽथ इषः सहोर्जः सहः सहस्याविति दक्षिणं स्यात् लोका
लोकोऽथ यः शैलः प्राग्युक्तो भवता मया लोकपालास्तु चत्वारस्तत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः सुधा
मा शंखपालश्च कर्दमस्यात्मजो द्विज हिरण्यरोमा चैवान्यश्चतुर्थः केतुमानपि निर्द्वन्द्वा
निरभिमाना निस्तन्द्रा निष्परिग्रहाः लोकपालाः स्थिता ह्येते लोकालोके चतुर्दिशम्।
उत्तरं यदगस्त्यस्य अजवीथ्याश्च दक्षिणम् पितृयानः स वै पन्था वैश्वानरपथाद्बहिः त
त्रासते महात्मानो ऋषयो येऽग्निहोत्रिणः भूतारंभकृतं ब्रह्म शंसन्तो ऋत्विगुद्यताः प्रारं
भन्ते कामकामास्तेषां पन्थाः स दक्षिणः चलितं ते पुनर्ब्रह्म स्थापयन्ति युगे युगे संतत्या त
पसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च जायमानास्तु पूर्वे तु पश्चिमानां गृहेषु वै पश्चिमाश्चै
व पूर्वेषां जायन्ते निधनेष्विह एवमावर्तमानास्ते तिष्ठन्त्याभूतसंप्लवात् सवितुर्दक्षि

श्रि
वि
पृ
८७

लात्संगवात् तस्मान्माध्यंदिकात्कालादपराह्ण इति स्मृतः त्रयः पूर्वमुहूर्तैस्तु कालभा।
गं स्मृतो बुधैः अपराह्णाद्व्यतीतेन कालः सायाह्न उच्यते दशपंचमुहूर्ताहो मुहूर्तेन
यमेवच दशपंचमुहूर्तैवेअहर्वैविषुवतंस्मृतम् वर्धतेह्रसतेचैवमयनेदक्षिणोत्तरे।
अहस्तुग्रसतेरात्रिंरात्रिर्ग्रसतिवासरम् शरद्वसन्तयोर्मध्ये विषुवं तद्विभाव्यते तुल्य
मेषगते भानौ समरात्रिदिनं तु तत् कर्कटकावस्थिते भानौ दक्षिणायनमुच्यते उत्तराय
णमप्युक्तं मकरस्थे दिवाकरे त्रिंशन्मुहूर्तं कथितमहोरात्रं तु तन्मया तानि पंचदशाहानि
पक्ष इत्यभिधीयते मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजावृतुः ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वे
अयने वर्षसंज्ञिते संवत्सरादयः पंच चतुर्मासस्य विकल्पिताः निश्चयः सर्वकालस्य युग इ
त्यभिधीयते संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः इद्वत्सरस्तृतीयस्तु चतुर्थश्चानु
वत्सरः वत्सरः पंचमस्तत्र कालोऽयं युगसंज्ञितः यः श्रुतस्तेनतेशैलः शृंगवानिति।
विख्यातः त्रीणितस्य तु शृंगाणि येनासौ शृंगवान् स्मृतः दक्षिणे चोत्तरे चैव मध्यमं वि।
षुवं तथा शरद्वसन्तयोर्मध्ये तद्भानुः प्रतिपद्यते मेषादौ च तुलादौ च मैत्रेय विषुवत्स्थि
तः तदा तुल्यमहोरात्रं करोति तिमिरापहः दशपंचमुहूर्तं वै तदेतदुभयं स्मृतम् प्र
थमे कृत्तिकाभागे यदा भास्वांस्तदा शशी विशाखानां चतुर्थेंऽशे मुने तिष्ठत्यसंशयम्

मरकाले मंदेहानामराक्षसाघोराः सूर्यमिच्छंतिखादितुम् प्रजापतिकृतःशापस्तेषां
मैत्रेयरक्षसाम् अक्षयत्वंशरीराणांमरणंचादिनेदिने ततःसूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यंत
दारुणम् ततोद्विजोत्तमास्तोयंयत्क्षिपंतिमहामुने ॐकारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याचा
भिमंत्रितम् तेनदह्यंतितेपापावज्रीभूतेनवारिणा अग्निहोत्रेहूयतेयासमंत्राप्रथमा।
हुतिः सूर्योज्योतिःसहस्रांशुस्तयादीप्यतिभास्करः ॐकारोभगवान्विष्णुस्त्रिधामा
वचसांपतिः तदुच्चारणतस्तेतुविनाशंयांतिराक्षसाः वैष्णवोंशःपरःसूर्योयोंतर्ज्यो।
तिरसंप्लवम् अभिधायकॐकारस्तस्यतत्प्रेरकःपरम् तेनतत्प्रेरितंज्योतिरोंकारेण
थदीप्तिमत् दहत्यशेषरक्षांसिमंदेहाख्यान्यघानिच तस्मान्नोल्लंघनंकार्यंसंध्योपा
सनकर्मणः हंतिसूर्यंसंध्यायांनोपास्तिंकुरुतेहितः ततःप्रयातिभगवान्ब्राह्मणै
रभिरक्षितः वालखिल्यादिभिश्चैवजगतःपालनोद्यतः काष्ठानिमेषादशपंचचै
वत्रिंशच्चकाष्ठागणयेत्कलांताम् त्रिंशत्कलाश्चैवभवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशतारात्र्यहनीस
मेते ह्रासवृद्धीअहर्भागैर्दिवसानांयथाक्रमम् संध्यामुहूर्तमात्रावैह्रासवृद्धौसमा
स्मृता लेखाप्रभृत्यथादित्येत्रिमुहूर्तेगतेभवे प्रातस्तनःस्मृतःकालोभागश्चाह्नः
सपंचमः तस्मात्प्रातस्तनात्कालात्त्रिमुहूर्तस्तुसंगवः मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तस्तुतस्मात्का

वि॰ वि॰ पु॰ ८९

सूर्यो द्वादशभिः शैघ्र्यान्मुहूर्त्तैर्द्दक्षिणायने त्रयोदशार्धमृक्षाणामह्ना तु चरते द्विज मु
हूर्त्तैस्तावदृक्षाणि नक्तमष्टादशैश्चरन् कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मंदं प्रसर्पति तथो
दगयने सूर्यः सर्पते मंदविक्रमः तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पां तु गच्छति अष्टादश
मुहूर्त्तं यदुत्तरायणपश्चिमम् अहोरात्रं च भवति तच्चापि चरते शनैः त्रयोदशार्धमह्ना
तु ऋक्षाणां चरते रविः मुहूर्त्तैस्तावदृक्षाणि रात्रौ द्वादशभिश्चरन् अतो मंदतरं ना।
भ्यां चक्रं भ्रमति वै यथा मृत्पिंड इव मध्यस्थो ध्रुवो भ्रमति वै तथा कुलालचक्रनाभि
स्तु यथा तत्रैव वर्तते ध्रुवस्तथा हि मैत्रेय तत्रैव परिवर्तते उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमतो
मंडलानि तु दिवा नक्तं च सूर्यस्य मंदा शीघ्रा च वै गतिः मंदाह्नि यस्मिन्नयने शीघ्रा नक्तं
तदा गतिः शीघ्रा निशि यदा चास्य तदा मंदा दिवा गतिः एकप्रमाणमेवैष मार्गं याति
दिवाकरः अहोरात्रेण यो भुंक्ते समस्ता राशयो द्विज षडेव राशयो भुंक्ते रात्रावन्यां
श्च षड् दिवा राशिप्रमाणजनिता दीर्घह्रस्वात्मता दिने तथा निशायां राशीनां प्रमा।
णैर्लघुदीर्घता दिनादेर्दीर्घह्रस्वत्वं तद्भोगेनैव जायते उत्तरे प्रक्रमे शीघ्रं निशि मंदा ग
तिर्दिवा दक्षिणे त्वयने सैव विपरीता विवस्वतः उषा रात्रिः समाख्याता व्युष्टिश्चाप्युच्य
ते दिनं प्रोच्यते च तयोः संध्या उषाव्युष्ट्योर्यदंतरम् संध्याकाले तु संप्राप्ते रौद्रे परम।

सर्वेषां द्वीपवर्षाणां मेरुरुत्तरतो यतः प्रभा विवस्वतो रात्रावस्तं गच्छति भास्करे वि
शत्यग्निमहो रात्रौ वह्निर्दूरात्प्रकाशते वह्निपादस्तथा भानोर्दिनेष्वाविशति द्वि
ज सूर्यो वह्निसंयोगादतः सूर्यः प्रकाशते तेजसी भास्कराग्नेये प्रकाशोष्णस्वरू
पिणी परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् दक्षिणोत्तरभूम्यर्धे समुत्तिष्ठति
भास्करे अहोरात्रं विशत्यंभस्तमः प्राकाश्यशीलवान् आताम्रा हि भवन्त्यापो दिवा
नक्तप्रवेशनात् दिनं विशति चैवांभो भास्करेस्तमुपागते तस्माच्छुक्ला भवन्त्यापो ।
नक्तमह्नः प्रवेशनात् एवं पुष्करमध्येन यदा याति दिवाकरः त्रिंशद्भागं तु मेदि
न्यास्तदा मौहूर्तिकी गतिः कुलालचक्रपर्यन्तो भ्रमन्नेष दिवाकरः करोत्यहस्तथा
रात्रिं विमुंचन्मेदिनीं द्विज अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः ततः कुंभं च मी
नं च राशेराश्यन्तरं द्विज त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम् प्रयाति सविता
कुर्वन्नहोरात्रं ततः समम् ततो रात्रिः क्षयं याति वर्धतेनुदिनं दिनम् ततश्च मिथुन
स्यान्ते परां काष्ठामुपागतः राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते दक्षिणायनम् कुलाल
चक्रपर्यन्तो यथा शीघ्रं प्रवर्तते दक्षिणप्रक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं प्रवर्तते अतिवेगित
या कालं वायुवेगबलाच्चलन् तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ।

द्वि॰
वि॰
पु॰
८५

भूयेवच अन्तर्भूप्यं किंचिन्नक्राक्षं दोसिहवयोर्भवेः मानसोत्तरशैलेन पूर्वतो वासवी
पुरी दक्षिणेन यमस्यान्या प्रतीच्यां वारुणस्य च उत्तरेण च सोमस्य तासां नामानि मे शृ
णु वस्वौकसारा शक्रस्य याम्या संयमनी तथा पुरी सुखा जलेशस्य सोमस्य च विभा
वरी काष्ठां गतो दक्षिणतः क्षिप्तेषुरिव सर्पति मैत्रेय भगवान्भानुर्ज्योतिषां चक्रसं
युतः अहोरात्रव्यवस्थानकारणं भगवान्रविः देवयानः परः पन्था योगिनां क्लेशसं
क्षये दिवसस्य रविर्मध्ये सर्वकालं व्यवस्थितः सर्वद्वीपेषु मैत्रेय निशार्धस्य च सम्मु
खः उदयास्तमने चैव सर्वकालं तु सम्मुखे दिशास्वशेषासु तथा मैत्रेय विदिशासु च
यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्स तेषामुदयः स्मृतः तिरोभावं च यत्रैति तत्रैवास्तमनं रवेः नैवा
स्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः उदयास्तमनाख्यं च दर्शनादर्शनं रवेः शक्रादी
नां पुरे तिष्ठन्स्पृशत्येष पुरत्रयम् विकर्णौ द्वौ विकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वे पुरे तथा उदि
तो वर्धमानाभिरामध्याह्नात्तपन्रविः ततः परं ह्रसन्तीभिर्गोभिरस्तं नियच्छति उ
दयास्तमनाभ्यां च स्मृते पूर्वापरे दिशौ यावत्पुरस्तात्तपति तावत्पृष्ठे च पार्श्वयोः ऋ
ते मरुगिरेर्मेरोरुपरि ब्रह्मणः सभाम् ये ये मरीचयोऽर्कस्य प्रयान्ति ब्रह्मणः सभाम्
ते ते निरस्तास्तद्भासा प्रतीपमुपयान्ति वै तस्माद्दिश्युत्तरस्यां वै दिवारात्रिः सदैव हि

कर्मभूमिनिकेषु देवाद्यास्तत्र च स्थिताः विष्णुशक्तिं समासाद्य प्ररोहमुपयान्ति वै स च
विष्णुः परं ब्रह्म यतः सर्वमिदं जगत् जगच्च यो यत्र चेदं यस्मिंश्च लयमेष्यति तद्ब्रह्म त।
त्परं धाम सदसत्परमं पदम् यस्य सर्वमभेदेन जगदेतच्चराचरम् स एव मूलप्रकृति
र्व्यक्तरूपी जगच्च सः तस्मिन्नेव लयं सर्वं याति तत्र च तिष्ठति कर्ता क्रियाणां स च इज्य
ते क्रतुः स एव तत्कर्मफलं च तस्य स्रुगादि यत्साधनमप्यशेषं हरेर्न किंचिद्व्यतिरि।
क्तमस्ति इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डपाराशरीयायां संहितायां द्वितीयेंशे सप्त
मोध्यायः श्रीपराशरः व्याख्यातमेतद्ब्रह्माण्डसंस्थानं तव सुव्रत ततः प्रमाण
संस्थानं सूर्यादीनां शृणुष्व मे योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ईषादण्ड।
स्तथैवास्य द्विगुणो मुनिसत्तम सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्यधिकानि वै योज।
नानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् त्रिनाभिमति पंचारे षण्णेमिन्यक्षयात्मके सं
वत्सरमये कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयाक्षो विवस्व।
तः पंचान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य महामते अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्ध
योः ह्रस्वोक्षस्तद्युगार्धेन ध्रुवाधारो रथस्य वै द्वितीयेक्षे तु तच्चक्रं संस्थितं मानसा
चले हयाश्च सप्त छंदांसि तेषां नामानि मे शृणु गायत्री च बृहत्युष्णिग्जगती त्रि

स्थितम् अनंतस्यनंतस्यांतःसंख्यानंनाधिविद्यते तदनंतमसंख्यातंमप्रमाणंचवैयतः
हेतुभूतमशेषस्यप्रकृतिःसापरामुने अंडानांतुसहस्राणांसहस्राण्ययुतानिच।
ईदृशानांतथायत्रकोटीकोटिशतानिच दारुण्यग्निर्यथातैलंतिलेतद्वत्पुमानपि प्र
धानेवस्थितोव्यापीचेतनात्मात्मवेदनः प्रधानंचपुमांश्चैवसर्वभूतात्मभूतया वि।
ष्णुशक्त्यामहाबुद्धेवृतौसंश्रयधर्मिणा तयोःसैवपृथग्भावकारणंसंश्रयस्यच क्षो
भकारणभूताचसर्गकालेमहामते यथासक्तंजलेवातोबिभर्तिकणिकाशतम् श
क्तिःसापितथाविष्णोःप्रधानपुरुषात्मकम् यथाचपादपोमूलस्कंदशाखादिसंयुतः
आदिबीजात्प्रभवतिबीजान्यन्यानिवैततः प्रभवंतिततस्तेभ्यःसंभवंत्यपरेद्रुमाः ते
पितल्लक्षणद्रव्यकारणानुगतामुने एवमव्याकृतात्पूर्वंजायंतेमहदादयः विशे
षांतास्ततस्तेभ्यःसंभवंतिसुरादयः तेभ्यश्चपुत्रास्तेषांचपुत्राणामपरेसुताः बीजा
द्वृक्षप्ररोहेणयथानापचयस्तरोः भूतानांभूतसर्गेणनैवास्त्यपचयस्तथा सन्निधा
नाद्यथाकाशकालाद्याःकारणंतरोः तथैवपरिणामेनविश्वस्यभगवान्हरिः व्रीहिबीजे
यथामूलनालंपत्रांकुरौतथा कांडकोशस्तथापुष्पंक्षीरंतद्वच्चतंडुलम् तुषाः।
कणाश्चसंतोवैयांत्याविर्भावमात्मनः प्ररोहहेतुसामग्रीमासाद्यमुनिसत्तम तथा

इत्याफलस्यभेदाहृत्याचात्रश्रुतिस्थिता ध्रुवाद्दूर्ध्वं महालोको यत्र ते कल्पवासिनः
एकयोजनकोटीतु यत्र ते कल्पवासिनः द्वेकोटीतु जनोलोको यत्र ते ब्रह्मणः सुताः स
नंदनाद्याः कथिता मैत्रेयामलचेतसः चतुर्गुणोत्तरे चोर्ध्वं जनलोकात्तपस्मृतः वैराजा
यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते अपुनर्मारा।
का यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः पादगम्यंतु यत्किंचिद्वस्त्वस्ति पृथिवीमयम् स भूर्लोकः
समाख्यातो विस्तरोस्य मयोदितः भूमिसूर्यांतरं यच्च सिद्धादिमुनिसेवितम् भुवर्लो।
कस्तु सोप्युक्तो द्वितीयो मुनिसत्तम ध्रुवसूर्यांतरं यच्च नियुतानि चतुर्दश स्वर्लोकः सोपि
गदितो लोकसंस्थानचिंतकैः त्रैलोक्यमेतत्कृतकं मैत्रेय परिपठ्यते जनस्तपस्तथास
त्यमिति चाकृतकं त्रयम् कृतकाकृतकौ मध्ये महलोक इति स्मृतः शून्यो भवति कल्पां
ते यो त्यंतं न विनश्यति एते सप्त महालोका मैत्रेय कथितास्तव पातालानि च सप्तैव ब्र
ह्माण्डस्यैव विस्तरः एतदण्डकटाहेन तिर्यक्चोर्ध्वमधस्तथा कपित्थस्य यथा बीजं सर्व
तो वै समावृतम् दशोत्तरेण पयसा मैत्रेयाण्डं च तद्वृतम् सर्वोम्बुपरिधानोसौ वह्निना वे।
ष्टितो बहिः वह्निश्च वायुना वायुः मैत्रेय नभसा वृतः भूतादिना नभः सोपि महता प।
रिवेष्टितः दशोत्तराण्यशेषाणि मैत्रेयैतानि सप्त वै महांतं च समावृत्य प्रधानं समव।

द्वि॰
वि॰
पु॰
८३

नद्यश्चनरकाद्विज समुद्राःपर्वताश्चैवद्वीपावर्षाणिनिम्नगाः संक्षेपात्सर्वमाख्या
तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि इतिश्रीविष्णुपुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहिता
यांद्वितीयेंशेषष्ठोध्यायः मैत्रेयउवाच कथितंभगवन्ब्रह्मन्ममैतत्सकलं
त्वया भुवर्लोकादिकांल्लोकांश्रोतुमिच्छाम्यहंमुने तथैवग्रहसंस्थानंप्रमाणा
नियथातथम् समाचक्ष्वमहाभागतन्मह्यंपरिपृच्छते पराशरः रविचंद्रम।
सोर्यावन्मयूखैरवभास्यते ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता यावत्प्रमा
णापृथिवीविस्तारपरिमण्डलात् नभस्तावत्प्रमाणंवैव्याससमंडलतोद्विज भूमेर्यो
जनलक्षेचमैत्रेयरविमण्डलम् लक्षेदिवाकरस्यापिमंडलंशशिनःस्थितम् पू
र्णेशतसहस्रेतुयोजनानांनिशाकरात् नक्षत्रमण्डलंकृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाश।
ते द्विलक्षेचोत्तरेब्रह्मन्बुधोनक्षत्रमण्डलम् तावत्प्रमाणभागेतुबुधस्याप्युश।
नाःस्थिताः अंगारकोपिशुक्रस्यतत्प्रमाणेव्यवस्थितः लक्षद्वयेनभौमस्यस्थि
तोदेवपुरोहितः सौरीबृहस्पतेश्चोर्ध्वंद्विलक्षेसमवस्थितः सप्तर्षिमण्डलंत
स्माल्लक्षमेकंद्विजोत्तम ऋषिभ्यस्तुसहस्राणांशतादूर्ध्वंव्यवस्थितः मेढीभूतः
समस्तस्यज्योतिश्चक्रमिदंद्विजः ध्रुवः त्रैलोक्यमेतत्कथितमुत्सेधेनमहामुने।

दः प्रायश्चित्तानि मैत्रेय जगदुः स्वायंभुवादयः प्रायश्चित्तानि मैत्रेय त्वशेषाणि तपःक
र्मात्मकानि वै यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परम् कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुं।
सः प्रजायते प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परम् प्रातर्निशि तथा संध्यामध्या।
ह्नादिषु संस्मरन् नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयं नरः विष्णुसंस्मरणात्क्षीण
समस्तक्लेशसंचयः मुक्तिं प्रयाति स्वर्गाप्तिस्तस्य विघ्नोनमीयते वासुदेवे मनो यस्य
जपहोमार्चनादिषु तस्यान्तरायो मैत्रेय देवेन्द्रत्वादिकं फलम् क्व नाकपृष्ठगमनं पुन
रावृत्तिलक्षणम् क्व जपो वासुदेवेति मुक्तिबीजमनुत्तमम् तस्मादहर्निशं विष्णुं संस्म
रन्पुरुषो मुने न याति नरकं मर्त्यः संक्षीणाखिलपातकः मनःप्रीतिकरः स्वर्गो न
रकस्तद्विपर्ययः नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तम वस्त्वेकमेव दुःखाय सुखाये
र्ष्योद्भवाय च कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्त्वात्मकं कुतः तदेव प्रीतये भूत्वा पुन
र्दुःखाय जायते तदेव कोपाय यतः प्रसादाय च जायते तस्माद्दुःखात्मकं नास्ति न।
च किंचित्सुखात्मकम् मनसः परिणामोयं सुखदुःखोपलक्षणः ज्ञानमेव परं ब्र।
ह्म ज्ञानं बन्धाय चेष्यते ज्ञानात्मकमिदं विश्वं न ज्ञानाद्विद्यते परम् विद्याविद्ये हि मैत्रे
य ज्ञानमेवोपधारय एवमेतन्मयाख्यातं भवतो मंडलं भुवः पातालानि च सर्वाणि।

द्वि॰
वि॰
पु॰
८२

पतंत्येतेसोमंविक्रीणतेचयः मधुहाग्रामहंताचयातिवैतरणीन्नरः धनयौवनमत्तास्त
मर्यादाभेदिनोहिये तेकृछ्रेयांत्यशौचाश्चकुहकाजीविनश्चये असिपत्रवनंयातिवन।
च्छेदीवृथैवयः देवद्रव्योपजीवीचवैरंवयातिसंशयम् औरभ्रकोमृगव्याधोवह्निज्वा।
लेपततिवै यांत्येतेद्विजतत्रैवयश्चापाकेषुवह्निदः व्रतस्यलोपकोयश्चस्वाश्रमाद्वि
च्युतश्चयः संदंशयातनामध्येपततस्तावुभावपि दिवास्वप्नेतुस्कंदंतेयेनराब्रह्मचा।
रिणः पुत्रैरध्यापितायेचतेपतंतिश्वभोजने एतेचान्येचनरकाः शतशोथसहस्रशः
येषुदुष्कृतकर्माणःपच्यंतेयातनागताः तथैवपापान्येतानितथान्यानिसहस्रशः भु
ज्यंतेयानिपुरुषैःनरकांतरगोचरैः वर्णाश्रमविरुद्धंचकर्मकुर्वंतियेनराः कर्मणा।
मनसावाचानिरयेषुपतंतिते अधःशिरोभिर्दृश्यंतेनारकादिविदेवतैः देवाश्चाधो
मुखान्सर्वानधःपश्यंतिनारकान् स्थावराःक्रिमयोब्जाश्चपक्षिणःपशवोनराः धा।
र्मिकास्त्रिदशास्तद्वमोक्षिणश्चयथाक्रमम् सहस्रभागप्रथमाद्वितीयानुक्रमास्त
था सर्वेह्येतेमहाभागयावन्मुक्तिसमाश्रयाः यावंतोजंतवःस्वर्गेतावंतोनरकौक।
सः पापकृ तिनरकंप्रायश्चित्तपराङ्मुखः पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानियद्य
था तथातथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभिः पापेगुरूणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पेचतद्वि।

ग्नं वक्ति स नरो याति रौरवम् । भ्रूणहा पशुहन्ता च यो गोघ्नः स्वर्णनिस्तेनम् याति ते नरकं घोरं पंचरुद्धो ।
कुसतिरोधकः । सुरापो ब्रह्महन्ता च सुवर्णस्य च हारकः । प्रयाति नरके यस्तु तैः संसर्गी ।
मुपैति वै । राजन्यवैश्यहन्ता यो न्यस्ते वा गुरुतल्पगः । तप्तकुम्भे स संयाति गामी हन्ता राजभटाश्च ।
यः साध्वीविक्रयकृद्वन्धपालको हयविक्रयी । तप्तलोहे नरः पश्यते यः स्वभक्तं परित्यजेत् ।
स्नुषां सुतां चापि गत्वा महाज्वाले निपात्यते । अवमंता गुरूणां यो यस्त्वाक्रोष्टा नराधमः । वे
दस्य दूषिता यस्तु वेदविक्रयकृच्च यः । अगम्यागामी यस्तु स्यात् याति शवलं द्विज । चौरो वि
मोहे पतति मर्यादाभेदकस्तथा । देवद्विजपितृद्वेष्टा रत्नदूषयिता च यः । स याति कृमिभक्षे ।
वै कृमिशे च दुरिष्टकृत् । पितृदेवमनुष्यान्स्वदत्त्वा भाति नराधमः । लालाभक्षे स यात्युग्रे शा
रकर्ता च वेधकः । करोति कर्णिनो यस्तु यस्तु खड्गादिकृन्नरः । प्रयान्त्येते विशसने नरकेऽसु पा
दाकृणे । असत्प्रतिगृहीता च नरके यात्यधोमुखे । अयाज्ययाजकस्तत्र तथा नक्षत्रसूचकः
कृमिपूयवहे चैको याति मिष्टान्नभुङ्नरः । लाक्षामांसरसानां च तिलानां लवणस्य च । वि
क्रेता ब्राह्मणो याति तमेव नरकं द्विज । मार्जारकुक्कुटच्छागान् श्ववराहविहंगमान् । लाल
यन्नरकं याति तमेव द्विजसत्तम । रंगोपजीवी कैवर्तो कुण्डाशी गरदस्तथा । सूची माहि
षकश्चैव पर्वकारी च यो द्विजः । आगारदाही मित्रघ्नः शाकुनिर्ग्रामयाजकः । रुधिरांधे

द्वि॰
विष्णु॰
८१

वर्णयितुं शक्यं ज्ञातुं वा त्रिदशैरपि यस्यैषा सकला पृथ्वी फणामणिशिखारुणा आस्ते कु-
सुममालेव कस्तद्वीर्यं वदिष्यति यदा विजृंभतेनंतो मदाघूर्णितलोचनः तदा चलति भू-
रेषा साद्रितोयाद्रिकानना गंधर्वाप्सरसः सिद्धाः किंनरोरगचारणाः नांतं गुणानां
गच्छंति तेनानंतो यमव्ययः यस्य भोगिवनिताहस्तैः लापितं हरिचंदनम् मुहुः श्वासानि-
लायस्तं याति दिक्षु दवासताम् यमाराध्य पुराणर्षिः गर्गो ज्योतींषि तत्वतः ज्ञातवान्सक-
लं चैव निमित्तेपठितं फलम् तेनेयं नागवर्येण शिरसा विधृता मही बिभर्ति मालां लो-
कानां सदेवासुरमानुषीम् इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डपाराशरीयायां संहितायां द्वि-
तीयांशे पंचमोध्यायः श्रीपराशर उवाच ततो निबोध नरकान्विप्र ततोधः सलिलस्य च
पापिनो येषु पत्यंते तांश्रुणुष्व महामुने रौरवः सूकरो रोधस्तालो विशसनस्तथा म-
हाज्वालस्तप्तकुम्भो लवणोथ विलोहितः रुधिरांधो वैतरणी कृमिशः कृमिभोजनः अ-
सिपत्रवनं घोरं लालाभक्षश्च दारुणः तथा पूयवहः पापो वह्निज्वालो ह्यधःशिराः सं-
दंशः कालसूत्रश्च तमश्चावीचिरेव च श्वभोजनोथाप्रतिष्ठः अवीचिश्च तथा परः इत्येव-
मादयश्चान्ये नरका दारुणाः यमस्य विषये घोराः शस्त्राग्निविषदायिनः पतंति ये-
षु पुरुषाः पापकर्मरतास्तु ये कूटसाक्षी तथा सम्यक् पक्षपातेन यो वदेत् यश्चान्यद-

ताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्यापि जायते दिवाकररश्मयो यत्र प्रभां तन्वंति नातपम् शशिनः
श्च न शीताय निशि द्योताय केवलम् भक्ष्यभोज्यमहापानमुदितैरपि भोगिभिः यत्र न ज्ञा
यते कालो गतोपि दनुजादिभिः वनानि नद्यो रम्याणि सरांसि कमलाकराः पुंस्कोकिला
भिलापमनोज्ञान्यम्बराणि च भूषणान्यतिशुभ्राणि गंधाढ्यं चानुलेपनम् वेणुवीणा
मृदंगानां स्वनास्तूर्याणि च द्विज एतान्यन्यानि चोदारभाग्यभोग्यानि दानवैः दैत्योरगै
श्च भुज्यंते पातालांतरगोचरैः पातालानामधश्चास्ते विष्णोर्या तामसी तनुः शेषाख्याय
द्गुणान्वक्तुं न शक्ता दैत्यदानवाः योनंतः पठ्यते सिद्धैः देवो देवर्षिपूजितः स सहस्रशि
रा व्यक्तः स्वस्तिकामलभूषणः फणामणिसहस्रेण यः स विद्योतयन्दिशः सर्वान्करोति
निर्वीर्यान्हिताय जगतोसुरान् मदाघूर्णितनेत्रोसौ यः सदैवैककुंडलः किरीटी स्रग्ध
रो भाति साग्निः श्वेत इवाचलः नीलवासा मदोत्सिक्तः श्वेतहारोपशोभितः साभ्रगंगा
प्रवाहोसौ कैलासाद्रिरिवापरः लांगलासक्तहस्ताग्रो बिभ्रन्मुसलमुत्तमम् उपास्यते
स्वयं कान्त्या यो वारुण्या च मूर्तया कल्पांते यस्य वक्त्रेभ्यो विषानलशिखोज्वलः संकर्ष
णात्मको रुद्रो निष्क्रम्यात्ति जगत्त्रयम् स बिभ्रच्छेखरीभूतनिशेषं क्षितिमंडलम्
आस्ते पातालमूलस्थः शेषोशेषसुरार्चितः तस्य वीर्यं प्रभावश्च स्वरूपं रूपमेव च नहि

प्रस्थितम् यत्र संभुञ्जते विप्र प्रजाः सर्वाः सदैव हि स्वादूदकस्य परतो दृश्यते लोकसंस्थि
तिः द्विगुणा काञ्चनी भूमिः सर्वजन्तुविवर्जिता लोकालोकस्ततः शैलो योजनायुतवि
स्तृतः उच्छ्रायेणापि तावन्ति सहस्राण्यचलो हि सः ततस्तमः समावृत्य तं शैलं सर्व।
तःस्थितम् तमश्चाण्डकटाहेन समन्तात्परिवेष्टितम् पंचाशत्कोटिविस्तारा सेयमु।
र्वी महामुने सहैवाण्डकटाहेन सद्वीपाब्धिमहीधरा सेयं धात्री विधात्री च सर्वभूतगु
णाधिका आधारभूता सर्वेषां मैत्रेय जगतामिति इति श्रीविष्णुपुराणे द्वितीयांशे।
पाराशरीयायां संहितायां प्रथमेंशे चतुर्थोऽध्यायः श्रीपराशर उवाच विस्ता
र एष कथितः पृथिव्या भवतो मया सप्ततिस्तु सहस्राणि द्विजोच्छ्रायोपि कथ्यते
दशसाहस्रमेकैकं पातालं मुनिसत्तम अतलं वितलं चैव नितलं च गभस्तिमत् न
महाख्यं सुतलं चाग्र्यं पातालं चापि सप्तमम् शुक्लकृष्णारुणाः पीताः शर्कराः शैलकाञ्चनाः भू
मयो यत्र मैत्रेय वरप्रासादशोभिताः तेषु दानवदैतेया काद्रेयशतसंघशः निवसं
ति महानागजातयश्च महामुने स्वर्लोकादपि रम्याणि पातालानीति नारदः प्राह स्वर्ग
सदां मध्ये पातालाभ्यागतो दिवि आह्लादकारिणः शुभ्रा मणयो यत्र सुप्रभाः नागैरा
भ्रियमाणास्तु पातालं केन तत्समम् दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्च शोभितम् पा

तयोर्वर्षेतथागिरिः दशवर्षसहस्राणितत्रजीवंतिमानवाः निरामयाविशोकाश्चरा
गद्वेषविवर्जिताः अधमोत्तमौतेषास्तांनवध्यवधकौद्विज नेर्ष्यासूयाभयंरोषोदोषो
लोभादिकंनच महावीरंबहिर्वर्षधातकीखंडमंततः मानसोत्तरशैलस्यदेवदैत्यादिसेविते।
सत्यानृतेनतत्रास्तांद्वीपेपुष्करसंज्ञिते नतत्रनद्यःशैलावा द्वीपेवर्षद्वयान्विते तुल्य
वेशास्तुमनुजादेवैस्तत्रैकरूपिणः वर्णाश्रमाचारहीनंधर्माहरणवर्जितम् त्रयीवार्ता
दंडनीतिशुश्रूषारहितंचयत् वर्षद्वयंतुमैत्रेयभौमःस्वर्गोयमुत्तमः सर्वस्यसुखदःको
कालोजरारोगादिवर्जितः पुष्करेधातकीखंडेमहावीरेचवैमुने न्यग्रोधःपुष्करद्वीपेब्र
ह्मणःस्थानमुत्तमम् तस्मिन्निवसतेब्रह्मापूज्यमानःसुरासुरैः स्वादूदकेनोदधिनापु
ष्करःपरिवेष्टितः समेनपुष्करस्यैवविस्तारान्मंडलात्तथा एवंद्वीपाःसमुद्रैस्तुसप्त
सप्तभिरावृताः द्वीपश्चैवसमुद्रश्चसमानौद्विगुणौपरौ पयांसिसर्वदासर्वसमुद्रेषुस
मानिवै न्यूनातिरिक्ततातेषांकदाचिन्नैवजायते स्थालीस्थमग्निसंयोगादुद्रेकिसलि।
लंयथा तथेंदुवृद्धौसलिलमंभोधौमुनिसत्तम अन्यूनानतिरिक्ताश्चवर्धंत्यापोह्रस
तिच उदयास्तमनेष्विंदोःपक्षयोःशुक्लकृष्णयोः दशोत्तराणिपंचैवअंगुलानांश।
तानिवै अपांवृद्धिक्षयौदृष्टौसामुद्रीणांमहामुने भोजनंपुष्करद्वीपेतत्रस्वयम्।

द्वि॰ वि॰ पु॰ ७८

त्रपुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः नद्यश्चात्र महापुण्याः सर्वपापभयापहाः सु
कुमारी कुमारी च नलिनी वेणुका च या इक्षुश्च धेनुका चैव गभस्ती सप्तमी तथा अन्या
स्तु शतशस्तत्र क्षुद्रनद्यो महामुने महीधरास्तथा संति शतशोथ सहस्रशः ताः पिबं
ति मुदा युक्ता जलदादिषु ये स्थिताः वर्षेष्वेतेषु जनपदाः स्वर्गादभ्येत्य मेदिनीम् धर्म
हानिर्न तेष्वस्ति न संघर्षः परस्परम् मर्यादाव्युत्क्रमो वापि तेषु देशेषु सप्तसु मगाश्च मा
गधाश्चैव मानसा मंदगास्तथा मगाश्च ब्राह्मणभूयिष्ठा मागधाः क्षत्रियास्तु ते वैश्या
स्तु मानसास्तेषां शूद्रास्तेषां तु मंदगाः शाकद्वीपे तु तैर्विष्णुः सूर्यरूपधरो मुने यथो
क्तैरिज्यते सम्यक् कर्मभिर्नियतात्मभिः शाकद्वीपस्तु मैत्रेय क्षीरोदेन समंततः शाकद्वी
पप्रमाणेन वलयेनेव वेष्टितः क्षीराब्धिः सर्वतो ब्रह्मन् पुष्कराख्येन वेष्टितः द्वीपेन शाक
द्वीपात्तु द्विगुणेन समंततः पुष्करे सवनस्यापि महावीरोभवत्सुतः धातकिश्च तयो
स्तत्र द्वे वर्षे नामचिह्निते महावीरं तथैवान्यद्धातकीखंडसंज्ञितम् एकश्चात्र महा
भागः प्रख्यातो वर्षपर्वतः मानसोत्तरसंज्ञो वै मध्यतो वलयाकृतिः योजनानां सह
स्राणि ऊर्ध्वं पंचाशदुच्छ्रितः तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः परिमंडले पुष्करद्वीपवल
यं मध्येन विभजन्निव स्थितोसौ तेन विच्छिन्नं जातं तद्वर्षकद्वयम् वलयाकारमेकैकं

क्रौंचश्चवामनश्चैवतृतीयश्चांधकारकः दिवावृत्पंचमश्चात्रतथान्यःपुंडरीकवान् दुं
दुभिश्चमहाशैलोद्विगुणास्तेपरस्परम् द्वीपाद्वीपेषुयेशैलायथाद्वीपानितेतथा वर्षे
ष्वेतेषुरम्येषुवर्षशैलवरेषुच निवसंतिनिरातंकाःसहदेवगणैःप्रजाः पुष्कराःपुष्कल
न्याःख्यातास्तुमहामुने ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चानुक्रमोदिताः तत्रनद्योमै
त्रेययाःपिबंतिसुमहाबलाः सप्तप्रधानाःशतशस्तथान्याःक्षुद्रनिम्नगाः गौरीकुमुद्वती
चैवसंध्यारात्रिर्मनोजवा ख्यातिश्चपुंडरीकाचसप्तैतावर्षनिम्नगाः तत्रापिविष्णुर्भगवा
न्पुष्कराद्यैर्जनार्दनः यागैरुद्रस्वरूपस्तुइज्यतेयज्ञसन्निधौ क्रौंचद्वीपःसमुद्रेणदधिमंडो
दकेनतु आवृतःसर्वतःक्रौंचद्वीपतुल्येनमानतः दधिमंडोदकश्चापिशाकद्वीपेन
संवृतः क्रौंचद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनमहामते शाकद्वीपेश्वरस्यापिहव्यस्यचम
हात्मनः सप्तैवतनयास्तेषांददौवर्षाणिसप्तसः जलदश्चकुमारश्चसुकुमारोमरीच
कः कुसुमोदश्चमौदाकिःसप्तमश्चमहाद्रुमः तत्संज्ञान्येवतत्रापिसप्तवर्षाण्यनुक्र
मात् तत्रापिपर्वताःसप्तवर्षविच्छेदकारिणः पूर्वस्तत्रोदयगिरिर्जलधारस्तथापरः त
थारैवतकःश्यामःतथैवास्तगिरिर्द्विज आंबिकेयस्तथारम्यःकेसरीपर्वतोत्तमः
शाकस्तत्रमहावृक्षःसिद्धगंधर्वसेवितः यत्पत्रवातसंस्पर्शादाह्लादोजायतेपरः त

वि॰ पु॰

मतनः ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्तपुत्रांश्शृणुष्व तान् उद्भिदो वेणुमांश्चैव वैरथो लम्बनो धृ
तिः प्रभाकरोथ कपिलस्तन्नाम्ना वर्षपद्धतिः तस्यां वसन्ति मनुजाः सह दैतेयदानवैः ॥३८
तथैव देवगंधर्वयक्षकिंपुरुषादयः वर्णास्तत्रापि चत्वारो निजानुष्ठानतत्पराः दमिनः
शुष्मिणः स्नेहा मंदेहाश्च महामुने ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चानुक्रमोदिताः
यथोक्तकर्मकर्तृत्वात्स्वाधिकारक्षयाय ते तत्रैव तं कुशद्वीपे ब्रह्मरूपं जनार्दनम् यजंतः क्ष
पयंत्युग्रमधिकारफलप्रदम् मणिद्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान्पुष्पवांस्तथा कुशेशयो हरि
श्चैव सप्तमो मंदराचलः वर्षाचलास्तु सप्तैते तत्र द्वीपे महामुने नद्यश्च सप्त तासां तु नाम
नीम्यानुक्रमात् धूतपापा शिवा चैव पवित्रा संमतिस्तथा विद्युदंभा मही चान्या सर्व
पापहरास्त्विमाः अन्याः सहस्रशस्तत्र क्षुद्रनद्यस्तथाचलाः कुशद्वीपे कुशस्तंभः संज्ञा
या तस्य तत्स्मृतम् तत्प्रमाणेन स द्वीपो घृतोदेन समावृतः घृतोदश्च समुद्रो वै क्रौंचद्वी
पेन संवृतः क्रौंचद्वीपो महाभाग श्रूयतां चापरो महान् कुशद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणो य
स्य विस्तरः क्रौंचद्वीपे द्युतिमतः पुत्राः सप्त महात्मनः तन्नामानि च वर्षाणि तेषां चक्रे मही
पतिः कुशलो मलगश्चोष्णः पीवरोथांधकारकः मुनिश्च दुंदुभिश्चैव सप्तैते तत्सुता मु
ने तत्रापि देवगंधर्वसेविताः सुमनोरमाः वर्षाचला महाबुद्धे तेषां नामानि मे शृणु १

संवेष्टितस्तथाप्लक्षः शाल्मलेनेति शाभय शाल्मलस्येश्वरोवीरोवपुष्मांस्तत्सुतांछृणु
तेषांतुनामसंज्ञानिसप्तवर्षाणितानिवै श्वेतोथहरितश्चैवजीमूतोरोहितस्तथा वैद्यु
तोमानसश्चैवसुप्रभश्चमहामते शाल्मलेनसमुद्रोसौद्वीपेनेक्षुरसोदकः विस्तार
द्विगुणेनाथसर्वतःसंवेष्टितःस्थितः तत्रापिपर्वताःसप्तविज्ञेयारत्नयोनयः वर्षाभिव्यं
जकायेतुतथासप्तैवनिम्नगाः कुमुदश्चोन्नतश्चैवतृतीयश्चबलाहकः द्रोणोयत्रम
होषध्यःसचतुर्थोमहीधरः कंकस्तुपंचमःषष्ठोमहिषःसप्तमस्तथा ककुद्मान्पर्वतव
रःसरिन्नामानिमेशृणु योनीतोयावितृष्णाचचंद्रामुक्ताविमोचनी निवृत्तिःसप्तमीता
सांस्मृताःपापोपशांतिदाः श्वेतंचलोहितंचैवजीमूतंहरितंतथा वैद्युतंमानसंचैवसुप्र
भंचातिशोभनम् सप्तैतानितुवर्षाणिचातुर्वर्ण्ययुतानिवै शाल्मलेयेतुवर्णाश्चवसंत्येते
महामते कपिलाश्चारुणाःपीताःकृष्णाश्चैवपृथक्पृथक् ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशू
द्राश्चैवयजंतितम् भगवंतंसमस्तस्यविष्णुमात्मानमव्ययम् वायुभूतंमखश्रेष्ठैर्यज्वनो
यज्ञसंस्थितम् देवानामत्रसान्निध्यमतीवसुमनोहरम् शाल्मलिश्चमहावृक्षोनामनि
र्वृतिकारकः एषद्वीपःसमुद्रेणसुरोदेनसमावृतः विस्ताराच्छाल्मलस्यैवसमेनतु
समावृतः सुरोदकःपरिवृतःकुशद्वीपेनसर्वतः शाल्मलस्यतुविस्ताराद्द्विगुणेनस

कारकास्तेषां तथान्ये वर्षपर्वताः सप्तैव तेषां नामानि शृणुष्व मुनिसत्तम गोमेदश्चैव चंद्रश्च ना
रदो दुंदुभिस्तथा सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजश्चैव सप्तमः वर्षाचलेषु रम्येषु वर्षेष्वेतेषु
चानघः वसंति देवगंधर्वसहिताः सततं प्रजाः तेषु पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः ना
धयो व्याधयो वापि सर्वकालसुखं हि तत् तेषां नद्यश्च सप्तैव वर्षाणां तु समुद्रगाः नामतस्ताः
प्रवक्ष्यामि श्रुताः पापं हरंति याः अनुतप्ता शिखी चैव विपाशा त्रिदिवा क्रमुः अमृता सुकृता
चैव सप्तैतास्तत्र निम्नगाः एते शैलास्तथा नद्यः प्रधानाः कथितास्तव क्षुद्रनद्यस्तथा शै
लास्तत्र संति सहस्रशः ताः पिबंति सदा हृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते अवसर्पिणी न तेषां वै न चै
वोत्सर्पिणी द्विज न त्वेवास्ति युगावस्था तेषु स्थानेषु सप्तसु त्रेतायुगसमः कालः सर्वदैव म
हामते प्लक्षद्वीपादिषु ब्रह्मन् शाकद्वीपांतकेषु वै पंचवर्षसहस्राणि जना जीवंत्यनामयाः ध
र्मः पंचस्वथैतेषु वर्णाश्रमविभागजः वर्णाश्च तत्र चत्वारस्तान्निबोध वदामि ते आर्यकाः
कुरवाश्चैव विविशा भाविनश्च ते विप्रक्षत्रियवैश्यास्ते शूद्राश्च मुनिसत्तम जंबूवृक्षप्रमा
णस्तु तन्मध्ये सुमहातरुः प्लक्षस्तन्नामसंज्ञोयं प्लक्षद्वीपो द्विजोत्तम इज्यते तत्र भगवांस्तैर्व
र्णैरार्यकादिभिः सोमरूपी जगत्स्रष्टा सर्वः सर्वेश्वरो हरिः प्लक्षद्वीपप्रमाणेन प्लक्षद्वी
पः समावृतः तथैवेक्षुरसोदेन परिवेषानुकारिणा इत्येतत्तव मैत्रेय प्लक्षद्वीपमुदाहृतं

हिकर्मभूरेषाअतोन्याभोगभूमयः अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपिसत्तम कदा।
चिल्लभतेजन्तुर्मानुष्यंपुण्यसंचयात् गायंतिदेवाःकिलगीतकानिधन्यास्तुयेभा
रतभूमिभागे स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूतेभवंतिभूयःपुरुषाःसुरत्वात् कर्माण्यसं
कल्पिततत्फलानि संन्यस्यविष्णौपरमात्मरूपे अवाप्यतांकर्ममहीमनंतेतस्मिं
ल्लयंयेविमलाःप्रयांति जानीमनैतत्क्ववयंविलीनेस्वर्गप्रदेकर्मणिदेहबंधम् प्रा
प्स्यामधन्याःखलुतेमनुष्याःयेभारतेनेंद्रियविप्रहीनाः नववर्षंतुमैत्रेयजम्बुद्वीप
मिदंमया लक्षयोजनविस्तारंसंक्षेपात्कथितंतव जंबुद्वीपंसमावृत्यलक्षयोजन
विस्तरः मैत्रेयवलयाकारःस्थितःक्षारोदधिर्बहिः इतिश्रीविष्णुपुराणेब्रह्माणे
पाराशरीयायांसंहितायांद्वितीयेंशेतृतीयोध्यायः श्रीपराशरः क्षारोदेन।
यथाद्वीपोजम्बुसंज्ञोविवेष्टितः संवेष्ट्यक्षारमुदधिंप्लक्षद्वीपस्तथास्थितः जंबु
द्वीपस्यविस्तारःशतसाहस्रसंमितः सएवद्विगुणोब्रह्मन्प्लक्षद्वीपउदाहृतः।
सप्तमेधातिथेःपुत्राःप्लक्षद्वीपेश्वरस्यवै ज्येष्ठःशांतभयोनामशिशिरस्तदनंतरम्
सुखोदयस्तथानंदःशिवःक्षेमकएवच ध्रुवश्चसप्तमस्तेषांप्लक्षद्वीपेश्वराहिते पूर्वं
शांतभयंवर्षंशिशिरंसुखदंतथा आनंदंचशिवंचैवक्षेमकंध्रुवमेवच मर्या

श्री
वि
वि
२९

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागशः इज्यायुधवणिज्याद्यैर्वर्तयंतो व्यवस्थि
ताः शतद्रुचंद्रभागाद्या हिमवत्पादनिःसृताः वेदस्मृतिमुखाद्याश्च पारियात्रोद्भवा
मुने नर्मदासुरसाद्याश्च नद्यो विंध्यविनिर्गताः तापीपयोष्णीनिर्विंध्याप्रमुखा ऋक्ष।
संभवाः गोदावरी भीमरथी कृष्णवेण्यादिकास्तथा सह्यपादोद्भवा नद्यः स्मृताः
पापभयापहाः कृतमाला ताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः त्रिसामा चर्षिकुल्याद्या
महेंद्रप्रभवाः स्मृताः ऋषिकुल्याकुमाराद्याः शुक्तिमत्पादसंभवाः आसां नद्युपन
द्यश्च संत्यन्याश्च सहस्रशः तास्विमे कुरुपंचालमध्यदेशादयो जनाः पूर्वदेशा
दिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः पौंड्राः कलिंगा मगधा दाक्षिणात्याश्च कृत्स्नशः
तथापरांताः सौराष्ट्राः शूद्राभीरास्तथार्बुदाः कारूषा मालवाश्चैव पारियात्रनिवा
सिनः सौवीराः सैंधवा हूणाः साल्वाः शाकलवासिनः मद्रारामास्तथांबष्ठाः पारसी
कादयस्तथा आसां पिबंति सलिलं वसंति सहिताः सदा चत्वारि भारते वर्षे युगान्यत्र
महामुने कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चान्यत्र न क्वचित् तपस्तप्यंति यतयो जुह्वते चात्र य
ज्वनः दानानि चात्र दीयंते परलोकार्थमादरात् पुरुषैर्यज्ञपुरुषो जंबूद्वीपे सदेज्यते
यज्ञो यज्ञपतिर्विष्णुरन्यद्वीपेषु चान्यथा अत्रापि भारतं श्रेष्ठं जंबूद्वीपे महामुने यतो।

रूपेण सर्वत्र सर्वः सर्वत्रगो हरिः सर्वस्याधारभूतोसौ मैत्रेयाखिलात्मकः यानि
किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ महामुने नतेषु शोको नायासो नोद्वेगः क्षुद्भयादिकम् स्वस्थाः
प्रजा निरातंकाः सर्वदुःखविवर्जिताः दशद्वादशवर्षाणां सहस्राणि स्थिरायुषः नतेषु
वर्षते देवो भौमान्यंभांसि तेषु वै कृतत्रेतादिका नैव तेषु स्थानेषु कल्पना सर्वेष्वतेषु व
र्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः नद्यश्च शतशस्तेभ्यः प्रसूता या द्विजोत्तम इति श्रीविष्णुपुरा
णे ब्रह्माण्डे पाराशरीयायां संहितायां द्वितीयो द्वितीयोध्यायः श्रीपराशर उवाच उ
त्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र संततिः न
वयोजनसाहस्रो विस्तारोस्य महामुने कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् महे
न्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः अ
तः संप्राप्यते स्वर्गो मुक्तिमस्मात्प्रयांति च तिर्यक्त्वं नरकं चापि यांत्यतः पुरुषा मुने इ
तः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यं चांतश्च गम्यते न खल्वन्यत्र मर्त्यानां कर्मभूमौ विधीयते भा
रतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निशामय इंद्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रपर्णो गभस्तिमान् नाग
द्वीपस्तथा सौम्यो गांधर्वस्त्वथ वारुणः अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः यो
जनानां सहस्रं तु द्वीपोयं दक्षिणोत्तरः पूर्वे किराता यस्यांते पश्चिमे यवनाः स्थिताः।

मणिशीलतनीलसकलोक्तः पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षमेतेतिचार्णवम् भद्रास्तथोत्तरगि
नीलनत्रांस्तथा कुरून् अनीलोत्तरमेवाथि समस्थितिमहामहामने सानीलनिषधाया
मोमाल्यवद्गंधमादनौ तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितिः भारताः केतुमाला
श्चभद्राश्वाः कुरवस्तथा पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः जठरो देवकूटश्च म
र्यादापर्वतावुभौ तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ गंधमादनकैलासौ पूर्व
पश्चायतावुभौ अशीतियोजनायामावर्णवांतर्व्यवस्थितौ निषधः पारियात्रश्च मर्या
दापर्वताविमौ मेरुपश्चिमदिग्भागे यथापूर्वौ तथा स्थितौ इत्येते मुनिवर्योक्ता मर्या
दापर्वतास्तव जठराद्यास्तथा मेरोर्येषां द्वौ द्वौ चतुर्दिशम् मेरोश्चतुर्दिशं ये तु प्रोक्ताः के
सरपर्वताः शीताद्याश्च मुने तेषामतीव हि मनोरमाः शैलानामंतरद्रोण्यः सिद्धचार
णसेविताः सुरम्याणि तथा तासु काननानि पुराणि च लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्यादिदेवा
नां मुनिसत्तम तास्वायतनवर्याणि जुष्टानि वरकिन्नरैः गंधर्वयक्षरक्षांसि तथा दैतेयदा
नवाः क्रीडंति तासु रम्यासु शैलद्रोणीष्वहर्निशम् भौमा ह्येते स्मृताः स्वर्गा धर्मिणामाल
या मुने नैतेषु पापकर्तारो यांति जन्मशतैरपि भद्राश्वे भगवान्विष्णुरास्ते हयशिरा द्विज।
वराहः केतुमाले तु भारते कूर्मरूपधृक् मत्स्यरूपश्च गोविंदः कुरुष्वास्ते जनार्दनः विश्व

नवजायते तीरमृत्तद्रसंप्राप्यसुखवायुविशोषिता जाम्बूनदाख्यंभवतिसुवर्णंसिद्धभूष
णम् भद्राश्वःपूर्वतोमेरोःकेतुमालेचपश्चिमे वर्षेद्वेतुमुनिश्रेष्ठतयोर्मध्येइलावृतम् वनं
चैत्ररथंपूर्वेदक्षिणेगंधमादनम् वैभ्राजंपश्चिमेतद्वदुत्तरेनंदनंस्मृतम् अरुणोदंमहाभ
द्रंससितोदंचमानसम् सरांस्येतानिचत्वारिदेवभोग्यानिसर्वदा शीतांभश्चकुमुंजश्चकु
ररीमाल्यवांस्तथा वैकंकप्रमुखामेरोःपूर्वतःकेसराचलाः त्रिकूटःशिशिरश्चैवपतंगो
रुचकस्तथा निषधादिर्दक्षिणतस्तस्यकेसरपर्वताः शिखिवासःसवैडूर्यःकपिलोगं
धमादनः जारुधिप्रमुखास्तद्वत्पश्चिमेकेसराचलाः मेरोरनंतरांगेषुजठरादिष्ववस्थि
ताः शंखकूटोथऋषभोहंसोनागस्तथापरः कालंजाद्याश्चतथोत्तरेकेसराचलाः
चतुर्दशसहस्राणियोजनानांमहापुरी मेरोरुपरिमैत्रेयब्रह्मणःप्रथितादिवि तस्याः
समंततश्चाष्टौदिक्षुविदिक्षुच इंद्रादिलोकपालानांप्रख्याताःप्रवराःपुरः वि
ष्णुपादविनिष्क्रांताप्लावयित्वेंदुमंडलम् समंतात्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः सा
तत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमात् पूर्वेणसी
ताशैलान्शैलंयात्यंतरिक्षगा ततश्चपूर्ववर्षेणभद्राश्वेनैतिसार्णवम् तथैवालक
नंदापिदक्षिणेनैत्यभारतम् प्रयातिसागरंभूत्वासप्तभेदामहामुने सुचक्षुःपश्चि

द्वि॰ वि॰ पु॰ २८

मेरुर्मैत्रेयमृध्येकनकपर्वतः चतुरशीतिसाहस्रैर्योजनैरस्यचोच्छ्रयः प्रविष्टःषोडशा।
धस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्द्धिविस्तृतः मूलेषोडशसाहस्रोविस्तरस्तस्यसर्वतः भूपद्मस्यास्य
शैलोसौकर्णिकाकारसंस्थितः हिमवांहेमकूटश्चनिषधश्चास्यदक्षिणे नीलःश्वे
तश्चशृंगीचउत्तरेवर्षपर्वताः लक्षप्रमाणौद्वौमध्यौदशहीनास्तथापरे सहस्र
द्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्चते भारतंप्रथमंवर्षंततःकिंपुरुषंस्मृतम् हरि
वर्षंतथैवान्यंमेरोर्दक्षिणतोद्विज रम्यकंचोत्तरंवर्षंतस्यैवानुहिरण्मयम् उत्तराः
कुरवश्चैवयथावैभारतंतथा नवसाहस्रमेकैकमेतेषांद्विजसत्तम इलावृतंचतन्म
ध्येतन्मध्येमेरुरुच्छ्रितः मेरोश्चतुर्दिशंतत्रनवसाहस्रविस्तृतम् इलावृतंमहाभाग
चत्वारश्चात्रपर्वताः विष्कंभारचितामेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः पूर्वेणमंदरोनामदक्षिणे
दक्षिणेगंधमादनः विपुलःपश्चिमेपार्श्वेसुपार्श्वश्चोत्तरेस्मृतः कदंबस्तेषुजंबूश्च
पिप्पलोवटएवच एकादशशतायामाःपादपागिरिकेतवः जंबूद्वीपस्यसाजंबू
र्नामहेतुर्महामुने महागजप्रमाणानिजंबास्तस्याःफलानिवै पतंतिभूभृतःपृष्ठे।
शीर्यमाणानिसर्वतः रसेनतेषांप्रख्यातातत्रजंबूनदीतिवै सरित्प्रवर्ततेसाचपीय
तेतन्निवासिभिः नस्वेदोनचदौर्गन्ध्यंनजरानेंद्रियक्षयः तत्पानस्वच्छमनसांजनानां

तोभवत् पृथुस्ततस्ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः स्मृतः नरो गयस्य तनयस्तत्पुत्रोभूद्विरा
ट् तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत महांतस्तत्सुतश्चाभून्मनस्युस्तस्य चात्मजः
त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजो रजस्तस्याप्यभूत्सुतः शतजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने विष्व
ग्ज्योतिःप्रधानास्ते यैरिमा वर्धिताः प्रजाः तैरिदं भारतं वर्षं नवभेदमलंकृतम् तेषां
वंशप्रसूतैश्च भुक्तेयं भारती पुरा कृतत्रेतादिसर्गेण युगाख्या ह्येकसप्ततिः एष स्वा
यंभुवः सर्गो येनेदं पूरितं जगत् वाराहे तु मुने कल्पे पूर्वमन्वन्तराधिपः इति श्री वि
ष्णुपुराणे ब्रह्माण्डे पाराशरीयायां संहितायां द्वितीयेंशे प्रथमोध्यायः मैत्रेय उवा
च कथितो भवता ब्रह्मन्सर्गः स्वायंभुवस्य मे श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तः सकलं मंड
लं भुवः यावंतः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः वनानि सरितः पुर्यो देवादीनां
महामुने यत्प्रमाणमिदं सर्वं यदाधारं यदात्मकम् संस्थानमस्य च मुने यथावद्वक्तु
मर्हसि श्रीपराशरः मैत्रेय श्रूयतामेतत्संक्षेपाद्गदतो मम नास्य वर्षशतेनापि वक्तुं
शक्यश्च विस्तरः जंबूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलश्चापरो द्विज कुशः क्रौंचस्तथा शा
कः पुष्करश्चैव सप्तमः एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः लवणेक्षुसुरास
र्पिःदधिदुग्धजलैः समम् जम्बूद्वीपः समस्तानामेतेषां मध्यतः स्थितः तस्यापि

द्वि॰ वि॰ पु॰ २२

वर्षेषु तेषु तान्पुत्रानभिषिच्य महीपतिः शालिग्रामं महापुण्यं मैत्रेय तपसे ययौ यानि।
किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ महामुने तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः।
विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च धर्माधर्मौ न तेष्वास्तां नोत्तमाधममध्यमाः न
तेष्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टसु सर्वदा हिमाह्वयं तु वै वर्षं नाभेरासीन्महात्मनः तस्य
र्षभोऽभवत्पुत्रो मेरुदेव्यां महाद्युतिः ऋषभाद्भरतो जज्ञे ज्येष्ठः पुत्रशतस्य सः कृत्वा रा
ज्यं स्वधर्मेण तथेष्ट्वा विविधान्मखान् अभिषिच्य सुतं वीरं भरतं पृथिवीपतिम् तपसे।
स महाभागः पुलहस्याश्रमं ययौ वानप्रस्थविधानेन तत्रापि कृतनिश्चयः तपस्ते
पे यथान्यायं इयाज स महीपतिः तपसा कर्षितोऽत्यर्थं कृशो धमनिसंततः नग्नो वीटां मुखे
कृत्वा वीराध्वानं ततो गतः ततश्च भारतं वर्षमेतल्लोकेषु गीयते भरताय यतः पित्रा दत्तं
प्रातिष्ठता वने सुमतिर्भरतस्याभूत्पुत्रः परमधार्मिकः कृत्वा सम्यग्ददौ तस्मै राज्य।
मिष्टमखान्पिता पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु भरतः स महीपतिः योगाभ्यासरतः प्राणान् शा
लग्रामेऽत्यजन्मुने अजायत च विप्रोऽसौ योगिनां प्रवरे कुले मैत्रेय तस्य चरितं कथयिष्या
मि ते पुनः सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत परमेष्ठी ततस्तस्मात्प्रतिहारस्तद
न्वयः प्रतिहर्तेति विख्यात उत्पन्नस्तस्य चात्मजः भवस्तस्मादथोद्गीथः प्रस्तावस्तत्सुतो

मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः जातिस्मरा महाभागा न राज्याय मनो दधुः
निर्मलाः सर्वकालं तु समस्तार्थेषु वै मुने चक्रुः क्रियां यथान्यायमफलाकांक्षिणो।
हि ते प्रियव्रतो ददौ तेषां सप्तानां मुनिसत्तम विभज्य सप्त द्वीपानि मैत्रेय सुमहात्म
नाम् जम्बूद्वीपं महाभागः सोऽग्नीध्राय ददौ पिता मेधातिथेस्तथा प्रादात् प्लक्षद्वीप
मथापरम् शाल्मले च वपुष्मन्तं नरेन्द्रमभिषिक्तवान् ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजा।
नं कृतवान् प्रभुः द्युतिमन्तं च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् शाकद्वीपेश्वरं चापि ह।
व्यं चक्रे प्रियव्रतः पुष्कराधिपतिं चक्रे सवनं चापि स प्रभुः जम्बूद्वीपेश्वरो यस्तु।
आग्नीध्रो मुनिसत्तम तस्य पुत्रा बभूवुस्ते प्रजापतिसमा नव नाभिः किंपुरुषश्चैव हरिवर्ष
इलावृतः रम्यो हिरण्वान् षष्ठश्च कुरुर्भद्राश्व एव च केतुमालस्तथैवान्यः साधुचेष्टो नृपो
भवत् जम्बूद्वीपविभागांस्तेषां विप्र निशामय पित्रा दत्तं हिमाह्वं तु वर्षं नाभेस्तु दक्षिणं
हेमकूटं तथा वर्षं ददौ किंपुरुषाय सः तृतीयं नैषधं वर्षं हरिवर्षाय दत्तवान् इलावृताय
प्रददौ मेरुर्यत्र तु मध्यमः नीलाचलाश्रितं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता श्वेतं यदुत्तरं तस्मात् पि
त्रा दत्तं हिरण्वते यदुत्तरं शृंगवतो वर्षं तत्कुरवे ददौ मेरोः पूर्वेण यद्वर्षं भद्राश्वाय प्रद
त्तवान् गंधमादनवर्षं तु केतुमालाय दत्तवान् इत्येतानि ददौ तेभ्यः पुत्रेभ्यः स नराधिपः

अहंहरिःसर्वमिदंजनार्दनोनान्यत्ततःकारणकार्यजातम् ईदृङ्मनोयस्यनतस्यभूयोभ
वोद्भवाद्वंद्वगदाभवंति इत्येषतेंशःप्रथमःपुराणस्यास्यवैद्विज यथावत्कथितोयस्मिं
श्रुतेपापैर्विमुच्यते कार्तिक्यांपुष्करस्नानेद्वादशाब्देनयत्फलम् तदस्यश्रवणात्स
र्वंमैत्रेयाप्नोतिमानवः देवर्षिपितृगंधर्वयक्षादीनांचसंभवम् भवंतिशृण्वतःपुं
सोदेवावरदामुने इतिश्रीविष्णुपुराणेब्रह्माण्डेपाराशरीयायांसंहितायांप्र
थमेंशेद्वाविंशतिमोध्यायः प्रथमोंशःसमाप्तः श्रीमैत्रेयः भगवन्सर्वमाख्या
तंममैतदखिलंत्वया जगतःसर्वसंबंधियत्पृष्टोसिगुरोमया योयमंशोजगत्सृष्टि
संबंधोगदितस्त्वया तत्राहंश्रोतुमिच्छामिभूयोपिमुनिसत्तम प्रियव्रतोत्तानपादौ
सुतौस्वायंभुवस्ययौ तयोरुत्तानपादस्यध्रुवःपुत्रस्त्वयोदितः प्रियव्रतस्यनैवोक्ता
भवताद्विजसंततिः तामहंश्रोतुमिच्छामिप्रसन्नोवक्तुमर्हसि श्रीपराशरः क
र्दमस्यात्मजांकन्यामुपयेमेप्रियव्रतः सम्राट्कुक्षिःकन्येद्वेदशपुत्रास्तथापरे महा
प्रज्ञामहावीर्याविनीतादयिताःपितुः प्रियव्रतसुताःख्यातास्तेषांनामानिमेशृणु
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्चवपुष्मान्द्युतिमांस्तथा मेधामेधातिथिर्भव्यःसवनःपुत्रएवच
ज्योतिष्मान्दशमस्तेषांसत्यनामासुतोभवत् प्रियव्रतस्यपुत्रास्तेप्रख्याताबलवीर्यतः

भक्तिर्यस्यास्ति तस्मिन्नुत्पन्ननिर्मलम् विद्यामयं तज्ज्ञानं सा विद्या को वा संस्थिते।
यद्यत्पुमान्प्रधानं च बुद्ध्यहंकारमेव च भूतानि च हृषीकेशो मनः सर्वेन्द्रियाणि च वि।
द्याविद्ये च मैत्रेय सर्वमेतत्समाश्रितम् सर्वभूतात्मकं स्थानस्वरूपपरिवर्जितम् विभ
र्त्ति मायारूपोऽसौ श्रेयसे प्राणिनां हरिः सविकारप्रधानं च पुमांश्चैवाखिलं जगत्
बिभर्ति पुण्डरीकाक्षस्तदेव परमेश्वरः या विद्या या तथाविद्या यत्सद्यच्चासदव्यये
तत्सर्वं सर्वभूतेशे मैत्रेय मधुसूदने कलाकाष्ठानिमेषादिदिनर्त्वयनहायनैः का
लः स्वरूपो भगवानपापो हरिरव्ययः भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ मुनिसत्त
म महर्जनस्तपः सत्यो सप्तलोका इमे विभुः लोकात्ममूर्तिः सर्वेषां पूर्वेषामपि पूर्व
जः साधारः सर्वविद्यानां स्वयमेव हरिः स्थितः देवमानुषपश्वादिस्वरूपैर्बहुभिः।
विभुः स्थितः सर्वेश्वरोऽनन्तो भूतमूर्तिरमूर्तिमान् ऋचो यजूंषि सामानि तथैवा
थर्वणानि च इतिहासोपवेदाश्च वेदान्तेषु तथोक्तयः वेदाङ्गानि समस्तानि मन्वा
दिगदितानि च शास्त्राण्यशेषाण्याख्यानान्यनुवादाश्च ये क्वचित् काव्यालापा
श्च ये केचिद्गीतकान्यखिलानि च शब्दमूर्तिधरस्यैतद्वपुर्विष्णोर्महात्मनः यान्य
मूर्तानि मूर्तानि यान्यत्रान्यत्र वा क्वचित् सन्ति वै वस्तुजातानि तानि सर्वाणि तद्वपुः

प्र० वि० पु० ७१

जन्मनाशविकल्पवत् सर्वशक्तिमयो विष्णुः स्वरूपं ब्रह्मणोपरम् मूर्त्तं यद्योगिभिः
पूर्वं योगारंभेषु चिंत्यते सालंबनो महायोगः सबीजो यत्र संस्थितः मनस्यव्याहते स
म्यग्जायते सम्यग्युंजतां मुने स परः परशक्तीनां ब्रह्मणः समनंतरः मूर्त्तं ब्रह्म महाभा
ग सर्वब्रह्ममयो हरिः तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् ततो जगज्जगत्तस्मि।
न्स जगच्चाखिलं मुने क्षराक्षरमयो विष्णुर्बिभर्त्यखिलमीश्वरः पुरुषाव्याकृतम
यं भूषणास्त्रस्वरूपवत् मैत्रेय उवाच भूषणास्त्रस्वरूपेण यच्चैतदखिलं जगत्
बिभर्त्ति भगवान्विष्णुस्तन्ममाख्यातुमर्हसि श्रीपराशर उवाच नमस्कृत्याप्रमे।
याय विष्णवे प्रभविष्णवे कथयामि यथाख्यातं वसिष्ठेन ममाभवत् आत्मानम
स्य जगतो निर्लेपमगुणामलम् बिभर्त्ति कौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान्हरिः श्रीवत्स
लक्षणधरमनंतेन च समाश्रितम् प्रधानं बुद्धिरप्यास्ते गदारूपेण माधवे भूतादि।
मिंद्रियादिं च द्विधाहंकारमीश्वरः बिभर्त्ति शंखरूपेण शार्ङ्गरूपेण च स्थितम् च
लस्वरूपमत्यंतं जवेनांतरितानिलं चक्रस्वरूपं च मनो धत्ते विष्णुकरे स्थितम् पंचरू
पा तु या माला वैजयंती गदाभृतः सा भूतहेतुसंघाता भूतमाला च वै द्विज यानींद्रि
याण्यशेषाणि बुद्धिकर्मात्मकानि च शररूपाण्यशेषाणि तानि धत्ते जनार्दनः बि

नोमस्तिकामस्य प्राणायामादिसाधनम् साध्यं च परमं ब्रह्म पुनर्नावर्तते यतः साध
नालंबनं ज्ञानमसौ कर्मयोगिनं हि यत् स भेदः प्रथमस्तस्य ब्रह्मभूतस्य वै मुने तत्क्रिया
करणज्ञानदर्शितानामस्य रूपस्य निर्वाणे रमनाख्येयं व्याप्तिमात्रमनौपमम् आ
त्मसंबोधविषयं सत्तामात्रमलक्षणम् प्रशान्तमभयं शुद्धं दुर्विभाव्यमसंश्रितम्
विज्ञानमयमस्याक्तं तद्विष्णोः परमं पदम् तत्र ज्ञाननिरोधेन योगिनो यान्ति ये लयं
संसारकर्षणोप्तौ ते यान्ति निर्बीजतां द्विज एवंप्रकारममलं नित्यं व्यापकमक्षयम्
समस्तहेयरहितं विष्णवाख्यं परमं पदम् समस्तहेयरहितं तद्ब्रह्म परमं योगी यतो
नावर्तते पुनः श्रयत्यपुण्योपरमे क्षीणक्लेशोतिनिर्मलः द्वे रूपे ब्रह्मणस्तस्य मूर्तं।
चामूर्तमेव च क्षराक्षरस्वरूपे ते सर्वभूतेष्ववस्थिते अक्षरं तत्परं ब्रह्म क्षरं सर्वमिदं
जगत् एकदेशस्थितस्याग्नेः ज्योत्स्ना विस्तारिणी यथा परस्य ब्रह्मणः शक्तिस्तदे
तदखिलं जगत् तत्राप्यासन्नदूरत्वाद्बहुत्वस्वल्पतामयः ज्योत्स्नाभेदोस्ति तच्छक्तेः
द्वन्मैत्रेय विद्यते ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन्प्रधाना ब्रह्मशक्तयः ततश्च देवा मैत्रेय न्यूना।
यक्षादयस्ततः ततो मनुष्याः पशवो मृगपक्षिसरीसृपाः न्यूनान्यूनतराश्चैव वृक्ष।
गुल्मलतादयः तदेतदक्षयं नित्यं जगन्मुनिवराखिलम् आविर्भावतिरोभाव।

न्कथ्यते सर्वकालिकी ब्रह्मादक्षादयः कालस्तथैवाखिलजंतवः विभूतयो हरेरेता
जगतः सृष्टिहेतवः विष्णुर्मन्वादयः कालः सर्वभूतानि च द्विज स्थितेर्निमित्तभूतस्य
विष्णोरेता विभूतयः रुद्रः कालान्तकाद्याश्च समस्ताश्चैव जंतवः चतुर्धा प्रलयायैता
जनार्दनविभूतयः जगदादौ तथा मध्ये सृष्टिरा प्रलयाद्द्विज धात्रा मरीचिमिश्रेण क्रि
यते जंतुभिस्तथा ब्रह्मा सृजत्यादिकाले मरीचिप्रमुखास्ततः उत्पादयंत्यपत्यानि जं
तवश्च प्रतिक्षणम् कालेन न विना ब्रह्मा सृष्टिनिष्पादको द्विज न प्रजापतयः सर्वे न
चैवाखिलजंतवः एवमेव विभागोयं स्थितावप्युपदिश्यते चतुर्धा तस्य देवस्य मैत्रेय प्र
लये तथा यत्किंचित्सृज्यते येन सत्वजातेन वै द्विज तस्य सृज्यस्य संभूतौ तत्सर्वं वै हरेस्त
नुः हंति यावच्च किंचित्सत्वं स्थावरजंगमम् जनार्दनस्य तद्रौद्रं मैत्रेयांतकं वपुः
जगत्स्रष्टा जगत्पाता तथा जगत् जगद्भक्षयिता देवः समस्तस्य जनार्दनः सृष्टिस्थित्यं
तकालेषु त्रेधैवं संप्रवर्तते गुणप्रवृत्त्या परमं पदं तस्यागुणं महत् तच्च ज्ञानमयं व्यापि
स्वसंवेद्यमनौपमम् चतुष्प्रकारं तदपि स्वरूपं परमात्मनः मैत्रेय उवाच चतुष्प्रकार
तां तस्य ब्रह्मभूतस्य हे मुने ममाचक्ष्व यथान्यायं यदुक्तं परमं पदम् पराशरः मैत्रे
य कारणं प्रोक्तं साधनं सर्ववस्तुषु साध्यं च वस्त्वभिमतं यत्साधयितुमात्मनः योगि

वैभूतस्य विष्णोरंशाद्द्विजोत्तम ये च देवाधिपतयो ये च दैत्याधिपास्तथा दानवानां च ये।
नाथा ये नाथाः पिशिताशिनाम् पशूनां ये च पतयो पतयो ये च पक्षिणाम् मनुष्याणां
सर्पाणां नागानां चाधिपास्तु ये वृक्षाणां पर्वतानां च ग्रहाणां चैव ये ऽधिपाः अतीता वर्तमा
नाश्च ये भविष्यंति चापरे ते सर्वे सर्वभूतस्य विष्णोरंशसमुद्भवाः न हि पालनसामर्थ्यमृ
ते सर्वेश्वरं हरिम् स्थितौ स्थितं महाप्राज्ञ भवत्यन्यस्य कस्यचित् सृजत्येष जगत्सृष्टौ स्थि
तौ पाति सनातनः हंति चैवांतकत्वे च रजःसत्वादिसंश्रयः चतुर्विभागः संसृष्टौ
चतुर्धा संस्थितः स्थितौ प्रलयं च करोत्यंते चतुर्भेदो जनार्दनः एकेनांशेन ब्रह्मासौ भ
वत्यव्यक्तमूर्तिमान् मरीचिमिश्राः पतयः प्रजानामन्यभागतः कालस्तृतीयस्त
स्यांशः सर्वभूतानि चापरः इत्थं चतुर्धा संसृष्टौ वर्तते सौ रजोगुणः एकांशेन स्थितो
विष्णुः करोति स्थितिपालनम् मन्वादिरूपी चान्येन कालरूपोऽपरेण च सर्वभूतेषु चा
न्येन कालरूपोऽपरेण च सर्वभूतेषु चान्येन संस्थितिं कुरुते ततः सत्वं गुणं समाश्रित्य
जगतः पुरुषोत्तमः आश्रित्य तमसो वृत्तिमंतकालेन वा पुनः रुद्रस्वरूपो भगवा
नेकांशेन भवत्यजः अग्न्यंतकादिरूपेण भागेनान्येन वर्तते कालस्वरूपो भागोऽन्यः
सर्वभूतानि चापरः विनाशं कुर्वतस्तस्य चतुर्धैवं महात्मनः विभागकल्पना ब्रह्म

अः वि: पु: ९५

क्तः सपृथुः पूर्वं राज्ये महर्षिभिः ततः क्रमेण राज्यानि ददौ लोकपितामहः नक्षत्र
ग्रहविप्राणां वीरुधां चाप्यशेषतः सोमं राज्ये दधद्ब्रह्मा यज्ञानां तपसामपि राज्ञां
वैश्रवणं राज्ये जलानां वरुणं तथा आदित्यानां पतिं विष्णुं वसूनामथ पावकं
प्रजापतीनां दक्षं तु वासवं मरुतामपि दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमधिपं ददौ
पितृणां धर्मराजानं यमं राज्येभिषेचनम् ऐरावतं गजेन्द्राणामशेषाणां पतिं
ददौ पतत्रिणां च गरुडं देवानामपि वासवम् उच्चैःश्रवसमश्वानां वृषभं तु
गवामपि नागानां वासुकिं चैव सिंहं मृगाणां शुभम् वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवा
भ्यषेचयत् एवं विभज्य राज्यानि दिशां पालाननन्तरम् प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा स्थापया
मास सर्वतः पूर्वस्यां दिशि राजानं वैराजस्य प्रजापतेः दिशः पालं सुधन्वानं राजा
नं सोभ्यषेचयत् पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् केतुमन्तं महात्मानं
राजानमभिषिक्तवान् तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः उदीच्यां दिशि दुर्ध
र्षं राजानं सोभ्यषेचयत् तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना यथाप्रदेशमद्या
पि धर्मतः परिपाल्यते एते सर्वे प्रवृत्तस्य स्थितौ विष्णोर्महात्मनः विभूतिभूता।
राजानो ये चान्ये मुनिसत्तमाः ये भविष्यन्ति ये तीताः सर्वे भूतेश्वरा द्विजः ते सर्वे स

दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् तया चाराधितः सम्यक्कश्यपस्तपतां
वरः वरेणच्छन्दयामास सा च वव्रे ततो वरम् पुत्रमिंद्रवधार्थाय समर्थममितौ
जसम् स च तस्मै वरं प्रादाद्भार्यायै मुनिसत्तम दत्वा च वरमग्र्यं स कश्यपस्तामु
वाच ह शक्रं पुत्रो निहंता ते यदि गर्भं शरच्छतम् समाहितातिप्रयता शुचिनी धा
रयिष्यसि इत्येवमुक्त्वा तां देवीं संगतः कश्यपो मुनिः दधार सा च तं गर्भं सम्यक्
शौचसमन्विता गर्भमात्मवधार्थाय ज्ञात्वा तं मघवानपि शुश्रूषुस्तामथागच्छ
द्विनयादमराधिपः तस्याश्चैवांतरप्रेप्सुरतिष्ठत्पाकशासनः ऊने वर्षशते चास्य
ददर्शांतरमात्मवान् अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् निद्रां चाहार
यामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य सः वज्रपाणिर्महागर्भं चिच्छेदाथ स सप्तधा सम्पी
ड्यमानो वज्रेण स रुरोदातिदारुणम् मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरभाषत सो
ऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिंद्रः कुपितः पुनः एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणारिविदारिणा
मरुतो नाम देवास्ते बभूवुरतिवेगिनः यदुक्तं वै भगवता तेनेमे मरुतोऽभवन् देवा
एकोनपंचाशत्सहाया वज्रपाणिनः इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्माण्डे पाराशरी
यायां संहितायां प्रथमेंऽशे विंशतिमोऽध्यायः श्रीपराशर उवाच यदाभिषि

श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान्गृध्रांश्च गृध्र्यपि शुच्योदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवीत्वजन
यत अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांस्ताम्रावंशः प्रकीर्तितः विनतायास्तु पुत्रौ द्वौ विख्यातौ ग
रुडारुणौ सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः पन्नगाशनः सुरसायां सहस्रं तु सर्पाणामम
मितौजसाम् अनेकशिरसां ब्रह्मन् खेचराणां महात्मनाम् काद्रवेयास्तु बलिनः
सहस्रममितौजसः सुपर्णवशगा ब्रह्मन् जज्ञिरे नैकमस्तकाः तेषां प्रधानभूता
स्ते शेषवासुकितक्षकाः शङ्खश्वेतो महापद्मः कम्बलाश्वतरौ तथा एलापत्र
स्तथा नागः कर्कोटकधनञ्जयौ एते चान्ये च बहवो दन्दशूका विषोल्बणाः गणं
क्रोधवशं विद्धि तस्याः सर्वे च दंष्ट्रिणः स्थलजाः पक्षिणोऽब्जाश्च दारुणाः पिशि
ताशिनः गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा अरि. क्रोधा त्वजनयामास
पिशाचांश्च महाबलान् अरिष्टा तु महासत्त्वान्गन्धर्वान्समजीजनत् एते कश्य
पदायादाः कीर्तिताः स्थाणुजङ्गमाः तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः
एष मन्वन्तरे सर्गो ब्रह्मन्स्वारोचिषे स्मृतः वैवस्वते च महति वारुणे वितते क्रतौ जु
ह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते पूर्वं यत्र तु सप्तर्षीनुत्पन्नान्सप्तमानसा
न् पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः गन्धर्वभोगिदेवानां दानवानां च सत्तम

सुताश्चापि सर्वएव महाबलाः कर्कविः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा महाना
भो महाबाहुः कालनाभस्तथापरः अभवेदन्वपुत्राश्च द्विमूर्धशंकरस्तथा अयोमु
खः शङ्कुशिराः कपिलः शंबरस्तथ एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबकः स्व
र्भानुर्वृषपर्वा च पुलोमा शौ महाबलः एते दनोः सुताख्याता विप्रचित्तिश्च वीर्य।
वान् स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शर्मिष्ठा वृषपर्वणी तपावबी हयशिराप्राख्याता वरक
न्यकाः वैश्वानरसुते चोभे पुलोमा कालका तथा उभे ते तु महाभागे मारीचेस्तु प
रिग्रहः ताभ्यां पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवसत्तमाः पौलोमाः कालकेजाश्च मारीचजन
नयाः स्मृताः ततोपरे महावीर्या दानवास्त्वतिनिर्घृणाः सिंहिकायामथोत्पन्ना।
विप्रचित्तेः सुतास्तथा व्यंशः शल्यश्च बलवान्नभश्चैव महाबलः वातापिर्नमुचिश्चै
व इल्वलः खसृमस्तथा अञ्जको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च स्वर्भानुश्च महावी
र्यो वक्त्रयोधी महासुरः एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्धनाः एतेषां पुत्रपौत्रास्तु श
ताशोऽथ सहस्रशः प्रह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले समुत्पन्नाः सुमहता त
पसा भावितात्मनः षट्सुताः सुमहासत्त्वास्ताम्रायाः परिकीर्तिताः क्रौञ्ची श्ये
नी च भासी च सुग्रीवी शुचिगृध्रिका शुकी शुकानजनयदुलूकी प्रत्युलूककान्।

राशरः इत्युक्तोंतर्दधे विष्णुः तस्य मैत्रेय पश्यतः स चापि पुनरागम्य ववंदे चरणौ पितुः
तं पिता मूर्ध्न्युपाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् जीवसीत्याह वत्सेति बाष्पार्द्रनयनो द्विज प्री
तिमांश्चाभवत्तस्मिन्ननुतापी महासुरः गुरुपित्रोश्चकारैवं शुश्रूषां सोपि धर्मवित् पि
तर्युपरतिं नीते नरसिंहस्वरूपिणा विष्णुना सोपि दैत्यानां मैत्रेयाभूत्पतिस्ततः ततो रा
ज्यद्युतिं प्राप्य कर्मशुद्धिकरीं द्विज पुत्रपौत्रांश्च सुबहूनवाप्यैश्वर्यमेव च क्षीणाधिका
रः स यदा पुण्यपापविवर्जितः तदासौ भगवद्ध्यानात्परं निर्वाणमाप्तवान् एवं प्रभा।
वो दैत्योसौ मैत्रेयासीन्महामतिः प्रह्लादो भगवद्भक्तो यं त्वं मामनुपृच्छसि यस्त्वेत
च्चरितं तस्य प्रह्लादस्य महात्मनः शृणोति तस्य पापानि सद्यो गच्छंति संक्षयम् अ।
होरात्रकृतं पापं प्रह्लादचरितं नरः शृण्वन्पठंश्च मैत्रेय व्यपोहति न संशयः पौर्णमा।
स्याममावास्यामष्टम्यामथवा पठन् द्वादश्यां वा तदाप्नोति गोप्रदानफलं द्विज प्रह्ला
दं सकलापत्सु यथा रक्षितवान्हरिः तथा रक्षति यस्तस्य शृणोति चरितं सदा इति वि
ष्णुपुराणे ब्रह्माण्डे पाराशरीयायां संहितायां प्रथमेंशे विंशतितमोध्यायः समाप्तं प्रह्ला।
दचरितम् श्रीपराशर उवाच प्रह्लादपुत्र आयुष्मान् शिबिर्बाष्कल एव च विरोचनस्तु
प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं तथापि च हिरण्यक।

दं कुरु केशव अवलोकनदानेन भूयो मां पावयाव्यय भगवानुवाच कृवेन ते प्रसन्नो।
हं भक्तिमव्यभिचारिणीम् यथाभिलषितो मत्तः प्रह्लाद व्रियतां वरः प्रह्लादः ना
थ योनिसहस्रेषु येषु येषु व्रजाम्यहम् तेषु तेष्वच्युता भक्तिरच्युतास्तु सदा त्वयि या प्री
तिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्मापसर्पतु श्रीभग
वानुवाच मयि भक्तिस्तवास्त्येव भूयोप्येवं भविष्यति वरस्तु मत्तः प्रह्लाद व्रियतां य
स्तवेप्सितः प्रह्लाद उवाच मयि द्वेषानुबंधोभूत् संस्तुतावुद्यते तव मत्पितुस्तत्कृतं
पापं देव तस्य प्रणश्यतु शस्त्राणि पातितान्यंगे क्षिप्तो यच्चाग्निसंहतौ दंशितश्चोरगैः
दत्तं यद्विषं मम भोजने बद्धा समुद्रे यत्क्षिप्तो यच्चितोस्मि शिलोच्चयैः अन्यानि चा
प्यसाधूनि यानि पित्रा कृतानि मे त्वयि भक्तिमतो द्वेषादघं तत्संभवं च यत् त्वत्प्रसा
दात्प्रभो सद्यस्तेन मुच्येत मे पिता श्रीभगवानुवाच प्रह्लाद सर्वमेतत्ते मत्प्रसादा
द्भविष्यति अन्यञ्च ते वरं ददि व्रियतामसुरात्मज प्रह्लादः कृतकृत्योस्मि भगवन्व।
रेणानेन यत्त्वयि भवित्री त्वत्प्रसादेन भक्तिरव्यभिचारिणी धर्मार्थकामैः किं तस्य मु
क्तिस्तस्य करे स्थिता समस्तजगतां मूले यस्य भक्तिः स्थिरा त्वयि श्रीभगवान् य
थाते निश्चलं चेतो मयि भक्तिसमन्वितम् तथा त्वं मत्प्रसादेन निर्वाणं परमाप्स्यसि प

पापस्यैकमात् प्रद्योतकरणोविमलज्योतिर्ज्ञानमयोद्भुतः योगप्रभावान्मञ्जुदेवा
यतेविहितः सरोवरे बलन्प्रख्यातं पद्मंत्रियत्रुटितंदलनात् स्रोतस्रोतसा सार्मिर्य
योतोभंमहार्णवः बबालचमहीसर्वासशैलवनकानना सचतंशैलसंचातंदे
त्याश्चलमयापरि प्रविश्यतस्मात्सलिलान्निश्चक्रामसमहामतिः इत्थंप्रसज्ञा
त्रयोगगणात्पलत्वाणां मञ्जुदेवस्मीतिसस्मार पुनरोद्धानमात्मना तत्रोवचस्पुन
धीमाननादिपुरुषोत्तमम् एकाग्रमनिवत्योजानवाक्कायमानसः मञ्जुदेवश्चा
च योनमः परमार्थार्थस्थूलसूक्ष्मनवालेन अव्यक्तव्यक्तकलातीत सकलेशनि
रंजन गुणांजनगुणाधारा निर्गुणात्मगुणस्थित मूर्तामूर्तमहामूर्ते सूक्ष्ममूर्ते
स्फुटास्फुट करालसौम्यरूपात्मविद्याविद्यमयाच्युत सदसद्रूपसद्भावसदसद्भा
वभावन नित्यानित्यप्रपंचात्मनिष्प्रपंचमलाश्रित एकानेकनमस्तुभ्यंवासुदेवा।
दिकारण यः स्थूलसूक्ष्मप्रकटप्रकाशोयः सर्वभूतोनचसर्वभूतः विश्वंयतश्चैतदवि
श्वहेतोर्नमोस्तुतस्मैपुरुषोत्तमाय श्रीनारायणउवाच नमस्तेस्तुनमोदेवस्तनिमित्त
मञ्जुदेवः आविर्बभूवभगवान्पीताम्बरधरोहरिः ससंभ्रममलमालोक्यससाध्यायाकु
लात्मन नमस्तविमलेनेन्द्रहारासकद्धिज प्रहर्षः देवप्रपन्नार्तिहरप्रसा।

किंरूपनामवं गुणाश्रयपनमस्तस्मै पुराणपुरुषायैश्वायच यानीनगोचराचांमनसांच
विशेषणानि ज्ञानपरिच्छेद्यानि वेदेष्वशेषाणि परस्य ॐ नमो वासुदेवाय तस्मै भगव
ते सदा व्यतिरिक्तं न यस्यास्ति व्यतिरिक्तोखिलस्य यः नमस्तस्मै नमस्तस्मै नमस्तस्मै
महात्मने नामरूपं न यस्यैको योस्तित्वेनोपलभ्यते यस्यावताररूपाणि समर्चन्ति दि
वौकसः अपश्यन्तः परं रूपं नमस्तस्मै परात्मने योन्तस्तिष्ठन्नशेषस्य पश्यतीशः शु
भाशुभम् तं सर्वसाक्षिणं विश्वं नमस्ये परमेश्वरम् नमोस्तु विष्णवे तस्मै यस्याभि
न्नमिदं जगत् ध्येयस्स जगतामाद्यः स प्रसीदतु मेव्ययः यत्रोतमेतत्प्रोतं च विश्व
मक्षरमव्ययम् आधारभूतः सर्वस्य स प्रसीदतु मे हरिः ॐ नमो विष्णवे तस्मै नम
स्तस्मै पुनः पुनः यत्र सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वसंश्रयः सर्वगत्वादनन्तस्य स एवा
हमवस्थितः मत्तः सर्वमिदं सर्वं मयि सर्वं सनातने अहमेवाक्षयो नित्यः परमा
त्मात्मसंश्रयः ब्रह्मसंज्ञोहमेवाग्रे भवान्ते च परः पुमान् इति श्रीविष्णुपुराणे प्र
थमेंशे एकोनविंशोध्यायः श्रीपराशरः एवं संचिन्तयन्विष्णुमभेदेनात्मनो
द्विज तन्मयत्वमवाप्याग्र्यं मेने चात्मानमच्युतम् विसस्मार तदात्मानं नान्यत्किं
चिदजानत अहमेवाव्ययोनन्तः परमात्मेत्यचिन्तयत् तस्य तद्भावनायोगात्क्षीण

नाभिसरूसंश्वशः सवितःपूर्वतैर्नेः समस्तस्य महामतिः तदा वाक्यं कैवलायामेकाग्र
मतिरच्युतम् नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते पुरुषोत्तम नमस्ते सर्वलोकात्मन्नमस्ते तिग्म
चक्रिणे नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय न
मो नमः ब्रह्मत्वे सृजते विश्वं स्थितौ पालयते नमः रुद्ररूपाय कल्पान्ते नमस्तुभ्यं त्रिमू
र्तये देवा यक्षाः सुराः सिद्धा नागा गंधर्वकिन्नराः पिशाचा राक्षसाश्चैव मनुष्याः प
शवस्तथा पक्षिणः स्थावराश्चैव पिपीलकसरीसृपाः भूम्यापोऽग्निर्नभो वायुः शब्दः
स्पर्शस्तथा रसः रूपं गंधो मनो बुद्धिरात्मा कालस्तथा गुणाः एतेषां परमार्थश्च सर्व
मेतत्त्वमच्युत विद्याविद्ये भवान्सत्यमसत्यं त्वं विषामृते प्रवृत्तं च निवृत्तं च कर्म वेदोदितं
भवान् समस्तकर्मभोक्ता च कर्मोपकरणानि च त्वमेव विष्णो सर्वाणि सर्वकर्मफलं च
यत् मय्यन्यत्र तथान्येषु भूतेषु भुवनेषु च तवैव व्याप्तिरैश्वर्यगुणसंसूचिकी प्रभो त्वां
योगिनश्चिन्तयन्ति त्वां यजन्ति च यज्वनः हव्यकव्यभुगेकस्त्वं पितृदेवस्वरूपधृक् रूपं म
हत्ते स्थितमत्र विश्वं ततश्च सूक्ष्मं जगदेतदीश रूपाणि सर्वाणि च भूतभेदास्तेषु
न्तरात्माख्यमतीव सूक्ष्मं तस्माच्च सूक्ष्मादिविशेषणानामगोचरे यत्परमात्मरू
पम् किमप्यचिन्त्यं तव रूपमस्ति तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तमाय सर्वभूतेषु सर्वात्मन्या श

न्मवद्धिरूपेतोयंविष्णुरूपस्थत् एवंज्ञातेसभगवाननादिःपरमेश्वरः प्रसीदत्वच्यु
तस्तस्मिन्प्रसन्नेक्लेशसंक्षयः पराशरः एतच्छ्रुत्वातिकोपेनसमुत्थायवरासनात्
हिरण्यकशिपुःपुत्रंपदावक्षस्यताडयत् उवाचचसकोपेनसामर्षःप्रज्वलन्निव नि
ष्पिष्यपाणिनापाणिंहन्तुकामोजगद्यथा हेविप्रचित्तेहेराहोहेबलैषमहार्णवे ना
गपाशैर्दृढैर्बद्धाक्षिप्यतांमाविलम्बथ अन्यथासकलालोकास्तथादैतेयदानवाः
अनुयास्यन्तिमूढस्यमतमस्यदुरात्मनः बहुशोवारितोस्माभिरयंपापस्तथाप्यरेः
स्तुतिंकरोतिदुष्टानांवधएवोपकारकः ततस्तेसत्वरादैत्याबद्धातंनागबन्धनैः भर्त्तु
राज्ञांपुरस्कृत्यचिक्षिपुःसलिलार्णवे ततश्चचालचलताप्रह्लादेनमहार्णवः उद्वेलोभू
त्परंक्षोभमुपेत्यचसमन्ततः भूर्लोकमखिलंदृष्ट्वाप्लाव्यमानंमहाम्भसा हिरण्यकशि
पुर्दैत्यानिदमाहमहामते दैतेयाःसकलैःशैलैरत्रैववरुणालये निश्छिद्रैःसर्वशः
सर्वैश्चीयतामेषदुर्मतिः नाग्निर्दहतिनैवायंशस्त्रैश्छिन्नोनचोरगैः क्षयंनीतोनवातेन
नविषेणनकृत्यया नमायाभिर्नचैवोच्चात्पातितोनचदिग्गजैः बालोतिदुष्टचित्तोयंना
नेनार्थोस्तिजीवता तदेषतोयमध्येतुसमाक्रान्तोमहीधरैः तिष्ठत्वब्दसहस्रान्तंप्रा
णान्हास्यतिदुर्मतिः ततोदैत्यादानवाश्चपर्वतैस्तंमहोदधौ आक्रम्यचयनंचक्रुर्योज

प्र॰
वि॰
पु॰
८४

तत्समस्तेतन्मतंमम सामदानोपप्रदानेश्चभेददण्डेनतेनच उपायाःकथितास्तेतेमित्रा
दीनांतुसाधने नानेनाहंतपश्यामि मित्रादीस्तानमात्यपः साध्याभावेमहाबाहोसा
धनैःकिंप्रयोजनम् सर्वस्तात्मकेनातजनगान्नायेजगन्मये यस्मान्मनिगोविद्मि
त्रामित्रकथाकृतः तथ्यापिभगवानविल्लमप्यविचान्यत्रवाच्यस्मिसः यन्नतत्तोपि मि
त्रेभशत्रुश्चनिपुणकः कृतः तदेभिर्वलमत्यर्थंदेहानांभोक्तिविमितैः अविषयतमोनै
येत्वःकर्तव्यतातशोभते विद्यावृद्धिर्विद्यायामनानानान्नानजायते बालोपिकिंनु
विद्यातमस्तेप्रथमस्त्वाते तत्कर्मयत्नवेधाय साविद्यायाविमुक्तये आयासायापरं
कर्मविद्यान्याशिल्पनैपुणम् तदेतदवगम्याहंमत्सारंसाधकंतवमम निशामयम
ह्यभागायदिपप्रच्छमितम् नवित्तयतिकेवाजन्तेकोपनेनाभिवांच्छति तथापि
भाव्यमेवैतदुभयप्राप्यतेनरैः सर्वएवमहाभागमहत्वेप्रतिसोपमः तथापिपुंसां
भागपातितोघमाम्भ्रातिहेतवः जडानामविवेकानामस्वराणामपिप्रभो भोगभो
ज्यानिराज्यानिसंभवन्तीतिमतामपि तस्माद्धतेनगुणेषुयुष्मद्कंमहतीश्रियम् यतिन
येसमस्तेचनिर्वाणमपिचेच्छता देवामनुष्याःपशवःद्विकीटःसरीसृपाः रूपमे
तदनंतस्यविष्णोर्भिन्नमिवस्थितम् एतद्विज्ञाननामस्येजगात्स्यावरजंगमम् दृष्टव्यमा

त्मानीयतां त्वयम् नचैतत्कालसोऽप्यवं विविवेशापवनोऽलचुर श्रीतौ तितन्वलः शोषाय
नरेहस्यातिरुः सहः तेनाविहंससमात्मानं सप्रुञ्जा दैत्यबालकः हृदयेन मृत्युमात्मा
दध्याथ धवलीभवम् हृदयस्य स्ततस्यतेवाग मानि शोषणम् पर्याजनार्दनान्दनः
क्रुद्धः सपवैयापवनः त्वयम् होलाकसर्वेमायायाम् पवनस्य त्वयेगाते जगाम सोपिभा
वतंगोऽपि व महामतिः यहत्यहत्पयाचार्योनीतिं राज्यफलप्रदाम् ग्राहयामास
तं बालं राजा शासनसाकृतम् गृहीतनीतिशास्त्रं विनीतं सपदाग्रजः मेनेन्द्रदे
नं तत्पिनेकमथ्यपामास शिक्षितम् आचार्यउवाच गृहीतनीतिशास्त्रस्ते पुत्रो दैत्य
पतेक्षतः प्रह्लादस्तन्त्रेवेत्ति भार्गवेनपरीक्षितम् हिरण्यकशिपुरुवाच मैत्रेषु
वर्तेतकथमरिषु चैवमहापतिः प्रह्लाद त्रिषुलोकेषु मध्यस्थेषु कथं चरेत् कथं मंत्रि
षु मात्येषु बाह्येष्वभ्यंतरेषु च चारेषु पौरवर्गेषु शंकितेष्वितरेषु च कृत्याकृत्यविधा
नं च दुर्गाटविकसाधनम् प्रह्लादकथ्यतां सम्यक् तथा कार्यक शोधनम् एतच्चान्य
च्च सकलमधीतं भवता यथा तथा मे कथ्यतां ज्ञातुं तवेच्छामि मनोगतम् प्रणम्य
उवाच प्रणिपत्य पितुः पादौ तदा प्रश्रयभूषणः प्रह्लादः प्राह दैत्येन्द्रं कृतांजलि
पुटास्थितः प्रह्लादः ममोपदिष्टं सकलं गुरुणा नात्र संशयः गृहीतं च मया किं

दुःखं दैन्यं तभवेत्तथा सर्वत्र शुभचित्तस्य तस्य मे जायते कुतः एवं सर्वेषु भूतेषु भक्तिर
व्यभिचारिणी कर्तव्या पण्डितैर्ज्ञात्वा सर्वभूतमयो हरिः पराशरः इति श्रुत्वा तु दैत्ये
न्द्रः प्रासादशिखरे स्थितः क्रोधान्धकारितमुखः प्राह दैत्येयकिंकरान् दुरात्मा क्षिप्यता
मस्मात्प्रासादाच्छतयोजनात् गिरिपृष्ठे पतत्वस्मिन् शिलाभिन्नाङ्गसंहतिः ततस्तं चिक्षि
पुः सर्वे बालं दैतेयकिंकराः पपात सोऽप्यधः क्षिप्तो हृदयेनोद्वहन्हरिम् पतमानं ज
गद्धात्री जगद्धातरि केशवे भक्तियुक्तं दधारैनं सम्पत्य च मेदिनी ततो विलोक्य तं स्व
स्थमविशीर्णास्थिपञ्जरम् हिरण्यकशिपुः प्राह शम्बरं मायिनां वरम् हिरण्यकशिपु उ
वाच नास्माभिः शक्यते हन्तुमसौ दुर्बुद्धिबालकः मायां वेत्ति भवांस्तस्मान्माययैनं नि
षूदय शम्बर उवाच सूदयाम्येष दैत्येन्द्र पश्य मायाबलं मम सहस्रमत्र मायानां पश्य
कोटीशतं तथा पराशर उवाच ततः स समृजे मायां प्रह्लादे शम्बरोऽसुरः विनाशमि।
च्छन्दुर्बुद्धिः सर्वत्र समदर्शिनि समाहितमतिर्भूत्वा शम्बरेऽपि विमत्सरः मैत्रेय सोऽपि प्र।
ह्लादः सस्मार मधुसूदनम् ततो भगवता तस्य रक्षार्थं चक्रमुत्तमम् आजगाम समाज्ञ
प्तं ज्वालामालि सुदर्शनम् तेन मायासहस्रं तच्छम्बरस्याशुगामिना बालस्य रक्षता दे
हमेकैकं च विशोधितम् संशोषकं तथा वायुं दैत्येन्द्रस्त्विदमब्रवीत् शीघ्रमेष ममादेशाद्दुरा

येविषंयेहुताशनः यैर्दिग्गजैरहंक्षुण्णोदष्टःसर्पैश्चयैरपि तेष्वहंमित्रभावेनसमः
पापोस्मिनकचित् तथानेनाद्यसत्येनजीवंत्वसुरयाजकाः पराशरउवाच इत्युक्तेन
तेसर्वेसंस्पृष्टाश्चनिरामयाः समुत्तस्थुर्द्विजाभूयस्तमूचुःप्रश्रयानतम् पुरोहिताः
दीर्घायुरप्रतिहतबलवीर्यसमन्वितः पुत्रपौत्रधनैश्वर्यैर्युक्तपुत्रभवोत्तम इत्युक्त्वा
तेतयातास्तथावृत्तंपुरोहिताः दैत्यराजायसकलमाचचक्षुर्महामुने इतिश्रीवि
ष्णुपुराणेमहापुराणेपाराशरीयायांसंहितायांप्रथमेंशेष्टादशोध्यायः श्रीपराशरउ
वाच हिरण्यकशिपुःश्रुत्वातांकृत्यांवितथीकृतम् आहूयपुत्रंपप्रच्छप्रभावस्या
स्यकारणम् हिरण्यकशिपुरुवाच प्रह्लादसुप्रभावोसिकिमेतत्तेविचेष्टितम् ए
तन्मंत्रादिजनितमुताहोसहजंतव पराशरः एवंपृष्टस्तदापित्राप्रह्लादोसुरबा।
लकः प्रणिपत्यपितुःपादाविदंवचनमब्रवीत् नमंत्रादिकृतस्तातनचनैसर्गि
कोमम प्रभावएषसामान्योयस्ययस्याच्युतोहृदि अन्येषांयोनपापानिचिंतयत्या
त्मनोयथा तस्यपापागमस्तातहेत्वभावान्नविद्यते कर्मणामनसावाचा परि।
पीडांकरोतियः तद्बीजंजन्मफलतिप्रभूतंतस्यचाशुभम् सोहंनपापमिच्छामि
नकरोमिवदामिवा चिंतयंसर्वभूतस्थमात्मन्यपिचकेशवम् शारीरंमानसं

सु.
वि.
९२

तेनापि किं किमित्येवमनेनेनाकिमश्याने किंवाश्चाहनोक्तेन भवेतेनायवोमम वदेनस्मा
पुवास्माकं विवेकोस्माकमल्पकः पुरोहितारुषुः दत्तमानस्तमस्माभिरस्मिनावाल
यहिनः भयोनवदसीत्येवनेवत्तातोस्मिन्डिमान् यथस्मद्वचनान्मोहग्राहनत्यज
तेभवान् ततः कल्यांविनाशायनवस्वदयामतुर्मेते महादयवाच कः केनवदत्येतेजेन
तेनः कः केनहन्यतेहं निवदति वैवान्माश्यस्मयौपुतथ्याकरन् पवाप्राप्यवाच इत्यु
कालेनतेक्रुडादेत्यराजभ्योहिताः कुत्यामन्यादयामास ज्वालामालोज्वलाकुली
श्रुतिभीमास्समाशस्यपादन्यासहतादितिः शूलेनसाभुसंक्रुद्धानंजवानाथवदय
सि तनस्यहृदयंप्राप्यशूलंबालस्यदीप्तिमत् जगामकुंठितं भस्मीनचापि शूतधाम
तम् पत्रानपायीभगवांद्धपालेहरिरीश्वरः भंगोभवतिवलस्यानयशूलस्यकाक
प्या प्रपापितञ्चस्मापिशुणानितोकत्यदायकैः तानेवमाशवानाशुकृत्याताशंतमासः
व कृत्यायाहयमानस्त्वविलोक्यस्पमहायतिः ज्ञाहिज्ञहेत्यनेनीनवदश्मभानपयत स
वेश्वाधिनाहूपत्राहसोजनार्दन काहिविश्वानिमानस्तस्मशहाकेंवभावकं यथास
र्वेषुभूतेषुसर्वव्यापाजगद्गुरुः विश्वेवनतथासर्वेज्ञीवंतेतेषुरोहिताः यथासर्वगतंविष्णुं
मन्यमानोनपावकं चिंतयामिविपक्षेपिजीवन्त्वेतेनथाद्विजाः येहन्तुमागतानाश्च

हिरण्यकशिपोर्भवान् दैत्यैः किं किमनेनेनाकिमन्येन न वाश्रयः पिता समस्तलोका
नां नत्वैव भविष्यति तस्मात्परित्यजैतां त्वं विपक्षस्तुतिसंहिताम् वादं पितास
मस्तानां गुरूणां परमो गुरुः प्रह्लादः एवमेतन्महाभागाः श्लाघ्यमेतन्महाकुलम्
मरीचेः सकलेप्यस्मिंस्त्रैलोक्ये कोन्यथा वदेत् पिता च मम सर्वस्मिन् जगत्युत्कृष्टचे।
ष्टितः एतदप्यवगच्छामि सत्यमत्रापि नानृतम् गुरूणामपि सर्वेषां पिता वः परमो।
गुरुः यदुक्तं भ्रान्तिस्तत्रापि स्वल्पापि हि न विद्यते पिता गुरुर्न संदेहः पूजनीयः प्रय
त्नतः तत्रापि नापराध्यामीत्येवं मनसि मे स्थितम् यत्त्वेतत्किमनेनेति तन्नोक्तं पृच्छामि
वीदृशम् कोत्रवीति यथायुक्तं किंत्वेतन्न वचोऽर्थवत् इत्युक्त्वा सोभवन्मौनी तेषां गौर।
वयंत्रितः प्रहस्य च पुनः प्राह किमनंतेनेति साध्विति साधु भोः किमनंतेन साधु भो गुर
वो मम श्रूयतां यदनंतेन यदि खेदं न यास्यथ धर्मार्थकाममोक्षाश्च पुरुषार्था उदाहृ
ताः चतुष्टयमिदं यस्मात्तस्मात्किमिदं वृथा मरीचिमिश्रैर्दक्षाद्यैस्तथैवान्यैरनंततः
धर्मः प्राप्तस्तथा चान्यैरर्थः कामस्तथापरैः तत्तत्त्ववेदिनो भूत्वा ज्ञानध्यानसमाधिभिः।
अवापुर्मुक्तिमपरे पुरुषा ध्वस्तबंधनाः संपदैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानसंततिकर्मणां वि।
मुक्तेश्चैकतो लभ्यं मूलमाराधनं हरेः यतो धर्मार्थकामाख्यं मुक्तिश्च फलं द्विजाः

ग॰
वि॰
पु॰
८१

लब्धं धर्मार्थकामैरलमल्पकास्ते समाश्रिता ब्रह्मतरोरनन्तान्निःसंशयं प्राप्स्यथ वै मह
त्फलम् ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे [illegible] पराशरीयायां संहितायां प्रथमेंशे सप्तदशो
ध्यायः ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ तस्यैतां दानवाश्चेष्टां दृष्ट्वा दैत्यपतेर्भयात् । आचचक्षुः स चोवा
च सूदानाहूय सत्वरः ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ हे सूदा मम पुत्रोसावन्येषामपि दुर्म
तिः कुमार्गदेशको दुष्टो हन्यतामविलम्बितम् ॥ हालाहलं विषं तस्य सर्वभक्षेषु दीयतां
अविज्ञातमसौ पापो हन्यतां मा विचार्यताम् ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ ततस्ते वै तथा चक्रुः प्रह्लादा
य महात्मने । विषदानं यथाज्ञप्तं पित्रा तस्य महात्मनः ॥ हालाहलं विषं घोरमनन्तोच्चा
रणेन सः । अभिमन्त्र्य सहान्नेन मैत्रेय बुभुजे तदा ॥ अविकारं स तद्भुक्त्वा प्रह्लादः स्वस्थ
मानसः । अनन्तख्यातिनिर्वीर्यं जरयामास तद्विषम् ॥ ततः सूदा भयत्रस्ता जीर्णं दृष्ट्वा महा
विषम् । दैत्येश्वरमुपागम्य प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ दैत्यराज विषं दत्तमस्माभिरतिभीष
णम् । जीर्णं तेन सहान्नेन प्रह्लादेन सुतेन ते ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ त्वर्यतां त्वर्यतां
यो हे हे दैत्यपुरोहिताः । कृत्यां तस्य विनाशाय उत्पादयत माचिरम् ॥ पराशर उवाच
सकाशमागम्य ततः प्रह्लादस्य पुरोहिताः । सामपूर्वमथोचुस्ते प्रह्लादं विनयानतम्
पुरोहिता ऊचुः ॥ जातस्त्रैलोक्यविख्यात आयुष्मन् ब्रह्मणः कुले । दैत्यराजस्य तनयो ॥

यतोऽयंप्रकृतिरहः आयासःस्मरणोकोप्यस्तेनापकृतिशोभनम् यावद्यन्नभवति
स्मरणात्तदहर्निशम् सर्वेभ्युत्थितेनतस्मिन्मतिमैत्रीदिवानिशम् भवतांजायतामे।
वंसर्वेकेषांप्रहास्यश्च नापवेयणाभिहतेयश्चेतदखिलंजगत् नथाशोघेषुभूतेषु
दुःखमात्तःकरोतिकः अथभद्राणिभूतानिहीनशक्तिरहंपरम् मुदंतथापिका।
वीतद्रानिदुःखफलंयतः बद्धवैराणिभूतानिद्वेषंकुर्वंतिचेतस्यैनः योग्यान्यनोति
मोहेनव्याप्तानीतिमनीषिणां यतेभिन्नहशादैत्याविकल्पाकाचितामया कृत्वाभ्यु
पगमंनयसेदोषः स्कृलनाममम विस्तरःसर्वेस्तस्यविलोविंष्णुमिदंजगत् दृष्टव्य।
मात्मवत्तस्मादभेदनेविचक्षणाः समस्तस्यास्वभावेतस्मात्प्रयेनत्यावयम् नयाय
त्वंकविप्मश्तोयथायाप्यामनिहुतेम् यानाग्निनानाकैननेंडनानेवबाज्ञना यनै।
स्यबहुणाभ्यागानसिद्धेनेववादनः नयदैवमवदैत्येंद्रमोदामवकिंतरैः नमनरं
नेपम्पुभिदोषैनैवार्थसंभवैः ज्वरादिकोगतीसारशसीहगुल्मादिकैस्तथा देषा।
दिपक्षाविषैवीरागलोभादिभिःतथम् नचान्यैजीयतेकस्यचिन्नित्यायत्पसर्वनिर्मलाः न
मात्तोत्यमलेत्यस्यकेपावेहदयेनरः असारसंसारविवर्तनेषुमायानतोषंप्रसभंत्र
वीमि सर्वत्रदैत्याःसमतामुपेतसमन्वमाराधनमच्युतस्य तस्मिन्प्रसन्नेकिमिवास्त्य।

कृपाविण्मूत्ररक्तस्नायुमज्जास्थिसंहतौ देहे चेष्टातिमात्रक्लेशभविता नरके पतित श्लेः श्री
नेतनोपेननष्टः भक्तेनवदायः क्रियते स्वलेकर्तनं तद्विलोमस्यचेतवैः करोति हि देन्य
सतापावन्मात्रंपविग्रहम् तावन्मात्रेसप्तवास्युदुःखं चेतसि पश्यति यावतः कुरुते जं
तः संबंधामनसः प्रियान् तावंतोस्यनिखन्यंते हृदये शोकशंकवः यद्यद्गृहे तन्मन
सियत्रनस्यावतिष्ठति तन्मन्यस्मिहाडुःखंविवियमाणस्यचापितत यातनासुयमस्यो
योगोगर्भसंक्रमणेषुच गर्भेषुस्यालेशावि भवद्भिः नमीयते यदितत्कथनासंवेस
वैदुःखमयंजगत तदेवमतिदुःखानामास्पदेत्र भवार्णवे भवतांकथनेसत्यं विष्णु
रेकः परायणम् माजानीतवयंबाला देहीदेहेषु शाश्वतः जरायौवनजन्माद्याधर्मा
देहस्य नात्मनः बालोहंतावदिच्छातो यतिष्येश्रेयसेयुवा युवाहंवार्धकेयातेकरि
ष्याम्यात्मनोहितम् वृद्धोहंममकार्याणि समस्तानिनगोचरे किंकरिष्यामिमन्दात्मा
समर्थेननयत्कृतम् एवंदुराशयाक्षिप्तमानसः पुरुषः सदा श्रेयसोभिमुखंयातिन
कदाचित्पिपासितः बाल्येक्रीडनसासक्तायौवनेविषयोन्मुखाः अज्ञानयंत्यशक्त्या
वार्धकेसमुपस्थिते तस्माद्बाल्येविवेकात्मा यतेतश्रेयसेसदा बाल्ययौवनवृद्धाद्यैर्दे
हभावैरसंयतः तदेतद्वसमाख्यातं यदिजानीतमामनम् तदः सन्तोनयविनिः स्म

तनयेनैते कोपाद्दैत्यनिकायेषु तेषु तेन सफलेषु यतः तस्मात्त्वैनं बालं ते शासितारो व
र्तय यथा विपक्षनाशाय विनीतस्ते भविष्यति बालस्तं सर्वदोषाणां दैत्यराजाज्ञया ह।
यतः ततोऽस्कोपमत्यर्थं यातक्रमहं स्तिनाहैके तत्पद्यामिहहेः पदमस्माकं इवनाय
दि ततः कृत्वा वधायस्य करिष्यामो निवर्त्तनीम् प्राशुर्वः एवमत्यर्थितस्तैस्तदैत्य
राजपुरोहितैः दैत्यो निष्कासयामास पुत्रं पावकसंचयात् ततो गुरुगृहे बालः स वा।
सन्बालदानवान् अध्यापयामास मुहुरुपदेशान्तरे गुरोः श्रूयतां परमार्थो मे दैतेय
दितिजात्मजाः न चान्यथैतन्मंतव्यं नात्र लोभादिकारणम् जन्म बाल्यं ततः सर्वो
जंतुः प्राप्नोति यौवनम् अव्याहतैव भवति ततोऽनुदिवसं जरा ततश्च मृत्युमभ्येति जंतु
र्दैत्येश्वरात्मजाः प्रत्यक्षं दृश्यते चैतदस्माकं भवतां तथा मृतस्य च पुनर्जन्म भवत्येत
च्च नान्यथा आगमोऽयं तथा यच्च नोपादानं विनोद्भवः गर्भवासादि यावत्तु पुनर्जन्मो
पपादनम् समस्तावस्थकं तावद्दुःखमेवावगम्यताम् क्षुत्तृष्णोपशमं तद्वच्छीता।
द्युपशमं सुखम् मन्यते बालबुद्धित्वाद्दुःखमेव हि तत्पुनः अत्यन्तस्तिमिताङ्गानां व्या
यामेन सुखैषिणाम् भ्रान्तिज्ञानावृताक्षाणां प्रहारोऽपि सुखायते क्व शरीरमशेषा।
णां श्लेष्मादीनां महाचयः क्व कान्तिशोभासौन्दर्यरमणीयादयो गुणाः मांसासृ।

विषज्वालाविलैर्वक्त्रैः सर्पयोनयत संक्षयम् पराशुवः इत्युक्तास्तेन ते सर्पाः कुहकतक्षका
दयः अदशंत समस्तेषु गात्रेष्वतिविषोल्बणाः स त्वासक्तमतिः कृष्णे दश्यमानो महो
रगैः न विवेदात्मनो गात्रं तत्स्मृत्याह्लादसंस्थितः सर्पा ऊचुः दंष्ट्रा विशीर्णा मणय
स्फुटंति फणेषु तापो हृदयेषु कंपः नास्य त्वचः स्वल्पमपीह भिन्नं प्रशाधि दैत्येश्वर
कार्यमन्यत् हिरण्यकशिपुः हे दिग्गजाः संकटदंतमिश्रा घ्नतैनमस्मद्रिपुपक्षभि।
न्नं तज्जा विनाशाय भवंति तस्य यथारणेः प्रज्वलितो हुताशः पराशरउवाच ततः स दि
ग्गजैर्बालो भूभृच्छिखरसन्निभैः पातितो धरणीपृष्ठे विषाणैरवपीडितः स्मरतस्त।
स्य गोविंदमिभदंताः सहस्रशः शीर्णा वक्षःस्थलं प्राप्य स प्राह पितरं ततः दंता गजानां कु
लिशाग्रनिष्ठुराः शीर्णा यदेते न बलं ममैतत् महाविपत्तापविनाशनोयं जनार्दनानुस्मर।
णानुभावः हिरण्यकशिपुः ज्वाल्यतामसुरा वह्निरपसर्पत दिग्गजाः वायो समेधयाग्निं
त्वं दह्यतामेष पापकृत् महाकाष्ठचयस्थं तमसुरेंद्रसुतं ततः प्रज्वाल्य दानवा वह्निं दद
हुः स्वामिचोदिताः प्रह्लादः तातैष वह्निः पवनेरितोपि न मां दहत्यत्र समंततोहम् पश्या
मि पद्मास्तरणास्तृतानि शीतानि सर्वाणि दिशां मुखानि अथ दैत्येश्वरं प्रोचुर्भार्गवस्यात्म
जा द्विजा पुरोहिता महात्मानः साम्ना संस्तूय वाग्मिनः राजन्नियम्यतां कोपो बालेत्र

विद्यमानत्वात्॥ प्रह्लादः॥ न केवलं मद्धृदयं स विष्णुराक्रम्य लोकानखिलानवस्थितः। स
मां त्वदादींश्च पितः समस्तान्समस्तचेष्टासु युनक्ति सर्वगः॥ हिरण्यकशिपुः॥ निष्क्रम्य
तामयं दुष्टः शास्यतां च गुरोर्गृहे। योजितो दुर्मतिः केन विपक्षविषयस्तुतौ॥ पराशर उवा
च॥ इत्युक्तोऽसौ तदा दैत्यैर्नीतो गुरुगृहं पुनः। जग्राह विद्यामनिशं गुरुशुश्रूषणोद्यतः॥ का
लेऽतीतेऽतिमहति प्रह्लादमसुरेश्वरः। समाहूयाब्रवीद्गाथा काचित्पुत्रक गीयताम्॥ प्रह्ला
द उवाच॥ यतः प्रधानपुरुषौ यतश्चैतच्चराचरम्। कारणं सकलस्यास्य स नो विष्णुः प्र
सीदतु॥ हिरण्यकशिपुः॥ दुरात्मा वध्यतामेष नानेनार्थोऽस्ति जीवता। स्वपक्षहानिक
र्तृत्वाद्यः कुलाङ्गारतां गतः॥ पराशरः॥ इत्याज्ञप्तास्ततस्तेन प्रगृहीतमहायुधाः। उद्यतास्त
स्य नाशाय दैत्याः शतसहस्रशः॥ प्रह्लादः॥ विष्णुः शस्त्रेषु युष्मासु मयि चासौ यदास्थि
तः। दैतेयास्तेन सत्येन माक्रामन्त्वायुधानि मे॥ पराशरः॥ ततस्तैः शतशो दैत्यैः शस्त्रौघै
राहतोऽपि सन्। नावाप वेदनामल्पामभूच्चैव पुनर्नवः॥ हिरण्यकशिपुः॥ दुर्बुद्धे विनिवर्त
स्व वैरिपक्षस्तवादतः। अभयं ते प्रयच्छामि मात्यन्तं मतिर्भव॥ प्रह्लाद उवाच॥ भयं
भयानामपहारिणि स्थिते मनस्यनन्ते मम कुत्र तिष्ठति। यस्मिन्स्मृते जन्मजरान्तकादिभ
यानि सर्वाण्यपयान्ति तात॥ हिरण्यकशिपुः॥ भो भोः सर्पा दुराचारमेनमत्यन्तदुर्मतिं।

तावत्तायत्नेमसरागुकेनशिक्षितम् प्रह्लाद उवाच श्रूयतां तात वक्ष्यामि सारभूतं तवा
ज्ञया समाहितमना भूत्वा यन्मे चेतस्यवस्थितम् अनादिमध्यान्तमजमवृद्धिक्षयमच्यु
तम् प्रणतोऽस्मि जगन्नाथं सर्वकारणकारणम् एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रः कोप।
संरक्तलोचनः विलोक्य तद्गुरुं प्राह स्फुरिताधरपल्लवः ब्रह्मबंधो किमेतत्ते विप
क्षस्तुतिसंहितम् असारं ग्राहितो बालो मामवज्ञाय दुर्मते गुरुरुवाच दैत्येश्वर न।
कोपस्य वशमागंतुमर्हसि ममोपदेशजनितं नायं वदति ते सुतः हिरण्यकशिपु
रुवाच अनुशास्तोसि केनेदृग्वत्स प्रह्लाद कथ्यताम् मयोपदिष्टं नेत्येष प्रब्रवीति गु।
रुस्तव प्रह्लादः शास्ता विष्णुरशेषस्य जगतो हृद्यवस्थितः तमृते परमात्मानं तात न।
कः केन शास्यते हिरण्यकशिपुः कोयं विष्णुः सुदुर्बुद्धे यं ब्रवीषि पुनः पुनः जगतामी।
श्वरस्येह पुरतः प्रसभं मम प्रह्लाद उवाच न शब्दगोचरं यस्य योगिध्येयं परं पदम् यतो वि
श्वश्च स्वयं विश्वं स विष्णुः परमेश्वर हिरण्यकशिपुः परमेश्वरसंज्ञोऽज्ञ किमन्यो मय्यव।
स्थिते तथापि मर्तुकामस्त्वं प्रब्रवीषि पुनः पुनः प्रह्लादः न केवलं तात मम प्रजानां स
ब्रह्मभूतो भवतश्च विष्णुः धाता विधाता परमेश्वरश्च प्रसीद कोपं कुरुते किमर्थम्।
हिरण्यकशिपुः प्रविष्टः कोऽस्य हृदये दुर्बुद्धेरतिपापकृत् येनेदृशान्यसाधूनि वदत्या।

तमिच्छामिविशेषतः इतिश्रीविष्णुपुराणेब्रह्माण्डभागशृंरीयायांसंहितायांप्रथमेंशे
षोडशोध्यायः श्रीपराशरः मैत्रेयश्रूयतांसम्यक्चरितंतस्यधीमतः प्रह्लादस्यस
दोदारचरितस्यमहात्मनः दितेःपुत्रोमहावीर्योहिरण्यकशिपुःपुरा त्रैलोक्यंवशमा
निन्येब्रह्मणोवरदर्पितः इंद्रत्वमकरोद्दैत्यःसचासीत्सवितास्वयम् वायुरग्निरपां
नाथःसोमश्चाभून्महासुरः धनानामधिपःसोभूत्सएवासीत्स्वयंयमः यज्ञभा
गानशेषांस्तुसस्वयंबुभुजेसुरः देवाःस्वर्गंपरित्यज्यतत्त्रासान्मुनिसत्तम विचेरुर
वनौसर्वेबिभ्राणामानुषींतनुम् जित्वात्रिभुवनंसर्वंत्रैलोक्यैश्वर्यदर्पितः उपगी
यमानोगंधर्वैर्बुभुजेविषयांप्रियान् पानासक्तंमहात्मानंहिरण्यकशिपुंतदा उ
पासांचक्रिरेसर्वेसिद्धगंधर्वपन्नगाः अवादयंजगुश्चान्येजयशब्दंतथापरे दैत्यराजस्यपु
रतःचक्रुःसिद्धामुदान्विताः तत्रोपविष्टःशरदिस्फाटिकाभ्रमयेसुरः पपौपानंमुदा
युक्तःप्रासादेसुमनोहरे तस्यपुत्रोमहाभागःप्रह्लादोनामनामतः पपाठबालपाठ्या
निगुरुगेहंगतोर्भकः एकदातुसधर्मात्माजगामगुरुणासह पानासक्तस्यपुरतःपितु
र्दैत्यपतेस्तदा पादप्रणामावनतंतमुत्थाप्यपितासुतं हिरण्यकशिपुःप्राहप्रह्लादम
मितौजसम् हिरण्यकशिपुरुवाच पठ्यतांभवतावत्ससारभूतंसुभाषितम् कालेनै

प्र:
वि:
पु:
५०

त्मानतीविनम जगाम वल्ह्याल्नोभं पञ्चाब्धिसलिलस्थिरे बद्धं बद्धे विचलति विद्धं हि
मौग्नैः समाहितः शैलैराक्रान्तदेहोऽपि न ममार च यः पुरा त्वयैवातीवमाहात्म्यं क।
थितं यस्य धीमतः तस्य प्रभावमतुलं विस्तभं कि मतो मुने श्रोतुमिच्छामि यस्यैतच्च
रितं अमिततेजसः किंनिमित्तमसौ शस्त्रैर्विक्षतो दितिजैर्मुने किमर्थं चाब्धिसलिले।
विक्षिप्तो धर्मतत्परः आक्रान्तः पर्वतैः कस्माद् दष्टश्चैव महोरगैः क्षिप्तः किमद्रिशिख
रात् किं वा पावकसंचये दिग्दन्तिनां दन्तभूमिं स च कस्मान्निरूपितः संशोषकोऽनिलश्चा
स्य प्रयुक्तः किं महासुरैः कृत्यां च दैत्यगुरवो युयुजुस्तत्र किं मुने शम्बरस्यापि माया
नां सहस्रं किं प्रयुक्तवान् हालाहलं विषमहो दैत्यसूदैर्महात्मनः कस्माद्दत्तं महा।
भाग यच्छीर्णं तेन धीमता एतत्सर्वं महाभाग प्रह्लादस्य महात्मनः चरितं श्रोतुमिच्छा
मि महामाहात्म्यसूचकम् नहि कौतूहलं तत्र यद्दैतेयैर्न हतो हि सः अनन्यमनसो।
विष्णोः कः समर्थो निपातने तस्मिन् धर्मपरे नित्यं केशवाराधनोद्यते स्ववंशप्रभवैर्दै
त्यैः कर्तुं द्वेषोऽतिदुष्करः धर्मात्मनि महाभागे विष्णुभक्ते विमत्सरे दैतेयैः प्रहृतं यस्मा
त्तन्ममाख्यातुमर्हसि प्रहरन्ति महात्मानो विपक्षा अपि नेदृशे गुणैः समन्विते साधौ
किं पुनर्यः स्वपक्षजः तदेतत्कथितां सर्वं विस्तरान्मुनिपुंगव दैत्येश्वरस्य चरितं श्रो।

इस्य धीमतः न भिन्नं विविधैः शस्त्रैर्यस्य दैत्येंद्रपातितैः शरीरमद्रिकठिनं सर्वत्राच्यु
तचेतसः विषानलोज्वलमुखा यस्य दैत्येंद्रचोदिताः नांताय सर्पपतयो बभूवुरुरु
तेजसः शैलैराक्रांतदेहोपि यः स्मरन्पुरुषोत्तमम् तत्याज नात्मनः प्राणान्विष्णुस्म
रणदंशितः पतंतमुच्चादवनिर्यमुपेत्य महामतिम् धारदैत्यपतिनाक्षिप्तं स्वर्ग
निवासिन यस्य संशोषको वायुर्देहे दैत्येंद्रयोजितः अवाप संलयं सद्यश्चित्तस्थे मधु
सूदने विषाणभंगमुन्मत्ता मदहानिं च दिग्गजाः यस्य वक्षस्थले प्राप्ता दैत्येंद्रपरि
णामिताः यस्य चोत्पादिता कृत्या दैत्यराजपुरोहितैः बभूव नांताय यतो गोविंदासक्तचे
तसः शम्बरस्य च मायानां सहस्रमतिमायिनः यस्मिन्प्रयुक्ते चक्रेण कृष्णस्य वितथी
कृतम् दैत्येंद्रसूदोपहृतं यः सहालाहलं विषम् जरयामास मतिमानविकारं विमत्स
री समचेता जगत्यस्मिन्यः सर्वेष्वेव जंतुषु यथात्मनि तथान्येषु परं मैत्रगुणान्वितः ध
र्मात्मा सत्यशौर्यादिरत्नानामाकरः परः उपमानमशेषाणां साधूनां यः सदाभव
त् इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मण्डोपवाशावीयायां संहितायां प्रथमांशे पंचदशोध्यायः
मैत्रेय उवाच कथितो भवता वंशो मानवानां महात्मनाम् कारणं चास्य जगतो विष्णु
रेव सनातनः यत्त्वेतद्भगवानाह प्रह्लादं दैत्यसत्तमम् ददाह नाग्निर्नास्त्रैश्च क्षुण्णस्

क्षुषस्यांतरे मनोः समवायीकृताः सर्वे समागम्य परस्परम् आगच्छत द्रुतं देवा अदि
तिं संप्रविश्य वै मन्वंतरे प्रसूयामस्तन्नः श्रेयो भवेदिति एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्य।
तरे मनोः मारीचात्कश्यपाज्जातास्त आदित्या दक्षकन्यया तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पु
नरेव हि अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च विवस्वान्सविता चैव मित्रो वरुण एव च अं
शो भगश्चादितिजा आदित्या द्वादश स्मृताः सप्तविंशति याः प्रोक्ताः सोमपत्न्योथ सु
व्रताः सर्वा नक्षत्रयोगिन्यस्तन्नाम्न्यश्चैव ताः स्मृताः तासामपत्यान्यभवन्दीप्तान्यमितते
जसाम् अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृ
ताः प्रत्यंगिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः स्मृताः
एते युगसहस्रांते जायंते पुनरेव हि सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु छंदजाः तेषामपी
ह सततं निरोधोत्पत्तिरुच्यते यथा सूर्यस्य मैत्रेय उदयास्तमनाविह एवं देवनिकाया
स्ते संभवंति युगे युगे दित्या पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् हिरण्यकशिपुश्चै
व हिरण्याक्षश्च दुर्जयः सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः हिरण्यकशिपोः पु
त्राश्चत्वारः प्रथितौजसः अनुह्रादश्च ह्रादश्च प्रह्रादश्चैव वीर्यवान् संह्रादश्च महा।
वीर्या दैत्यवंशविवर्धनाः तेषां मध्ये महाभागः सर्वत्र समदृग्वशी प्रह्रादः परमां भक्तिं
य उवाह जनार्दने दैत्येंद्रदीपितो वह्निः सर्वांगोपचितो द्विज न ददाह च यं वह्निर्वासुदेवे
हृदि स्थिते महार्णवांतःसलिले स्थितस्य चलतो मही चचाल सकला यस्य पाशब।

पोध्रुवश्चसोमश्चधरश्चैवानिलोनलः प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोनामभिःस्मृताः
आपस्यपुत्रोवैतंड्यःश्रमःश्रांतोध्वनिस्तथा ध्रुवस्यपुत्रोभगवान्कालोलोकप्रका
लनः सोमस्यभगवान्वर्चःवर्चस्वीयेनजायते धरस्यपुत्रोद्रविणोहुतहव्यवहस्तथा
मनोहरायाःशिशिरःप्राणोथरमणस्तथा अनिलस्यशिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनो
जवः अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठ
जाः अपत्यंकृत्तिकानांतुकार्त्तिकेयइतिस्मृतः प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिंनाम्नाथदे
वलं द्वौपुत्रौदेवलस्यापिक्षमावंतौमनीषिणौ बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्रह्मचारिणी ।
योगसिद्धाजगत्कृत्स्नमसक्ताविचरत्युत प्रभासस्यतुभार्यासावसूनामष्टमस्यह वि
श्वकर्मामहाभागस्तस्यांजज्ञेप्रजापतिः कर्त्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवर्द्धकिः
भूषणानांचसर्वेषांकर्त्ताशिल्पवतांवरः यःसर्वेषांविमानानिदेवतानांचकारह म
नुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पंमहात्मनः अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टारुद्रश्चवीर्यवान्
हरश्चबहुरूपश्चत्र्यंबकश्चापराजितः वृषाकपिश्चशंभुश्चकपर्दीरैवतस्तथा मृग
व्याधश्चशर्वश्चकपालीचमहामुने एकादशैतेकथितारुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः शतंत्वे
वंसमाम्नातंरुद्राणाममितौजसाम् अदितिर्दितिर्दनुश्चैवअरिष्टासुरसातथा सुरभि
र्विनताचैवताम्राक्रोधवशाइरा कद्रुर्मुनिश्चधर्मज्ञतदपत्यानिमेशृणु पूर्वमन्वंतरेश्रे
ष्ठाद्वादशासन्सुरोत्तमा तुषितानामतेन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेंतरे उपस्थितेतियशसश्चा

म॰
वि॰
पु॰
५५

प्रजापतिः। तदा कस्माद्भुवो नान्तं द्रष्टुं किं यूयं बालिशाः। ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्व-
तो दिशम्। अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः। हर्यश्वेषु च नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः।
वीरिण्यामथ पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः। विवर्धयिषवस्ते तु शबलाश्वाः प्रजाः पुनः।
पूर्वोक्तं वचनं ब्रह्मन्नारदेनैव चोदिताः। अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महामुनिः। भ्रातृ-
णां पदवी चैव गन्तव्या नात्र संशयः। ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च प्रजाः स्रक्ष्यामहे ततः। तेऽपि
तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतोमुखम्। अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः। ततः प्रभृति वै भ्रा-
ता भ्रातुरन्वेषणे द्विज। प्रयातो नश्यति तथा तन्न कार्यं विजानता। तांश्चापि नष्टान्विज्ञाय
पुत्रान्दक्षः प्रजापतिः। कोपं चक्रे महाभागो नारदं स शशाप च। सर्गकामस्ततो विद्वान्स
मैत्रेय प्रजापतिः। षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या वीरिण्यामिति नः श्रुतम्। ददौ स दश धर्माय कश्य-
पाय त्रयोदश। सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने। द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे त-
था। द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु। अरुन्धती वसुर्जामी लम्बा भानुर्मरुत्वती।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च वै द्विज। धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तासां पुत्रान्निबोध मे।
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत। मरुत्वन्तो मरुत्वत्यां वसवस्तु वसोः सुताः।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तायां मुहूर्तजाः। लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी तु जामिजा। पृ-
थिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत। संकल्पायास्तु सर्वात्मा जज्ञे संकल्प एव च। ये त्वने-
कवसुप्राणदेवा ज्योतिःपुरोगमाः। वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम्।

भृतिमैथुनप्रजामैथुनसंभवाः संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषामभवत्प्रजाः तपोविशे
षैःसिद्धानानंदात्यंततपस्विनम् मैत्रेयउवाच अंगुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षःपूर्वंजातःश्रुतंमया
कथंप्राचेतसोभूयःससंभूतोमहामते एषमेसंशयोब्रह्मन्सुमहान्हृदिजायते य
द्दौहित्रःससोमस्यपुनःश्वशुरतांगतः श्रीपराशरउवाच उत्पत्तिश्चनिरोधश्चनित्यौ।
भूतेषुपार्थिव ऋषयोत्रनमुह्यंतियेचान्येदिव्यचक्षुषः युगेयुगेभवंत्येतेदक्षाद्यामुनि
सत्तमाः पुनश्चैवनिरुध्यंतेविद्वांस्तत्रनमुह्यति कानिष्ठ्यंज्यैष्ठ्यमप्येषांपूर्वंनाभूद्द्विजोत्तम
तपएवगरीयोभूत्प्रभावश्चैवकारणम् मैत्रेयः देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसाम्
उत्पत्तिंविस्तरेणेहममब्रह्मन्प्रकीर्तय पराशरः प्रजाःसृजेतिव्यादिष्टःपूर्वंदक्षःस्व।
यंभुवा यथाससर्जभूतानितथाशृणुमहामते मानसान्येवभूतानिपूर्वंदक्षोसृजत्तदा
देवानृषीन्सगंधर्वानसुरान्पन्नगांस्तथा यदास्यसृजमानस्यनव्यवर्धंतताःप्रजाः ततः
संचिंत्यसपुनःसृष्टिहेतोःप्रजापतिः मैथुनेनैवधर्मेणसिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः असि
क्नीमावहत्कन्यांवीरणस्यप्रजापतेः सुतांसुतपसायुक्तांमहतींलोकधारिणीम् अथ
पुत्रसहस्राणिवीरिण्यांपंचवीर्यवान् असिक्न्यांजनयामाससर्गहेतोःप्रजापतिः तांदृष्ट्वा
नारदोविप्रान्संविवर्धयिषून्प्रजाः संगम्यप्रियसंवादोदेवर्षिरिदमब्रवीत् हेहर्यश्वामहावी।
र्याःप्रजाएयंकरिष्यथ ईदृशोदृश्यतेयत्नोभवतांश्रूयतामिदम् बालिशावतयूयंवैना
स्याजानीतवैभवः अंतरूर्ध्वमधश्चैवकथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः ऊर्ध्वंतिर्यगधश्चैवयदाप्रति

म. वि. पु. ५४

शुभा सा च समाहर्म्ये वांछितम् भावल्लावैपल्याहृत्या जन्मा हमीदृशी मंदभाग्यामनूनृता
विफला च जानीयते भवेत्तपतयः स्मा ह्यामम जन्मानि जन्मनि तत्प्रसादात्तथा पुत्रः प्रजाप
तिसमो लभे रूपसंस्पर्शसंयुक्तां सर्वस्य प्रियदर्शनां यथो निजा च जायेयं तत्प्रसादादयो
त्तत सोम उवाच नचैवमक्रोदेवेशाह लोकेश उवाच तां प्रणाममनना मस्याण्वसद:
प्रसन्नः देवदेव उवाच भविष्यति महावीर्यो एकस्मिन्नेव जन्मनि प्रख्यातो दक्षनामा
भवत्याः पतिर्वो दशा पुत्रं च सुमहात्मानमतिवीर्यपराक्रमं चितम् प्रजापतिगणो युक्तं नमस्त
प्रसिद्धो भवते वंशानां तस्य कर्ता ततं जगत्यसौ भविष्यति त्रैलोक्यमखिलं यतिः तस्य चा
एष्यिष्यति तं चाप्ययोनिजा साध्वी रूपौदार्यगुणान्विता मनःप्रीतिकरी नृणां मन्यसा ।
दोभविष्यति इत्युक्तांतर्दधे देवस्तावि शालविलोचनाम् सा चेयं मारिषा जाता पुत्र्यन्यपत्नी
नृपात्मजाः पराशर उवाच ततःसोमस्य वचनात्तेषां तेषु प्रचेतसः संहृत्य कोपं च ।
देभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषाम् दशभ्यस्तु प्रचेतेभ्यो मारिषायां प्रजापतिः जज्ञे दक्षो ।
महामहाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणोभवत् स तु दक्षो महाभागः सृष्ट्यर्थं सुमहामते पु(
त्रालत्यारया मास प्रजाः सृष्ट्यर्थमात्मनः अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोथ चतुष्पदान् आ
देशे ब्रह्मणः सर्वं सृष्ट्यर्थं समवस्थितः स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः ददौ
स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशति सिंदवे तासु देवा
स्तथा दैत्या नागा गावस्तथा खगाः गंधर्वाप्सरसश्चैव दानवाद्याश्च जज्ञिरे ततः प्र

ग्लेषु दत्ता निवेक्ष्य विधिना पूर्वतदा गर्भं त्वचा स्वेदेः समाहितः निर्जगाम स रोमांचस्वेदरू
पी तदंगतः तं वृक्षा जगृहुर्गर्भमेकं चक्रे च मारुतः मया चाप्यायितो गोभिः स तदा
ववृधे शनैः वृक्षाग्रगर्भसंभूता मारीषाख्या वरानना तां प्रदास्यंति वो वृक्षाः कोप ए
ष प्रशाम्यताम् कण्डोरपत्यमेवं सा वृक्षेभ्यश्च समुद्गता ममापत्यं तथा वायोः प्रम्लोचा
तनया च सा स चापि भगवान्कण्डुः क्षीणे तपसि सत्तमाः पुरुषोत्तमाख्यं मैत्रेय विष्णोरा
यतनं ययौ तत्रैकाग्रमतिर्भूत्वा चकाराराधनं हरेः ब्रह्मपारमयं कुर्वञ्जपमेकाग्रमा।
नसः ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी स्थित्वासौ भूपनन्दनः प्रचेतस ऊचुः ब्रह्मपारं मुनेः श्रोतुमिः
परमं स्तवं जपता कण्डुना देवो येनाराध्यत केशवः सोम उवाच पारं परं विष्णुरपारपा।
रः परः परेभ्यः परमार्थरूपी स ब्रह्मपारः परपारभूतः परः पराणामपि पारपारः।
स कारणं कारणतस्ततोपि तस्यापि हेतुः परहेतुहेतुः कार्येषु चैवं सह कर्मकर्तृरूपैरशे
षैरवतीह सर्वम् ब्रह्म प्रभुर्ब्रह्म स सर्वभूतो ब्रह्म प्रजानां पतिरच्युतोसौ ब्रह्माव्ययं नि
त्यमजं स विष्णुरपक्षयाद्यैरखिलैरसंगि ब्रह्माक्षरमजं नित्यं यथासौ पुरुषोत्तमः त
था रागादयो दोषाः प्रयान्तु प्रशमं मम सोम उवाच एतद्ब्रह्मपराख्यं वै संस्तवं परमं जपन्
अवाप परमां सिद्धिं स समाराध्य केशवम् इयं च मारिषा पूर्वमासीद्या तां ब्रवीमि वः कार्य
गौरवमेतस्याः कथने फलदायिनः अपुत्रा प्रागियं विप्राः मृते भर्तरि सत्तमाः नृपपत्नी महा
भागा तोषयामास शक्तितः आराधितस्तया विष्णुः प्राह प्रत्यक्षतां गतः वरं वृणीष्वेति।

प्र॰
बि॰
५३

सत्य मोक्षो वोवाच समोनमायाप्रणीतानामिन वर्षशतानि च मामस्य घटनेनैवान्यत्समा
नीतं दिवसत्रयम् ऋषिः सत्यं भो कृतवदेतत्त्वया विहायो ऽथवा शुभे दिनमेकमहं मत्वेन त्वया
सार्धमिहासितम् प्रोक्तो वोवाच यदिमामप्यद्य तं त्यक्त्वा कथमत्र तवांतिके विशेषमाय
भवतामिहामायात्रवर्त्तिना सोमश्वाच निशाम्यतद्वचस्तथ्यमस्मन्निर्वेदनेनाः प्रियपि
त्रियंमामनीवत्यद्दिरसौ नमामना मुनिरुवाच तथापि मम मनस्तु निर्दनेन त्वस्य विमुक्तं
हतो विवेकः केनापि योधिमो हायनिमित्ता कृमिंवकोतिनंत्रस्यांते यमात्मजनेन वै
मविशेषा नायेनाधिकं कामममहाश्रमम् त्वतानिवेदवे यामिकारणान्यानि लक्ष्मीं च नव
कश्चामममार्गेणासंगेनापहृतानि मे विनियन्त्र्यं सपमृतःस्वमात्मना तामप्यवसमासौ
नाभिदं वचनमब्रवीत् गच्छपापेयुष्माकमसंयत्कार्यं तत्कृतं त्वया देवराजस्य मन्त्रार्थी
कर्तव्याभावचेष्टितैः नत्वा करोम्यहं भस्मकोपतीवेणवह्निना सत्तामसप्रपदामित्रमधि
तोहं त्वयासह श्रूयतां तवदोषः कः किं वा कुर्म्यामहं तव समीवृदोषा निनयांयेनाहमकि
तेंद्रियः यदा शत्रुप्रयार्थितात्कृतो मंतपसोन्नयः त्वयापि क्रोमहामोहमन्युषासत्र
प्रिनाम सोमश्वाच यावदित्थंसविप्रर्षिस्तावन्नीतिसमध्यमाम् तावत्कुलदेवजला
सावस्थवातिवेपथुः प्रवेपमानां सततं सितेगात्रलतां शुभाम् गच्छगच्छेति सक्रोधपा
मुवाचमुनिसत्तमः सा तनिर्भर्त्सिता तेन विनिष्क्रम्य तदाश्रमात् आकाशगामिनीवि
दंसमाजे तरुपल्लवैः इत्वाहतय्याबालानदत्रारुणपल्लवैः निमीलमानानाशाति

तिः तस्मामसेक्रमानसः दिनानि कति पिण्डे स्थीयतामिति प्रापृच्छत् एवमुक्तानन्तरेन।
साग्रेवर्षशतं पुनः शुभंजे विपुणोत्सनीतेन सार्धं महात्मना अनन्तादेहि भगवन्ततामिति।
दिवालयम् ततः स्तुत्वा तस्मात् तिः स्थीयतामित्यभाषत पुनर्मनेवर्षशतेसाधिकेसाम्प्रभा
नना यामीत्याह दिवंप्रत्यपमाणसस्मिनशोभनम् ततः स्तुत्वैवं समतिक्रम्य परत्रापतेद्वाण
त इहापतालणासभ्यचिरंकालेगामिष्यसि नेच्छाय भीतास्ध्यावणी महतेन विपुण पुनः।
शृतदर्यकिं विहृतं वर्षाण्यमस्वातिष्ठत गमनाय महाभागो देवमानक्षिवेशनम् प्रोक्तः श्री।
क्तस्यानन्त्यां स्थीयतामिति भाषत तेस्मा शापभयाद्गीकरोत्किलैणतच्चदक्षिण प्रोक्ताय
णयभंगातिवेदितेनजहौम्रतिम तथाचारमतस्मृत्यपरमर्षेरहर्निशम् तवंतवमभ्युत्ये
ममस्नात्वाकरूपेचेतसः एकदानन्तयापुण्डरीकोनिष्क्रामोटनामेतिः निष्क्रामतेवक्रचेति।
गम्यतेप्राहसाम्प्रभा इत्युक्तः सतयाम्रहपविहृतमहः प्रभे सध्यापालिकरिणामिक्रिया।
लोपोमप्यभवेत ततः प्रहस्यमदनीतंसाप्राहमहात्मानिम् किमयमन्येधर्मत्तपविहृतमहः।
व बहूनांविप्रवर्षाणापरिणामसमहत्सव ततमेतनक्रकृतेनावुमयंकस्यकण्ठनाम शनिकवा
व पातालमागताभहेतनदीतीरमिरंशुभम् मयाचहृष्टात्वगिमाविहृत्तवसमाप्रमम् इयं।
हिवर्ततेसन्ध्यापविणामसमहेपातम् अवहामः किमर्थोयंसद्भावः कण्ठनोमम शल्लोचावा
व मनरथस्यागताश्रयंसत्यमेतमतन्त्रया किंतयतस्यकालस्यागतान्यहशतानिते सोम
इत्वाच ततःसमाधमोविस्मलंयप्रक्षप्यतेचाणम कण्ठनाभीकः कालत्वयामेस्मतः

णाम् पश्वादिदेवत्वं दत्वा यथाभिलषितं वरम् अंतर्धानं जगामाशु ते च निष्क्रम्य जला
त् इति श्रीविष्णुपुराणे ब्रह्मांडे पाराशरीयायां संहितायां प्रथमेंशे चतुर्दशोध्यायः १४
श्रीपराशरः तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहः अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभू
वाथ प्रजाक्षयः नाशकंमारुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रुमैः दशवर्षसहस्राणि न शेकुश्चे
ष्टितुं प्रजाः तं दृष्ट्वा जलनिष्क्रान्ताः सर्वे क्रुद्धाः प्रचेतसः मुखेभ्यो वायुमग्निं च तेसृजं
जातमन्यवः उन्मूलानथतान्वृक्षान्कृत्वा वायुरशोषयत् तानग्निरदहद्घोरस्तत्राभूद्द्रुम
संक्षयः द्रुमक्षयमथो दृष्ट्वा किंचिच्छिष्टेषु शाखिषु उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः
प्रजापतिः कोपं यच्छत राजानः शृणुध्वं च वचो मम संधानं वः करिष्यामि सह क्ष
तिरुहैरहम् रत्नभूता च कन्येयं वार्क्षेयी वरवर्णिनी भविष्यं जानता पूर्वं मया गो
भिर्विवर्धिता मारिषा नाम नाम्नैषा वृक्षाणामिति निर्मिता भार्या वोस्तु महाभागा ध्रुवं वं
शविवर्धना युष्माकं तेजसोर्धेन मम चार्धेन तेजसः अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान् दक्षो नाम प्रजा
पतिः मम चांशेन संयुक्तः युष्मत्तेजोमयेन वै अग्निनाग्निसमो भूयः प्रजाः संवर्धयिष्यति
कंडुर्नाम मुनिः पूर्वमासीद्वेदविदां वरः सुरम्ये गोमतीतीरे स तेपे परमं तपः तत्क्षोभाय सु
रेंद्रेण प्रम्लोचाख्या वराप्सराः प्रयुक्ता क्षोभयामास तमृषिं सा शुचिस्मिता क्षोभितः स
तया सार्धं वर्षाणामधिकं शतम् अतिष्ठन्मन्दरद्रोण्यां विषयासक्तमानसः सा तं प्राह म
हाभाग गन्तुमिच्छाम्यहं दिवम् प्रसादसुमुखो ब्रह्मन्ननुज्ञां दातुमर्हसि तयैवमुक्तः स मु

काशमशेषाणाम्भूतानांयःप्रयच्छति अनंतमूर्तिमाञ्छुद्धस्तस्मैव्योमात्मनेनमः समस्तें।
द्रियवर्गस्ययःसदास्थानमुत्तमम् तस्मैशब्दादिरूपायनमःकृष्णायवेदसे गृह्णाति।
विषयान्नित्यमिंद्रियात्माक्षराक्षरः यस्तस्मैज्ञानमूलायनताःस्महरिमेधसे गृहीता
निंद्रियैरर्थानात्मनेयःप्रयच्छति अंतःकरणभूतायतस्मैविश्वात्मनेनमः यस्मिन्ननंते।
सकलंविश्वंयस्मात्तथोद्गतम् लयस्थानंचयस्तस्मै नमःप्रकृतिधर्मिणे शुद्धःसंलक्ष्यते।
भ्रान्त्यागुणवानिवयोऽगुणः यमात्मरूपिणंदेवंनताःस्मभूतभावनम् अविकारमजंशु।
द्धंनिर्गुणंयन्निरंजनम् नताःस्मतत्परंब्रह्मविष्णोर्यत्परमंपदं अदीर्घह्रस्वमस्थूलम।
नण्वश्याममलोहितम् अस्नेहच्छायमतनुमसक्तमशरीरिणम् अनाकाशमसंस्पर्शम।
गंधमरसंचयत् अचक्षुःश्रोत्रमचलमवाक्पाणिममानसम् अनामगोत्रमसुखमतेजस्क।
महेतुकम् अभयंभ्रांतिरहितमनिद्रमजरामरम् अरजोशब्दममृतमप्लुतंयदसंवृतम्
पूर्वापरेतावैयस्मिंस्तद्विष्णोःपरमंपदम् परमेशित्वगुणवत्सर्वभूतमसंश्रयम्. नताः
स्मतत्पदंविष्णोर्जिह्वादृग्गोचरंनयत् एवंप्रचेतसोविष्णुंस्तुवंतस्तत्समाधयः दशवर्ष
सहस्राणितपश्चेरुर्महार्णवे ततःप्रसन्नोभगवांस्तेषामन्तर्जलेहरिः ददौसंदर्शनंदेवो
नीलोत्पलदलच्छविः पतत्रिराजमारूढमवलोक्यप्रचेतसः प्रणिपेतुःशिरोभिस्तंभक्ति
भारावनामितैः ततस्तानाहभगवान्प्रियतामीप्सितोवरः प्रसादसुमुखोऽहंवोवरदःस
मुपस्थितः ततस्तमूचुर्वरदंप्रणिपत्यप्रचेतसः यथापित्रासमादिष्टंप्रजानांवृद्धिका।

वि॰
पु॰
५१

पित्राप्रचेतसःप्रोक्ताःप्रजार्थममितात्मना प्रजापतिर्विसृष्टेनबहुमानपुरःसरम् ब्रह्मणा
देवदेवेशनसमादिष्टोस्म्यहंसुताः प्रजाःसंवर्धनीयास्तेमयाचोक्तंतथेतितम् तन्ममप्री
तयेपुत्राःप्रजावृद्धिमतंद्रिताः कुरुध्वंमाननीयाचसम्यगाज्ञाप्रजापतेः श्रीपराशरः
ततस्तेतत्पितुःश्रुत्वावचनंनृपनंदन तथेत्युक्त्वाचतंभूयःपप्रच्छुःपितरंमुने प्रचेतस।
ऊचुः येनतातप्रजावृद्धौसमर्थाःकर्मणावयम् भवामतत्समस्तंनःकर्मव्याख्यातुमर्ह
ति पितोवाच आराध्यवरदंविष्णुमिष्टप्राप्तिमसंशयम् समेतिनान्यथामर्त्यःकिमन्य।
त्कथयामिवः। श्रीपराशरः श्रुणुष्वमैत्रेययोविंदयुष्वाएवंप्रचेतसः तपस्तुतन्मयीभूताः
समुद्रसलिलेशयाः प्रचेतसऊचुः नताःस्मःसर्ववचसांप्रतिष्ठायत्रशाश्वती तमाद्यंत
मशेषस्यजगतःपरमंप्रभुम् ज्योतिराद्यमनौपम्यमण्वनंतमपारवत् योनिभूतमशेषस्य
स्थावरस्यचरस्यच यस्याहःप्रथमंरूपंरूपंयस्यतथानिशा संध्याचपरमेशस्यतस्मैका
लात्मनेनमः भुज्यतेनुदिनंदेवैःपितृभिश्चसुधात्मकः जीवभूतःसमस्तस्यतस्मैसोमा
त्मनेनमः यस्तमोग्रसतेतीव्रंप्रभाभिर्भासयन्नभः घर्मशीतांभसांयोनिस्तस्मैसूर्या।
त्मनेनमः काठिन्यवान्योबिभर्तिजगदेतदशेषतः शब्दादिसंश्रयोव्यापीतस्मैभूम्यात्मने
नमः यद्योनिभूतंजगतोजीवंतत्सर्वदेहिनाम् तत्तोयरूपमीशस्यनमामोहरिमेधसः।
योमुखंसर्वदेवानांहव्यभुक्कव्यभुक्तथा पितृणांचनमस्तस्मैविष्णवेपावकात्मने पंच
धावस्थितोदेहेयश्चेष्टांकुरुतेनिशम् आकाशयोनिर्भगवांस्तस्मैवाय्वात्मनेनमः अव।

गांमहीपते सवर्णाधत्तसामुद्रीदशप्राचीनबर्हिषः सर्वेप्रचेतसोनामधनुर्वेदस्यपारगाः
अपृथग्धर्मचरणास्तेतप्यन्तमहत्तपः दशवर्षसहस्राणिसमुद्रसलिलेशयाः मैत्रेय
उवाच यदर्थंतेमहात्मानस्तपस्तेपुर्महामुने प्रचेतसःसमुद्राम्भस्येतदाख्यातुमर्हसि श्री
पराशरउवाच पित्राप्रचेतसःप्रोक्ताःप्रजार्थममितात्मना प्रजापतिनियुक्तेनबहुमानपुरः
सरम् ब्रह्मणादेवदेवेनसमादिष्टोस्म्यहंसुताः प्रजाःसंवर्द्धनीयास्तेमयाचोक्तंतथेतितम् त
न्ममप्रीतयेपुत्राःप्रजावृद्धिमतन्द्रिताः कुरुध्वंमाननीयाचसम्यगाज्ञाप्रजापतेः पराशरः।
ततस्तेतत्पितुःश्रुत्वावचनंनृपनन्दन तथेत्युक्त्वाचतंभूयःपप्रच्छुःपितरंमुने प्रचेतसऊ
चुः येनतातप्रजावृद्धौसमर्थाःकर्मणावयम् भवामतत्समस्तंनःकर्मव्याख्यातुमर्हसि
पितोवाच आराध्यवरदंविष्णुमिष्टप्राप्तिमसंशयम् समेतिनान्यथामर्त्यःकिमन्यत्कथ
यामिवः तस्मात्प्रजाविवृद्ध्यर्थंसर्वभूतप्रभुंहरिम् आराधयतगोविन्दंयदिसिद्धिमभीप्स
थ धर्ममर्थंचकामंचमोक्षंचैवेच्छतासदा आराधनीयोभगवाननादिःपुरुषोत्तमः यस्मि
न्नाराधितेसर्गंचकारादौप्रजापतिः तमाराध्याच्युतंवृद्धिःप्रजानांवोभविष्यति इत्येवमुक्ता
स्तेपित्रापुत्राःप्रचेतसोदश मग्नाःपयोधिसलिलेतपस्तेपुःसमाहिताः दशवर्षसहस्रा
णिन्यस्तचित्ताजगत्पतौ नारायणेनृपश्रेष्ठसर्वलोकपरायणे तत्रैवतेस्थितादेवमेका
ग्रमनसोहरिम् तुष्टुवुर्यःस्तुतःकामान्स्तोतुरिच्छान्प्रयच्छति मैत्रेयउवाच स्तवंप्रचेतसो
विष्णोःसमुद्राम्भसिसंस्थिताः चक्रुस्तन्मेमुनेसर्वंसुप्रसन्नंवक्तुमर्हसि श्रीपराशरः।

त्र समं त्वस्या भूमेरासीद्द्विजोत्तम तत्र तत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोचयन् आहारः फलमू
लानि प्रजानामभवत्तदा कृच्छ्रेण महता सोपि प्रनष्टास्वोषधीषु वैः स कल्पयित्वा वत्सं तु
मनुं स्वायंभुवं प्रभुः स्वपाणौ पृथिवीनाथो दुदोह पृथिवीं पृथुः सस्यजातानि सर्वाणि
प्रजानां हितकाम्यया तेनान्नेन प्रजास्तात वर्तन्तेद्यापि नित्यशः प्राणप्रदाता स पृथुर्यस्माद्
भूमेरभूत्पिता ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ततश्च देवैर्मुनिभिर्दैत्यै रक्षोभि
रद्रिभिः गन्धर्वैरुरगैर्यक्षैः पितृभिस्तरुभिस्तथा तत्तत्पात्रमुपादाय तत्तद्दुग्धं मुने पयः।
वत्सदोग्धृविशेषाश्च तेषां तद्योनयोभवन् सैषा धात्री विधात्री च धारिणी पोषणी तथा सर्व
स्य जगतः पृथ्वी विष्णुपादतलोद्भवा एवं प्रभावः स पृथुः पुत्रो वेनस्य वीर्यवान् जज्ञे मही
पतिः पूर्वो राजाभूज्जनरंजनात् य इदं जन्म वैन्यस्य पृथोः संकीर्तयेन्नरः न तस्य दुष्कृतं किंचित्फ
लदायि प्रजायते दुःस्वप्नोपशमं नृणां शृण्वतामेतदुत्तमम् पृथोर्जन्म प्रभावश्च करोति
सततं नृणां इति विष्णुपुराणे ब्रह्मादि पराशरीयायां संहितायां प्रथमेंशे त्रयोदशोध्यायः
१ श्रीपराशर उवाच १ पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेन्तर्धिपालिनौ शिखंडिनी हविर्धानमन्त
र्धानाद्व्यजायत हविर्धानात्षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं
व्रजाजिनौ प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः हविर्धानान्महाराज येन सं
वर्धिताः प्रजाः प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां विश्रुता मुने प्राचीनबर्हिरभवत्ख्या
तो भुवि महाबलः समुद्रतनयायां तु कृतदारो महीपतिः महतस्तपसः पारे सवर्णा

नः देहिनः क्षुत्परीतास्ताः प्रजास्तां जीवनौषधीः । पृथ्वी प्रोवाच ततो वैन्यपतिर्दिव्यमादाया
जगवं धनुः शरांश्च दिव्यान् कुपितः सोन्वधावद्वसुधां । ततो ननाश त्वरिता गौर्भूत्वा वसुंधरा ।
सा लोकान्ब्रह्मलोकादींस्त्रासादगमन्मही यत्र यत्र ययौ देवी सा तदा भूतधारिणी तत्र
तत्र तु सा वैन्यं ददृशेभ्युद्यतायुधम् ततस्तं प्राह वसुधा पृथुं पृथुपराक्रमम् प्रवेपमाना तद्बा
णपरित्राणपरायणा पृथ्व्युवाच स्त्रीवधे त्वं महापापं किं नरेन्द्र न पश्यसि येन मां हंतुम
त्यर्थं प्रकरोषि नृपोद्यमम् पृथुरुवाच एकस्मिन्यत्र निधनं प्राप्यते दुष्टचारिणि बहूनां ।
भवति क्षेमं तस्य पुण्यप्रदो वधः पृथिव्युवाच प्रजानामुपकाराय यदि मां त्वं हनिष्यसि आ ।
धारः कः प्रजानां ते नृपश्रेष्ठ भविष्यति पृथुरुवाच त्वां हत्वा वसुधे बाणैर्मच्छासनपराङ्मुखीं
म् आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः ततः प्रणम्य वसुधा तं भूयः प्राह पार्थिवम् प्रवे
पितांगी परमं साध्वसमुपागता उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्ध्यंत्युपक्रमाः तस्माद्वदाम्यु ।
पायं तेन त्वं कुरु यदीच्छसि समस्ता या मया जीर्णा नरनाथ महौषधीः यदीच्छसि प्रदास्या
मि ताः क्षीरपरिणामिनीः तस्मात्प्रजाहितार्थाय मम धर्मभृतां वर तं तु वत्सं प्रयच्छ त्वं क्षरे
यं येन वत्सला समं च कुरु सर्वत्र येन क्षीरं समंततः वरौषधीबीजभूतं येन सर्वत्र भावये प
पृथुरुवाच ततउत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः धनुष्कोट्या तदा वैन्यस्तेन शैला विव ।
र्धिताः न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा पुराभवत् ।
न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः वैन्यात्प्रभृति मैत्रेय सर्वस्यैतस्य संभवः यत्र य ।

वि॰ पु॰ ४९

धर्म्मात्मा यः प्रोक्तौ तदाम्रतिवर्त्तता ऊर्वकृतमागधौ स्तूयतामेव नृपतिः पृथुर्वैन्यः प्रतापवा
न् कर्मैतत्स्तूयते वः पात्रं स्तोत्रस्य चाप्ययम् ततस्ता ऊर्ध्वं च विप्राः सर्वानेव कृताञ्जली अथ
जातस्य नो कर्म जातयेतस्य महीपतेः गुणान्वाच्यस्तायतेन चास्य प्रथितं यशः स्तोष्ये किं
मास्य वयं तस्य कार्यं समस्माभिः कृत्यताम् ऋत्वय ऊचुः कश्चिन्नैव यत्कर्म चक्रवर्ती महाब
लः गुणा भविष्याश्चैवास्य नैव ये तस्य तनांदृपः एवमाकर्ण्य वाच ततः स नृपतिस्तोषं तत्कुल
प्रभंशयौ तद्गुणैः श्लाघ्यतामत्य तत्स्वामिगुणानमम तस्मात्प्रदास्यामि तौ क्षेमगुणान्व।
यौ निर्वर्णितौ हिमौ करिष्ये तेकरिष्यामि तान्दैवाहं समाहितः यदीमौ वर्ज्जनीयं च किंचिद
त्र वादिष्यतः तदहं वर्जयिष्यामीत्येवं चक्रे मतिं नृपः अथ तौ चक्रतुः स्तोत्रं पृथोर्वैन्यस्य
धीमतः भविष्यैः कर्म्मभिः सम्यक् स्वरेणोद्भृतमागधौ सत्यवाग्मानशीलोऽयं सत्यसं
धो नरेश्वरः ह्रीमान्मैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो दुष्टशासनः धर्म्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दया
वान्प्रियभाषणः मान्यान्मानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः साधुवत्सलः समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारे।
स्थितो नृपः सूतेनोक्ता गुणा निश्चित्य तदा मागधेन च चकार हृदि ताद्वा कर्म्मणा कृतवान
सौ ततः स पृथिवीपालः पालयन्पृथिवीमिमाम् इयाज विविधैर्यज्ञैः महद्भिर्भूरिदक्षि
णैः तं प्रजा पृथिवीनाथमुपतस्थुः क्षुधार्दिताः ओषधीषु प्रणष्टासु तस्मिन्काले ह्यराजके।
तमूचुः स्तेन ताः पृष्टास्तत्रागमनकारणम् प्रजा ऊचुः अराजके नृपश्रेष्ठ धरित्र्या सकलौ
षधीः ग्रस्तास्ततः क्षयं यान्ति प्रजाः सर्वाः प्रजेश्वर त्वं नो वृत्तिप्रदो धात्रा प्रजापालो निरूपि

तीकाशाः खर्वोत्यंतह्रस्वकः किंकरोमीतितान्सर्वान्विप्रानाहतदान्वितः निषीदेतितमू
चुस्तेनिषादस्तेनसोऽभवत् ततस्तत्संभवाजाताविंध्यशैलनिवासिनः निषादास्तेनिषादाश्च
पापकर्मोपलक्षणाः तेनद्वारेणतत्पापंनिष्क्रांतंतस्यभूपतेः निषादास्तेततोजातावेनक
ल्मषसंभवाः ततोस्यदक्षिणंहस्तंममंथुस्तेतदाद्विजाः मथ्यमानेतुतत्राभूत्पृथुर्वैन्यःप्र
तापवान् दीप्यमानःस्ववपुषासाक्षादग्निरिवज्वलन् आद्यमाजगवंनामधनुर्गृह्यमहास्वनं ततो
पतः शरांश्चदिव्यान्रक्षार्थंकवचंचमहाप्रभं तस्मिन्जातेऽथभूतानिसंप्रहृष्टानिसर्वशः स
त्पुत्रेणजातेनवेनोपित्रिदिवंययौ पुंनाम्नोनरकात्त्रातःसुतेनतेनमहात्मना तंसमुद्राश्चन
द्यश्चरत्नान्यादायसर्वशः तोयानिचाभिषेकार्थंसर्वाण्येवोपतस्थिरे पितामहश्चभगवा
न्देवैरांगिरसैःसह स्थावराणिचभूतानिजंगमानिचसर्वशः समागम्यतदावैन्यमभ्य
षिंचन्नराधिपम् हस्तेतुदक्षिणेचक्रंदृष्ट्वातस्यपितामहः विष्णोरंशंपृथुंमत्वापरितोषं
परंययौ विष्णुचिह्नंकरेचक्रंसर्वेषांचक्रवर्तिनाम् भवत्यव्याहतोयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि
महताराजराज्येनपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् सोऽभिषिक्तोमहातेजाविधिवद्धर्मकोविदैः पित्रा
परंजितास्तस्यप्रजास्तेनानुरंजिताः अनुरागात्ततस्तस्यनामराजेत्यजायत आपस्तस्तंभि
रेचास्यसमुद्रमभियास्यतः पर्वताश्चददुर्मार्गंध्वजभंगश्चनाभवत् अकृष्टपच्यापृथिवी
सिध्यंत्यन्नानिचिंतया सर्वकामदुघागावःपुटकेपुटकेमधु तस्यवैजातमात्रस्ययज्ञेपै
तामहेशुभे सूतःसूत्यांसमुत्पन्नःसौत्येऽहनिमहामतिः तस्मिन्नेवमहायज्ञेजज्ञेप्राज्ञो।

यज्ञपुरुषो विष्णुः संप्रीतो नृप अस्माभिर्भवतः कामं सर्वमेव प्रदास्यति यज्ञैर्यज्ञेश्वरो येषां
राष्ट्रे संपूजितो हरिः तेषां सर्वेप्सितावाप्तिं ददाति नृप भूभृताम् वेन उवाच मत्तः कोऽप्यधिको
न्योस्ति कश्चाराध्यो ममापरः कोयं हरिरिति ख्यातो यो वो यज्ञेश्वरो मतः ब्रह्मा जनार्दनः शं
भुरिन्द्रो वायुर्यमो रविः हुतभुग्वरुणो धाता पूषा भूमिर्निशाकरः एते चान्ये च ये देवाः शा
पानुग्रहकारिणः नृपस्यैते शरीरस्थाः सर्वदेवमयो नृपः एतज्ज्ञात्वा मयाज्ञप्तं यद्यथा क्रि
यतां तथा न दातव्यं न होतव्यं न यष्टव्यं च कश्चित भर्तृशुश्रूषणं धर्मो यथा स्त्रीणां परो
मतः ममाज्ञापालनं धर्मो भवतां च तथा द्विजाः ऋषय ऊचुः देहानुज्ञां महाराज माध
र्मो यातु संक्षयम् हविषां परिणामोयं यदेतदखिलं जगत् पराशर उवाच इति विज्ञाप्य
मानोपि स वेनः परमर्षिभिः यदा ददाति नानुज्ञां प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ततस्ते मुनयः
सर्वे कोपामर्षसमन्विताः हन्यतां हन्यतां पाप इत्यूचुस्ते परस्परम् यो यज्ञपुरुषं देव
मनादिनिधनं प्रभुम् विनिंदत्यधमाचारो न स योग्यो भुवः पतिः इत्युक्त्वा मंत्रपूतैस्तैः कु
शैर्मुनिगणा नृपम् निजघ्नुर्निहतं पूर्वं भगवन्निंदनादिना ततश्च मुनयो रेणुं ददृशुः सर्व
तो द्विजाः किमेतदिति चासन्नं पप्रच्छुस्ते जनं तदा आख्यातं च जनैस्तेषां चौरीभूतैररा
जके राष्ट्रे तु लोकैरारब्धं परस्वादानमातुरैः तेषामुदीर्णवेगानां चौराणां मुनिसत्तम सु
महान् दृश्यते रेणुः परवित्तापहारिणां ततः संमंत्र्य ते सर्वे मुनयस्तस्य भूभृतः ममन्थुरू
रुं पुत्रार्थमनपत्यस्य यत्नतः मथ्यतश्च समुत्तस्थावूरोः पुरुषः किल दग्धस्थूणाप्र

ॐ पराशर उवाच ॐ ध्रुवाच्छिष्टिं च भव्यं च भव्याच्छंभुर्व्यजायत शिष्टेराधत्त सुच्छाया पंच।
पुत्रानकल्मषान् रिपुं रिपुंजयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम् रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वते
जसम् अजीजनत्पुष्करिण्यां वारुण्यां चाक्षुषो मनुः प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महा
त्मनः मनोरजायंत दश नड्वलायां महौजसः कन्यायां तपतां श्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः
कुरुः पुरुः शतद्युम्नः तपस्वी सत्यवाक् कविः अग्निष्टोमोतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते नव।
अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां महौजसः कुरोरजनयत्पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् अंगं
सुमनसं ख्यातिं क्रतुमंगिरसं शिवम् अंगात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकमजायत प्रजार्थमृषयः
तस्य ममंथुर्दक्षिणं करम् वेनस्य पाणौ मथिते संबभूव महामुने वैन्यो नाम महीपा
लो यः पृथुः परिकीर्त्तितः येन दुग्धा मही पूर्वं प्रजानां हितकारणात् श्रीमैत्रेय उवाच किं
मर्थं मथितः पाणिर्वेनस्य परमर्षिभिः यत्र जज्ञे महावीर्यः स पृथुर्मुनिसत्तमः श्रीपरा
शर उवाच सुनीथा नाम या कन्या मृत्योः प्रथमजाभवत् अंगस्य भार्या सा दत्ता तस्यां वे
नो व्यजायत अभिषिक्तो यदा राज्ये स वेनः परमर्षिभिः घोषयामास स तदा पृथिव्यां पृथिवी
पतिः न यष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं कदाचन भोक्ता यज्ञस्य कस्त्वन्यः अहं यज्ञपतिः प्रभुः त
तस्तमृषयः पूर्वं संपूज्य पृथिवीपतिम् ऊचुः सामकलं सम्यक् मैत्रेय समुपस्थिताः ऋषय
ऊचुः भो भो राजन् शृणुष्व त्वं यद्वदाम तव प्रभो राज्यदेहोपकाराय प्रजानां च हितं परं
दीर्घसत्रेण देवेशं सर्वयज्ञेश्वरं हरिम् पूजयिष्यामि भद्रं ते तस्यांशस्ते भविष्यति यज्ञेन।

वि॰
पु॰
८२

स्मिन्ध्रुवदर्शने यत्नेषंनदुंस्थानंफलेनास्यंध्रुवस्यपत तवैतद्दर्शंबाल्येनाहंपरितोषि।
तः मासमाध्यनरोमन्त्रिसमासंप्राप्यवत्सरमितम् मध्यार्पितमनावालकिमस्यर्गादिकंफ
लम् त्रैलोक्यादाधिकेस्थानेसर्वेनारायमहाश्रय भविष्यतिनसंदेहो मत्प्रसादाद्भवांध्रुव
ह्ययोनोमात्मथाभोमात्मोमश्चाहृहस्पतिः सितार्कतनयादीनांसर्वेषांलोकतथाध्रुव।
सप्तर्षीणामशेषाणांयेचवैमानिकाःसुराः सर्वेषामपरिस्थानेतवदत्तंमयाध्रुव केचि।
द्युनर्वैयावकेचिन्मनुंत्तमेसुराः तिष्ठंतिभवतोदत्तासमैककल्पसंस्थितिः सुनीतिरपि
तेमातातवदासन्नातिनिर्मला विमानेतारकाभूत्वातावत्कालनिवत्स्यति येचत्वंमानवाः
प्रातः सायंचसुसमाहिताः कीर्तयिष्यंतितेषांचमहत्पुण्यंभविष्यति पराशरउवाच।
एवंपूर्वंजगन्नाथाद्देवदेवाज्जनार्दनात् वरंप्राप्यध्रुवःस्थानमध्यास्तेसहापतिः तस्याभि
मानस्फीतिंचमहिमानंनिरीक्ष्यच देवासुराणामाचार्यःश्लोकमत्रोशनाजगौ अहोस्य
तपसोवीर्यमहोस्यतपसाफलम् यदेनंपुरतःकृत्वाःध्रुवंसप्तर्षयःस्थिताः ध्रुवस्यज॥
ननीचेयंसुनीतिर्नामसूनृता अस्यास्तुमहिमानंकःशक्तोवर्णयितुंभुवि त्रैलोक्याश्र
यतांप्राप्तंपरंस्थानंस्थिरायति स्थानंप्राप्यवरंकृत्वायाकुक्षिविवरेध्रुवम् यश्चैतत्कीर्तये
नित्यंध्रुवस्यारोहणंदिवि सर्वपापविनिर्मुक्तःस्वर्गलोकेमहीयते स्थानभ्रंशनचाप्नो
तिदिविवायदिवाभुवि सर्वकल्याणसंपूर्णोदीर्घकालंचजीवति इतिविष्णुपु।
राणेश्रीमत्पराशरीयायांसंहितायांप्रथमेंऽशेद्वादशोध्यायः १२ ॥ ॥

ग्रैः पुरुषैस्तपोभवान् सर्वस्मिंसर्वभूतस्त्वंसर्वः सर्वस्वरूपधृक् सर्वंत्वत्तस्ततस्त्वं।
नमः सर्वात्मनेस्तुते सर्वात्मकोसिसर्वेश सर्वभूतस्थितोयतः कथयामिततः किंते
सर्ववेत्सिहृदिस्थितं सर्वात्मन्सर्वभूतेश सर्वसत्त्वसमुद्भवः सर्वभूतोभवान्वेत्तिसर्व
सत्त्वमनोरथम् योमेमनोरथोनाथसफलः सत्वयाकृतः तपश्चतप्तंसफलंयद्दृष्टो
सिजगत्पते भगवानुवाच तपसस्तत्फलंप्राप्तंयद्दृष्टोहंत्वया ध्रुव मद्दर्शनंहिसफ
लंराजपुत्रनजायते वरंवरयतस्मात्त्वंयथाभिमतमात्मनः सर्वंसंपद्यतेपुंसांमयि।
दृष्टिपथंगते ध्रुवउवाच भगवन्सर्वभूतेश सर्वस्यास्तेभवान्हृदि किमज्ञातंतव
ब्रह्मन्मनसायन्मयेप्सितम् तथापितुभ्यंदेवेशकथयिष्यामियन्मया प्रार्थ्य
तेदुर्विनीतेनहृदयेनातिदुर्लभम् किंवासर्वजगत्स्रष्टुः प्रसन्नेत्वयिदुर्लभम् त्वत्प्रसादफ।
लंभुंक्तेत्रैलोक्यंमघवानपि नैतद्राजासनंयोग्यमजातस्यममोदरात् इतिगर्वादवोचन्मां।
सपत्नीमातुरुच्चकैः आधारभूतंजगतः सर्वेषामुत्तमोत्तमम् प्रार्थयामिप्रभोस्थानंत्वत्प्र।
सादादतोव्ययम् श्रीभगवानुवाच यत्त्वयाप्रार्थितंस्थानमेतत्प्राप्स्यतिवैभवान् त्वयाहं
तोषितः पूर्वंजन्मनिबालक त्वमासीर्ब्राह्मणः पूर्वंमय्येकाग्रमतिः सदा मातापित्रोश्च
शुश्रूषुर्निजधर्मानुपालकः कालेनगच्छतामित्रंराजपुत्रस्तवाभवत् यौवनेखिलभोगा
ढ्योदर्शनीयोज्ज्वलाकृतिः तत्संगात्तस्यतामृद्धिमवलोक्यातिदुर्लभाम् भवेयंराजपुत्रो।
हमितिवांछात्वयाकृता ततोयथाभिलषिताप्राप्तातेराजपुत्रता उत्तानपादस्यगृहेजातो।

पादीनां च शास्ता तः ब्रह्मादीनां प्रधानस्य पुरुषस्य च परः परः तं ब्रह्मभूतमात्मानमशेषजग
तः परम् मयि पश्यन्मां प्रसूनं तद्रूपं परमेश्वर हृहनार्हं हृणनाम्न पद्मपं ब्रह्मसंज्ञितम् त
स्मै नमस्ते सर्वात्मन्योगिचिन्त्याविकारवत् सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् स
र्वव्यापी भुवः स्पर्शादत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् यद्भूतं यच्च वै भव्यं पुरुषोत्तम तद्भवान् त्वत्तो विरा
ड्स्वराट्सम्राट्त्वत्तश्चाप्यधिपुरुषः अत्यरिच्यत सोऽधश्च तिर्यगूर्ध्वं च वै भुवः त्वत्तो विश्व
मिदं जातं त्वत्तो भूतभविष्यती त्वद्रूपधारिणश्चान्तः सर्वभूतमिदं जगत् त्वत्तो यज्ञः सर्व
हुतः पृषदाज्यं पशुर्द्विधा त्वत्तो ऋचोऽथ सामानि त्वत्तश्छन्दांसि जज्ञिरे त्वत्तो यजूंष्यजायन्त
त्वत्तोऽश्वाश्चैकतोदतः गावस्त्वत्तः समुद्भूताः त्वत्तोऽजा अवयो मृगाः त्वन्मुखाद्ब्राह्मणास्त्वत्त
बाह्वोः क्षत्रमजायत वैश्यास्तवोरुजाः शूद्रास्तव पद्भ्यां समुद्गताः अक्ष्णोः सूर्योऽनिलः
श्रोत्राच्चन्द्रमा मनसस्तथा प्राणोऽन्तः सुषिराज्जातो मुखादग्निरजायत नाभितो गगनं
द्यौश्च शिरसः समवर्तत दिशः श्रोत्रात्क्षितिः पद्भ्यां त्वत्तः सर्वमिदं जगत् न्यग्रोधः सु
महानल्पे यथा बीजे व्यवस्थितः संयमे विश्वमखिलं बीजभूते तथा त्वयि बीजादङ्कुरसं
भूतो न्यग्रोधः स समुत्थितः विस्तारं च यथा याति त्वत्तः सृष्टौ तथा जगत् यथा हि कदली
नान्या त्वक्पत्रान्नापि दृश्यते एवं विश्वस्य नान्यस्त्वं त्वत्स्थायीश्वर दृश्यते ह्लादिनी संधिनी।
संवित्त्वय्येका सर्वसंस्थितौ ह्लादतापकरी मिश्रा त्वयि नो गुणवर्जिते पृथग्भूतैकभूता
य तद्भूतात्मने नमः व्यक्तं प्रधानपुरुषौ विराट्सम्राट्स्वराट्तथा विभाव्यतेऽन्तःक

नपादतनयं तपसः सन्निवर्त्य भगवानुवाच नेंद्रत्वेन वरार्थत्वेनैवाभ्युपगतं देशतम् प्रार्थय
त्वेष यत्कामस्तं करोम्यविलम्बतः यान्तु देवा यथाकामं स्वस्थानं विगतज्वराः निवर्तयाम्य
हं बालं तपस्यासक्तमानसम् पराशर उवाच इत्युक्ता देवदेवेन प्रणम्य त्रिदशास्ततः प्रय।
युः स्वानि धिष्ण्यानि शतक्रतुपुरोगमाः भगवानपि सर्वात्मा तन्मयत्वेन तोषितः वरदोह
मनुप्राप्तो वरं वरय सुव्रत बाह्यार्थनिरपेक्षं ते मयि चित्तं यदाहितम् तुष्टोहं भवतस्तेन त
द्वृणीष्व वरं परम् पराशर उवाच श्रुत्वेत्थं गदितं तस्य देवदेवस्य बालकः उन्मीलिताक्षो
ददृशे ध्यानदृष्टं हरिं पुनः शंखचक्रगदाशार्ङ्गवरासिधरमच्युतम् किरीटिनं समालोक्य
जगाम शिरसा महीम् रोमाञ्चिताङ्गः सहसा साध्वसं परमं गतः स्तवाय देवदेवस्य स चक्रे मा
नसं ध्रुवः किं वदामि स्तुतावस्य केनोक्तेनास्य संस्तुतिः इत्याकुलमतिर्देवं तमेव शरणं ययौ ।
ध्रुव उवाच भगवान्यदि मे तोषं तपसा परमं गतः स्तोतुं तदहमिच्छामि वरमेतत्प्रयच्छ मे ब्र
ह्माद्यैर्वेदवेद्यज्ञैर्ज्ञायते यस्य नो गतिः तं त्वां कथमहं देव स्तोतुं शक्ष्यामि बालकः त्वद्भ।
क्तिप्रवणं ह्येतत्परमेश्वर मे मनः स्तोतुं प्रवृत्तं त्वत्पादौ तत्र प्रज्ञां प्रयच्छ मे पराशर उवाच
शंखप्रान्तेन गोविन्दस्तं पस्पर्श कृताञ्जलिं उत्तानपादतनयं द्विजवर्य जगत्पतिः अथ प्रसन्नवद
नः स क्षणान्नृपनन्दनः तुष्टाव प्रणतो भूत्वा भूतधातारमच्युतम् ध्रुव उवाच भूमिरापोनलो
वायुः खं मनो बुद्धिरेव च भूतादिरादिप्रकृतिर्यस्य रूपं नतोस्मि तम् शुद्धः सूक्ष्मोखिलव्या
पी प्रधानात्परतः पुमान् यस्य रूपं नमस्तस्मै पुरुषाय गुणाशिने भूरादीनां समस्तानां गं

श्री॰ वि॰ पु॰ ७५

नाशायात्मनोरतः मत्प्रीतिःपरमोधर्मोवयोवस्थाक्रियाक्रमम् अनुवर्तस्वमामोहंनिवर्तास्मा
दधर्मतः परित्यजतिवत्साद्ययद्येतन्नभवांस्तपः त्यक्ष्याम्यहंततःप्राणानिहवैपश्यतस्तव प
राशरउवाच तांविलपन्तीमेवंबाष्पाविलविलोचनाम् समाहितमनाविष्णौपश्यन्नपिनद
ष्टवान् वत्सवत्सरक्षोगणास्तत्रसाभीषयंतिमाम् वनेभ्युद्यतशस्त्राश्चसमायांत्यपगम्य
ताम् इत्युक्त्वाप्रययौमायायत्रास्याविर्भूतास्ततः अभ्युद्यतोग्रशस्त्राणिज्वालामालाकुलव
क्त्रैः ततोनादानतीवोग्रान्राजपुत्रस्यतेपुनः मुमुचुर्दीप्तशस्त्राणिभ्रामयंतोनिशाचराः
शिवाश्चशतशोनेदुःसज्वालाकवलैर्मुखैः संत्रासायतस्यबालस्ययोगयुक्तस्यसर्वतः हन्य
तांहन्यतामेषछिद्यतांछिद्यतामयम् भक्ष्यतांभक्ष्यतांचायमित्येवंतेनिशाचराः रक्षां
सितानितेनादाःशिवास्तान्यायुधानिच गोविंदासक्तचित्तस्यययुर्नेंद्रियगोचरम् एकाग्रचेताः
सततंविष्णुमेवात्मसंश्रयम् दृष्टवान्पृथिवीनाथपुत्रोनान्यंकथंचन ततःसर्वासुमायासुवि
लीनासुपुनःसुराः संक्षोभंपरमंजग्मुस्तत्पराभवशंकिताः तेसमेत्यजगद्योनिमनादि
निधनंहरिम् शरण्यंशरणंयातास्तपसातस्यतापिताः देवाऊचुः देवदेवजगन्नाथप।
रेशपुरुषोत्तम ध्रुवस्यतपसातप्तास्त्वांवयंशरणंगताः दिनेदिनेकलालेशैःशशांकःपू
र्यतेयथा तथायंतपसादेवप्रयात्यृद्धिमहर्निशम् औत्तानपादितपसावयमित्थंजनार्दनभी
तास्त्वांशरणंयातास्तपसस्तंनिवर्तय नविद्मःकिंसशक्रत्वंकिंसूर्यत्वमभीप्सति वित्त।
पाम्बुपसोमानांसाभिलाषःपदेषुकिं तदस्माकंप्रसीदेशहृदयाच्छल्यमुद्धर उत्ता।

॥पराशरउवाच॥ निशम्यतद्वचोमैत्रेयनृपतेःस्फुटः तिर्थानामवनानांमाथुराणांयथाक्रम
नान्दृष्टीन् कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानस्ततोद्विज मधुसंज्ञंमहापुण्यंजगामयमुनातटे
पुरा ऋषभधर्मंप्रेयदैत्योविहितंयतः ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमहीतले हत्वाबलवा
न्दैत्यंमधुपुत्रंमहाबलः शत्रुघ्नोमधुवनंनामपुरीयत्रचकारवै यत्रयैदेवदेवस्यसांनिध्यंह
रिमेधसः सर्वपापहरंतस्मिंस्तत्तीर्थंचकारसः मरीचिमिश्रैर्मुनिभिर्येषांहिसुमहत्तथा
ख्यातमत्रस्थदेवेशस्थितंविस्मयमन्विते श्रुतमत्रतस्यत्वमायतोभगवान्हरिः सर्वत्रगतो
विप्रसर्वभावगतोभवत् मनस्यवस्थितेतस्मिन्विप्रोमैत्रेययोगिनः तत्रशंकुपराभावसंडोधु
स्मृतधारिणी वामपादस्थितेतस्मिन्नाम्नापर्वतमेरुस्तनी द्वितीयवनंनामानंदितेदक्षिणतः
स्थितेपादांगुष्ठेनसंपीड्ययदासवस्तथास्थितः तदासमस्तावसुधाचचालसहपर्वतैः तथो
नदाःसमुद्राश्चसंक्षोभंपरमंययुः ततोभाद्रमासात्क्षोभंपर्वजगत्सुमहात्मने यामानामतदा
देवामैत्रेयपरमाकुलाः इंद्रेणसहसंमंत्र्यध्यानभंगंप्रचक्रमुः कुष्मांडाविविधैरूपैस्सहेंद्रे
णमहात्मने समाधिभंगमत्यंतमारब्धाःकर्तुमातदा सुनीतिर्नामतन्मातातस्यास्तान्स्वनः
स्थिता पुत्रेतिकरुणांवाचमाहमायामयीतदा पुत्रकास्माद्विवनेत्वंशरीरमपराक्रमेण
निर्बंधतोमयालब्धोबहुभिस्त्वंमनोरथैः दीनामेकामनित्यक्तुंमनाथांत्वंनचार्हसि सपत्नी
वचनादस्मिन्नत्यासेस्त्वंगतिर्मम क्कवत्सपंचवर्षीयःक्कचैतद्दारुणंतपः निवर्त्यतामतःकष्टा
न्निर्बंधात्फलवर्जितात् कालःक्रीडनकानांयत्तवबालस्यपुत्रक तस्मिन्नमिर्थतपसोके

हेतस्माराराधयाच्युतम् श्रुतिः यथाप्रवर्त्तांप्रकृष्टां पदमन्योनतःहंतम् भगवन्तं
स्थानमेतत्समयोदितम् श्रुतिः यस्यांतःसर्वमेवेदमच्युतस्याव्ययात्मनः तमाराध्य
ध्रुवाविवस्थानमग्र्योपरीक्षुति पुलस्त्यः परंब्रह्मपरंधामयोसौब्रह्मतथापरम् त
माराध्यहरिंयातिमुक्तिमप्यतिदुर्लभाम् कृतः योयज्ञपुरुषोयज्ञोयोगेशःपरमःपुमा
नस्मिंस्तुष्टेयदाप्राप्यंकिंतदस्तिजनार्दने पुलहः ऐंद्रमिंद्रःपरंस्थानंयमाराध्यजगत्य
तिम् प्राप्यतःपतिंविस्थानमाराधयस्वतम् प्राप्नोष्यसाधितोविष्णुमनसाप्यदिच्छसि
त्रैलोक्यान्तर्गतंस्थानंकिमुवत्सोत्तमोत्तमम् मनसाप्यदिच्छसि सम्लोकादितद्धि
प्राप्नोति त्रैलोक्यान्तर्गतमुत्तमंप्राप्नोतीतिकिमुवक्तव्यम् ४८ ध्रुवः आराध्यःकथितो
देवोभवद्भिःप्रणतस्यमे मयातत्परितोषायतज्जप्यंतदुच्यताम् कस्माराधनमेवैकं
वंफलप्रदंसर्वेष्वेवमेवोक्तेतदुपायंपृच्छति आराध्यःकथितइतिद्वाभ्याम् ४९ यथार्थं
तत्वेनतस्यमयाकार्यमहात्मनः प्रसादसुमुखोयेनमह्यंसर्षयः सर्वाः मरी
चिः यथाविष्णोराराधनपरैर्नरैः कार्यमाराधनंतत्तोयथावच्छ्रोतुमर्हसि बाह्यार्थाद
खिलाच्चित्तंत्याजयेत्प्रथमंनरः तस्मिन्नेवजगद्धाम्नितेतःकुर्वीतनिश्चलम् बाह्यार्थात्रि
मादितात्प्रत्यगोचराद्विषयात्मकाद्धनपुत्रकलत्रादिकपार्थात् तःप्रथमंबाह्यार्थात्
श्चित्तंत्याज्येदितिविनाशप्राकृतप्रत्ययाविधानेयथाईयत्प्रतियामासमनःप्राणायामपूर्वं

घत प्रश्नयावनतः स्पष्टमभिवादनपूर्वकम् । ध्रुवः उत्तानपादतनयं [illegible] निवोधनतम
मा: वाले [illegible] निर्वेदा [illegible] कं [illegible] मं निकम् निर्वेदः दुःखो [illegible] मां [illegible] नीन ३१
[illegible] ॥ ततः पं वाह संभूतो वा लस्त्वं न्यपतेदन निर्वेदकः [illegible] किं चित् [illegible] पिनस्थि
ते वदाः पंच वा [illegible] वालो संभूतः लोक मार्ये [illegible] नानोल्प [illegible] कोमलतर [illegible]
[illegible] ३२ न विलंभवता किं विद्यपने भूपतिः पिता नवैव [illegible] वियोगा [illegible] पि
वालक विलंकुर्वादितव किं विनादितयतः शरीरे [illegible] रस्माभिरूपलक्ष्यते
निर्वेदं किं निमित्तं तव कथं नांपदि विद्यते ३३ ततः [illegible] कथयामास [illegible] यदुक्तं
तम् न [illegible] न [illegible] म् [illegible] परे [illegible] नोवाल [illegible] पिपद [illegible] मा
म [illegible] नकं [illegible] त्वा [illegible] पति [illegible] मां [illegible] ३४ मोर्या: [illegible]
या निर्वेदाय [illegible] न कथं [illegible] कथयन्तं [illegible] दरे [illegible] द्विष
भव ३५ यच्च कार्यं त्वया स्माभिः महाशय [illegible] न [illegible] [illegible] स्य [illegible] भिरूप
[illegible] विवदतः किं विद्वं कमिच्छुः ३६ ध्रुवः नाहमर्थमभीप्सामि [illegible] नांद्विज सत्तमाः
तत्स्थानमेकमिच्छामि [illegible] नान्यं [illegible] ३७ पलके [illegible] धृतां [illegible] प्राप्नोषि पया
स्थानमत्युत्तमं [illegible] स्थानेभ्यो [illegible] नितमाः [illegible] प्रकाश्मे [illegible] स्य [illegible]
कथ्यतामिति ३८ मरीचिः [illegible] गोविंदे [illegible] स्थानं [illegible] नरैः संप्राप्यते [illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
५२

नत्वापि तैः त्वं नश्यत्वा न्कर्तुमर्हसि पुत्रकपश्यपावकमत्तैनैव हेवन तच्छान्ति उद्दिमान् यस्य या
वदेव प्राणं मत्तैनैव प्राप्तमेनन तच्छान्ति २५ यदि वा ऽहं त्वमत्यर्थं त्वत्कृते कृत्वावदमानव नत्पाण्डे
पवचेषत्वं कृतं सर्वफलप्रदम् सर्वदी लोभवधर्मात्मा मे त्वं प्राणिहिंसारतः निष्क्रयपाप
प्रवणाः पोत्रमापापानिरपरः मैत्रो मित्र धर्मो यं वा का मिते लेषपाप त्वत् गुणान्तरम् २६ ॥
कृत्वा वा च मैत्रे यद्मनिं स प्राह प्रणामावनतो मम तेन इदं वचनमित्रे हृदये ममास्तीति
श्रुत्वेद्वमानः मम प्रणामा यत्नो हि गतानान्तकं तेषु इत्यादि मम प्राणेषु हत्वः पुरः जीवि
तं हि वै मां तेषु यद्वत् मम हृदयेन तिष्ठति २७ सोऽहं तथा पापमिथ्याभिः यस्य सर्वे ऽस्मा ऽह
म् स्वानं प्राप्यापायं प्राप्य न गता न मपि हतिनम् मत्कृतिं पितामहोऽपस्यानतेऽस्मि
नोऽरतान पुत्राणं प्रपन्नमेवनेषु ऽस्मापितवोदरे हृदयस्य हरिं प्राप्नस्यामि २८ उक्तमः स
ममधाना योगर्भेन हतनत्वया स्वाजा मन मा मोतिपितार तेन यथा त्वं नत नास्य हम
भीपणामित्यानमेव त्वकर्मणा उक्ता मिनदर्हं कर्मेयन प्राप पितामह किं न त्वकर्मणा
ममैवं स्मामि पराशरः निर्गामा त्वं नात्रि मृत्का मानर्पकः पुराणं हि कुमत्
नह लोप वर्नं ययौ स्वदर्शिनी त्वं मम सर्वा नन्तकः कृत्वा विनो नु रीयं पुनिष्टे
पुत्रमाश्रितान् सर्वाणि त्वा हा पतनः एवमेव नत्वा पतनान् कृत्वा निनमुनरीयपर्याम र
तेयं तं नेष विहरेषु कृत्वा मनेहपविष्टान् ३० सानपुत्र त्वान्मवत्यो प्राणि माम्यभा

वाम॰
५२

वकिंहवा सनीत्वमात्मनो जन्म किं नयानावगम्यते [illegible] मनो
रथो [illegible] निगर्वा किः १ एवमुक्तः उत्तं न्यपि [illegible] बाल [illegible] म ज
नाम कपिलो [illegible] नं दिव्य [illegible] न [illegible] थ [illegible] स
नीतिं [illegible] भाषण वत्सकः कोप [illegible] इति कोदकार्य
तिपुनर्नव [illegible] पश्यति पत्ते [illegible] पंक्तौ [illegible] जानाति
सचैव [illegible] कः १ मर्थः पप्रच्छ ॥ इत्युक्तः [illegible] राकवि
[illegible] भूयस्तु [illegible] विना तिनिः [illegible] निक [illegible] मासर्व
[illegible] दीनः सुनीति [illegible] मब्रवीत् न [illegible] सिद्ध [illegible] नात्स्म
न [illegible] नेत्रे [illegible] १५ सुनीतिः [illegible]
न [illegible] वात्मनो [illegible] न [illegible] कौ
प [illegible] को निद [illegible] सुत [illegible] उत्तमः कोमः १७ [illegible] रवा
दत्तः [illegible] पुत्र [illegible] कन्या [illegible] १८
[illegible] नः पुत्रैः [illegible] विर्लपः [illegible] नि [illegible] जिन
[illegible] निश्चीति [illegible] मद्धि [illegible] इति [illegible] १९ उ
[illegible] पुत्र [illegible] नमः [illegible] पुत्र [illegible] भवान् त

वि॰ पु॰ टी॰ ५८

मनानिश्रीतिमांनसांनसाश्राभुडुवःस्तनः राजासनस्थितस्यांकेपितुर्भ्रातरमाश्रितम
दृष्ट्वोत्तमं ध्रुवश्चक्रे तमारोढुं मनोरथम् राजासनस्थितस्य पितुरंके पुत्रं समाश्रितं भ्रा
तरमुत्तमं दृष्ट्वा तमंकमारोढुं ध्रुवो मनोरथं चक्रे इत्यन्वयः प्रत्यक्षं भूपतिस्तस्याः सुरु
च्या नाभ्यनंदत प्रणयेनागतं पुत्रमुत्संगारोहणोत्सुकम् सुरुच्याः प्रत्यक्षं प्रणय
न्त्कारणेनागतमनान्तयं नाभ्यनंदत सपत्नीतनयं दृष्ट्वा तमंकारोहणोत्सुकम् पि
तुः पुत्रं तथारूढं सुरुचिर्वाक्यमब्रवीत तं ध्रुवं पितुरंकारोहणे कृतेच्छं सपुत्रं च
तदंकारूढं दृष्ट्वा सुरुचिर्वाक्यमब्रवीदित्यन्वयः ६ क्रियते किं वृथा वत्स महानेष मनोरथः
अन्यस्त्रीगर्भजातेन ह्यसंभूय ममोदरे स्तक्याङ्क्रिक्रियमाणस्ताड्यतादिलोभ्रान्तः स्त्रीलि
नेपितुर्विहायमानः समीपं गतः ईदृशो मनोरथस्त्वया त्वन्मात्रा प्राप्तनिर्गमसमर्थ
णात्सूपदेशेन मम पुत्र वने भगवंतमाराध्य सर्वोत्तमं पदं प्राप्स्यसि इति क्रममनुक्रम्य विचार्य
दृष्ट्वा नावेक्ष्य किमात्मा क्रियते किमिति वचनैः ७ उत्तमोत्तममप्राप्यमविवेको हि वा
ञ्छसि सत्यं सुतस्त्वमप्यस्य किंतु न त्वं मया धृतः अविवेको मंदमतिः ८ एतद्राजा
सनं सर्वभूभृत्संश्रयकेतनम् योग्यं ममैव पुत्रस्य किमात्मा क्लिश्यते त्वया एतद्राजा
सनं सर्वभूभृतामाश्रयस्थानं कुर्वन्ति केतनं स्थानं मत्पुत्रस्यैव योग्यं न हि सपत्नीपु
त्रस्याद्य त्वमेतत् किं न मत्कुक्षिसंभवसौभाग्यम् ९ उच्चैर्मनोरथस्तेयं मत्पुत्रस्ये

राम॰ ५८

र्येश्वविनिर्मोक्षमन्तः इति ९५ तेषां नमेत्तत्कावन्तेदूनारिंशाङ्गुलं च पञ्चमेकोनपञ्चाश
द्द्हयः परिकीर्तितः कथं तेन हृदयश्चेतो पलपुत्र त्रयं वपन तेषां त्रयाणां ग्रन्थेकं पंच दश
पंच वन्नाविंशाद्दहयः पितामहात्पुत्रः पकःतत्पुत्रस्य पावकादियवमेकोनपञ्चाशन ९६
पितरो [illegible] मथानव अग्निर्बर्हिषदः [illegible] यज्ञे सु
[illegible] पितरो [illegible]
[illegible] ९८ [illegible]
[illegible]
[illegible] ९९ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १ [illegible]
[illegible]
[illegible] १ [illegible]

वेदसंकीर्तनेषु शान्तिविधे हैलतोहितः स्वतिष्ठांगिरसः पत्नी स्मृतः कन्यकाश्च
या सूनः पूर्वसिनीवाली इत्यर्थः श्लोकः वेदसंकीर्तन इति राकी वेदेव कुहूः पण्याः पु
नरलसंज्ञाविवरहादयः इत्यभिमेन ··· वेदसंकीर्तने वृत्तो हि इत्युक्तः आद्देकाद
यः आद्ये उत्सोलाक प्रगवा इत्यादि वेनः उत्तान्तिः काकेवा यवीर्तनकन्यकांगो
तमस्यान्यमात्रपूर्वकेतियथः २ सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्तथा आग
स्याणिषत्रार्ये तेषु शानकल्मषान् सोमं इत्यादि संवेदनादेव्याराजानिनाम दीप्तो
पुलस्त्यो भार्यायां हविर्भुवि तनयोऽभवत् पूर्वजन्मनि सो गाम्यः स्मृतः स्वायंभुवांतरे
कर्दमश्च वर्तीयांश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयम् दक्षान तद्धे भार्यायां पुलहस्य पुत्रा पुत्रेः
क्रतोश्च संततिर्भार्यायां वालखिल्यानसूयत षष्टिसहस्राणि ऋषीणामूर्ध्वरेतसां
अंगुष्ठपर्वमात्राणां ज्वलद्भास्करतेजसां ऊर्जायां च वसिष्ठस्य सप्ताजायंत वै सुताः र
जो गात्रोर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा सुतपाः शुक्र इत्येते सर्वे सप्तर्षयोऽमलाः योऽसावग्नि
रभिमानी ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः तस्मात्स्वाहा सुतांल्लेभे त्रीनुदारौजसो द्विज पावकं पव
मानं च शुचिं चापि जलाशिनम् ···· इत्यादि मन्वंतरे अग्निभिमानी ब्रह्माभिमानी देवो वन
स्तनमात्ररूपः ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः शुक्लादग्निरनायनेष्कृतिः इत्येवं जन्मोतितेन वि
नः तस्माद्भिन्नः सर्वस्थानात् तथाव कार्यं निर्मथ्यो वैद्युतः पावकः स्मृतः पश्चात् सोतपते

श्रीविष्णुपुराणटीकायां प्रथमांशे नवमोऽध्यायः ॥ मैत्रेयः ॥ कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टो
ऽसि महामुने भृगुसर्गात्प्रभृत्येष सर्गो मे कथ्यतां पुनः १ पराशरः ॥ भृगोः ख्यात्यां समुत्प
न्ना लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहः तथा धाताविधातारौ ख्यात्यां जातौ भृगोः सुतौ पुनर्भृगुसर्गात्प्र
भृति पुनर्भृगोरारभ्य अनुवादपूर्वकमेव भृगोर्वंश्या वक्ष्यन्ते श्रीमत्याः पूर्वं परस्परसंबंधप्रश्नो
ते इत्यर्थः १ अतो भृगोः सन्तानं वदति भृगोरिति विष्णोः परिग्रहः पत्नी २ आयति
नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः धाताविधात्रोस्ते भार्ये तयोर्जातौ सुतावुभौ प्राणश्चैव
मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ततो वेदशिरा जज्ञे प्राणस्यापि सुतं शृणु तयो
रायतिनियत्योः प्रत्येकं प्राणमृकण्डू सुतावेव पुत्रौ तावुभौ नानाविधस्तवः ४ प्राणस्य
द्युतिमान्पुत्रो राजवांश्च ततोऽभवत् ततो वंशो महाभाग विस्तरं भार्गवो गतः प्राणस्य
सोऽव उत्तरमाह प्राणस्येति वेदशिरा च वेदस्मृतः ५ पत्नी मरीचेः संभूतिः पौ
र्णमासमसूयत विरजाः पर्वतश्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः तद्वंशान्विस्तरेण कथयिष्यामि तदहं क
थानो मन्वन्तरादौ नाद्यश्चोदयन्तीं यमभार्या ताम् ... कथितः अङ्गिरसश्च ...
स्मृतेश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्तथा भृगो
र्वंशः कथितः अतस्तस्य भार्यापार्श्वेऽकीर्तयत् ... अन्यासां भार्याणां
वंशो नाम भृगोरिमथः यत्कं क्रमप्राप्तमरीचेः संभूतमाह पत्नी मरीचेरिति ६

वि॰ पु॰ टी॰ ९१

[illegible] मेवमेतत्तव: पर: श्लो [illegible] तेन [illegible] श्लो [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

श्लो [illegible] [illegible] तथा [illegible] श्लो [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] प्रकृते [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ९९ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

श्री [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ... [illegible] [illegible] ॥ इति

राम॰ ९१

र्यपविपवचयः सततम् देविव हृष्टिहयानां उकेषाण त्रौनद्वलैभम् वेअजमवेभूर्न
वेदेवदेवोहरिः पिता [illegible] हिशुनाचाद्र [illegible] वावम म.नः के.धानयाणोवेमा
गर्हमापरिष्कृतम [illegible] रिवेकल्श्वेवमनेथाःसर्वपृत्वनि श्रनोमावैनोस्माकेकोपाद
कमनेथानुमविष्कृदे. रिकास २९ मच्छेयास हृद्य [illegible] समाविभूधाणम सनेथा
मन्देवसवित्रिमोर्वेजःस्थस्मासधे रामेनमम्यमेवायोनयाशीलादिमिर्गुणैः सम्यं
नेमयः [illegible] संस्पृताथेयाम ने [illegible] नमनीयादस्मय इति नया
वत्तेकिनः [illegible] शीलाधैर्यविवेकैर्गुणैः कमैव [illegible] बानिगुणायुपि स
माचाःमपुष्पीयशः [illegible] हिमान् मस्तरः सर्वविक्रान्ते [illegible] दिनः
मरोमेनुण [illegible] निशीलाधैः समकलागुणाः [illegible] विसवन्न
वैगुणदेवनम १० [illegible] किस्तपितेवमः [illegible] दिमारु
स्मदीकदादन [illegible] कालोनमकोपिशाकः [illegible] प्राणंयनेन
नेदनि देवकोपिनिकृनगु [illegible] यः ३१ पराध्यः [illegible] देवीशान
कृष्णम [illegible] सर्वदेवानां सर्वभूतस्थितमाहिन [illegible] कालेनेनानेह
य [illegible] नवाणनाः [illegible] दिवाधृहम्
वेलोकं [illegible] सतया

वि० पु० टी० ३६

नमस्ते सर्वभूतानां जननीमब्जसंभवाम् । श्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं विष्णुवक्षःस्थलस्थितां
नमस्ते नमः इ० सर्वभूतानां जननीमिति [illegible] त्वं सिद्धिः [illegible] लोकपावनी
सन्ध्या रात्रिः प्रभा भूतिर्मेधा श्रद्धा सरस्वती [illegible] यज्ञविद्या
[illegible] गुह्यविद्या च शोभने आत्मविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी यज्ञविद्य
[illegible]
[illegible] आत्मविद्या [illegible] एवं कर्मविद्यादिरूपेण विमुक्तिफलदायिनी त्वमेव
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च सौम्यासौम्यै[illegible]
किंचान्वीक्षिकीत्यादि [illegible] त्रयी वेदत्रयं [illegible] दण्डनी
तिः [illegible] एवमन्येऽपि [illegible]
का त्वन्या त्वामृते देवि सर्वयज्ञमयं वपुः अध्यास्ते देवदेवस्य योगिचिन्त्यं गदाभृतः
[illegible] इत्याह कात्विति [illegible]
[illegible] त्वया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम् विनष्टप्रायमभ
वत्त्वयेदानीं समेधितम् [illegible] इत्याह त्वयेति समे
धितं वर्धितम् २१ दाराः पुत्रास्तथागारसुहृद्धान्यधनादिकम् भवत्येतन्महाभागो
नित्यं त्वद्वीक्षणान्नृणाम् [illegible] इति शेषः २२ शरीरारोग्यमैश्व

रामः ३६

[illegible]पर्यांवद्धिनेदेवीसर्वलोकमहेश्वरीम [illegible] मालामभ्रानर्कनाम द
[illegible] [illegible] [illegible] मूषिता [illegible]
सर्वदेना [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] महाकीर्याः [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
ना [illegible] श्रीमान [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] मानतः ४४ इंद्र उवाच ॥ दे

वि॰
पु॰
टी॰
१२

स्वैर्नामभिः समस्तैस्तैः हविषः सौरस्यभागे [illegible] प्रभुता ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मै ततो देवा दानवा
श्च महात्मने ब्राह्मिमचैनम ...वधूतमि[illegible] ...मि[illegible] सर्वैर्नमस्कृता ब्राह्मणाः कर्म
नमः ॥ ४२ ॥ किमेन दि[illegible] मिर्ज्ञानाद्दिविविक्तयत्नात्ततः स्तुत्वा च कृतान्देवीं महादेवीं तिलो
त्तमां [illegible] मदि[illegible] देवी ॥ ४३ ॥ कन्यां च [illegible] कान्तीं [illegible] गन्धे
[illegible] ततः [illegible] तत्र [illegible] ॥ ४४ ॥ हि
[illegible] ततः शी
[illegible] स्थितम [illegible]
[illegible]
[illegible] इति ॥ ४६ ॥ ततो [illegible]
[illegible] स्थितः [illegible] स्थितः
ततः [illegible]
[illegible] ॥ ४७ ॥ ततः [illegible] स्थिता श्री [illegible]
स्थिता [illegible] श्री [illegible] वि [illegible]
[illegible] श्री [illegible]
[illegible] स्थिरे [illegible]

राम॰
१२

श्रेणतेवाः [illegible] क्षेणमणिः नहिनिपिणाभविषांनीतिशंकमानात्प्रस्रहनथेति
मोदेवामि गुणाद्रिः [illegible] क्षेणभाः [illegible] हूणविछेतिनथाकरिषामि ८ पणथाः
इतिमोदेवदेन [illegible] ननःनवाः मैथ [illegible] हाम [illegible] नेनोस्तने [illegible] व्रमतेवाम
मार्थस ८ [illegible] माजीयदेवदेनेय [illegible] गानीमत्रिपथलिशदद्रामल
लिवि षावदय [illegible] निकीमिथेम ८ मम्याः [illegible] नेवेकलनानवामतकेन नतो
मथिनमावडा [illegible] मपिमलम श्राधांमथिमया [illegible] दांत निक्रः प्राय्यवेनेइमपर्थः
विडथाः [illegible] ः पवेगनः पोस्तनन ःकनाः कलेन [illegible] मुर्वकायेनि देशिताः
नेनमयफणलि [illegible] हिनापद्दननिषः [illegible] मर्णिथस्यरमिनगुने देनेव
कविनि [illegible] कलनाहके [illegible] दिना [illegible] बाणाथिनाःहवा वेमास
[illegible] महेद्विकतेवितिः नेनवणमकेनणे [illegible] देकि [illegible] हवे मे
के ददीनेदमथेभ [illegible] पीववहाः [illegible] मनोथ [illegible] नाहवने गाहायेम
यदवथ्निनेइनिय [illegible] ममादर्वाद [illegible] निरनहिः ८ भूपणमेनदवानमणेवके
मदायवः वकर्पनोपि [illegible] मनभेम [illegible] हेपवः
नथापवेणमेत्रेवपनहेहम [illegible] नाननानेनथाप्रथमि [illegible] मनेवानो
नमाटेमाव्रपर्वहेतिनवानिथः [illegible] तानेवतःनमिन्दी [illegible] मनदेः [illegible] मामवाः

वि॰
पु॰
टी॰
३९

कुरुस्त्वमीकारः प्रजापतिः ११ येषामेषैव सर्वांत्मस्त्वमयं वाखिलं जगत् सामग्र्याणां
त्रिसोप्रथमा देवनिर्जिताः वयं प्रविश्य त्वां तेन साध्यायपस्तनः तावदांतिस्तथा
कं क्षमा नावनमोहस्त्वयाप्तवम् १२ यावत्यातिशयेणाशेषावनाः स्मम तत्प्रसादेश्च
सनातनस्थपमलां त्र्यष्टुतः तेन सोनाथ सर्वे मां वृषा साध्यायनं कुरु तेन सत्प्रभावादि
नानाः साना प्राप्य यस्य मेवं यत्र प्रार्तिः स्तत्रपीता स्वरूपः तेषां स्माल्लद्या १४
पंचाश्चात्मः एवं सत्प्राय मानस्य प्राप्ते स्मरैर्दैतैः स्वरूपं दृष्टिभगवान्दमाहस्रविश्व
कृत भगवान्निरस्मादित्यादेर्भागवतो योभिजायः तद्व्यक्ते एकएवेश्वरस्त्वलिनस्य का
र्यं सेषवः विदेशकामस्त्वानाहरमस्त्रोत्स्मथनादिमिति १५ तेन सोमवर्तदेवाः कु
विद्यास्यपदेहानीं वृत्तास्महे यत्क्रियतां भवद्भिस्त्वदिदं पानः स्त्रानीयमाहितानेचैः दी
यत्तोसकलौषधिः मक्तानेसरं कृतनानेकमानवाहाकिम् दीयान्त्रोदिमेनिषोदः
नेदैस्तनतनयज्ञम् १७ एवमानामस्तेदेवाः साहाय्योमयस्यनिति मामयवेदर्देषास्त
पामाहाय्यकरोमि स्म तेमथ्यमानेमथ्येना स्मतदस्त्वाय नामितपर्ये सामयवेदयपनि
तवेकम १८ इत्य ... कालो प्रथमो व्याप्ते सिद्धम मथ्यमानेवनत्रासौ यस्य
यतोऽसनम सामान्यं मामानफलं तस्या ... यं वभविष्यथेतिवाच्याः १९ तस्या
नाहन्तिनोयदमसयस्त्रुभविष्यथ नेथक ... करिष्यामि यथाविदयाविद्विषः तथा

राम॰
३९

[illegible] ५८ प
[illegible] सर्वे [illegible]
[illegible]
[illegible] सर्वे [illegible] ६० प
[illegible] ६१
[illegible]
[illegible] ६२ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि० पु० टी० ३५

तोऽस्मि परं पदम् ४९ विशुद्धबोधवन्नित्यमजमक्षयमव्ययम् अव्यक्तमविकारं यत्तद्विष्णोः पर
मं पदम् विशुद्धबोधवत् शुद्धज्ञानं नित्यं ज्ञानं न व्यावर्तते यज्ञ उदित ... अव्यक्तमविकारं विषयस्तु
टहितं अविकारं चेति न तत्परतः पतिनिरस्तमित्यादिना अव्ययमन्यथा ... हि सः परमं पद
मनामासीत्... [illegible] ५० न ... तत्परं ... नमस्ये परमं लि
ङ्गः ... ५१ ... [illegible] ... परं ब्रह्म
... [illegible] ...
... [illegible] ...
... नाहं न ... ५२ ... [illegible]
... परमं पदम् ... [illegible]
... [illegible] ... ५४ ... [illegible]
... [illegible] ... परमं पदम् ... [illegible]
... [illegible] ... ५५ सर्वे
... सर्वभूतात्मा ... [illegible] ... न देवं तु
... [illegible] ... ५६ ... [illegible] ...
... [illegible] ... ५७ ... परमं पदम् ...

राम० ३५

[illegible] निरु[illegible] नैन [illegible] इति [illegible]
[illegible] केवलो [illegible] [illegible]
[illegible] कार्यस्यापि [illegible]
[illegible] प्रकृति [illegible]
[illegible] कार्यमहंकार [illegible] वर्ण [illegible]
[illegible]
[illegible] कार्यकार्य [illegible] कार्य [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] कार्य [illegible]

वि० पु० टी० ३७

[illegible] नमाम्यहं [illegible] लोकसंग्रहः सर्वेषां [illegible] लोकयामयतः प्रभावेन [illegible]
[illegible] श्रुते दिने [illegible]
[illegible] नमाम
[illegible]
[illegible] मर्थ [illegible]
[illegible] मनसा [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ३७ श्री
[illegible] प्रसिद्ध [illegible] नाम् नव [illegible]

रम० ३७

ॐ ४ भवत्यपथक्तमतिर्लब्धिनःप्रथितःप्रभात् [illegible] मतोनतिः श्री [illegible] लोके [illegible]
ते ६८ [illegible] तिबलैर्थाशावकुले नेपदान [illegible] मितः [illegible] मस्यानःमन
पद्मलमतिनद्दपतोभवति १९ लोभः [illegible] भूतानिः श्री [illegible] नित्तिमः प्रियावि
हीनैर्निः मनैर्दैवैश्च कलनोरणाम रतेपुद्दे २२ [illegible]
पितामहेमहाभागैर्कृतायनगुमेण [illegible] नैलेका [illegible] नि [illegible] नैलो
काङ्कैर्तिनाय [illegible] वनिदि [illegible] मिलि [illegible] मेना [illegible] ते
कृताञ्जनपूर्वागमा [illegible] नेतामकामेतवीगमने प्रतिदेवानां [illegible] नितिकानेः २४ य
थावन्काशिनेदेवेर्हृष्ट्वाप्राहनदान्तनाम् पद्मपदे [illegible] नम २५ ॐ
त्रिधिनिताश्वमना नेहेवतमीराम् प्रतापनिवनिविलेमचः [illegible] कल्या
दीनौहेवेलपमहेदेवलनगवनिमनिदाम [illegible] कार्यंभूतदोऽस्मिनयो [illegible]
करणेनकार्यवान पदमत्मासदत्तवर्णञ्च [illegible] तानमहे [illegible] रेवीव
महिमोयथो ॐनरदिगतस्थितेनीरंपरं [illegible] [illegible] भवे
नःपितामहः नष्टावाभिरिष्टाभिः पदापर [illegible] निमहि [illegible] प्रेदि
नापयोनिकामिर्विनितां [illegible] कस्यानर्वंनीयतांपनिम २८ श्री
ब्रह्मोवाच ॐनमामिसर्वसर्वैंद्रामनेनपणतिनम् लोकपामयनपानामप्रकाशमे

वि० पु० टी० ३२

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] राम०
[illegible] ३२
[illegible]
[illegible]

[illegible] इतिनोक्तेते [illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

क्रम १ [illegible] देवनचारि
[illegible] चारि [illegible]
[illegible] २ [illegible]
[illegible]
[illegible] ४ [illegible]
[illegible] ५ [illegible]
[illegible]
यः ६ [illegible] देवः [illegible]
[illegible] ७
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] स्थितः [illegible] कर्द्धः [illegible]
[illegible]
[illegible] परः [illegible]
[illegible]
[illegible] निर्धमन
[illegible]
[illegible] प्रायः
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
कारणमाह [illegible] इति [illegible] अनेन [illegible] [illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
३१

इत्यश्रीभगवान्कामोदकोमोदति [illegible] श्रावाहुतिश्लोके दीपुरोत्तुष्टो जनार्दनः इत्यु
पलक्षिसूर [illegible] सिलाइः १८ श्रीमद्भगवान् श्रीतिः कमलालया सा
लक्ष्मीर्गङ्गा [illegible] देवी [illegible] विमानः [illegible] नश्रीतिस्त
[illegible] नः [illegible] १९ [illegible] लक्ष्मीः [illegible]
[illegible] विनिर्लिप्ती [illegible] २० [illegible]
[illegible] २१ [illegible]
[illegible] श्रीः सर्वलोका [illegible] श्री [illegible]
[illegible] २२ [illegible] सर्व
[illegible] २३ [illegible]
[illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible]
[illegible] २६ [illegible] श्री
[illegible] २७ [illegible]
[illegible]
[illegible] २८ [illegible] सर्व [illegible] श्री

राम॰
३१

[illegible] लिताबाथोमद्विनिमाद्यः ॥ हिमवद्वहितामाभ्यंभेला ॥
[illegible] प्रमदीमदैवैनिद्याम २ [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि० पु० टी० ६

पतिविज [illegible] महादेव [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ११५
[illegible] ५
[illegible]
[illegible]

[illegible] श्लोकाः ७४ इति श्री [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰ प्र॰ टी॰ २६

[illegible] पञ्चघातिस्य [illegible] लाभात्[illegible] प्रोक्तो [illegible]

[illegible] [illegible] निश्च [illegible]

[illegible]

प्रकृते [illegible] कर्तव्य [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] इति [illegible] [illegible]

राम॰ २६

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
२८

ललद्मीः २८ मैथ [illegible] क्रियादं [illegible] विक [illegible] वक [illegible]
[illegible]
[illegible] प्रकृ [illegible]
[illegible]
[illegible] किंत [illegible]
दीका [illegible]
[illegible] दयाति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] एतदो [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] चा

राम॰
२८

श्रानः । [illegible] नधानियैनकल्मषामितिदेवइतिविभुरितिवशेषदर्शिहार्थम्
[illegible] १७ [illegible] द्वीप्तानत्रुणाग्रजावत त्रिपत्रनोनाव [illegible] मिहति
[illegible] गधनप्राप्त १८ कल्पाद्वर्धवयर्मतत्रुपोसार्थगुणान्वितन् [illegible] लिदवार्थ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] धुत्रो गसेमदःमाणदे
[illegible] नैनजः [illegible] [illegible] १६ ष
[illegible]
[illegible] १९ [illegible]
[illegible] २० [illegible]
[illegible] २१ [illegible]
[illegible]
[illegible] २२ [illegible]
[illegible] २३ [illegible]
[illegible] २४ [illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
२१

सर्वत्र स्थानानतान्नः वीतरागा विमत्सराः क्रोधमत्सरिणः तेवै ब्रह्मनस्थित्यं क्रोधमत्सराः क्रो
धेनायांतद्योय ब्राह्मणं स्नानादयो लिङ्गानि [illegible] नाः धाम [illegible] पर्वतानि लोकान्ते येः
स्नानं येषां ब्राह्मणो निरुपे देवमहात्मान [illegible] मत्सराः क्रोधमूल
तेषु वैनिवेदेषु लोकस्थो महात्मन् [illegible] क्रोधं [illegible] लोकाः दहनदमः ८
तस्य क्रोधात्मकस्य [illegible] बालानां मालाभिः दीपितेन [illegible] सर्वे लोका मतिविलप्ते
तस्य ब्रह्मणः क्रोधस्य रुद्रस्य नाना बालानां मालाभिः रामि तो दीपितेन विलोकादीपिते लो
कास्ममृदित्वस्वयः ९ रुद्र [illegible] कलस्य लालाटं [illegible] र्घ [illegible] दीपिताम् [illegible]
मध्यात्कार्कि तमसः ५ सुर्धनारी [illegible] प्रवेशो नैतदर्द [illegible] विभज्यात्मानमित्यु
क्त्वा ब्रह्मा [illegible] अर्धनारी [illegible] क्रोधजः [illegible]
रूपा [illegible] विभज्य पृथक् [illegible] ११ तथा [illegible]
[illegible] १२ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] क्रोधं [illegible]
देहा [illegible] निष्क्रान्तः [illegible]

राम॰
२१

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] २ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति २ [illegible]
[illegible] २ [illegible]
[illegible]
[illegible] ७ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ८ [illegible]

वि॰
प्र॰
टी॰
२९

[illegible]
[illegible] १४ [illegible]
[illegible] ७ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १९ [illegible]
[illegible]
[illegible] १२ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ इति श्री [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

शम॰
२९

श्रहस्पहस्मनधाणाणधनानोगुलिमन्नम रूपकारकारेणुमाक्रियमाणात्रस्यादिरम् कुह
[illegible]
[illegible] १८ [illegible] [illegible] त्तनः [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰ पु॰ टी॰ २५

षाः सवीनकाः नवकुपिफलेषु पंचसनि ब्रीह्यश्चेतिसार्धहायनाम् यवाः लवणाल्पः [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] राम॰ २५

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ३ तकर्मनाम वा
[illegible] कर्मनामनत्क
[illegible] २० श्रीह[illegible]

वि॰ पु॰ टी॰ २५

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] कोयो

[illegible] मेघ

[illegible] ग्राभूत [illegible]

[illegible] ॥ ४

[illegible] क्रम [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] स्यत

[illegible] तमसा

[illegible] परमात्म [illegible]

[illegible] दिनेति ९

राम॰ २५

मक्कारेतामैत्रेयाणां वधनार्नेह्यापयोदि॰ पादिस्सनैः पाकमु॰ [illegible] विकाशमनि
ये॰थ॰ ७ यतैतयाधिमादेवाबह्य [illegible] वैप्रताः ध्रु॰ध्याय [illegible]
नवः यत्नतिष्ठादन [illegible] श्रापयाप्ति [illegible] मैत्तहेमेः
यत्नकेत्री श्रमास्तपर्यंति [illegible] श्राति [illegible] ह्यहि
हेरे रवैनत [illegible] यमाः श्रैवे [illegible] ८ निश्चाथेने [illegible] मैवैनसते
दि॰ मुद्दाववातोपतैः नद्भिः [illegible] अहुष्य खिकारी [illegible] मैत्राये ते
इति [illegible] विश्वरु [illegible] दिविर्विमिने [illegible]
[illegible] २ [illegible]
मानुषाः [illegible] यथाभिक विनेस्थाने [illegible] ब्रह्मो॰ [illegible]
नानुय [illegible] वर्मादि निघपाभिक विनेस्याने [illegible] कादि ८ ब्रमा॰ [illegible]
ह्याः वानवं [illegible] नदेवंवानवुर्णद्ववः
[illegible] ७ यथोक्तकाम
तिरताः सर्वकायविवर्जिताः [illegible] सर्वान्नुकानतिर्मलाः [illegible]
वस्याफलमाह [illegible] सर्वेवाय
मिः [illegible]

[illegible]

यात्रा [illegible] पिञ्चा [illegible] धर्मैसा: ८
[illegible] नेति [illegible] नर्म
[illegible] ८९ [illegible]
नानावैनि निर्गतं च [illegible] नाना [illegible]
[illegible] फल [illegible] विभाग [illegible] विभाग [illegible]
[illegible] विभाग [illegible] जीवेनेदं कार्य [illegible]
[illegible] ९१ नामरूपं [illegible]
[illegible] नाम [illegible]
[illegible] ९२ [illegible] य
[illegible] किं [illegible] नामानि [illegible]
[illegible] कार्य [illegible] ९३ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ९४ [illegible]

कि॰ पु॰ टी॰ १२

याताव्योमोकल्पाभेभगवानाघ्रा [illegible] सर्वं भूतानि [illegible] सर्वं [illegible]
[illegible] प्रजाः [illegible] भगवा
[illegible] २ [illegible] कल्पा [illegible]
[illegible] स्थित [illegible]
[illegible]
[illegible] ३ [illegible]
[illegible]
[illegible] ४ [illegible]
[illegible]
[illegible] ५ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ६ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ७ [illegible] कल्पादि

राम॰ १२

त्कोऽयं मन्वन्तरं संख्यातः सप्तर्षयः सप्तर्षयो द्विज समस्तं हि ब्रह्मणो ह्यानि नित्यानि मन्वन्तराणि देवमानुषाणां गणयति त्रिंशद्दिति कालं [illegible] नित्यानि लक्ष्यानि २० त्रिंशत्कोटिस्तु सम्पूर्णाः
कालेऽयमधिकं विना सप्तर्षयः सप्तर्षयोऽर्धं त्रुट्यधिकेन कालेन विना मनुः
नन्तरस्य २१ चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ब्राह्ममहः स्मृतम् ब्राह्मो नैमित्तिको नाम तस्यान्ते
प्रतिसंचरः ब्राह्मो नैमित्तिको नाम निमित्तनिमित्तं प्रतिसंचरः प्रलयः २२ तदा हि दह्य
ते सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् जनं प्रयान्ति तापार्ता महर्लोकनिवासिनः भूर्भुवादिकमि
त्यादि: संधिः २३ एकार्णवे तु त्रैलोक्ये ब्रह्मा नारायणात्मकः भोगिशय्यागतः शेते
त्रैलोक्यग्रासबृंहितः प्रातस्त्रैलोक्यग्रासनमग्नी वृद्धिः बृंहितः त्रैलोक्यग्रासेनि पुष्पितः पु
ष्टः सन्तर्पितः २४ जनस्थैर्योगिभिर्देवश्चिन्त्यमानोऽब्जसम्भवः तत्प्रमाणां
हि तां रात्रिं तदन्ते सृजते पुनः जनस्थैश्चिन्त्यमानोऽब्जसम्भवः तत्प्रमाणां
तत्समानां रात्रिं परिमितां तदन्ते रात्र्यन्ते सृजते २५ एवं तु ब्रह्मणो वर्षमेवं वर्षशतं च
यत् शतं हि तस्य वर्षाणां परमायुर्महात्मनः एवं भूतैरहोरात्रैः [illegible] हि कल्प्यते
वर्षं २६ एकमस्य व्यतीतं तु परार्धं ब्रह्मणोऽनघ तस्यान्तेऽभून्महाकल्पः पाद्म इत्यभिविश्रु
तः महाकल्प इति सर्गो नरकल्प एव पुष्कररूपा रूपाब्जाद्युत्पत्तिः महान् महाकल्प इत्यु
च्यते द्वितीयस्य परार्धस्य वर्तमानस्य वै द्विज वाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकीर्तितः
२८॥ इति श्रीविष्णुपुराणे टीकायां प्रथमांशे तृतीयोऽध्यायः॥ मैत्रेयः॥ ब्रह्मा नारा

वि. पु. टी. २१

[illegible]

राम. २१

[illegible] ततः [illegible] [illegible] [illegible] पनो [illegible] हिन [illegible] [illegible] किंके [illegible]
न [illegible] श्रीतिं [illegible] [illegible] [illegible] तेलिश्क [illegible] १ [illegible] मानु
[illegible] भूमि [illegible] [illegible] १ [illegible] का मा [illegible] [illegible] वि
[illegible] प्रकाश [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तोऽहीति [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कार्य [illegible] [illegible] पि
[illegible] ११ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] राजानः
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] रूप [illegible] [illegible]
[illegible] तिति १२ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] निः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] १३ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १४ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १५ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

न च स्वः [illegible] निकै. [illegible] स्वानीमानिकलाममोयच [illegible] एव सर्गा
माह [illegible] इति [illegible] विहन [illegible] सर्गः [illegible] वि
[illegible] विपर्ययाशक्ति [illegible] तुष्ट्यात्मकः सि
[illegible] इति विपर्ययः [illegible] तुष्टिसिद्ध्यात्मकः [illegible]
[illegible] विपर्यये [illegible] विपर्ययः [illegible] वि
विपर्ययाशक्तिमावे [illegible] मात्रा [illegible] तुष्टिनां [illegible] सि
द्धि [illegible] तुष्टिसिद्धीनां [illegible]
कार्यः ४८ [illegible] प्राकृतः [illegible] प्राकृतो वैकृतश्च [illegible] कौमारो
[illegible] वैकृतो [illegible] सर्गः [illegible] प्राकृताः [illegible] देवर्षि
सर्गमाह प्राकृत इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
वेदि [illegible] प्राकृतो [illegible]
[illegible] ४९ [illegible]

वि॰
प्र॰
टी॰
१८

साधका कर्मकानादिकाविनाह [illegible] भूयोभूयश्चकाविताः १२ इत्यनेकाधिनी
हर्ता॰ [illegible] प्रथमो [illegible] द्विती [illegible] महः स
देवे [illegible] वदेवनाम [illegible]
[illegible] भोति [illegible]
[illegible] एवम [illegible] सर्वा
[illegible] कथितार्थः तांनेव किंचि [illegible]
[illegible]
[illegible] इत्यर्थः १७ [illegible]
[illegible]
[illegible] १८ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इत्यर्थः १९ [illegible]
[illegible]
इत्यर्थः २१ [illegible]

मम॰
१८

गुणेन च लक्षणं सम्यक् ज्ञात्वा [illegible] प्रकाशितः कृपया [illegible]
[illegible] इति ॥ ९ ॥ तस्मात् [illegible]
[illegible] विकारो [illegible] वर्तते [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] न
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ १८ ॥ तथा
[illegible] भवतीति [illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible]
[illegible] भवतीति ॥ १९ ॥ [illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible] ॥ २० ॥ प्रकाशः [illegible]

वि॰
प्र॰
टी॰
१८

[illegible] यद्यपि [illegible] निजपादादिविश्रुतं [illegible] काले
[illegible]
[illegible] ज्ञानं [illegible]
[illegible] कालेन [illegible] कालाख्यो
[illegible] पतदा [illegible]
[illegible] अघनाशनादि [illegible]
[illegible] एवं [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

राम॰
१८

कस्तेना स्तिनः स्तनः तिर्यक्तोनाक्ष [illegible] वनैनेनिहं लिब देश स्व [illegible]
रहेवरणाग्रन्थ हृहनैहनिलीवनेवस्य ८ पष्टरगतेदि स्या [illegible] ३
स्येकृहि एतेश्वैवनैलानैलानमानिः ह स्यनृतहृतिश्वा [illegible] नादि [illegible] ह्या
नमः श्रामालमाधिवाः श्चेरिन्नेनृपधा [illegible] स्तव्यः हणात्सानि [illegible] नृत्तास्पा
नाश्चिपामेपवाभिन्नानेनविलाते [illegible] निवदि [illegible] णाफ्नोनि [illegible] तानिनि ३
स्यणग्राहिणास्तन्मार्गवृत्तिनः मद्याभन्यामस्यान्माणि [illegible] मन्नानेवि
पृथ्रवृतानेसमस्यज्ञानाभिमानिनः ५ श्रहंकृत्वाश्रहंयमाग्रहणाविंफन्ना [illegible] र्धनःश्रर्क
गानेसर्वेमाहृतानाश्रयमयापूरन्न श्रहंकृतः साहंकारमेनक्रनेन [illegible] मांने [illegible] कारमेव
मनसिवोधोधेमाने सुवाविंफ्रदणनकः कृतः हलालानेन पकाणः प्रकृतं लातुहेशांने
सृकनासपरस्पारसमोन्याभिनाम्यस्वभावानभिला सूपविंफनिरथाः मोलोकाः एका
दृशोद्विणवृषाः सहत्वद्विवंधरशक्तिरुद्विषा समस्तपाथानुबद्धेर्नियपर्यकानपिसिद्धीनाम
श्राप्यानिकाश्रनेहः प्रकृत्यपादानकालभागतोः नासविषयोपरमारणवनवनषष्ठवो
भिमानः कृष्णः शाहेभ्यपनेदः [illegible] विमानः [illegible] स्मामिः [illegible] नंन सिद्धयो हो सिद्धेः [illegible] ष्टा
निविधः श्रगमर्थः [illegible] स्वयमणप्रहत्पाभ हृधिवलादिक्तूराहैकत्वात्मात्मार्थेग्रहणाप्रा
किरनात्हीनांनवानां [illegible] दीनां [illegible] ष्ठानैकत्वात्समस्तपाथानुबद्धेर्थः नदेवम्‌ष्टविधा

पावेनलेणलापतो [illegible] मृ [illegible] यामि [illegible] नागहेतामि निविधाः [illegible] या इति श्रीरि [illegible] मि
नानाशोका [illegible] नन्तनि [illegible] मातृ [illegible] कार्मादि ॥ [illegible] प्रानुस्मि [illegible] आय
नोप्रति बोधनात् वह्नि [illegible] प्रकाशः [illegible] नानात्मान [illegible] मनः [illegible] मनित्य [illegible] यामु [illegible]
यामसांप्रय [illegible] नन [illegible] स्थाव [illegible] माहपं [illegible] निसापेन [illegible] यापनः
[illegible] मकः स्थाव [illegible] थानुस्थितः [illegible] नानाकी [illegible] णनाम
गइतिपंच [illegible] पोवन्य [illegible] नानः [illegible] प्रप
[illegible] नोपनान्कोर [illegible] मर्णामृत्यु वह्निः पाला [illegible] निर्पयंनः [illegible] प्रकाशे
[illegible] मत्युः [illegible] ना मृत् [illegible] भावः ॥ [illegible] मर्णक [illegible]
[illegible] पकं [illegible] प्रनः [illegible] णंनतीति [illegible]
[illegible] स्थावरा [illegible] पूर्व [illegible] मर्णा [illegible]
[illegible] कानि [illegible] मुक्तं [illegible]
स्थान [illegible] भालिक [illegible] भिनाश्च [illegible] तेषः [illegible] मन
[illegible] किंचि [illegible] निर्वक्त [illegible] नानाइ [illegible]
[illegible] निश्च [illegible] प्रत्यन [illegible]
[illegible] ॥ ७ ॥ नमामि [illegible] पनः [illegible] निर्व [illegible] [illegible]

केवलेवेष्टमात्रेकरोति इतोनमोह [illegible] विषय [illegible] ति तथा
हैामात्रस्मा [illegible] किंचिद्विमकिंचि [illegible] मानेम [illegible]
सितिकिंचित्किंचित्रतादवे [illegible] हैंतेष्वले [illegible]
कृस्मात्र [illegible] मनोमार [illegible] [illegible] रस्ता
वस्मार्थं वर्धहंदवांवकमवेदया [illegible] हेयेवेनवा [illegible] नी
करोति ममभार्यामेनाधितासधिनीतिखपदमार्थं [illegible]
निष्पादितं पंचविषयधात्वेतोर्नेनद्दः दुःखेज्ञोभवति प्रथमवोधमिनित्रं [illegible]
र्थरहितमविशाददवर्वस्तीय २ अथ मोहलक्षणं [illegible] लक्ष्यामि [illegible] संदेह
मिमानतानेममपरभार्यापुत्रदेशादि वधेवा [illegible] हमिनिर्व [illegible]
धपतति भ्रमंतमोहनधूर्तनिर्भवति तमोहस्वरूपं [illegible] लक्ष्याति [illegible] स्वरूपंवर्ण
४ युणहतावस्थार्थ [illegible] रासोहक्षामिभवति भ्रमनंदरत्यादिमायोभवति पुत्रदे [illegible]
मनोच स्वदे [illegible] यद्वितातीयादिम [illegible] परमेदहतिमद्यति भ्रमंतेनाया
[illegible] विहरपद्म [illegible] हरिश्च [illegible] मानस्वरूपं [illegible] लोहेकपोहमिता [illegible] मान
ग्रतोभवति [illegible] हाविधा जातिस्वभाव तानेनकेवलेद्दभिमान
मा [illegible] परमार्थं रहितस्व [illegible] स्थाम [illegible] मोहाविधासरूपंपवमामितिपंचपर्वका

वि॰
चू॰
टी॰
१९

ममाकलनवत्ः २ एवमाह [illegible] मेवगुणं [illegible] मोहेन॰ सुखात्म
सर्वदेवात्मेदेवाहीनत्रितात्मभुः १ [illegible] धारि [illegible] गुरु
त्रिरत्वेक॰ सर्वः [illegible] [illegible] ग
देहवान्नममप्रतिमा [illegible] [illegible] सम
२ [illegible] निरूपः ४ [illegible] [illegible] वर्वै
[illegible] भूतामसन्ताल्मनः [illegible]
देहनावलात्ममात्माभिमानः [illegible] [illegible] साम
[illegible] निपदेवकोपः [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
दिदेः [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] नात्मानिक
[illegible] [illegible] [illegible] नात्मानाति

राम॰
१९

सर्वैसर्वैर्मल [illegible] र्थं पृथ्वीमुदर पर्वैरुन्नाफं [illegible]
नोक्ष [illegible] लोकनेयम ८० [illegible] विदृश [illegible]
[illegible] लोकनमिक्षादुः [illegible]
[illegible] ८१ [illegible] काविणी भवन्ते
[illegible] ८२ [illegible] परमात्मा [illegible] धरः [illegible]
[illegible] ८४ [illegible] विगत
[illegible]
[illegible] ८६ [illegible]
[illegible] ८७ [illegible]
[illegible]
[illegible] ८८ [illegible]
[illegible] ८९ [illegible]
[illegible] ९० ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]

वि॰
प्र॰
टी॰
५

[illegible]त्मनेनगव्यामिश्रमर्पदीमेहिता[illegible]विश्वविभोभनलम. किंनयालाप[illegible]र्यदंतर २९
[illegible]नविदंतनवेवकृत[illegible]आमे[illegible]र्याभीम[illegible]नेनवा[illegible]नाम
[illegible]माथे[illegible] [illegible] [illegible]नवेवमहिमा[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]प्रतीन[illegible]नात्पनमार्यमा[illegible] [illegible]इति [illegible] कयेन
[illegible] [illegible]मिनाहु[illegible]तदे[illegible]मार्यप्रभावे[illegible] [illegible]व्याम[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]तज्ञान[illegible] [illegible]पत्ति[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]रुं[illegible]दिति [illegible]न[illegible] [illegible]ने[illegible]
[illegible] [illegible]तानमयमेवरूपं [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]र्णः [illegible] [illegible] प्रन
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]किं
[illegible] [illegible] [illegible]तानमयमेवस्याहु[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]नेनरा[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] राम॰
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १४
दि ५॰ [illegible] [illegible] [illegible]मयाम[illegible]

प्रावृषा कालो विलसे[illegible]थि: ऐनेष्ठदर्गे स्रुवातोसिदेवसमानना[illegible]मवस्सीद
स्फकेरोलिचमा[illegible]रोधनः नि स्कव[illegible]ईस्ठ्लेषमवाद्दृ ष्ठलेकारकलान्मा
मन्नवपवधीरे[illegible]नेलनोद्र[illegible]ष्ठेद्वाजः पूर्वभागोत्रिष्टालयाः प्रावेशः
परिकीर्तितः इतिहवनाम प्रांध्वंसः कालोत्पभागोयस्मेशातिस्तवस्मादवादी
विमेवधोस्यलेषोस्तच्चा[illegible]पदरंदतिरूपनात एंलेस्मानोयमः इष्टष्टोनोपमेनोश्र
वृत्तोय समनानलानिस्पमतें ॥ ११ ॥ पादक्रमाक्रांतभुवंनमादिरिस्थितिनिमेवाद्दवित्ति
मतें विद्यस्यविय: परमेष्ठसेनिप्रीश्नाधोकिबृत्तावस्मा नइपपादयंति पादक्रमे
ति पादक्रमेण [illegible]निदेपेणाक्रांतावः येवनया विधंतोप्रादिस्थितिं वनिद्यो वनकेप
लकेच वियइमलपः स्वनस्वप रमेष्ठरोमिनायस्य नमेवामिनाप्याने प्रामनेइतिना
घः हेम्नदारविद्वमर्तेयार[illegible]लयापदक्रमेणाक्रांतमनेनमस्मानमेवविद्वस्मादिस्थिति
का[illegible]प्रमेष्ठरोनाथस्वामीतिवियः अतः श्रुसौदेमल्यपः पदक्रमाक्रांतमनेनभादि
[illegible]तिनमेवेतिपार्थः ॥ ५ ॥ श्रुणविम्ललमणेयमन[illegible]मेरुलैवाथलिमावहसे विता
[illegible]: पद्मवनेविलत्रसरोजिनीपत्रमिवेपंकजव किंवानवदृश्[illegible]समेन
[illegible]मेरुलपंकजमिवसरोजमिवविभाजलीप्रवीपनेकथं[illegible]प्र
विधावि हरतोलग्नंसरोजपत्रमिव ॥ ७ ॥ यावात्पथिमोनलग्नस[illegible] ॥ उघानेव

मोनहृतेदाणश्चोन्नतःहि॰ धीतेइनेदाणमिनिपादेनिर्विशंकोसादेदाणमित्यर्थः [illegible]
जयेयत्र णणपरमेशकेशवत्रमोणवाशुं [illegible] मसिचक्रं [illegible] इति [illegible]
नीश्च [illegible] मेवनाम्न [illegible] इत्यादि [illegible] श्लो [illegible]
[illegible] मानीमेनमेवहेतवे [illegible] निकेनाव [illegible] पदेन [illegible]
[illegible] पाणिनरेवणमम् [illegible] पादेषु [illegible]
[illegible] इत्यादि [illegible] मेव [illegible]
[illegible] इति पादे [illegible] निर्गतानाम
[illegible] चतुः [illegible] पादेन
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible]
[illegible] प्रकाश [illegible]
[illegible] संदर्भ [illegible] संदर्भ
[illegible] धवनमाणात् [illegible] सामंवरधीरमादः

[illegible] ॥ २८ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ २९ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३० ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३१ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
१३

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

राम॰
१३

[illegible] मन्मात्कर्मादिकांन [illegible] वृश्चाश्रितः [illegible]
कन्मांन [illegible] तथा [illegible]
[illegible]
[illegible] विशेषान् [illegible] ८ [illegible]
[illegible]
[illegible] ९ [illegible]
[illegible] १० [illegible]
[illegible] ११ [illegible]
[illegible]
[illegible] १२ [illegible]
[illegible]
[illegible] १३ [illegible]
[illegible]
[illegible] १४ [illegible]
[illegible]
[illegible] १५ [illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
२२

पूर्वमतिनः ... [illegible] ... तामविनिमदृते [illegible] ॥ ५१ ॥ एक
विंशकं [illegible] ... रामगमनकालात् एकविंशति
वर्षं [illegible] ... तेनाम ॥ ५५ ॥ उत्सन्नान् तानिभूताः
[illegible] ... प्रजापतिः [illegible] कालं पूर्वकालभूता
[illegible] ... [illegible] तस्मात्कान्त्यकृ
[illegible] ॥ ५६ ॥ ततः पुनः [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... ॥ ५७ ॥ न तु किंचन [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... न तु किंचन [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible] ॥ ५८ ॥ उ
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... पुनः पुनः [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]

राम॰
२२

[illegible] कर्मैव [illegible] सैद्धि [illegible]
[illegible] ४९ [illegible] यातः [illegible]
[illegible] मात्र [illegible]
[illegible] ५० [illegible]
[illegible] ५१ [illegible]
[illegible] निय [illegible]
[illegible] ५२ [illegible]
[illegible]
[illegible] ५३ [illegible]
[illegible]
[illegible] ५४ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
११

नीलकंठ्यमंथक्षेश्च शैलेनमहसेवंस्नावयप्रमिवैर्ध्मइहैश्च वहुमाकिनिविस्नाम १७ हत्वे
त्रैलाक्यापरंवकलिश्च निवनुगम श्रोकानेनलह्मनहमाणोदिनमेमुके १८ नहाणो
दिवमेव्रलमनवक्षुनर्दश भवेतिवशिमाणिकेनेपाकानकलनेहाणु सलेनरमानेव
कमाहस्वल्मण्इति दलचिथःस्तलकोमकलस्तनबोनपाः एककालेनिहन्यनेसं
ह्विणेचपर्वव तत्मलपवनटणएककालेहिमसंदेने शुभिकाविप्रःक्षिपनेरं हेमेने
निमिषकालःक्षिपतेइत्यर्थः १९ चतुष्कानांसंख्येनामापिहोकवममभिः सहेनरम
नोःकालस्याविनोवममसः दिवचसैर्चतायुक्तमणनेनाणुछिकःपा दिशाकाःपंच
सहस्त्रमासाल्पादिनादकम चतर्थमाशहलेदायवाचपिकलाकथा काष्ठाःसह
शतावनिमेषोलदननरम देवेमेकानिमेषस्यसमझेप्रागइहाने मानमुवाहस्तलहाः
लिस्थाहादशानत्पारम सहस्रमछाविंप्रानःयुताबाहुचनःपानी ननुविंछेनहोगवेयु
नामामाश्रुपदणा नाह्योहमशानाप्यःकालश्रुनटनेनरम पुनर्निश्रीकाकस्त्र
निमेषाटपसांछिकाइति चतुर्युगसहस्रप्रमाणमस्त्रह्मणोदिनमस्यचतुर्दशधाविभा
गेपकिअगमेकमनिश्चतर्युगानिभवंति अतपिछानेचतुर्युगतारणानुतर्दशांशो
मुन्वायाःपत्ति ९निमन्वंतरस्येकमतेगिकाइत्यर्थः तारादीनांसममर्हेपहाणाइति
पूर्वाकालमांसत्वेनाधिकापिमात्र सुषोपानसहस्राणिदिव्यमासोदयपाद नाम हेप
चापनथाम्नानिमहस्राणिएकादि तमेवमन्वंतरकालेनाणगदिश्चप्राणिनिविषा

रास॰
११

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] सर्गः २
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] विसर्गः ६ [illegible]
[illegible] काष्ठा
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रकारः ८ [illegible]

इकारे [illegible] एतद् [illegible]
[illegible] लोके [illegible] सर्गः १ [illegible]
[illegible] स्वभाव [illegible] मन्ति [illegible]
[illegible] लोके हि सर्व [illegible]
[illegible] प्रति [illegible] स्वभाव [illegible]
[illegible] यद् [illegible]
[illegible]
[illegible] स्वभाव [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

विष्णोर्विस्मयान्मनसैव [illegible] ९९ एति
[illegible] स्थाने [illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ९० [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ९८ [illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] ९९ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणे टीकायां पंचमोंऽशे [illegible]
[illegible] अध्यायः ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]

[illegible] ॥ १ ॥ [illegible] नवीनं [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ९ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ९१ ॥ [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ९२ ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ९४ ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ९५ ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

वि॰ पु॰ १॰

नीक्षिपाम्यहं देवादेवकाविकादेषा ७९ एकादशं [illegible] स्थावरे [illegible] नैकान्तिकाः [illegible] नक्र
[illegible] निकानिम्ना [illegible] मत्र [illegible] ७० [illegible]
[illegible] कमेव [illegible] ७८ [illegible]
[illegible] ७१ [illegible]
[illegible] ७० [illegible]
[illegible] मन [illegible]
[illegible] ७५ [illegible]
[illegible] ७३ [illegible]
[illegible] ७४ [illegible]
[illegible] ७५ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ७७ [illegible]
[illegible] अम॰ ६
[illegible]
[illegible]

णानिमित्तविकइति २४ [illegible] तेजसाद्वैकारिकात्तिदाहृतम् वैकारिकस्तैजसश्च
तामसश्चेत्यहं [illegible] तिरेकेण यथाभवत्तेजसाद्वैकारिकात्तथाहतं तथामाति
कायिकि [illegible] पत्राम [illegible] तेनमनसंतान्ताहृतस्पर्शः वैकारिकः सात्विक तेजसा
तामसो [illegible] विनयमेवधाताज्ञतम् २५ त्रिविधोयमहंकारोमहत्तत्त्वाद
[illegible] भूतेन्द्रियाणां हेतुस्त्रिगुणात्मामहात्मने सर्वभूतानामिंद्रियाणां च हेतः दे
[illegible] २६ यथाप्रधानेन महात्मना [illegible] भूतादिर्मनतिक्रवी
[illegible] तस्मात्ततः तामसाहंकारकार्यमुपंदयति भूतादिरिति विकुर्वाणः त
[illegible] सर्वः [illegible] कास्मात्ततस्य [illegible] भूतादिः
[illegible] २८ प्रकाशकस्य [illegible] स्पर्शमात्रं [illegible]
[illegible] २९ आकाशं [illegible] स्पर्शमात्रं [illegible] विकुर्वाणो
[illegible] ३० [illegible] रूपमात्रं [illegible] रूप
[illegible] ३१ ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं [illegible]
[illegible] ३२ रसमात्राणि [illegible] रूपमात्रं [illegible]
[illegible] ३३ [illegible] तस्मिन् [illegible]
[illegible] ३४ तन्मात्राणि विशेषाणि [illegible] तन्मात्रा
[illegible] विशेषिणः ३५ भूततन्मात्रसर्गोयमहंकारात्तामसात्तेजसा

नाथेनेत्युपकर्तृत्वानन्तत्वं फलकृत्वाद्यभिधान ॥ सर्वदोषवर्जितः [illegible] पुरुषो
ऽयः सर्वकालविकारापायात् प्रधानादिभ्यः स्थितः नत्वप्राप्त[illegible]नूना[illegible]
[illegible] यत् पुरुषः प्रधानकार्यत्वाभावात् [illegible] सर्वगः प्राह ॥ [illegible] नित्यमुक्तः [illegible]
[illegible] विकाराणां [illegible] नाथः सुपर्णादि [illegible] प्रधानादिभ्यः स्थितः [illegible]
[illegible] विविस्मृतेरर्थः [illegible] [illegible] कारणानामुक्तं [illegible]
[illegible] विकारभूतैर्दर्शितैः [illegible]
[illegible] महाप्रलये [illegible]
[illegible] तस्माद्दैवानामुपदेशान्[illegible] [illegible] निकंदने [illegible]
[illegible] विकुर्वाण [illegible] प्रभृतिभिरादि [illegible] कार्य [illegible]
[illegible] तस्मात् कुतः [illegible]
[illegible] विज्ञानलेन [illegible] प्रधानलक्षणं [illegible]
[illegible] सर्वप्राणिनामविद्याप्रभावेन प्रधानपुरुषदेवानां [illegible]
[illegible] निमित्तमात्रं [illegible] विं
[illegible] [illegible] कार्यकारणभाव
[illegible] सविशेषाणि [illegible] कार्यकारणभावः [illegible]
भिमाह प्रधानतत्त्वमित्यादिना [illegible] कर्मस्वरूपं [illegible] एतदेवविह रामः ९

तत्समाह । प्रयत्न[illegible]पपत्तिं प्रमाणमाह इति । प्रवृत्तिरूपाः इति ततः कारणान्देतेषां स्थि
तीनां तेषां [illegible] प्रवाह [illegible] विरताः २८ गुणसाम्ये ततस्तस्मिन्सर्वकार्यास्तित्वस्थि
ते कालस्वरूपं [illegible] प्रवर्तते ततः कारणत्वमस्मिन्प्रलये गुणसाम्ये प्रधाने पु
रुषे च रूपविपुरुषतत्काल [illegible] स्थितेषु [illegible] तयोः स्थितं तत्कालस्वरूपं प्रवर्तते
[illegible] निर्विकल्प [illegible] सर्वः नाशोत [illegible] स्वरूपादिगतस्य फलस्य [illegible] स्थूलः
कालो [illegible] तदुक्तं प्रयत्न [illegible] प्रकृतिपुरुषवियोगपारकोविदैः [illegible] भूतः
कालो [illegible] तत्र [illegible] विरोधो [illegible] २९ तत [illegible]
[illegible] सर्वगतः सर्वेश्वरः सर्वात्मा परमेश्वरः [illegible] स्वरूपं [illegible]
[illegible] प्रकृतिपुरुषसंज्ञ [illegible] कालमाहुर्मनीषिभिः ततः सर्गकाले [illegible] परमेश्वरो [illegible]
[illegible] प्रधानं पुरुषं च प्रविश्य क्षोभयामास [illegible] भूतः [illegible]
[illegible] कालविशेषेण [illegible] सर्गः ३० [illegible]
[illegible] कालेन यथा [illegible]
[illegible] निमित्तभूतान् [illegible] काले [illegible]
[illegible] प्रधानपुरुषौ [illegible] कालं [illegible]
र्गः ३१ [illegible]
रः प्रविश्य क्षोभयामास [illegible] इति [illegible] क्षोभ

वि॰ नमोनभ्रश्चिनाम्नीनमोन्योनिरभूर्नेवान्यन ओत्राहित्तन्त्रान्नपत्नभ्यकेकेंप्राग
प्र॰ निकेंवृत्तगतमोन्तन्नाम्नीन नदानाहोनन्नाहित्राम्नीन्त [illegible] ः
टी॰ प्रत्मेगानार्नेन्योजि॰नवान्नर्किनि॰भक्रुन्हायभावाज्ञुकेन [illegible] न्कन्ना
६ [illegible] न्यानन्नेनन्वाना निकेंवत्नवपुत्नांस्त्रु [illegible] ऋतिः
नानकानीनेनवदानीनवान्नीदिनिश्रुनेः २२ विश्वे [illegible] नेरूपेप्रथ
[illegible] विम्वनीवनेनेनधनेविश्रुकेरूपे [illegible] कालखव
[illegible] निवर्तनिवर्त्तिः म्वनोविरूप [illegible] निरुद्ध
[illegible] नेनेहिन्नन्नने [illegible] गैनेनरुमाई [illegible] नरत्नविने [illegible] नेरूप
[illegible] नेत्वकानेरंयो निनेदिशुनेवन्नतपकाने पन्नवण ॥ नेप्रकेनिरनदनपावृत्त
[illegible] ननधानिरुनेः दिनांगत्रनधनाभावप्रनेगनदेनन्कान्न [illegible] लप्रपांन॰म २४
[illegible] नेषुञ्चकपनीनद्रत्नपेवपन नमन्यानरुननंनोपभव्यदेशनिरूप [illegible]
[illegible] निपुरुषवे॰विंगेनन्देशनिर्नववसमान्येयोपपादयनि पर्मीन
[illegible] पुन्नप्रन्नमान्त्र्द्र पर्मीनपुन्नवेपय न्यानन्यानन्नोभारिश्यंननीनेविश्व पत्र॰
मत्मीनस्मान्हि [illegible] पूकनीरे॰ वरणग्याकननांगमहापत्नयउच्यते पतश्चप्रकृतिप ६
कृपयोरवियोगेनवर्तनेइतिभावः २५ प्रनादिर्यगनान्कानोनानोय्यदिनविपते
प्रवित्तिनान्नन्नन्नेनेषवंशिश्रितंननयमाः कालधु प्रवनयेस्तीनिवनेनस्मानादिनिप

यत्नत्रिउक्तोबालकमोनवबेष्ठापवैहिलोकवर्त्मवलीलाकेवलमिति ॥ १८ ॥ मूलप्रकृतेःकार
णत्वान्मूलप्रधानमविकृतिर्मे: प्रोक्तौप्रकृतिः स्यान्नित्यंसदसदात्मकम् श्रुतेसालीन
हेवरूपवत्तद्वैस्तुपंचविंशिकास्त्वर्थेप्रधानेप्रपंचयति पंचभिः प्रख्यातोकेनटधिमन
मेःकारणाप्रकृतिश्रोच्यते नित्यंसदेवरूपंदृष्टाहिकीनमित्यर्थः सदसदात्मकंका
र्यकारणाशक्तियत्नमित्यर्थः ॥ १९ ॥ सुदर्शनानन्ददाधारममेयमनंतफलम् पाहूस
र्वविदीनेनरूपादिमित्यसंहतम् सुदर्शमविनाभिपादानेवनहेनाःएसाधा३एन
नाश्रयं दृष्टादिहीनमित्यर्थः सदसदात्मककार्यकारणाशूलकारणमान नात्मा
धर्ममितिविकल्पेश्रमत्पाहेतौननविमर्किलोपावार्षांसुमेयमिपनासनंधर्वेनिरू
नम् ॥ २० ॥ त्रिगुणाविवेकपोलिसनादिप्रभवाप्ययम् हेनाग्रेसर्वेभिर्वासीहामेवेष
लपादन गुणत्रयमोस्मरूपं ग्रनादिवन्मसत्वांप्रभावाप्ययं प्रभवेतीतिप्रभावःका
र्याणिप्रविपंतिलीयंतेस्मिन्नित्यप्ययः कार्याणांलयस्थाने श्रुतेरस्यहेतोः सर्वप्रतीन
प्रलयानेतरंसर्वमेवकार्यजातंतेनव्याप्तमनेननिहितमासीदित्यर्थः नमश्रासीत्तम
सागूढमग्रे इतिश्रुतेः ॥ २१ ॥ वेदवादविदोविद्वन्नियतावलवादिनः यदनिर्देश्यमे
वार्थंप्रधानप्रतिपादकम् प्रधानार्थविदस्त्वमतिमाह वेदवादः किंसार्थप्रकाशिनस्मा
निनहिदोनियतासत्यर्थनिष्ठाबलवादिनोवेदाप्रवचनपशीलाः यतः अर्थपदृ
पुप्रभ्रमर्थप्रवचनपरंप्रधानप्रतिपादकंनाहोनेमादिप्रोकं ॥ इतिनाहोनवाविर्न

वि॰
पु॰
टी॰
५

तस्यैव शुद्धस्य ब्रह्मणो समनंतरः प्रकृत्यादिलक्षणा तथाच नारदीयतंत्रे विष्णोस्तु त्री
णि रूपाणि पुरुषाख्यान्यथो विदुः प्रथमं महतः स्रष्टृ द्वितीयं त्वंडसं स्थितं तृती
यं सर्वभूतस्थं तानि ज्ञात्वा विमुच्यते इति भागवते च कालकृत्स्नात्साधारणाद्ग्रहम
स्यामयोत्तनः प्रकृत्यात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान् ततोभवन्महत्तत्त्वमित्या
दिव्यक्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे प्रकृष्टत्वात्प्रमाणमव्यक्ते तत्तो जातं व्यक्तं देहिदेहा अन्ये
विलक्षणे रूपे तद्यथा तान् कालस्तथापरं रूपं सर्वदेशावस्थकत्वादेतस्यानिर्देश्यः २४
प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां परमं हि यत् पश्यंति सूरयः शुद्धं तद्विष्णोः परमं पद
म् परमस्वरूपात्मनो रूपाणीत्युक्ता प्राप्तं तेषामुपादेयत्वमाशंक्याह सूरयोन्यद्रूपं
नित्यं विष्णोः परं रूपमित्यर्थः २५ प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तु प्रविभागशः
रूपाणि स्थितिसर्गान्तव्यक्तिसद्भावहेतवः तर्हि प्रधानादिरूपैः किं कार्यमपेक्षत्वा
माह प्रधानादिरूपाणि जगतः स्थितिसर्गनाशव्यक्तिसद्भावहेतवः व्यक्तिरभि
व्यक्तिः प्रकाशः सद्भावः अस्तित्वं हेतवः कारणानि कथं प्रविभागशः तत्तद्विभा
गः सर्गे हि ब्रह्मरूपेण स्थितः स्थितौ विष्णुरूपेण तत्संहारे जनार्दनः ब्रह्मादिरूपः का
लरूपेणाखिलं जगत् विष्णुर्व्याप्तवः कालरूपादिव्यक्तमात्रा विभागप्रकारेण
व्यक्तं विष्णुस्तथाव्यक्तं पुरुषः काल एव च क्रीडतो बालकस्येव चेष्टां तस्य निशामय न
न्वेवं कालरूपो भूत्वा विष्णुः सर्गादिकं किमर्थं प्रवर्तते तत्राह विष्णुर्व्यक्तादिरूपो भवति

रा॰म॰
५

सर्वेऽत्रास्मिन्नेव सति निरस्तं वास्मिन्न सति वेद्यप्रसिद्धो नन्तःप्रकाशदेवेऽस्मिन् [illegible]
र्थः वस्तुतः [illegible] प्रकाशः [illegible] देवः [illegible] देवेऽस्मिन् [illegible] न
लोविद्धं [illegible] निरुक्तेः ॥२॥ [illegible] एक स्वरूप
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] स्वप्रकाशदेवेऽस्मिन् [illegible] इत्यर्थः [illegible]
[illegible] भवति [illegible]
[illegible] श्रीभागवते [illegible]
[illegible] ॥३॥ [illegible]
रूपत्वात् तथा [illegible] कालरूपेण [illegible]
[illegible] सर्वप्रपंचोपादान [illegible]
स्य प्रपंचस्य [illegible] स्वरूपत्वात् [illegible] रूप
त्वात् तेन रूपेण [illegible] तथा [illegible] कालरूपेण [illegible] ॥४॥ [illegible]
[illegible] प्रथमं [illegible] कालरूपेण [illegible]
[illegible]
प्रथमं रूपं तथा [illegible]
[illegible]

वि॰
पु॰
टी॰
६

कथयामि यथा पूर्वं दक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः । पृष्टः प्रोवाच भगवान् अब्जयोनिः पितामहः ॥ ८
तैश्चोक्तं पुरुकुत्साय भूभुजे नर्मदातटे सारस्वताय तेनापि मह्यं सारस्वतेन च ॥ कथं क
थितं तन्नाह तैश्चोक्तमिति ९ परः पराणां परमः परमात्मात्मसंस्थितः । रूपवर्णादिनिर्देश
विशेषणविवर्जितः ॥ अव्यक्तादिस्वरूपात्पर्यवसानमनो गन्तव्याद्वितीयं ततः प्रतीतेन
तत्स्वरूपमाह पर इति त्रिभिः परः पराणां इन्द्रियेभ्यः पर एवं तत्प्रतिपादितानामपि हिरण्यगर्भा
दीनां परः श्रेष्ठः अत एव परम उत्कृष्टः परमात्मात्मसंस्थितः अनन्याश्रयः रूपव
र्णादिभिर्यो निर्देशस्तद्वद्विशेषणं तेन विवर्जितः रूपं शुक्लादि वर्णो ब्राह्मणत्वादिः
आदिशब्दाज्जातिक्रिये शुक्लो गौः पाचको ब्राह्मण इत्यादिनिर्देशेन विशेषणं प्रकारः
यद्वा रूपादिनिर्देशवर्जितो रूपाद्यभावात् अत एव विशेषणेरपि वर्जित इत्यर्थः १०
अपक्षयविनाशाभ्यां परिणामर्द्धिजन्मभिः वर्जितः शक्यते वक्तुं यः सदास्तीति केव
लं षड्भावविकारवर्जितश्चेत्याह अपक्षयेति ननु च अस्तित्वमप्यस्ति अस्तीति
योवेद अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुरिति अस्तीत्येवोपलब्धव्य इत्यादिश्रुतेर
स्तित्वमस्य दर्शितं तथा च द्वितीयो भावविकारः प्राप्त इत्याशङ्क्याह एवं केवलं
यः सदास्तीति सर्वदास्तित्वं च न भावविकारः किन्तु जन्मानन्तरमस्तित्वमेव कदाचित्कत्वं
न अतो नायं दोष इत्यर्थः ११ सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ततः स वासुदेवे
ति विद्वद्भिः परिपठ्यते सर्वमस्मिन्नेव वसत्यनन्तत्वविद्भिर्वासुदेव इत्युच्यते सर्वत्रेति

रामः
४

णे ब्रह्मादित्रिरूपेण गुणमतिर्दिश्यापरमाभादिरूपाय तेरूपैः सर्वस्थित्यन्तकारिणेतावास्त
कायनमः नदेवमेमायरूपजनकजगत्तेन ज्ञितत्वकत्वेन गुणमनितास्थमकानां नाश्काय
च २ एकानेकस्वरूपायस्थूलसूक्ष्मात्मनेनमः अव्यक्तव्यक्तरूपाय विष्णवे मुक्तिहेतवे
किंच एवमनेकस्वरूपं यस्य स्थूलः सूक्ष्मश्चात्मा स्वरूपं यस्य विश्वस्वरूपं स्वयं कथमि
त्याह अव्यक्तव्यक्तरूपाय अव्यक्तं कारणं व्यक्तं कार्यं तद्रूपाय अतोव्यक्तरूपत्वादेक
रूपाय स्थूलस्वरूपाय व्यक्तरूपत्वादनेकरूपाय स्थूलात्मने चेत्यर्थः एवं सर्वात्मनेमोक्ष
कारणं मुक्तिहेतवे नमः ३ सर्गस्थितिविनाशानां जगतो यो जगन्मयः मूलभूतोनमस्त
स्मै विष्णवे परमात्मने कार्यकारणमभिनयस्वगुणमति जगतः सर्गादीनां यो मूलभूत
जगन्मयश्चातो विष्णवे सर्वव्यापिने तस्मा परमात्मने कार्यकारणम्भोपरम उत्कृष्ट
आत्मस्वरूपं यस्य तत्तस्मै इत्यर्थः ४ आधारभूतं विश्वस्याप्यणीयांसमणीयसाम्
प्रणम्य सर्वभूतस्थमच्युतं पुरुषोत्तमम् आधारभूतमित्यादेः प्रणम्य कथयामीति वक्ष्य
माणेन संबन्धः अणीयसामणीयांसमतिसूक्ष्मं सर्वभूतेषु निगूढमेव स्थितं भूतानां
च्युतेनपरिच्छिन्नम् २ ज्ञानस्वरूपमत्यन्तनिर्मलं परमार्थतः तमेवार्थस्वरूपेण भ्रां
तिदर्शनतः स्थितम् अर्थस्वरूपेणार्थरूपेण इत्याह ``` ज्ञानेनस्थितं प्रतीतम् ९
विष्णुं ग्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितौ सर्गे तथा प्रभुम् प्रणम्य जगतामीशमजमक्षरमव्ययम् ७
विष्णुं ग्रसिष्णुं सृजनेन कालरूपेण ग्रसनमः अतः स्थितिसर्गान्तकारिणमित्युक्तम्

वर्षस्थानेनेषां परिमाणेनेवतिष्ठन्तस्थोन्नवं हित्वा तांश्च । देवादीनां तथा वर्णाश्रमानम्लेन रा
शिववेदशास्त्रोत्पत्तानां यथावत्साश्रमकर्तृकम् । धर्माश्च ब्राह्मणादीनां तथा चाश्रमवा
सिनामिति मन्वन्तरस्थोऽमरेन्द्रनीतांश्च देवर्षिपितृत्रिदशानां च वदनि मिति वश्यो वनेन हि
त्वा तस्य सर्वकं चतस्थांश्च । तत्र चतुष्टयं कृते भूतात्मा हरण्यगर्भस्य नदीतीर्णस्य हरे रूपविनिर्मितं वे
णापं च मांश्च । कल्पान्कल्पविकल्पांश्च कल्पानामस्य स्वरूपमिति । प्रश्नत्रयमस्य प्रथमांश्च
तस्यैवैषामनन्तोऽनन्तात्पुराणधर्माश्च कृतत्वं कस्मात् अस्य ब्रवीमि यत्पृष्टोऽसि इति विवेकः ॥ १॥ ॥ इ
ति श्रीधरस्वामिविरचितायां विष्णुपुराणटीकायां प्रथमांशे प्रथमोऽध्यायः ॥ ॐ द्वितीये
तस्माद्भगवानिष्पादितो विष्णोः स्वरूपं परापररूपेण प्रधानमन्वितस्तरेण पुराणार्थं वक्तुमा
ह तत्रभिः श्लोकैः तत्र नाना वस्त्वर्थाध्यायेन पुराणार्थं संक्षेपश्लोकेन जगदुपादानक
र्तृ तत्पुरुषाख्यमविकारादिप्रसंगं वारयन्प्रणमति ॥ श्रीपराशर उवाच ॥ अविकाराय
शुद्धाय नित्याय परमात्मने । सदैकरूपरूपाय विष्णवे सर्वजिष्णवे ॥ लोके हि क्रियाशय
र्मपकर्तारागादिरूपविकारस्य हरेः ततो ध्यायन्नयति । अविकारायेत्यादिभिः पदैः उ
पादानकारणमपि मृत्स्वर्णादिवत् कटककुण्डलादिनापरिणामेन रूपं हित्वा न वर्त
यति एकमेव रूपं यस्य तस्मै सदैकरूपरूपाय सर्वाज्ञान्वयः तत्र हेतुः सर्वजिष्णवे इति स्वार्थेम
वोत्कर्षेकरणशीलेन मतिशयितं शीलं यस्य तस्मै एवंभूताय विष्णवे नम इत्यध्या
न्वयः १ नमो हिरण्यगर्भाय हरये शंकराय च । वासुदेवाय ताराय सर्गस्थित्यन्तकारि

तनस्वभवान्सान्हृवसिद्धोस्मिन्नितिमहः प्रलयेनयथोक्तेनसर्वमेतद्विद्यति २८ ३
निरूर्वेवसिद्धेनप्रलयेनवधीमता यदुक्तंतस्मिन्नियानेप्रसादादविलेमस्य २९ सोऽहं
वदास्यगोधेनेमेत्रेयपरिहृष्टने प्रमाणसंहितांसमस्तांनिवोधयथावदनघम् यथातथ्यं
यथार्थंश्रोतमस्तावप्रतिपत्तयेसंदेपतस्तावत्सर्गप्रश्नोत्तरंमाप्रमाणार्थमाह ३० तिस्रो
सकाशात्संभूतंजगत्तत्रैवसंस्थितम् स्थितिसंयमकर्तासौ जगतोस्यजगच्चसः सका
शादितिकाश्यः प्रकाशाईतृणमिसेस्यजगश्चसः सकाशादितिकाश्यः प्रकाशाईत्तम
मितियावत् तस्माद्विताद्विसोवेगाडत्पन्नं सर्वेत्वतत्रलोकानुगतमिति सोकाशयबद्धः सो
प्रजापेयेति स्फुतिप्रसिद्धम् ब्रह्मापरपर्यायगदीत्तणमालोचनात्मकंतेमप्रका
शेनेनयथावद्भूतेनास्यप्रश्नस्योत्तरंतत्रैवस्थितंप्रलयकालेइतिलयाधारप्रश्नस्योत्त
रम् तथाह्यानानसस्थितिरथ्यत्रैवेस्यकं ब्रह्मजगतःस्थितिसंयमयोरस्यावेवकर्ताच
समेनोपलक्षणम् अनेनयतश्चेतस्त्रयाणामात्मकंजगदित्यस्यनिमित्तस्यप्रश्नस्योत्तरंजग
तश्चसरस्वपादानप्रश्नस्योत्तरं उपादानकारणंचतनाकार्यस्यअनेनैवद्विसोः सर्वेज
गदुपादानविस्रोः सर्वंजगदुपादानरूपकर्तृत्वादिकथनेनविश्वात्मभविष्यति तत्रै
वस्थास्यतीत्यादिसर्वप्रश्नोत्तरमर्थाःसूक्ष्मं यत्रश्रयोत्थवप्रतर्भविष्यति यत्मयं चजग
गत यानस्वपत्रपूर्वलनश्रेप्रलयश्रयत्रेवमेष्यति यत्प्रमाणानिभूतानिदेवादीनांचसम
वमितपरप्रश्नस्योत्तरंप्रथमांशे समुद्रपर्वतानांचसंस्थानंभवस्वसंस्थानंसूर्यादीनां

वि॰पु॰
टी॰
२

नहि तावत्मातापरिपालितेपितरिविहितेनयथा मूढानामेवभवतिक्रोधोतावतांकृतः ह
न्तेनेतान्तकः केनयतस्त्वंकृतभुक्पात् संवित्तस्यापिमहतोवत्सक्रोधेनमानवैः यथा
सन्तपसश्चैवक्रोधोनाशकरःपरः १८ स्वर्गापवर्गव्यासेधकारणंपरमर्षयः वर्जयं
तिसदाक्रोधंतातमातद्वशोभव यशस्तपसोन्नाशकर्मादेवस्वर्गापवर्गयोर्व्यासेधस्यप्र
तिबंधस्यकारणंक्रोधंहेतातनद्वशोमाभव १९ अलंनिशाचरैर्दग्धैर्दीनैरनपकारिभिः
सत्यंतेविरमत्वेतन्मामासाम्प्रतिक्षमाधनः २० एवंतातेनतेनाहंमहा ˘ तिमहात्मना उपसं
हृतवान्सत्रंमयसत्ताकागौरवात् २१ ततःप्रीतस्सभगवान्वसिष्ठोमुनिसत्तमः संप्राप्त
स्तत्रतदातत्पुलस्त्योब्रह्मणस्सुतः गुर्वत्तकारणंशक्तिश्चैपदीयासश्चपद्मजलाभवती
तिदर्शयन्नाहसंग्रामशुश्रूषादिना २२ पितामहेनदत्तार्घ्यःकृतासनपरिग्रहः मामुवा
चमहाभागोमैत्रेयपुलहाग्रजः २३ वैरेमहतियद्वाक्याद्गुरोरद्याश्रिताक्षमा यतस्त्व
यासत्तानिमत्वंशास्त्राणिवदन्ति यद्यस्मात्तस्यगुरोर्वाक्यात्क्षमाश्रितातस्मात् संत
तेर्ममनच्छेदःक्रुद्धेनापियतःकृतः त्वयातस्मान्महाभागददाम्यन्यंमहावरम् २४ पुरा
णसंहिताकर्ताभवान्वत्सभविष्यति ˘˘˘˘˘˘ थ्यंचयथावद्वेत्स्यतेभवान् २५ प्रवृत्तेच
निवृत्तेचकर्मण्यस्तमलामतिः मत्प्रसादादसंदिग्धातववत्सभविष्यति २६ प्रवृत्ते
निवृत्तेचकर्मणिअस्तमलाअज्ञानविपर्ययसंशयादिरहितामतिर्भविष्यति तेचकर्मणीश्रुति
प्रसिद्धेऽस्त्वामेवाकाम्यंप्रवृत्तमभिधीयते वेदाभ्यंतानर्थंनिवृत्तमुपदिश्यतेइति

राम॰
२

च्छानिप्रश्न ५ यन्मयं जगत्प्रश्नः यतश्चैतन्निमित्तप्रश्नः लीनमासीद्यथैतल्लयस्थानप्र
श्नः यत्प्रमाणानि भूतानि देवादीनां च संभवम् समुद्रपर्वतानां च संस्थानं च यथा भुवः प्रमा
णं चायथं प्रकाशकं वा यत्प्रमाणानि भूतानि यत्प्रकारणानीत्यर्थः देवादीनां च संभवमित्यु
त्पत्तिप्रश्नः ६ सूर्यादीनां च संस्थानं प्रमाणं मुनिसत्तम देवादीनां यथा वंशान्मनून्मन्व
न्तराणि च कल्पान्कल्पविकल्पांश्च चतुर्युगविकल्पितान् कल्पेन च वराहरूपेण युगाद्यधर्मांश्च
क्रान्तश्च कल्पान्ब्राह्मः पाद्मः निमित्तान्महाकल्पान्कल्पविकल्पान् ब्राह्माद्यसंज्ञान् विभा
गान् विभागानि निर्णयात्मकार्थः चतुर्युगैस्तावर्तमानैर्विकल्पितान् विभक्तान् ८ देवर्षि
पार्थिवानां च वंशवर्णनेयमहामुने वेदशाखाप्रणयनं यथा व्यासकर्तृकम् ९ धर्मांश्च ब्राह्म
णादीनां तथा चाश्रमवासिनाम् श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं त्वत्तो वासिष्ठनन्दन वासिष्ठः शक्ति
स्तस्य नन्दनः पुत्र हे पराशर ब्रह्मन्प्रसादप्रवणं कुरुष्व मयि मानसम् येनाहमेतज्जानीयां
त्वत्प्रसादान्महामुने प्रमाणप्रवणं प्रसादाभिमुखं येन प्रसादप्रवणेन चित्तेन ॥ श्रीपराश
रः साधु मैत्रेय धर्मज्ञ स्मारितोस्मि पुरातनम् पितुः पिता मे भगवान्वसिष्ठो यदुवाच ह वसि
ष्ठ वक्ता किमुवाचेत्यपेक्षायां तदुक्तेरुपोद्घातकथामाह विश्वामित्रप्रयुक्तेन रक्षसा
भक्षितो मया श्रुतस्तातस्ततः क्रोधो मैत्रेयाभून्ममातुलः ततोहं रक्षसां सत्रं विनाशाय स
मारभम् भस्मीकृताश्च शतशस्तस्मिन्सत्रे निशाचराः ततस्तेषु क्षीयमाणेष्वशेषेषु रक्षस्सु
शेषवः मामुवाच महाभागो वसिष्ठो मत्पितामहः १२ अलमत्यन्तकोपेन तात मन्युमिमं

ॐनमोनारायणाय ॐआत्मादिभ्यःपुराणपरमर्षिभ्योनमः ॐनमोनारायणाय ॥
ॐविद्रुमाधरबिंबंदेवपरमानंदविग्रहम् वांदेविश्वेश्वरंमांप्रणम्यगुरोन्मुनीन् श्रीम
च्चित्सुखेन्दुयोगीन्द्रविनयाकानिर्दिष्टसत्क्रमम् तत्त्वार्थमात्मबोधस्यसंगृह्णतीमा
त्मप्रकाशाभिधाम् श्रीमद्विष्णुपुराणसारविवृतिंकर्तोद्यतिः श्रीधरस्वामीमन्दरूपाद
पद्ममधुपःसन्धर्मस्यहृदये श्रीमद्विष्णुपुराणस्यव्याख्यास्मान्मतिविस्तरः प्राचामा
लोक्यतांस्वर्णामप्यानेयंविधीयते अथभगवान्श्रीमत्पराशरमुनीश्वरोमैत्रेयंनिमित्तीकृ
त्यश्रीविष्णुतत्त्वप्रतिपादकंपुराणमारभते ॥ ॐपराशरंमुनिवरंकृतपौर्वाह्णिकक्रियं
मैत्रेयःपरिपप्रच्छप्रणिपत्याभिवाद्यच त्वत्तोहिवेदाध्ययनमधीतमखिलंगुरो
कारयोननार्थः प्रणिपत्यदंडवत्प्रणम्यपादग्रहणादिविधिनाभिवाद्यच त्वत्तोहिवे
दाध्ययनमधीतमखिलंगुरो धर्मशास्त्राणिसर्वाणितथांगानियथाक्रमम् त्वत्प्रसादान्मुनि
श्रेष्ठमन्येनाकृतश्रममम् वदंतिसर्वशास्त्रेषुप्रायशोयेपिविद्विषः इतिहासमहमपि मुनिश्रे
नपार्कपचतीविदन् तत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठमामन्येनाकृतश्रममम् वदंतिसर्वशास्त्रेषुप्रा
यशोयेपिविद्विषः विद्वांसंमांसर्वेषुशास्त्रेषुकृतश्रमंनवदंति प्रपितविद्विषोपि
कृताभ्यासमेववदंतीत्यर्थः सोहमिच्छामिधर्मज्ञश्रोतुंत्वत्तोयथाजगत् बभूवभूय
श्चयथामहाभागभविष्यति ॥ पूर्वंयथाजगद्बभूव पुनश्चयथाभविष्यतीतिजगतोज
न्मप्रकारप्रश्नः ॥ यन्मयंचजगद्ब्रह्मन्यतश्चैतच्चराचरम् लीनमासीद्यथायत्रलयमे

वि॰
पु॰
१